

I. CİLT

SOSYAL BİLİMLERDE AKADEMİK ARAŞTIRMA ve DERLEMELER

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

1.Cilt

**SOSYAL BİLİMLERDE
AKADEMİK ARAŞTIRMA ve
DERLEMELER**

Editörler

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Derlemeler 1.Cilt

Editörler:

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Mayıs 2021

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-7680-58-5

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

İçindekiler

Bölüm-1	7
Acayip ve Garip Mahlukların Minyatürleri: Göstergebilim Açısından Bir İnceleme	
<i>Betül B. OĞUZ</i>	
Bölüm-2	33
Endüstri 4.0 Sürecinde Medyada Yapay Zeka Kullanımı	
<i>Birol AKGÜL</i>	
Bölüm-3	55
Pazarlamada Akıllı Perakendecilik Ve Akıllı Mağazacılık Dönemi	
<i>İpek GÜRSOY</i>	
<i>Cansu TOR-KADIOĞLU</i>	
Bölüm-4	73
Çalışan Ses Davranışının İşyeri Tutum ve Davranışları İle İlişkisinde Güvenin Düzenleyici Etkisi	
<i>Derya BAYRAM</i>	
<i>Adnan ÖZYILMAZ</i>	
Bölüm-5	89
Fethiye Müzesi Terrakotta Koleksiyonunda Yer Alan Protomların Üretim Merkezlerine İlişkin Öneriler	
<i>Derya EROL</i>	
Bölüm-6	109
Covid-19 Tedbirlerinin Ekonomi ve Tüketici Harcamaları Üzerine Etkisi: Kuzey Kıbrıs Örneği	
<i>Dilber Çağlar ONBAŞIOĞLU</i>	

Bölüm-7 **123**

**Bandırma Haydar Çavuş Çeşmesi Süslemelerinin
Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ

Bölüm-8 **133**

Pozitif Psikoloji Hareketi ve Psikolojik Sermaye

Gamze ÖZOĞUL

Zehra EĞE

Bölüm-9 **157**

Uluslararası Ticaret Kapsamında İşletmelerin Lojistik Sorunlar

Gonca Reyhan AKKARTAL

Mustafa USTA

Bölüm-10 **173**

**Christa Wolf’un “Der Geteilte Himmel” Adlı Yapıtında
Tarihsel Arka Planıyla İdeolojik ve Sosyal Bölünmenin
Bireysel Yansımaları**

Gökhan Şefik ERKURT 173

Bölüm-11 **197**

**İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları, Risk Değerlendirmesi ve
Madencilik Sektöründe İş Sağlığı Ve Güvenliği**

Kıvanç ATLI

Ahmet KİREZ

Görkem IŞIK

Dilek ÖZTAŞ

Abdullah YILDIZBAŞI

Ergün ERASLAN

Bölüm-12	217
Türev Ve Mikro İktisadi Uygulamaları	
<i>Hamdi AYYILDIZ</i>	
<i>Ömer BÜYÜKBAŞ</i>	
<i>Mahmut BİLİCİ</i>	
<i>Mustafa Hakan ŞİMŞEK</i>	
Bölüm-13	231
Antik Çağ Muhasebe Sistemleri	
<i>Hasan GÜL</i>	
Bölüm-14	253
Der Stürmer Gazetesi ve Antisemitist Propaganda	
<i>Mehmet Ali GAZİ</i>	
Bölüm-15	279
Türkiye’de Yayımlanan Popüler Bilim Dergilerinde İklim Değişikliğinin Çerçevesi	
<i>Meltem ŞAHİN HASSAN</i>	
Bölüm-16	295
Demokrasi, Uluslararası İnsan Hakları ve Sosyal Ekonomik Gelişme İlişkisi	
<i>Kemal ER</i>	

• Bölüm-1 •

ACAYİP VE GARİP MAHLUKLARIN MİNYATÜRLERİ: GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN BİR İNCELEME¹

Betül B. OĞUZ²

1. Bu çalışma 2014 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Betül Bülbül Oğuz tarafından tamamlanmış "Süruri'nin Kitabü'l-'Acaibü'l-Garaib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2.Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dr. Öğretim Üyesi.
İletişim: betulbulbuloguz@gmail.com

“Metinleri, resimleri kentleri yüzleri hareketleri ve manzaraları okuyorum”

R. Barthes

Giriş

Göstergebilim anlamı merkeze alan bir sosyal bilimler alanıdır. Anlamalı olan her şey göstergebilimin çalışma konusu olabilmektedir. A.J Greimass bu sebeple göstergebilimi “hem dünyanın insan hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştıran dal” (Vardar 2002: 107) şeklinde tanımlamaktadır. Dilbilimden farklı olarak, dil dışı iletişim öğeleri; yani sözlü ya da yazılı olmayan iletiler, reklamlar, moda, renkler, markalar, resimler, ideolojik simgelerin hepsi birer göstergedir. Roland Barthes’ın meşhur cümlesini yorumlayarak ifade etmek gerekirse insanın “göstergeler imparatorluğu”nda yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Göstergeler dil içi göstergeler ve dil dışı göstergeler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Dil içi göstergeler, doğal ve nedensiz olan sesletim sistemi ile oluşmuş konuşma dili ve bu dille yapılan üretimlerdir. Yazı dilini ise hem dil içi hem de dil dışı gösterge olarak saymak mümkündür. Göstergebilimsel açıdan sembol olarak kabul edilen alfabeler sonradan üretilen, doğal olmayan iletişim araçlarıdır. Yazı sözlü dili kayıt altına alması ve iletişimi sağlayan kodları iletmesi bakımından adeta doğal dil göstergeleri kadar kullanılan bir sistemdir.

Dil dışı göstergeler arasında alfabe ve yazı dışında yukarıda da sayıldığı gibi bir iletisi, anlamı, kodu olan her şey sayılabilmektedir. Bu sebeple modadan mi-mariye, sinemadan plastik sanatlara, politikadan gündelik eşyalara kadar birçok başlık göstergebilim açısından incelenebilmektedir. Bu çalışmada da dil dışı gösterge olarak kabul edilen minyatürler göstergebilim açısından ele alınacaktır. Burada konu edilen minyatürler 16. Yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa’nın isteği ile hocası Sürüri tarafından Arapça aslından çevrilmiş Kitābü’l-‘Acāibü’-l Ġarāib isimli eserden alınmıştır.

Kitābü’l-‘Acāibü’-l Ġarāib

İçinde Sürüri’nin Tercüme ettiği eserin de bulunduğu ve Acaibü’l-Buldan, Ucūbu’l-‘Aceb Tuhfetü’l-Acāib, Asarü’l-bilād gibi farklı başlıklarla adlandırılan tüm eserler bir “tür” ismi olarak “Acāibü’l-mahlūkāt” olarak adlandırılmaktadır. Bu kavramlaştırmanın sebebi tüm bu eserlerin ortak konu başlıklarına sahip olmalarıdır. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere bu türdeki eserler, temelde *acayip* ve *garip* mahlûkatlardan söz etmektedir. Acāibü’l- mahlūkāt tüm bunların yanı sıra mitoloji, kozmoloji, astronomi ve coğrafyaya ilişkin bilgileri de içeren ansiklopedik bilgiler içeren bir eserdir.

Çalışmaya konu olan nüshanın kitabın tam adı, eserin 2a numaralı sayfasında “terceme-i kitābü’l-acāibü’l-ġarāib” olarak verilmiştir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, “Acāibü’l-mahlūkāt” maddesinde bu türü; “Yazıldığı devrin coğrafya ve kozmografya telakkisine göre hazırlanmış, ansiklopedik bilgiler ihtiva eden, İslamî edebiyatın ortak eserlerinden biri” (Kut 2002: 315) şeklinde tanımlamaktadır. Bu yüzden olsa gerek Türkiye’nin çeşitli yerlerindeki kütüphanelerde ve bazen de aynı kütüphane içerisindeki tasniflerde ‘Acāibü’l-mahlūkāt’ın *coğrafya-genel kültür- ansiklopedi- tarih- kozmografya- astronomi* konu başlıkları altında yer aldığı görülmektedir. İster terim olarak Acāibü’l-mahlūkāt isterse Kitābü’l-acāibü’l-ġarāib kullanılsın, bu tür eserlerin ele alınmasında ilk anahtar kelime acāib’tir. Acāib kelimesinin sözlük anlamı: “çok tuhaf şey, anlaşılamaz” (Devellioğlu 1970: 7) dır. Ġarāib ise “tuhaf, şaşılabacak şey” (Devellioğlu 1970: 332) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda Acāibü’l-mahlūkāt tasnif edilirken tercih edilen konu başlıklarının tümünün doğru olduğu söylenebilir.

Burada konu edilen ve Sürûri’ye ait Kitābü’l-‘Acāibü’l- Ġarāib’lerin tespit edilmiş 20 nüshası bulunmaktadır (Bülbül Oğuz 2018). Esere ait 20 nüshanın 3’ü Süleymaniye Kütüphanesi, 6’sı Topkapı Sarayı, 4’ü Mısır, 2’si İngiltere, 2’si Manisa, Edirne, Bologna ve Almanya’da bulunmaktadır. Söz konusu nüshaların bulundukları kütüphanedeki katalog kayıtları aşağıda verilmiştir.

1. Ayasofya Koleksiyonu Nüshası
2. Fatih Koleksiyonu Nüshası
3. İbrahim Efendi Koleksiyonu Nüshası
4. Topkapı Sarayı (R.1088) Nüshası
5. Topkapı Sarayı (H.405) Nüshası
6. Topkapı Sarayı (H.409) Nüshası
7. Topkapı Sarayı (R1662) Nüshası
8. Topkapı Sarayı (R1663) Nüshası
9. British Museum Nüshası
10. Dāru’l-Kütüb Nüshası
11. Manisa (nr. 5355) Nüshası
12. Tübingen Nüshası
13. Kahire Üniversitesi (Türki nr. 6278) Nüshası
14. Kahire Üniversitesi (Türki nr 6803) Nüshası
15. Bologna Nüshası
16. Mısır Milli Kütüphane Nüshası
17. Edirne Nüshası

18. Topkapı Sarayı (A. 3632) Nüshası
19. British Museum (add. nr. 7894) Nüshası
20. Manisa (Nr.3109) Nüshası

Minyatür

Minyatür, Orta Çağ Avrupa'sında hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfini daha belirgin kılmak için baş harfin etrafına, sülügen, sülyen ve kırmızı kurşun tozu ile hazırlanmış kızıl-turuncu renkte *minium* ile yapılan *miniatura* adlı tezhipten gelmekte ve “sülügenle boyanmış” anlamını taşımaktadır (Mahir 2002: 118). Ancak terim, etimolojik açıdan yanlış olarak Latince *minus* (küçük) sözcüğüne dayandırılarak da açıklanmaya çalışılmaktadır.

Minyatür kelimesinin geniş anlamı ise *el yazmalarına metni aydınlatmak amacıyla yerleştirilen açıklayıcı resimlerdir*. Minyatür aynı zamanda “hikâye şiir ve tarihin canlı bir tercümesidir. Bir minyatüre bakıldığında, o eseri ortaya koymuş olan sanatkârın içinden yetiştigi cemiyetin ahlak ve adetlerini, o devir insanının giyiniş tarzını, tarihî hadiseleri günümüze kadar getirdiği görülür” (Binark 1970: 532).

Batıda kökeni Antik Çağ’a, Doğudaysa İslam öncesi dönemlere kadar inen el yazması ressamlığı, orta çağ boyunca yaygın bir sanat dalı olmuştur. İslam dünyasında hat sanatıyla birlikte gelişen bu sanat, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla değin egemen resim türü haline gelmiştir. Özellikle 16 ve 19. yüzyılda küçük boyutlu portreler, manzaralar ve figürlü sahneler için kullanılmıştır.

Türk İslam sanatına ait minyatür örneklerine ait biline en eski örnekler, 8. ve 10. yüzyıllarda Uygur döneminde görülmektedir. Uygur başkenti Hoço’da (Doğu Türkistan) ortaya çıkarılan, 1923’te Alman bilim adamı A. von Le Coq tarafından yayımlanan ve Mani dinindeki metinleri resimleyen “Uygur minyatürleri 9. ve 10. yüzyıl Türk resim sanatı hakkında bilgi vermektedir. Bunlarda dikkati çeken insan tipleri, kompozisyon anlayışı ve bazı tasvirler daha sonra Selçuklu Dönemi minyatür sanatında da görülmektedir.”³

Anadolu sahasında en erken minyatür örneği 13. yüzyılda resmedilen “Varka ve Gülşah mesnevilerine aittir” (Atasoy-Çağman 1974: 14). Selçuklu döneminin ardından, Osmanlı döneminde de minyatür diğer sanat dalları içerisinde saray çevresinin de desteği ile büyük bir yer edinmiştir. “Sanat değeri olan el yazma eserlerin hazırlanabilmesi her şey den önce sanat koruyucusunun varlığını gerektiriyordu sultanın yanı sıra vezirler, eyalet valileri, şehzadeler veya hanım sultanlar, yüksek rütbeli devlet adamları sanatın koruyuculuğunu yapmış kişilerdir.

3.Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2.cilt, İstanbul 1997s.1262

Bu kişilerin zenginlikleri, ilgilerinin derecesi ve sonra sanatçının yeteneği üretilen eserlerin kalitesinde etkin rol oynamıştır” (Tanındı 1989: 25). Özellikle 15 ve 16.yüzyıllar minyatürlerin olgunlaşma dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönem eserlerinde renk uyumunun nesnelerin asıllarına benzetilme kaygısının üstünde tutulduğu görülmektedir. Osmanlı minyatürü içerisinde özellikle kutsal kitapların resimlenişi önemli yer tutmaktadır. “Osmanlı kitap resminin ilk parlak dönemi Kanuni Sultan Süleyman’ın uzun süren saltanat yıllarına rastlar (1520-1566). Bu dönemde Osmanlı sarayındaki çeşitli sanat akımlarını yansıtan birçok minyatürlü eser hazırlanmıştır” (Çağman-Tanındı 1979: 53).

Türkiye’de minyatür sanatının ele alınması çok geç bir dönemde başlamıştır. “Türk minyatür sanatı tarihini inceleyen eserler 1960’lardan sonra yayın alanına girmeye başlamıştır” (Atasoy 1972: 11). Osmanlı minyatür sanatı aynı zamanda İslam sanatları içerisinde de değerlendirilmektedir. İslam minyatür sanatında minyatür *tasvir*, minyatürü resmeden kişi ise *musavvir* ya da *nakkaş* olarak adlandırılmıştır.

Nakkaşın görevi, hazırlanan yazmayı metne sadık kalarak resimlemektir. Öte yandan İslam minyatürcüsü, İslam öğretisinin öngördüğü soyut dünya görüşünün İslam sanatının tüm dallarına getirdiği bazı kurallara da uymak zorundadır. Nakkaş metinde geçen olayları resimlerken ışık-gölge, perspektif ya da renk değerleri gibi öğelere dayanan batı resim geleneğinin tersine, nesneler gibi canlıları da doğadan soyutlamaktadır. Yapılar ağaçlar yan yan yatar, atlar maviye, tepeler eflatuna, gökyüzü altın yaldıza boyanabilir; gölge oyunundaki gibi iki boyutlu bir kalıba dönüşen insan figürü çevresindeki nesnelerle hiç de orantılı olmayabilir.

Minyatüre bakmak ve figürlerin dizilişinin mantığını anlamak aşinalık gerektirmektedir. “Minyatürün estetiğine yabancı olanlar, minyatürdeki figürlerin arka arkaya sıralanacakları yerde üst üste yığılmalarını görünce şaşırırlar, fakat arka arkaya sırandığı takdirde geri planlardaki figür veya bitkilerin küçülerek renk ve desen zenginliğini kaybedeceklerini düşünmezler. Yerde serili duran bir halının karşımıza bir levha gibi asılması da aynı estetik zaruretin ifadesidir” (Yetkin1953: 4).

Elbette bu noktada resmin İslamiyet’te yasak olduğuna ilişkin fikre de değinmek gerekmektedir. Bu algı, Kuran-ı Kerim’de resmin yasak olduğuna dair açık bir hüküm bulunmamasına rağmen oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. “Fukaha daha sonra mesele hakkında re’îy ve içtihatlarını bildirmek lüzumunu hissetmişlerdir. Resim ve tasvir hakkında görüşlerini beyan eden fukaha kendilerine delil olarak bazı hadis-i şerifler zikretmektedirler. İşte resim yasağı bu hadislere dayanmaktadır. Fakat bu hadisler haram diyenlere delil olmaktan uzak olduğu gibi hükmün illetini de belirtmiyorlar” (Keskioğlu 1961: 11).

Yukarıda söz edildiği gibi Osmanlı minyatürü aynı zamanda İslam Sanatı içerisinde değerlendirilmektedir. Osmanlı’da minyatür sanatı yasak veya haram olarak yer almamıştır. “XVI. yüzyılda saray için çalışan sanatkârlar topluluğu olan Ehl-i Hiref içerisinde en büyük çoğunluğu nakkaşlar bölümü oluşturuyordu. Saray nakkaşhanesinde birlikte çalışan bu sanatkârlar Klasik Osmanlı Sanatının doğuşunun ve gelişmesini hazırlamışlardır” (Aslanapa 2000: 648). Osmanlı minyatür sanatı içerisinde Kazvinî’nin kaleme aldığı ‘Acâibü’l-mahlûkât nüshaları önemli bir yer tutmaktadır. Kazvinî yazdığı eser sadece bir metin türü olarak Türk edebiyatındaki ‘Acâibü’l-mahlûkât’ların gelişime katkı sunmamış aynı zamanda resim sanatı içerisinde de başvuru kaynağı olan bir eser olmuştur. Türk resim sanatı içerisinde görülmemiş, hayali yerler, hayvanlar doğa olayları gibi unsurların tasvirinde Kazvinî’nin ‘Acâibü’l-mahlûkât’ı “ana kaynak” (2006: 201) olarak değerlendirilmektedir.

Kazvinî yapılan tercümelerde “tasvirlerden önce gelen bölümlerin sonunda genellikle “... *bu şekil üzere tasvir itmişler*” ve benzeri ifadeler bulunması, tercüme edilen eserlerin resimli olduğunu gösterir” (Bağcı-Çağman-Renda-Tanındı 2006: 188-189). Bu nüshalar aynı zamanda ‘Acâibü’l-mahlûkât türü ile yaygınlaşan *acâib* kültürü ve görsel yorumlarına ait geleneğin de temsilcisi durumundadır.

Göstergebilim

Göstergebilim adından da anlaşılacağı üzere göstergeleri inceleyen bilim dalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi göstergebilimin modern bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı 20. Yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Ancak gösterge kavramına ve bu kavramın kapsadığı anlam alanına ilişkin fikirlerin izi antik çağlara kadar gitmektedir.

Göstergebilim, ilk ortaya çıktığında dilbilim içerisinde kuramsallaşmıştır. Ancak anlamın temsili, ifade ediliş biçimi, şekli, içeriği ve biçimine dair sorular ilk çağ felsefecilerinden beri sorulmaktadır. Gösterge kavramının kendisi de ilk çağlardan beri kullanılmaktadır. *Semiotic*, *semiologie* terimleri eski Yunanca *semeion* fiilinden gelmektedir. Eski Yunan’da bu kelime Tıp dilinde kullanılmıştır. “Bergama’daki ünlü hastaneyi, Asklepion’u kuran Hippokrates (İ.Ö 460-370) gibi hekimler için, örneğin mide ağrısı şeklindeki bir *semeion*, hastalığın kendisi değil belirtisiydi. Gene Bergamalı ünlü bir hekim olan Galenos (İ.S 139-199) tanı koyma süreci için *semeiosis* terimini kullanıyordu. Günümüzde Türkiye’deki tıp fakültelerinde hala *semioloji* adlı, hastalık belirtilerini deşifre etmeyi öğreten bir ders okutulmaktadır” (Akerson 2005: 49).

Bir gösterge tarihçesi yazılacaksa Aristo ve Eflatun ile başlayan *idealar* ve *gerçekler* dünyasından bahsetmek gerekmektedir. Eflatun ve Aristo arasındaki

temel fark anlamlandırma ve algılamının duygu mu yoksa akılla mı yapıldığı sorusudur. Eflatun temel ve öz olarak ideaları görür. Bu yüzden kavram varlıktan önce gelir. Dolayısıyla idealar da nesnesin ya da kavramın özüdür. Tanrının oluşturduğu ilk ve eksiksiz idealar dışında dil, sanat yapıtları ve eşyanın kendisi ikincil veya üçüncül kopyalar olmaktan başka bir şey değildir. Aristo ise henüz modern göstergebilim yokken adeta göstergenin göstergesini ifade etmiştir. Zira sözcükler insan zihnindeki göstergelerin işaretleri, yazı ise seslerin göstergeleridir.

Antik Yunan’da Stoacıların gösterge kavramı üzerine düşündükleri ve bu kavramı dil-mantık ilişkisi içerisinde ele aldıkları bilinmektedir. Platon’un dili bir “araç”⁴15 olarak görmesi ve “şey”lerin adlandırılmasına ilişkin görüşleri bu noktada ilk olarak kabul edilebilir. Stoacılar da gösterge (semion) ve anlam arasındaki farkı ortaya koyarak konuya dil mantığı çerçevesinden bakmışlardır.

Orta çağda ise gösterge kavramı, anlam ve şekil arasındaki ilgi ile ele alınmıştır. 13.yüzyılda Roger Bacon’un “tüm dillerin birbirlerine benzer gramer yapılarına sahip olduğunu” (Nöth 1995: 15) söylemesi ve gösterge, gönderim, yorumlayan ayrımlarını yapması göstergebilimin temel ayrımlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca yine orta çağda skolastik felsefeciler hala tartışılan biçim ve içerik tartışması üzerinde durmuşlar ve anlamlandırmanın ve anlamının biçimleri ile ilgilenmişlerdir.

Elbette bu noktada göstergebilim tartışmalarının din tarihi ile de yakından ilgili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Göstergelerin ontolojik varlıklarının yanı sıra değer ve anlam katmanları da doğrudan dinin konusunu da teşkil etmektedir.

Terim olarak göstergebilimi ilk kullanan kişi ise 17.yüzyılda “Essay Concerning humane Understanding” (İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme) isimli kitabında “semeiotike” kavramına yer veren John Locke’tur. Locke bu eserinde göstergeleri bir “öğreti olarak görür ve bilimin temel alanlarından biri olması gerektiğini” (Deely 1990: 114) belirtir. Locke ayrıca, bugünkü dil yetisine benzer bir tanımlama ile göstergelerin zihindeki imajların sesleri olduğunu ve her bireyin gösterge evreni ile toplam olarak toplumsal olan göstergelerin yani dilin meydana geldiğini anlatmıştır.

18.yüzyılda ise J. Locke’un teorisinden büyük ölçüde etkilenen Lambert, düşüncelerin dil ile aktarılması ve adlandırılması ile ilgili çeşitli görüşler ortaya koymaktadır. Lambert Neues Organon (Yeni Organon) isili eserinde bir bölümün başlığını semiyotik şekilde isimlendirmiştir. Bu bölümde Lambert dilsel göstergelerin yanı sıra müzik, mimari ve törenler üzerinde de durmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde ise, “Polonyalı Joseph Marie Hoene-Wronski’nin

4. Retrospect: History And Theory In Semiotics, <http://carbon.ucdenver.edu/~mryder/deely/basics/ch7.html>

ölümünden sonra yayınlanan Philosophie du Langage (Dil Felsefesi) başlıklı çalışması, İtalyan asıllı Çek Matematikçisi (Bernhardt Bolzano'nun Wissenschaftslehre (Bilim Öğretisi adlı yapıtı ve Edmund Husserl'in yazdığı "Göstergelerin Mantığı Üzerine" başlıklı incelemesi dilsel göstergeler ve gösterge kuramları ile ilgili" (Rifat 2008: 116) önemli eserler arasında sayılabilir.

20. yüzyılda ise göstergebilim bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Modern anlamda göstergebilimin iki ayrı kurucusu olduğu söylenebilir. Bu kurucular aynı dönemde yaşamalarına ve aynı konu etrafına çalışmalarına rağmen teorilerini, "birbirlerinden habersiz" (Rifat 2013: 100) olarak ortaya koymuşlardır. Bu kuruculardan Charles S. Peirce, Amerika'da hem dile ait hem de dil dışı göstergeleri incelemiş ve terim olarak *semiotic* kavramını kullanmıştır. F. De Saussure ise aynı zaman diliminde Avrupa'da çıkış noktasını konuşma ve yazı dili üzerinden yaparak bir gösterge sistemi kuramını ortaya koymuş ve *semiologie* terimini kullanmıştır.

Göstergebilim, Saussure ve Peirce 'ün teorileri ile hem Avrupa ve Rusya'da hem de Amerika'da yapılan dil, edebiyat, sosyoloji ve diğer sosyal bilim alanlarında büyük yankı uyandırmıştır. Rus biçimcileri bu durumun ilk örneklerinden sayılabilir. Propp ile başlayan masal incelemelerinde farklı masallarda ve masalların kurgulanışında ortak noktalar ortaya konmuş ve dildekine benzer bir yapının olduğu tespit edilmiştir. Bu incelemeler masal ile beraber öykü, roman ve şiir üzerine de devam etmiş ve edebiyatta göstergebilimin ilk uygulamaları sayılmıştır. Propp 'un yanı sıra, R. Jakobson, B. Eyhenbaum, V. Şklovski, Y. Tinyanov da Rus biçimciliğinin önemli temsilcileri arasında sayılmaktadır.

Charles Morris 1938'te yazdığı Foundations of the Theory of Signs (Göstergeler Kuramının Temelleri) isimli kitabıyla göstergebilimi üç ana başlığa ayırmıştır: "1. Syntax (Sözdizim) 2. Semantics (Anlambilim) 3. Pragmatics (Edimbilim). Bu ayrım gösterge ile özne arasındaki ilişki incelenerek ortaya konmuştur" (Rifat 2013: 453).

1960'larda göstergebilim artık bir bilim dalı olarak kabul edilmiş ve kuramsal ve uygulama örnekleri oldukça artmıştır. L. Hjelmslev, Jean Baudrillard, Julia Krsteva, C. Levi-Strauss, Christian Metz, Roland Barthes ve Algirdas Greimas bu dönemin önemli temsilcilerindendir. Bu isimler arasında Hjelmslev, anlam yerine yapıyı öncelemesi ile dikkat çekmektedir. Saussure'ün *gösteren-gösterilen* ayrımına karşın anlatım-içerik düzlemini ortaya koymuştur. Hjelmslev, dili mantık açısından ele aldığı teorisinde nesneleri bir yapıdan soyutlayıp ayrı ayrı ele almanın bir soyutlama olacağını ve bulguların dilin doğal yapısında uzaklaşacağını ileri sürmüştür. Bu mantık evresinde tüm dilleri bir yapı olarak gören Hjelmslev dil yapılarının ilişkilerini "dil cebiri" ile izah etmiştir.

A.J. Greimass ise kendisinden sonra "Greimass Göstergebilimi" olarak anı-

lan kuramı ile gösterge ve anlam dizgeleri üzerine çalışmıştır. Greimass, 1966'da yayımlanan Yapısal Anlambilim isimli kitabında anlam üretiminin süreçlerini ele almıştır. Greimass'ın göstergebilim üzerine geliştirdiği kuramı ile Paris Göstergebilim okulu kurulmuştur.

Modern göstergebilimin önemli temsilcilerinden biri ise Roland Barthes 'tır. Barthes göstergebilimin gündelik yaşamdaki uygulamaları yapısalcı bir yaklaşımla ele almıştır. Barthes için anlamın peşine düştüğü söylenebilir. Roland Barthes anlamlama (signification) kavramını ortaya koymuş ve hem insanın anlamı üretimi sürecini hem de bir iletişim aracı olarak dil ve dil dışı anlamları ele almıştır. Barthes'ın göstergebilimi uygulama alanı modadan, mimariye, dilden, mitolojiye geniş bir alanı kapsamaktadır.

Günümüze gelindiğinde ise, Umberto Eco'dan söz etmek gerekmektedir. Eco, evreni bir gösterge ve göstergeleri de bir evren olarak görmektedir. Umberto Eco, A Theory of Semiotics (Bir Göstergebilim Teorisi) isimli eserinde göstergelerin gerçekleşme biçimlerini incelemektedir. Eco'nun kuramını geliştirmesinde Peirce'ün gösterge anlayışından etkilendiği görülmektedir. İster dile ait ister dil dışı göstergeler üzerinde, *göstergebilimsel* bir uygulama yapılmak istendiğinde yukarıda sayılan tüm teoriler bir yöntem olarak kullanılabilir.

Acaip ve Garip Minyatürler

Giriş bölümünden bu yana, sıklıkla belirtildiği gibi göstergebilim hem dil hem de dil dışı tüm unsurları konusu saymaktadır. Anlamın temel alındığı bu bakış açısı ile insanın göstergelerle çevrili bir evrende yaşadığı söylenebilir. “Toplum bulunan her yerde, her kullanım kendisinin göstergesine dönüşür. Yağmurluk yağmura karşı korunmak için kullanılır; ama bu kullanım, belli bir hava durumunu belirten göstergeden ayrılmaz” (Barthes 2009: 49).

Herhangi bir gösterge içerdiği gösteren ve gösterileniyle beraber, iletişim ögesini de barındırmaktadır. Görsel göstergeler ise dil göstergelerinden farklı olarak bu iletişim ve anlam parçalarını bir bütün olarak sergilemektedir. Elbette bu görsel göstergelerin bir dizge üzerine oturduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak dildeki dizgide, iletişim karşılıklı olduğu için sürdürebilirlik söz konusudur. Oysa örneğin resimde, ressam fırçasını bıraktığı anda “cümle”nin bittiği ve karşına geçip ne denilirse denilsin bir cevap veremeyeceği açıktır.

Bu sebeple olsa gerek, “antik resimlerde, ressamın resmetme umudunu kaybettikleri konuşmaları yazılı karakterlerle nakleden antik resimlerde, resmedilen kişilerin ağızlarında küçük yazılı adlar vardır” (Mitchell 2005: 58).

İnsanın kendisini ya da burada olduğu gibi eser içerisinde yer alan anlatı parçalarını resmetmesi bir anlamı aktarma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Burada

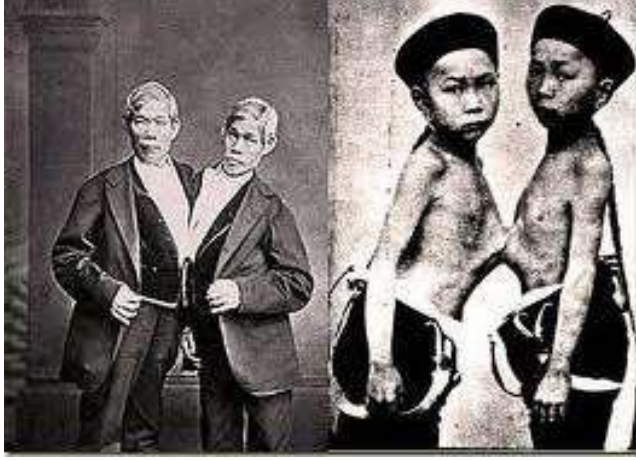
yapılmak istenen de minyatürün “göstermek istediği” anlamın dil ile ilişkisini ortaya koymaktır. Bu bölümün yazılması, metnin okunması sırasında dil, gösterge, metin, minyatür kavramları ile ilintili birçok soru olduğunun fark edilmesiyle oraya çıkmıştır.

Bilindiği gibi bu eserde *acaib* ve *garib* olanlar anlatılmaktadır. Dil ile ifade edilen bu *acaib* ve *garibler*, minyatürde nasıl tasvir edilmiştir? Tasvir edilen minyatürde “gösterenler”, metinde hangi “gösterenlerle” işaretlenmiştir? Dildeki dizgi ve sistem minyatürde nasıl işaretlenmektedir? Soyutlaması olmayan minyatürün, soyutları ima edebilme ya da (göstergebilimin terimiyle ifade edilirse) indeksleme becerisi var mıdır? Burada da yukardaki sorulardan hareketle ve göstergebilim yöntemiyle, minyatür-dil ilişkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

İkiz Bedenler

Eserde yer alan ilk minyatür “*belinden aşağısı bir yukarısı iki insan*” figürüne aittir. Minyatür yer aldığı varanın sol tarafında yer almaktadır. Minyatüre ilişkin açıklama ise sayfanın sağ tarafında yer almaktadır. Belinden aşağısı bir olan bu “*garib*” insan figürü antik çağdan itibaren çeşitli düşünür ve ressamlar tarafından tasvir edilmiştir.

Ceng ve Eng Siyam İkizlerinin Fotoğrafi

Kitābü'l-acāibü'l-ğarāib'de da bu ikiz bedenlerin tasviri aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

*umūr-i arziyyedendir ve insān doğmak ki şekli ġarīb ola15-**hikāyet** imām şāfi' raḍiallāhū 'anha dimiş arz-ı yemende bir insān gördüm belinden aşağısı bir 'avret teni belinden yukarısı iki beden dört eli ve iki baş ve iki yüzi var yerler ve iççerler ve birbirleri ile gāh çekişürler gāh barşurlar birinūn yüzi er ve birinūn yüzi 'avretdür ve rivāyet olmuş ki bellī vilāyetinde bir 'avret bir oğlan doğurmuş ki bir eli ve bir ayağı ve yarım yüzi var nesnās böyle olur yemen vilāyetinde mūntehā-yı bahırda görmür ve rivāyet olunur ki bir 'avret bir kerre dağı bir kız doğurmuş ki iki baş var ve **hükemā** dimişler ġarīb içün üç ma'ni bulunmuşdur her birine bir nām konulmuşdur **evvel** āşār-ı nefsanīyyedür eğer hayra şarf iderse mu'cize dirler enbiyādan şādır olıcağ kerāmet dirler evliyādan sādır olıcağ ve eğer şerre şarf iderse sihrdür ki şādır olur nūfūs-ı şerriyyedenden **ikinci** umūr-i ġarībe ki hādīs olur ecrām-ı semāviyyesi ve özt-ü maḥşūş ile eşkâlden ve evkâtadan aña tılsım dirler **üçüncü** umūr-i ġarībe ki eesām-ı arziyye sebebi ile hādīs olur mıkñātīs demüri kapduğı gibi aña taranc dirler*

Kitābü'l-acāibü'l-ğarāib'de yer alan “acāib ve ġarīb” “şeyler” den ilki olan bu durum “umur-i arziyye” (arzin işleri) olarak açıklanmaktadır. Bunun sebebi eserde yer alan “acaiblerin” karada, havada ve denizde olmak üzere üç ana baş-

lıkta tasnif edilmesidir. Ancak burada “*umur-i arziyye*” dendiği sırada okurun bu tasniften haberi yoktur. Bu tasnif dört varak sonra ayrıntıları ve fasılları ile anlatılacaktır. Yazar/mütercimin tasniften önce bir *acaibi* anlatmasının sebebi ise; daha sonra anlatacaklarına dayanak sağlamak istemesidir.

“*insan dogmak ki şekli ğarib ola*”: mak-/mek mastar eki hem mastar olarak hem de sıfat fiil yapısı ile sıklıkla kullanılmaktadır. *Ki* bağlacı ile kurulan cümlelerin devrik bir yapıda olduğu görülmektedir. Burada kullanılan *doğmak* fiili ilk okunduğunda, *doğmak* fiilinin Azerbaycan Türkçesi gibi birçok Türk lehçesindeki “*doğurmak*” anlamı da akla gelmektedir. Hatta bu haliyle cümle daha anlaşılabilir sayılabilmektedir: *İnsan doğurmak ki şekli garib ola*. Ancak bu cümlelerin ardından gelen satırlarda *doğurmak* fiilinin de kullanılmış olması bu ihtimali azaltmaktadır. “*bir avret bir oğlan dogurmuş ki...*” Dolayısıyla bu cümle günümüz Türkçesine “*acâib bir insan olarak doğmuş olmak*” olarak aktarılabilir. Bu da anlatımın *özne* üzerinden değil *nesne* üzerinden yapıldığını gösterir. Bu şekilde anlatılan, tasvir edilen nesne veya tasvir ile yazar arasındaki mesafenin daraltılmış olur.

‘Acâibü’l- mahlûkât gibi yazar/mütercimin kendi ifadesi ile belirtilecek olursa “*adete muhalif*” varlık ve hadiselerin anlatıldığı bir eserde, anlatılanların inandırıcılığı için kanıt ve tanık kullanımı önemlidir. Kullanılan tanıklar içerisinde dini şahsiyetlerin olması güvenilirliği sağlamlaştırmaktadır. Burada İmam Şafi’nin dediğini nerde dediği belirtilmemiştir. Oysa eser içerisinde yer alan başka tanıklıklarda kitap ismi verilen durumlar da söz konusudur. Bu örneklerin en ilginç, *galib* ve *mağlub* olmak için nelerin yapılması gerektiğinden bahsedilen bir bölümde (113a) İskender’in yaptıkları anlatılırken izlediği yolun inandırıcılığını arttırmak amacıyla, bu yolları Aristo’nun “Kitab-ı Siyaset” isimli eserinden öğrendiğinden bahsedilmesidir.

Eserin tercüme olması birçok yerde basit cümle, birleşik cümle ve cümle yüklemi ile ilgili kural dışı kullanımların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Elbette bu durumların tek sebebi eserin tercüme olması ile açıklanamaz. Zira eserin bir şehzadeye sunulmak üzere hazırlandığı ve ayrıca divan sahibi bir kişi tarafından tercüme edildiği düşünüldüğünde bu tip durumlar daha dikkat çekici olmaktadır.

Burada yer alan *di-* fiilinin cümlelerin yüklemi olarak kullanılmadığı durumlar konuya örnek olarak gösterilebilir. Eserde herhangi birisinden yapılan alıntılarda kullanılan *d(e)imiş / d(e)imişler* ifadeleri hiçbir zaman cümlelerin yüklemi olarak kullanılmamıştır. “*imam şafi (r.a) dimiş arz-ı yemende bir insan gördüm*” örneğinde de görüldüğü gibi söz dizimine uygun olmayan bir kullanım söz konusudur. Arapça’da *di-* fiilinin cümlelerin başında yer aldığı bilinmektedir.

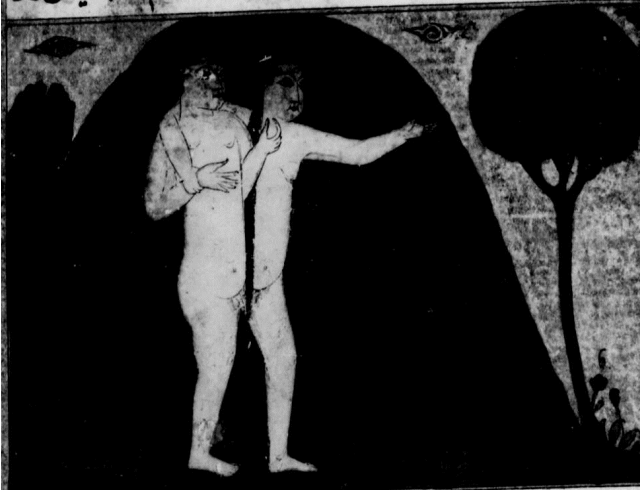
Dolayısıyla eserin tercüme olması bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Minyatürün anlatımında vücudun belden aşağı kısmı için *ten* belden yukarısı için ise *beden* kelimeleri kullanılmaktadır. *Ten* Farsça (tan) bir kelimedir, anlamı “*beden vücut*” tur. *Beden* kelimesi ise Arapçadır. *Ten* kelimesi Kamus-i Türki’de “*deri*” anlamında kullanılmaktadır. Bundan önceki kullanımları ise beden anlamında olmuştur. Bu durumda kelimenin deri anlamını 19. yüzyılda kazandığı söylenebilir.

Bir resmin, fotoğrafın, minyatürün kısacası metin dışı bir “şey”in ele alınmasındaki temel sorun; göstergenin hangisi olduğudur. R. Barthes; fotoğrafı bir gösterge kabul eder ve “*bir fotoğrafın göndergesinden hiç ayırt edilemeyeceğini*” (Barthes 2007: 17) belirtir. Karşılaşılan şey sadece bir resim olsaydı Barthes’ın fotoğrafı gösteren addetmesi kabul edilebilirdi. Ancak burada hem bir resim (minyatür) hem de yazı söz konusudur. Öyle ise bu ikisi arasında hangisinin gösteren ve hangisinin *gösterilen* (gönderge) olduğu sorusunu sormak gerekmektedir.

Bu noktada, Manisa’daki 1552 tarihli nüshanın yanı sıra İngiltere British Museum’da bulunan yine 1552 tarihli bir nüshaya bakmak mümkündür. Söz konusu bu nüsha da minyatürlü bir nüshadır. Sloane 7894 numaralı bu nüshada “*belinden aşağısı bir yukarısı iki insan*” tasviri minyatürle gösterilmiştir. Bu minyatürdeki ikiz bedenler Manisa nüshasının aksine tasvir çıplak olarak tasvir edilmiştir.

Eserde bu *acaip* varlığın cinsiyeti *belinden aşağısı avret teni ifadesiyle kadın* olarak anlatılmaktadır. Oysa British Museum nüshasında tasvirin cinsel organı kadının saç ile örtülmüş ve cinsiyetsiz bir form ortaya çıkmıştır. Bu durum eserin Manisa’da bulunan 18.yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshasında da aynıdır. Manisa nüshasında yer alan minyatürde de söz konusu “*ucube*”nin belinden aşağısı bedeninin yukarısında başlayan kıyafetin devamı olarak kız ve erkeğin elbiselerinin devamı ile oluşur. Ancak bacağa giyilmiş olan şalvar/pantolon ise ikisi için de aynıdır. Tarihte kızın etek erkeğin ise pantolon giydiği tasvirler yer aldığı bilinmektedir. Bu sebeple metin bir gösteren olarak kabul edildiğinde gösterileniyle çelişmektedir.

Brtitish Museum Nüshası

Manisa (45 Hk 5355) Nüshası

Daha sonra metinde minyatürde gördüklerimizin anlatılması ya da metni gösteren olarak kabul ettiğimizde gösterilenin yazılı tasviri yer almaktadır. Burada minyatür göndergesinde de gördüğümüz fiziksel özellikler sıralanmaktadır. “*acaib*”in *dört eli, iki başı ve iki yüzünün* olduğu belirtilmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise, *baş ve yüzün* ayrı ayrı vurgulanmasıdır. İlk olarak başın yüzü de kapsadığı düşünülebilir. Ancak bunun sebebi metnin ilerleyen bölümlerinde, başı olmasına rağmen yüzün olmadığı durumların anlatılacak olmasıdır. Dolayısıyla *aca-*

ib mahluklar için başın olması yüzün de olduğu anlamına gelmemektedir.

Bu sebeple minyatürde açıkça görülen fiziksel özellik iki ayrı gösterge olarak *baş* ve *yüz* ile ifade edilmiştir. İlerleyen satırlarda yüzlerin cinsiyeti de belirtilerek; “*birinin yüzi er ve birinin yüzi avretdür*” ifadesi kullanılmıştır. Burada daha önceki satırlarda kullanılan “*beden*” göstereninin, bir cinsiyeti işaret eden bir gösteren olmadığı sonucu çıkartılabilir. “*belinden yukarısı iki beden*” demek; bu iki “*beden*”in cinsiyetinin belirsizliğinin ifadesidir.

Minyatürde söz konusu “*acaib*” birbirine sarılmış şekilde resmedilmiştir. Bu tasvir akla *âşık* ve *maşuk* göndermelerini getirmektedir. Aynı batından olan bu *acaibin* kardeş olması gerekirken metinde bu vurgulanmaz. Fiziksel özelliklerinin sıralanmasından sonra gündelik hayatlarının diğer “*acaib*” olmayan varlıklar gibi olduğu anlatılarak zihinde sıradan hale getirilir. Gündelik hayatlarının varlığı “*yerler ve içerler, birbirleri ile kâh çekisürler kâh baruşurlar*” cümlesi ile anlatılır. Günümüzde siyam ikizleri olarak adlandırılan dönemin *acaibinin* de gündelik hayatlarında birlikte uzun yıllar yaşayabildikleri bilinmektedir.

Tüm anlatım içerisinde bu *acaibin* Yemen vilayetinde olması da dikkat çekicidir. Eserin aslının Yemen’de yazılmadığı bilinmektedir. Buna rağmen şehir olarak yemenin zikredilmesi olan *acaiblerin* anlatılan coğrafyadan uzakta olmasından kaynaklanmaktadır. Bu aynı zamanda sosyolojik bir durumdur. Anlatılan coğrafyada insanlar normaldir ve korkulacak, tehdit oluşturabilecek unsurlar da-ima yaşayan toplumun “*habitus*”undan uzakta var olmaktadır ve olmalıdır. İnsan ve toplumu rahatsız eden unsurların toplumun dışında kabul edilmesini en iyi açıklayan örneklerin başında Foucault gelmektedir. Foucault mezarlıkların, fahişelerin ve delilerin “*şehrin*” dışında tutulmasının sebeplerini açıkladığı eseri “*Deliliğin Tarihi*” de bu uzak ve kendinden olmadığına inanma durumunu anlatmaktadır.

Yarı At Yarı İnsan

Bu minyatürün seçilmesinin sebebi Kitâbü’l-acāibü’l-ğarāib’de iki kez tasvir edilmesidir. Bu tasvirlerden ilki burçların anlatımında yer almaktadır. Üavs burcu anlatılırken bu *acaibten* bahsedilmiş ve hemen arkasından aynı varlığın sol tarafında minyatürü verilmiştir.

- 3-**ḳavs** buña rāhī daļı dirler bunun kevākibi otuz birdür bu bir
4-canlu şüretindedür ki merkebdür âdem ile atdan ki boynına varıncaya dek
5-atdur ve boynından yukarusı ademdür elinde yayı dutup okı
6-doldurup mağrib cânibine çeker ve ' arab ol kevkeb ki ḳamer üzredür
7-ve ol kevkeb ki ḳabza-i kemân üzredür ve ol kevkeb ki
8-ṭaraf-ı cenûb üzredür ve ol kevkeb ki sağ eli ṭarafınadır
9-ne' ayim ve arda dirler mecerreyi ırmağa beñzetmişlerdir güyiyâ anlar deve
10-ḳuşlarıdur şu içmege gelmişlerdür ve ol kevkeb ki okuñ denî üzredür
11-ve ol kevkeb ki şol omzı üzredür ve ol ki ḳoltığı altındadır
12-anlara na' ayim-i şadıra dirler keenne-hu şu içüp dönüp gitmişlerdür ve ol
13-iki yıldız ki kemanuñ küşe-i şimâlinde dirler ve ol kevkeb
14-ki şol uyluğı üzre ve incigi üzredir merdin derler

Yukarıda verilen çeviri yazıda koyu olarak işaretlenen yerler minyatürde görülen bölümlerdir. Kavs yay burcunu temsil etmektedir. Bu burcun/gezegenin otuz bir tane küçük gezegeni, yıldızı vardır. Metinde minyatürde yer alan öğeler tasvir edildikten sonra bu *kevkebler* sayılmaktadır. Ebette kevkeblerin kavs burcu üzerinde olması sebebi ile yerleştirilmesi gerekmektedir. Müellif de söz konusu kevkebleri uygun olduğu yerlere yerleştirir. Müellifin okura bu kevkebleri ima

etmesi göstergebilim açısından kelimeleri indeks olarak kullanması şeklinde yorumlanabilir. Okur resimde bir kevkeb görmemektedir. Ancak yazarın bu kevkepleri ima etmesinden dolayı okur kevkepleri oradaymışlar gibi algılar bu algıyla beraber yazar gösterenini bir gösterilenle birleştirmiş olmaktadır.

Metne dönmek gerekirse, kavs yay burcunu anlatmaktadır. Metinde ise ilk olarak burcun temsili olan yarı at yarı insan tasviri anlatılmaktadır. İlk cümle; “*canlı suretindedir ki merkebdür*” cümlesidir. Bu cümlenin, yazarın ilerleyen cümlelerde anlatacaklarına okuru hazırlayan bir bilgiyi işaretlediği söylenebilir. *canlı suretindedir* ifadesinden sonra *ki* bağlacı ve *merkebdür* ifadesi yer almaktadır. Bu durumda merkebin Arapça binek olduğu düşünüldüğünde bu ifade bineğin canlı ve cansız olabileceği de göstermektedir. Metnin geneline hâkim olan devrik cümle yapısı burada da açıkça görülmektedir. “*adem ile atdan canlı suretinde bir merkeptir*” şeklinde kurallı bir cümlenin kurulmamasının ve sürekli +DÜ eki ile biten kısa kesik ifadelerin metnin okunma hızını artırarak, metne hareket kattığı düşünülebilir. Burada boynuna *varıncaya dek* ifadesinde kullanılan *varmak* göstereni ile anlatı hızının yavaşlatıldığı söylenebilir. Okur bu ifadeyi okuyup sol taraftaki at minyatürüne baktığında, atın boynuna kadar göz gezdirme ihtiyacı hissetmektedir.

Daha önce dile getirildiği gibi minyatürde perspektif ögesi yer almaz. Ancak bu minyatürde at resminin arkasın çizilmiş ağacın yamuk olması ve yoldaki küçük bir vadi imajı ağacın boyutu perspektife uygun olmasa da ima etmektedir. Atın da sol ön ve arka ayaklarının kıvrılmış olması minyatürü gören kişide hareketin algılanmasına sebep olmaktadır bu yönüyle bir indeks olduğu söylenebilir.

- 1-*kantüris* bunun kevakibi otuz yedidir bunun şüreti başından beline dek
- 2-âdem şüretidir ve belinden aşağı at şüretidir yüzi maşrık cânibine
- 3-ardı mağrib tarafınadır ve bir elinde iki şalkım var ve bir elinde sebu⁶ ayakların
- 4-dutmuş ve ol at karnı üzre bir kevkeb-i neyyir var ki batnü'l-hüt dirler
- 5-ve sağ tırnağı üzre bir kevkeb var ki aña hâzâr dirler ve bir elinde dahı bir kevkeb
- 6-var ki aña vezn dirler ve bunlar ol iki kevkebdür ki muhâllefeyn dirler diyü zikr
- 7-etmişizdir

Bir önceki minyatürde atın insana döndüğü yerin anlatımı aşağıdan yukarıya doğru yapılmaktayken bu minyatürde ise, başından beline dek ifadesi ile önce insan figürü anlatılmakta ve yukarıdan aşağıya doğru bir yön çizilmektedir. Ardından at figürünün anlatımında da bu yön devam ederek, *belinden aşağı at şüretidir* denilmektedir. Diğer minyatürden farklı olarak burada yön bildirimi de yapılmaktadır. Minyatürdeki figür her iki elinde de bir nesne tutmaktadır. Metinde sağ elde tutulan şeyin *iki şalkım*, sol elde tutulunun ise *sebu⁶ ayakların* denilmek suretiyle *yırtıcı bir cânverin ayakları* olduğu bildirilmektedir.

Bu minyatürde de diğer minyatürde olduğu gibi resmin sol üst köşesinde uzaklığı işaretlediği düşünülen ağaç ve yol gösterenleri bulunmaktadır.

Dilsel ikonlaşma anlatıldığında, ikonların donuk yapılar olduğu söylenmişti. Buradaki minyatürler de bu yönüyle bir ikondur. Sembollerle örülü yazı ise tamamlanmış bir metin olası ile bir ikon haline gelmiştir. Bu iki ikonlaşma sürecinde benzer süreçler işlemektedir. “Fırça vuruşlarının bir resmi kurması gibi, ifadeler dizisi de yavaş yavaş durağanlaşacak durumun tamamını inşa etmeye hizmet” (Arnheim 2012: 278) etmektedir.

Resim ve yazı arasında farklı olan süreç ise, resmin birden bir bütün olarak görülmesidir. Bu durum da kendi içinde bir eş zamanlılığı göstermektedir. Yazı da ise dizgeyi, sıralı olduğu biçimiyle okunur. Gösterenler yazıda aşama aşama zihindeki gösterilenlerini işaretlemektedir. *Belinden aşağısı at, yukarısı adem* figürü yunan mitolojisine dayanmaktadır. Yunan mitolojisinde de bu iki farklı figür bulunmaktadır. Yunan mitolojisinde yarı insan yarı at olan yaratıkların genel adı *Centaur*’dur. Kelimenin Türkçeye çevirisi ise *Sentor* biçimindedir. Burada ikinci olarak verilen minyatürün isminin *kanturis* olması da buradan gelmektedir.

Birinci minyatürdeki *kavs* ise Yunanca *chiron* ya da *cheiron* olarak adlandırılan varlıkla aynı göstereni temsil etmektedir. Burada, her iki minyatürde de yönün varağın sağ tarafına bakması ve metinde de yön gösterenlerinin kullanılması,

resmin yönünün olup olamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Yukarıda resmin kişi tarafından bir bütün olarak görüldüğü belirtilmişti. Ancak minyatürü gören bir kişi, nesneleri dildekine benzer bir dizge ile görmektedir. Burada dildekine benzer denilmesini sebebi, resme bakışta yazının etkili olmasındandır. Göstergebilim açısından “okuma yazma alışkanlıkları resmin izlenme yönünü ve resim yapma tarzını da etkilemektedir” (Akerson 2005: 238).

Burada metnin Arap harfli olduğu düşünüldüğünde, resmin görülmesi çerçevesinin sağ tarafından başlamaktadır. Bu durumda yay burcunun anlatıldığı bu bölümde okur, yazının okunma yönüne göre metne baktığında ilk göreceği gösteren yay tasviridir.

Öküzün Üzerindeki Dünya Tasviri

Dünyanın bir öküzün üzerinde asılı durduğuna dair inanış ve görüşler hem dini hem de mitolojik bir konu olarak tartışılmıştır. Çeşitli milletlerin yaradılış destanlarında dünyanın; balık, yılan, öküz gibi hayvanlarla ilgisi görülmektedir.⁵ Örneğin Altay yaradılış destanında öküz ve balığın dünya ile olan ilgisi şu şekilde verilmiştir:

Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş. (Ögel 1995: 434)

Yukarıdaki destanda yer alan balık ve öküz gibi sembolik unsurlar Çin ve Hint mitolojisi gibi, “dünyanın çeşitli yerlerindeki mitlerle paralellikler göstermekte veya bağlantılar içermektedir” (Çoruhlu 2011: 107)

Görüldüğü gibi neredeyse tüm mitolojilerde yaygın olan bu tasvir, Kitābū'l-a-cāibū'l-ğarāib'de de anlatılmış ve bir minyatür ile tasvir edilmiştir. Ancak söz konusu minyatürün tasviri, nüshalar arasında farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Bu sebeple, dünyanın öküzün üzerinde tasvir edildiği minyatürün incelenmesinde karşılaştırmalı bir görsel gösterge dizgesi ele alınacaktır. Bu sebeple, söz konusu minyatürün eserin diğer minyatürlü nüshalarında nasıl tasvir edildiği ve bu tasvirin anlatı ile ilişkisi incelenecektir. Bu noktada ilk olarak minyatür değil, çeviri yazıda minyatürün anlatıldığı bölümün verilmesi daha doğrudur. Zira nüshalar arasında tasvirler farklılaşsa da metin aynıdır.

5. Ayrıntılı bilgi için: Bahaddin Ögel'in Türk Mitolojisi eserine bakılabilir.

***bilgil ki** zıkr etdigimiz ahkām ve küre-i arz vasaṭ-ı havāda mu‘ allak durduğı hükemā kavlinecdür ammā ‘abduallah bin ‘abbās raḍiyallahu ‘anhümādan mervīdür ki dimiş haḳ te‘ālā arzı öküz üzerinde vaz‘ eylemişdür ve öküz balıḳ üzerindedür ve balıḳ şu içindedür ve şu taş üzerindedür ve taş ferişte arḳasındadır ve ol ferişte yel üstündedür ya‘ni havāda mu‘ allakdur.

Görüldüğü gibi metinde, dünyanın öküz üzerinde olması anlatılırken bir sıralama yapılmıştır. Dolayısıyla dilin dizgiselliği ile anlatının dizgiselliği bir arada bulunmaktadır. Burada ele alınmak istenen de bu dizgenin ve dizimin minyatüre yansıtılıp yansıtılmayacağıdır. Metnin bir bütün olarak gösteren olduğu düşünüldüğünde, gösterilen olarak da minyatürü görmek mümkündür. Öyle ise, yukarıda görülen dizgenin metinde de olması gerekmektedir. Aşağıda bu dizgenin varlığını ele almak amacıyla, başta Manisa nüshası olmak üzere, yine Sururi’nin Kitābü’l-acāibü’l-ğarāib’ine ait farklı nüshalarda öküzün üstündeki dünya tasviri sıralanmıştır.

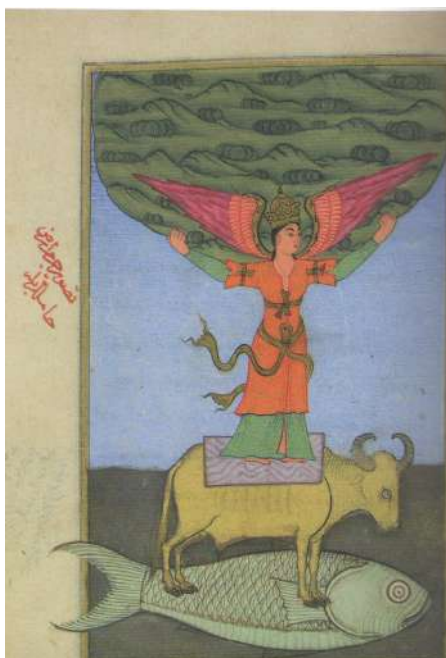
H405 140

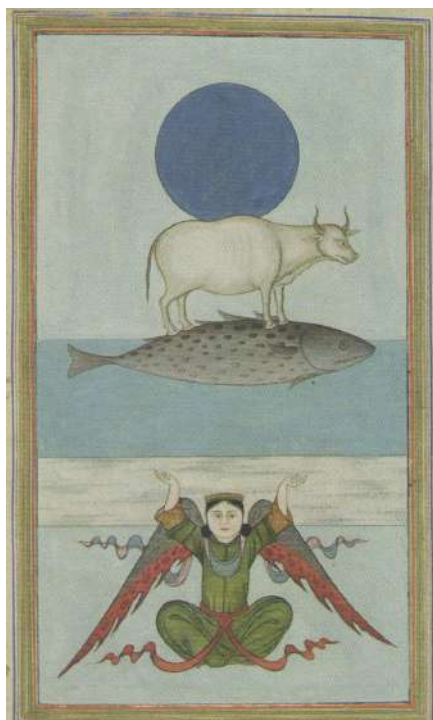
Sloane 7894

Manisa
R.1088-138

Ayasofya A3632 137
H409139

Yazılı bir metinde anlatılan somut varlıkların aynı sayfada tasvir edilmesi, göndergenin tıpkı bir fotoğrafta olduğu gibi tasvirde de karşılık bulacağı beklentisini sağlamaktadır. Anlatıda verilen sıralılık, bir söz diziminin parçalarına benzer bir dizge ile işaretlenmiştir. Anlatıdaki dizgeye rağmen, minyatürlerde bu sıranın bozulması yapının değiştirildiğinin göstergesidir. Barthes, yapısalılık bağlamında dizgenin özelliklerini sıralarken, “dizge nesnelerin varlığından üstündür” (Rifat 2008: 15) demektedir. Eserde de minyatürü gören okurun, bu minyatürün gösterileni için metni okuması gerektiği düşünüldüğünde burada asıl dizgenin, anlatı göstereni olduğu görülmektedir.

Metinde, +DÜr bildirme ekinin sıkça kullanılması ve *üzerindedür* kelimesinin tekrar edilmesinin sebebi de hem anlatımı güçlendirmek hem de sıralılığı vurgulamaktır. Ancak metnin göndergesi yukarıda verilen bazı minyatürlerde (H.405, Sloane 7894, A. 3632) aynı sıra ile yer almamaktadır. Bu durumda metnin göstereni ile gösterileni arasında tam bir ilişki olduğu söylenemez.

Üzerindedür kelimesi aynı zamanda, minyatürün doğru biçimde okunabilmesi için bir yön gösterici göstereni olma görevini de üstlenmektedir. Bu algı kelimenin gösterileni ile ters bir ilişki içerisindedir. Üzerinde olmak göstereni dilsel bir gösterge olarak yukarıyı işaretlerken, minyatürün “*okunması*”nın ise en aşağıdan başlanmasına sebep olmaktadır.

Metinde yer alan çoğu gösteren somut gösterenlerdir. Dolayısıyla kolaylıkla resmedilebilir öğelerdir. Ancak, bu noktada ele alınması gereken bir diğer konu ise *ferište yel üstündedir* ifadesidir. *Yel üstünde olmak* ifadesinin tasviri, figüratif bir tasvir biçimi olan minyatürde ancak *indeks* ile gerçekleştirilebilir. Yani nakkaş okura *yeli* ancak ima edebilir. Burada da yel göstereninin görsel olarak gösterileni uçuşan nesneler ile işaretlenmiş, dolayısıyla nakkaş tarafından bir indeks oluşturulmuştur.

Ayrıca *yel üstünde olmak* bir dil göstergesi olarak da dikkat çekicidir. Bu kelime grubunun ölçünlü bir kullanımının olmadığı, yazarın *yel üstündedir* demesinin hemen ardından bu göstereni bir başka gösteren ile (havada muallâk) işaretlemesinden anlaşılabilmektedir.

KAYNAKÇA

1. AKERSON, Fatma (2005). Göstergebilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınları.
2. ARNHEİM, Rudolf (2012). Görsel Düşünme, İstanbul: Metis Yayınları.
3. ASLANAPA, Oktay (2000). Osmanlı Minyatür Sanatı, Yeni Türkiye Dergisi, (Osmanlı Özel Sayısı 4 Kültür ve Sanat), Sayı: 34, Temmuz-Ağustos.
4. ATASOY, Nurhan (1972). Türk Minyatür Sanatı Bibliyografyası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
5. ATASOY, Nurhan- ÇAĞMAN, Filiz (1974). Turkish Miniature Painting, İstanbul: Publications Of The R.C.D Cultural Institute No:44.
6. BAĞCI, Serpil – ÇAĞMAN, Filiz – RENDA, Günsel – TANINDI, Zeren (2006). Osmanlı Resim Sanatı, İstanbul: T.C Kültür Bakanlığı.
7. BARTHESE, Roland (2007). Yazı Üzerine Çeşitlemeler/Metnin Hazzı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
8. BARTHESE, Roland (2009). Göstergebilimsel Serüven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
9. BİNARK, İsmet (1970). Türklerde Minyatür Sanatı, Türk Kültürü Aylık Dergi, no: 92 s. 532
10. ÇAĞMAN, Filiz - TANINDI Zeren (1979). Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri, İstanbul, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
11. ÇORUHLU, Yaşar (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Ankara: Kabcacı Yayınevi.
12. DEELY, John (1990). Basics of Semiotics, Bloomington: İndiana University Press.
13. DEVELLİOĞLU, Ferit (1970). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi.
14. ECO, Umberto (1979). Theory of Semiotics, Bloomington: İndiana University Press.
15. ECO, Umberto (2009). Çirkinliğin Tarihi, İstanbul: Doğan Kitap.
16. KESKİOĞLU, Osman (1961). İslam'da Tasvir ve Minyatürler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi cilt:9
17. KUT, Günay (2002). Acaibüöl Mahlukat, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
18. MAHİR, F. Banu (2002). Minyatür, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
19. MITCHELL, W.J.T. (2005). İkonoloji İmaj, Metin, İdeoloji, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

20. NÖTH, Winfried (1995). Handbook Of Semiotics, Bloomington: Indiana University Press.
21. OĞUZ B, Betül (2018). Bir İkonlaşma Örneği Olarak Kitābū'l- 'Acāibü'-L Ġarāib'de Birleşik Fiiller, Dil Araştırmaları, Güz-23, s.259-274.
22. ÖGEL, Bahaeddin (1995). Türk Mitolojisi, Ankara: Altınordu Yayıncılık.
23. RİFAT, Mehmet (2008). Roland Barthes: Yazma Arzusu, İstanbul: Sel Yayıncılık.
24. RİFAT, Mehmet (2013). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, İstanbul: YKY.
25. TANINDI, Zeren (1989). Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, Yıl: 1 Sayı:3
26. VARDAR, Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
27. YETKİN, Suut Kemal (1953). İslam Minyatürünün Estetiği, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1. Sayı
28. <http://carbon.ucdenver.edu/~mryder/deely/basics/ch7.html>

• Bölüm-2 •

ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE MEDYADA YAPAY ZEKA KULLANIMI

Biol AKGÜL¹

1. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
ORCID ID: [0000-0002-0701-0928](https://orcid.org/0000-0002-0701-0928), birolakgul@hotmail.com

Giriş

İnsanlık tarihi pek çok farklı görüşten düşünürün vurguladığı gibi üretim araçları, stratejileri ve onların sebep olduğu değişimler tarafından şekillendirilmiştir. Toplumsal yaşamın dinamikleri üretim örgütlenmesinin yapısını değiştiren gelişmelerle sürekli dönüşüm geçirmektedir. Bu konuda yapılan kuramsal tartışmalar da gelişmelerle birlikte yenilenmekte, yeni terminolojilerle çeşitlenmektedir. Üretimi değiştiren teknolojik yenilenmelerin toplumsal yapıyı ve ilişkileri biçimlendiren temel faktör olduğunu ileri süren teknolojik determinizm yanlıları, insanlık tarihini bir “icatlar tarihi” olarak okumaktadırlar. Bu görüşe karşı olan düşünürler ise teknolojik determinizmin toplumsal ilişkileri marjinalleştirdiği ve onları analizi dışı bıraktığı eleştirisini öne sürmüşlerdir (Wayne, 2009, s.59). Ayrıca bahsi geçen yaklaşımın yeni teknolojilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan toplumsal koşullara değinilmemesi ve üretim sürecinde çatışma halinde olan sosyal grupları/sınıfları göz ardı etmesi de ortaya atılan eleştirilerdendir (Dickson, 1992, s.29).

Bilgisayarların ve otomasyon sistemlerinin toplumsal yaşama girmesiyle birlikte gerek günlük gerekse profesyonel yaşam büyük bir değişim geçirmektedir. Bahsi geçen değişim o denli geniş çapta ve hızlı gerçekleşmektedir ki, üretilen enformasyon miktarı, bunların dolaşım hızı ve neden olduğu etkileşimlilik tarihte hiç görülmediği oranda artmıştır. Artık enformasyon ülkeleri ve şirketleri ayakta tutan temel değer haline gelmiştir. Bu teknolojilerin ve gelişmelerin yalnızca üretim stratejilerini değil, toplumun örgütlenmesini ve yapısını da dönüştüreceği öngörülmektedir. Ne var ki, araştırmacılar mevcut gelişmelerin ortaya çıkış dinamiklerini, nedenini ve sonuçlarını açıklamaya çalışırken bu dönüşümlerin, kendiliğinden bir süreç olmadığını ve toplumdaki çatışmalarla/ilişki ağlarıyla bağlantılı olduğunu gözden yitirmemelidir.

“Bilgi toplumu”, “enformasyon toplumu”, “dijital çağ” gibi kavramlar çerçevesinde inşa edilen modern toplumda en büyük etmen enformasyon ve ona ulaşma kanallarıdır. Teknolojik icatlar ve onların yayılması, sektörel değişim, artı değerın daha çok enformasyon üzerinden elde edilmesi, zaman ve mekan algısının dönüşmesi ve küresel kültür oluşumu, “bilgi toplumu”nu diğer toplumsal formasyonlardan ayıran özellikler olarak sıralanmıştır (Pelton, 2010, s.12; akt. Hepkan, 2011, s.129).

Günümüzde ise artık 1980’lerde tasvir edilmeye başlanan bu üretim ve toplum modelinin de ötesine geçilmiş durumdadır. Endüstri 4.0 ortaya çıkışı, büyük veri setlerinin ulaşılabilirliğinin ve işlenebilirliğinin artması ve yapay zekanın hem hizmet hem endüstri sektörüne hem de günlük yaşamlara entegre edilmesiyle bambaşka bir tasvirle karşılaşmak mümkündür. Kimi kuramcılar bunu

“Toplum 5.0” olarak kavramsallaştırmakta; yapay zekanın, robotik teknolojinin ve birbiriyle internet aracılığıyla etkileşimde olan nesnelerin radikal bir başka değişime işaret ettiğinin altını çizmektedir. Toplumsal yapıyla ve teknolojik gelişmelerle doğrudan bir bağı olan medya sektörünün de bu dönüşümlerden nasibini almaması mümkün değildir. Bu çalışmada, Endüstri 4.0 ve yapay zekanın gelişimine paralel olarak medya sektöründe gerçekleşmiş yahut gerçekleşeceği öngörülen dönüşümler mercek altına alınmıştır.

1. Endüstri 4.0 Gelişim Süreci

Günümüzde hala gelişim aşamasında olan dördüncü sanayi devrimi üretim süreçlerinde köklü bir değişime işaret etmektedir. Makinelerin hem kendilerini hem de üretimin tüm süreçlerini organize eder hale geldiği Endüstri 4.0 sürecinde, klasik emek faktörleri olan kas ve kol gücüne olan ihtiyacın neredeyse ortadan kalkacağı düşünülmektedir (Taş vd. 2018, s.223). Siber fiziksel sistemler, büyük veri analizi, akıllı fabrikalar, robotlar, yapay zeka (Artificial Intelligence-AI) ve nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT) gibi süreç ve ürünlerle şekillene Endüstri 4.0; yalnızca üretim bandında bir dönüşüme değil, bir şirketin tüm yönlerinin ve süreçlerinin değişmesi, sayısallaşmasıdır (Gürün, 2019, s.70-72).

Endüstri 4.0 kavramsallaştırması ilk olarak 2011 yılında Almanya’da ortaya çıkmıştır. Makinelerin, beşeri faktöre ihtiyaç duymadan nesnelerin interneti sayesinde birbirleriyle etkileşim halinde oldukları ve süreci beraber yönettikleri yeni bir sanayiye işaret eden bir sistemin yalnızca endüstride değil hizmet sektöründe de ön plana çıkacağı açıktır (Akgül, Akgül ve Ayer, 2018, s.191).

Çalışmanın ilk bölümünde tarihte gerçekleşmiş diğer sanayi devrimleri ve getirdikleri yenilikler incelendikten sonra Endüstri 4.0’ı diğerlerinden farklılaştıran etmenlere ve temel yapı taşlarına değinilecektir. Ardından onu mümkün kılan inovasyonlar ve yeni sistemler mercek altına alınacaktır.

1.1.Tarihte Endüstriyel Devrimler

Tarih sahnesi öncelikle üretim araçları ve örgütlenmesinde farklılaşmalar yaratan ardındansa; tüm toplumsal örgütlenme ve ilişki biçimlerine sirayet eden bir dizi devrim niteliğinde dönüşüme şahitlik etmiştir. Endüstrileşme olgusu dar anlamda ele alındığında; makinelerin meta üretime dahil edilmesi ve endüstri sektörünün GSYİH içindeki payındaki artış olarak tanımlanabilir. Fakat sosyal tüm alanları etkisi altına alan ve geniş anlamda kullanıldığında, endüstri devrimleriyle meydana gelen ve “ülkelerin iktisadi, sosyal, siyasal vb. alanlarda değişime uğramasına” neden olan süreçler dizini olarak da anlaşılabilmektedir (Tosun, 2003, s.182). Endüstri 4.0’a varan bu süreçte, ondan önceki değişimleri kavramak, En-

düstri 4.0'ı hangi noktalarda farklılaştığını idrak edebilmek için önemlidir.

İlk sanayi devrimi “cansız” emek faktörlerinin üretime dahil edilmesiyle karakterize olmuştur. Makinelerin, su ve buhar gücünün üretime katılmasıyla 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmış olan bu devrim, bahsi geçen mekanik inovasyonları öncelikle tekstil sektöründe uygulamış, ardından pek çok sanayi koluna adapte etmiştir. Buhar gücünün deniz ve kara araçlarında da kullanılmaya başlanması, ulaşımı daha ucuz ve kitlesel kılmıştır (Türkcan, 1991, s.171). Birinci sanayi devriminin getirdiği bu yenilikler zaman içerisinde, pek çok ülkeye yayılmış ve gelişmiş/sanayileşmiş bir ülke olmanın gereği olarak kabul görmüştür. Gerek lokal gerek global gerek üretime gerekse günlük yaşama dair pratikleri dönüştüren bu devrim; kentleşmeyi hızlandırmış, işçi sınıfını ve onun bağlamında üretilen tartışmaları tarih sahnesine taşımıştır.

İkinci sanayi devrimi elektrik enerjisinin ve çeliğin fabrikalarda kullanılmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Elektrik enerjisiyle birlikte üretim gücü artmış ve makinelerin mobilizasyonu gelişmiştir (Gürün, 2019, s.68). 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başına tarihlendirilen bu sanayi devrimi öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya sanayilerinde şekillenmeye başlamıştır. Sanayilerin akademik üretimle bağıntı kurması sonucu “ağır kimya, gıda (proses), içten patlamalı motorlar, elektrikli cihazlar, haberleşme ve ilaç sektöründeki” önemli teknolojik sıçramalar ile kendini gösterdiğinden bahsetmek mümkündür (Türkcan, 1991, s.173). Ayrıca “fordist üretim” olarak da adlandırılan üretim bandı teknolojisi verimliliği artırarak diğer sektörlerle de ihraç edilmiştir.

Üçüncü sanayi devrimi olarak ifade edilen süreç “bilgi çağı”, “iletişim çağı” ve “post endüstriyel çağ” gibi kavramsallaştırmalarını literatüre dahil etmiştir. Bell’e göre (1973, s.13); daha önceki sanayi devrimlerini biçimlendiren etmenler tarım ve sanayi temelliyken, üçüncü sanayi devrimi bilgi misyonu etrafında anlaşılmalıdır. 1970’li yıllara tarihlendirilen ve dijital devrim olarak da adlandırılan bu dönemde bilgisayarlar yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve otomasyon ile robotik teknoloji daha da gelişmiştir. Bilgisayarların ve otomasyon sistemlerinin yanında mikroelektronik, nükleer, lazer ve genetik alanındaki gelişmelerde bu dönemde ortaya çıkmıştır (Akbulut, 2011, s.3). Bu dönemde mavi yakalıların sayısı düşüp, verimlilikte artış gözlenirken; bilgi teknolojilerinin gelişimi, enformasyonu başat artı değer sağlayıcı ve ekonomik değer konumuna yükseltmiştir.

Bu tarihsel paradigma içerisinde ulaşılan son adım dördüncü sanayi devrimi; yaygın kullanılan ismiyle Endüstri 4.0’dır. İlk olarak 2011 yılında Almanya’da tanımlanan bu yeni üretim ve toplum biçimi siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti ve yapay zeka gibi bileşenlerle karışık üretim sistemlerinin yönetilebileceği akıllı fabrikaların ortaya çıkışı ile şekillenmektedir. Beşeri unsurun üretim

birimi olarak aradan çekilmesi ile bilişim, otomasyon ve makine mühendisliğinin ortak çabaları yeni üretim düzenini şekillendirecektir (Bulut ve Akçacı, 2017, s.52-53). Ne ki Endüstri 4.0'ı onu meydana getiren teknolojilerle değil, merkezileştirilmiş denetimden uzaklaştıran ve akıllı süreç unsurlarının ön plana çıktığı bir paradigma olarak okumak gerekmektedir (Bartevian, 2015, s.2). Ayrıca diğer sanayi devrimleri kitlesel üretimi kolaylaştırma ve hızlandırma üzerine inşa edilmişken, dördüncü sanayi devriminin “müşteri odaklı ve isteğe bağlı üstelik daha da az maliyetli” üretime odaklandığını söyleyebilmek mümkündür (Bulut ve Akçacı, 2017, s.51). Dinamik veri işlemeye dayalı bu sistemin tanımlayıcı özelliği birbiriyle sürekli iletişim halinde bulunan sistemlerdir.

Hala gelişim sürecinde olan Endüstri 4.0'ın WEF (World Economic Forum) kurucusu ve başkanı olan Klaus Schwab, diğer devrimlerin tamamlayıcısı yahut devamı niteliğinde olmadığını belirtmektedir. Ona göre (2016:11) dördüncü sanayi devrimi şu üç nitelikte diğerlerinden ayrılmaktadır:

- **Hız:** Endüstri 4.0'ın gelişim hızı doğrusal değil, üsteldir. Çok yönlü olan teknolojiler birbirleriyle etkileşim halinde olduğunda, tetikleyici etkide bulunmakta ve gelişimi hızlandırmaktadırlar.

- **Genişlik ve Derinlik:** Dijitalleşme bu bağlamda hayati roldedir. Teknolojik çeşitliliğin artması ve bireysel üretim yetilerinin ön plana çıkması ilerlemenin yapıtaşı olmuştur.

- **Sistem Etkisi:** Dördüncü sanayi devriminin etkisi ile tüm sektörlerin, şirketlerin ve hatta ülkelerin kapsamlı bir dönüşüm yaşaması öngörülmektedir.

Bosch şirketinde yönetici olan Siegfried Dias ve SAP AG firmasında yönetici olan Hennig Kagermann tarafından oluşturulan çalışma grubun Nisan 2013'te Hannover Fuarı'nda Endüstri 4.0 raporu sunmuştur. Bu rapora göre Endüstri 4.0'ın başarılı bir şekilde yaygınlaşması için şu sekiz konunun gerçekleşmesi gerekmektedir: “Donanım mimarisinin belirlenmesi ve standardizasyonu, karmaşık sistemlerin yönetilebilmesi, kapsamlı ve yüksek hızlı bir haberleşme altyapısının sağlanması, iş emniyeti ve güvenlik emniyetinin oluşturulması, çalışma organizasyonu ve tasarım, eğitim ve profesyonel gelişimin devamlılığı, mevcut mevzuatın uyarlanması ve kaynakların verimli kullanılması” (Akgül ve Ayer, 2018, s.2315).

Global çapta pek çok şirket ve ülke Endüstri 4.0'a yönelik entegrasyon sürecine girmiş bulunmaktadır. Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin öncülüğünde ilerleyen bir çizgide Türkiye, yeterli adımları tamamlamış sayılamasa da ümit verici bir konumda bulunmaktadır. TÜSİAD Mart 2016 tarihinde, The Boston Consulting Group'un içerik ortaklığıyla “Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Endüstri 4.0: Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi” raporunu yayınlamıştır (<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/>

item/8671-turkiyenin-sanayi-40-donusumu). Rapora göre, Türkiye'nin rekabet yetisini sınırlayan dört unsur bulunmaktadır. Bunlar; ihracat için ithalata yüksek bağımlılık, katma değerli ürünlerin toplam üretim içindeki düşük payı, sınırlı işgücü yetkinlikleri ve çalışanların yüksek işten çıkma hızıdır. Endüstri 4.0'a adapte olmanın, ürünlerin katma değerini arttıracak, verimliliği yükselterek, maliyetleri düşürecek, mutlak istihdam miktarını arttıracak ve işgücünün nitelikli hale gelmesini sağlayacak vurgulanmaktadır. Raporda ekonomiye katkıları göz önünde tutularak 6 pilot sektör belirlenmiştir. Bunlar; otomotiv ve otomotiv yan sanayii, makine, beyaz eşya, gıda ve içecek, tekstil ve kimyadır. Endüstri 4.0'ın halihazırda uygulamaya geçtiğini bu sektörler üzerinden örneklendiren raporda; entegre, otomasyonlu üretim akışının beyaz eşya ve makine sistemlerinde uygulandığı belirtilmektedir. Sanal ürün tasarımı otomotiv sektöründe uygulanırken; esnek üretim beyaz eşya sektöründe görülmektedir. Akıllı ve otomatize lojistik yine otomotiv sektöründe söz konusuken, öğrenen süreçler kimya alanında uygulanmaktadır.

Türkiye'nin Endüstri 4.0'ın peşi sıra getirdiği değişimlere ne kadar hazırlıklı olduğunu anlamak için ayrıca TÜSİAD, Samsung Türkiye, Deloitte Türkiye ve GFK Türkiye'nin iş birliğiyle 2016 yılında üretilen "Türkiye'deki Dijital Değişime CEO Bakışı" isimli rapora bakmak faydalı olacaktır. Bankacılık, perakende, hızlı tüketim ve telekomünikasyon gibi sektörlerden 58 üst düzey yöneticiyle yapılan mülakatlarda personellerin dijital stratejileri anladığını söyleyenleri oranı %66 civarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirketlerin dijital yetkinlik oranları sorulduğunda ise %7'si giriş, %59'u gelişmekte ve %34'ü gelişmiş şeklinde cevap vermiştir. Son olarak mevcut yatırımların bu yenilik doğrultusunda yapılma oranı %27 olarak ifade bulmuştur (Yüksekbilgili ve Çevik, 2018, s.431). Veriler göstermektedir ki, Türkiye'nin kat etmesi gereken hala çok yolu olduğu halde, gelişmelerin takibi, anlaşılması ve uygulanması konusunda gerekli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Gelişmekte olan dördüncü sanayi devriminin yalnızca endüstriyel üretimlerde değil, hizmet sektöründe de etkin olacağı söylenebilmektedir. Lojistik, yazılım, finans gibi alanlarda uygulama alanı elde edebilecek olan bu dönüşüm ayrıca medya sektöründe de kimi yeniliklere kapı aralamaktadır.

1.2 Endüstri 4.0'ı Oluşturan İnovasyon ve Sistemler

Endüstri 4.0, üretim örgütlenmesini dönüştüren bütüncül bir paradigma olarak algılanmasa da ondan bahsedilmesini mümkün kılan belli teknolojiler ve sistemlerle birlikte şekillenmiştir. Bu yeni paradigmayı mümkün kılan 9 teknolojik unsur şu şekilde sayılabilir: Akıllı robotlar, simülasyon, yatay/dikey yazılım en-

tegrasyonu, nesnelerin interneti, siber güvenlik, bulut, 3D yazıcılar, zenginleştirilmiş gerçeklik ve büyük veri (Yüksekbilgili ve Çevik, 2018, s.425-426). Bu noktada ayrıca siber-fiziksel sistemleri de anmak gerekmektedir. Siber-fiziksel sistemler sayılan tüm bu unsurların çatısını oluşturmaktadır ve en basit ifadeyle sanal dünya ile fiziksel dünyayı birbirine bağlamaktadır denebilir. Ek olarak, “gözlemleme, koordinasyon ve kontrol gibi üretimin ana unsurlarını, hesaplama ve iletişimin birlikte oluşumu ile meydana gelen birleşik teknolojiler tarafından yönetilen sistemler bütünüdür” (Bulut ve Akçacı, 2017, s.57).

Akıllı robotlar: Robotik sistemler 1970’lerden bu yana üretime dahil edilmişlerse de yeni gelişmelerle kullanım alanları ve kabiliyetleri artmıştır. Özellikle yapay zeka ve algoritmalarla zenginleştirilmiş yetileri endüstriden tıpa her alanda kullanılabilirliklerini arttırmıştır. Hassasiyetleri ve hedefe yönelik incelikleriyle dikkat çeken akıllı robotlar hem yapay zeka ile öğrenebilir duruma gelecek hem de üretim maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olacaklardır. Örneğin günümüzde e-ticaret firmalarının depolarının birçoğunda robotlar çalışmaktadır. 800 kiloya kadar kaldırabilen robotlar sipariş alıp, kargoya teslimatı yapabilmektedir (Güz ve Yeğen, 2018, s.330).

Simülasyon: Simülasyon ve modelleme teknikleri bir ürünün üretiminde ve geliştirilme aşamasında işlevseldir. Sanal ortamda üç boyutlu olarak tasarlanıp, üzerlerinde değişiklikler yapılabilen ürünler; fiziksel dünyada malzeme israfını ve vakit kayıplarını engelleme konusunda sanayiye yardımcı olmaktadır. Akademik veri üretiminden, hava tahminine ve afet öngörülerine kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan bu sistemler verimliliği artırmakta ve maliyetleri düşürmektedir.

Yatay/dikey Entegrasyonlar: Şirketler, müşteriler ve tedarikçilerin yeni üretim örgütlenmesinde birbirlerinin edimlerine entegre olmasını ifade etmektedir. Kurumsal uygulamalar, network ağları gibi tekniklerle farklı sistemlerin birleştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır (EBSO, 2015, s.21). Yatay entegrasyon aynı tür müşteri grubuna sahip olan firmaların entegre olmasını ifade ederken dikey entegrasyon ise; aynı pazarın farklı alt dalları arasında bir etkileşimliliği açıklamak için kullanılmaktadır (Yüksekbilgili ve Çevik, 2018, s.428).

Nesnelerin İnterneti (Internet of Things-IoT): Fiziksel dünyada var olan nesnelerin internet aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurabilmeleri, bulut ve büyük veri üzerine verileri kaydedip ya da çekebildikleri süreci ifade etmektedir. Endüstri 4.0’ın organizasyonel yapılanmasında hayati bir öneme sahiptir. Nesnelerin internetini özetle fiziksel dünyaya dijital bir sınır sistemi eklemek olarak tasvir etmek mümkündür. Nesnelerin internetinin ortaya çıkmasını sağlayan faktörler olarak şunlar sıralanabilmektedir: Donanım maliyetlerinin düşmesi, etkinliği-

nin artması, çok daha küçük ölçeklerde üretilebilmesi ile işlemci gücünün hem gömülü sistemlerde hem de bulut tarafında gücünün artması ve maliyetlerinin düşmesi, kablosuz iletişimin yaygınlaşması ve maliyetinin düşmesi. Türkiye’de nesnelerin interneti konusunda AR-GE ekosistemi oluşturmak ve hızlandırmak için Nesnelerin İnterneti İnisiyatifi kurulmuştur. 2700’ün üzerinde üyesi, destek olduğu 82 girişimi ve gerçekleştirdiği 56 etkinliği bulunan inisiyatif ayrıca, Boğaziçi Üniversitesi’nde seçmeli ders, çalıştaylar, seminerler organize etmekte, girişim danışma komitesi işletmektedir (<http://iotxtr.org/>).

Siber Güvenlik: Sektörlerin ve dünyanın dijitalleşme oranı arttıkça, siber saldırıların olasılığı ve risk faktörü de artmaktadır. Endüstri 4.0 ve onu meydana getiren inovasyonlar yaygınlaştıkça, siber saldırılarında önemli endişe kaynaklarından biri olacağı açıktır. Birbiriyle internet üzerinden bağlantıda olan makinelere ve üretim süreçlerine, geride çok az bırakarak düzenlenecek siber saldırıların maliyeti çok ağır olacaktır. Dolayısıyla, makinelerin kimliklerinin belirlenme ve onlara erişimin düzenlenmesi oldukça önemlidir (TÜSİAD, 2016, s.28). Dünyada pek çok şirket ve ülke halihazırda siber saldırılara karşı yatırımlar yapmaktadır.

Bulut Bilişim Sistemi: Bu sistem, ölçeklenebilir altyapı ve uygulamaların gerçek zamanlı olarak farklı yerlerde bulunan sunucular tarafından erişilebilir olması ve veri alışverişini mümkün kılması olarak tanımlanabilmektedir. Sunduğu hizmetler ise, SaaS (software as a service), PaaS (platform as a service) ve IaaS (infrastructure as a service) olmak üzere 3 model olarak belirmektedir (Kavzoğlu ve Şahin, 2012, s.1). Ayrıca bulut bilişimi mümkün kılan üç teknolojiden bahsedebilmek mümkündür. Bunlar; web hizmetleri, sanallaştırma (virtualization) ve ızgara (grid) bilişimidir (Seyrek, 2011, s.703).

3D Yazıcılar: Bilgisayar programları sayesinde tasarlanan herhangi bir ürünün verilerinin makineye aktarılarak çeşitli malzemelerden fiziksel olarak üretilmesi sürecidir. 2006 yılında başlayan bir proje olan Regrap ile tekrardan gündeme gelen ve geniş kitlelere ulaşan bu teknoloji, çeşitli malzeme ve üretim kombinasyonlarıyla birlikte çok farklı alanlarda üretim yapabilmektedir. Artık 4D yazıcılardan bahsedilmeye başlanmıştır. Buna göre, yine 3D malzeme çıktısı yapılırsa da üretilen bu ürünlerin içinde bulunduğu çevre koşullarına göre şekil değiştirebilir hale geleceği düşünülmektedir (Bulut ve Akçacı, 2017, s.54-55). Hızlı ve maliyeti az olan bu yazıcıların güncel kullanımlarına örnek vermek gerekirse, 2020’de ortaya çıkan Covid-19 virüsü ve pandemisi ile mücadelede kullanılması verilebilir. Bulaşıcılığı azaltmak için kullanılan maskelere talep artınca, çeşitli kurumlar ve bireysel girişimciler 3D yazıcılar ile maske üretmiş ve pandemiyle mücadeleye destek olmuşlardır (<https://blog.ariteknoent.com.tr/3dyazicilarile-koronavirus-maskesi-urettik/>).

Zenginleştirilmiş Gerçeklik: Bu sistemler sanayi sektöründe, depodan parça seçimi ya da tamirat talimatı göndermek gibi işlevleri yerine getirmektedir ve üretimi daha mobilize kılmaktadır. Şirketlerin karar verme ve operasyon süreçlerini daha işlevsel hale getiren ve çalışanlara eş anlı olarak bilgi iletimi sağlanmasında işlevsel olmaktadır (TÜSİAD, 2016, s.30). Zenginleştirilmiş gerçeklik uygulamaları medya sektörüne de sirayet etmeye başlamış ve haber sunumlarında kullanımlarının kimi denemeleri yapılmıştır.

Büyük Veri: Büyük veriyi genel olarak, algılanan, elde edilen, yönetilen ve işlenen büyük veri setleri olarak tanımlamak mümkündür. Büyük veri analizleri mevcut yazılım ve donanımlarla işlenememektedir ve nesnelerin interneti gibi Endüstri 4.0'ı meydana getiren sistemlerle doğrudan ilişkilidir. Heterojenlik, ölçeklenebilirlik, gerçek zaman, karmaşıklık ve gizlilik gibi konular üzerinden tartışılan büyük veri analizi, üretimde ve karar alma süreçlerinde etkili olabilmektedir. Pek çok şirket ve devlet büyük veri analizine yatırım yaptığını duyurmuştur (Chen, Mao ve Liu, 2014, s.172-173).

2. Yapay Zeka ve Gelişimi

Yapay zeka, Endüstri 4.0 sürecine de dahil olan, pek çok farklı işlevi ve alt çalışma dalları bulunan bir sistemdir. Verileri insan emeğinin ulaşabileceği kapasiteden daha doğru, hızlı ve verimli bir şekilde işleyen, üreten yapay zeka çeşitli alanlarda kullanılagelmiştir. Bilişim ve donanım sistemlerinin gelişmesi ile günümüzde uygulama alanı hızla genişleyen yapay zeka, medya sektörünün dinamiklerine de dahil olmuş durumdadır. Bundan dolayı bu çalışmada ayrı bir başlıkta incelenmeyi hak etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle yapay zekanın tanımına ve tarihçesine yer verilecek, ardından yapay zekanın alt dallarına ve kullanım alanlarına değinilecektir.

2.1. Yapay Zekanın Tanımı, Tarihçesi ve Gelişimi

Literatürde yapay zekanın pek çok farklı tanımı bulunmaktadır. Zeka ya da düşünme nosyonunun kimilerine göre soyut yahut çok anlamlı olması bu tanımlar üzerinde uzlaşamamasının nedenlerindendir. En basit ifadeyle yapay zeka, insanlar gibi düşünebilen, davranan ve çıkarsamalara varan makineler olarak tanımlanabilmektedir. Herhangi bir insan yaptığında zeki olarak adlandırılacak herhangi bir davranışı makinenin gerçekleştirmesi olarak da tanımlanmıştır (Simmons, 1988, s.14). Daha geniş ve güncel bir bakışla ise harici verileri doğru olarak yorumlayabilen, bu verilerden öğrenen, öğrendiklerini belirli amaçlar ve görevler için, esnek adaptasyon süreci içerisinde kullanabilen sistemler olarak okunabilmektedir (Haenlein ve Kaplan, 2019, s.1).

Yapay zekanın tarihçesi söz konusu olduğunda konuya Alan Turing ile başlamak gerekmektedir. Almanlar tarafından kullanılan Enigma kodunu kırmak için tasarladığı The Bombe adlı makinenin, insan matematikçilerin günlerce çalışıp çözemediği problemleri çözmesi sonucu “Computing Machinery and Intelligence” adlı makaleyi yayınladı (Haenlein ve Kaplan, 2019, s.2-3). Bu makalede hala yapay zekalara uygulanmakta olan Turing Testini tanıttı. Bir insanın, bir insan ve makineyle görmeden iletişim kurduğu ve hangisinin makine olup olmadığını anlamasını ölçen teste göre, eğer makine kendini insan olarak kabul ettirebiliyorsa testi geçmiş sayılmaktaydı (Piccini, 2003, s.2-3).

İlk yapay zeka çalışmaları ise 1956 yılında Marvin Minsky ve John McCarthy tarafından organize edilen ve pek çok farklı disiplinden araştırmayla gerçekleştirilen Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence (DSRPAI) olarak kaydedilmiştir (Ayas, 2018, s.3). Ardından Arthur Samuel’in 1959 yılında geliştirdiği “dama programının” yapay zekanın temel yapıtaşlarından kabul edilen makine öğrenmesinin yolunu açtığı öne sürülmektedir (Topal, 2017, s.1352). Takiben, 1964-1966 yılları arasında bir doğal dil işleme aracı olan ELIZA yaratılmış ve Turing Testi’ni geçmeyi başaran ilk yapay zeka olmuştur. İlerleyen süreçte Nobel ödülü sahibi Herbert Simon, Cliff Shaw ve Allen Newell, Hanoi Kuleleri gibi basit problemleri otomatik olarak çözebilen General Problem Solving Programme’i yarattılar. Üst üste gelen tüm bu başarı hikayeleri yapay zeka araştırmalarına önemli miktarda yardım yapılmasını ve fon aktarılmasını sağlamıştır (Haenlein ve Kaplan, 2019, s.3).

Yapay zekanın henüz yeni ortaya çıktığı ve gelişim aşamasında olduğu süreçte, makinelerin asla insan benzeri bir düşünme sistemine sahip olamayacağını ileri süren otoriteler mevcuttu. Bu argümantasyona örnek olarak da bir makinenin asla satranç ya da Go oyununda bir insan oyuncuyu yenemeyeceğini öne sürüyorlardı. IBM’in yarattığı Deep Blue adlı satranç oynayan programı 1997 yılında dünya satranç şampiyonu Gary Kasparov’u yendiğinde bu inanç sarsılmaya başladı. Go oyunu çok daha karmaşık ve muhtemel hamleler çok daha fazla olduğundan bir insan oyuncuyu yenecek makinenin yaratılması için hala bir süre daha geçmesi gerekecekti. Kanadalı psikolog Donald Hebb 1940’larda Hebbian Öğrenmesi denilen bir teori ortaya atmıştır. İnsan beynindeki nöron hareketlerinin işleminden esinlenen bu sistem yapay nöron ağları olarak isimlendirilmiş ve derin öğrenme formu olarak 2015 yılında Google’ın ürettiği AlphaGo olarak somutlaştırılmıştır. AlphaGo programının dünya Go şampiyonunu yenmesi ile birlikte makinelerin/yapay zekanın oldukça karmaşık kombinasyonlar ve karar verme süreci gerektiren Go oyununda dahi insanları yenebileceği kanıtlanmış olmuştur (Haenlein ve Kaplan, 2019, s.4).

Günümüzde yapay zeka uygulamaları sosyal medya sitelerinden, insansız araçlara, firmaların karar alma süreçlerinden, çeviri işlemlerine kadar pek çok alanda etkin olarak kullanılmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte yapay zekanın gerek profesyonel gerekse gündelik yaşama daha fazla dahil olacağı açıktır. Literatürdeki tartışmalarda, hangi noktaların yapay zekaya teslim edileceği, hangilerinin insanların iradesinde kalacağı; insanların ve yapay zekanın yan yana barış içerisinde nasıl var olacağı gibi konular üzerinden şekillenmektedir.

2.2. Yapay Zekanın Uygulama ve Alt Çalışma Alanları

İlk çalışmalarının ve örneklerinin yirminci yüzyılın başlarına kadar uzanan yapay zeka hakkında matematik, sibernetik ve elektronik gibi alanlardan araştırmacılar uzun süredir kafa yormaktadır (Baştan, 2003, s.188). Yapay zekanın yeteneklerine, hedeflerine ve onu oluşturan algoritmaların yapısına göre pek çok farklı türü, uygulama ve alt çalışma alanları mevcuttur.

Yapay zekayı kapasitesi ve yeteneklerine dört temel gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki tamamen tepkisel olup, en basit formuna işaret etmektedir. Sadece tek bir alanda uzmanlaşan, belleği olmayan dolayısıyla öğrenme süreci geliştirmeyen bu yapay zeka türüne örnek olarak satranç oynayan Deep Blue verilebilir. İkinci olarak, sınırlı bellek yapay zekaları gösterilebilmektedir. Mevcut dünya bilgilerine öğrendiklerini de ekleyebilen doğru kararlar vermek için hafızasına başvuran bu türe örnek olarak sürücüsüz araçlar ve bireysel asistanlar verilebilmektedir. Üçüncü tür zihin teorisi bağlamında ortaya atılmıştır ve hala üzerinde çalışılmaktadır. Geleceğin yapay zekası olarak kabul edilen bu tür, insanları etkileyen duygu ve düşünceleri anlayabilmekte, sosyal etkileşime girebilmektedir. Yapay zekanın en ideal ve ileri formu olarak kabul edilen dördüncü türün ayırıcı özelliği ise kendinin farkında olması yani bir bilince sahip olmasıdır. Yalnızca zekası değil farkındalığı ve duyguları olacağı varsayılan bu tür henüz kurgusal olarak kalmaktadır (<https://sinirbilim.org/yapay-zeka-turleri/>).

Yapay zekayı karakterize eden ve onun ne konuda işlevsel olacağını belirleyen belli başlı unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğal dil işlemedir ve dili algılama/analiz süreçlerini ifade etmektedir. Bir diğeri, makine öğrenmesidir ve öğrenmeyi mümkün kılan algoritmalar aracılığıyla çalışmaktadır. Makine öğrenmesinin adımları sırasıyla öğrenme, öğrendiklerini test etme ve uygulamadır. Tüm bu adımlar otonom zeki sistemlere kadar varabilmektedir (Köse, 2019, s.80). Yapay zekadan bahsedilmesini mümkün kılan bir başka unsur ise makine görüşüdür. Algoritmik inceleme ve görüntü analizinin yapılabilmesini makine görüşü sağlamaktadır. Yapay zeka öğrenmesinin de farklı uygulanan algoritmaya göre farklı alt dalları bulunmaktadır. Bunlar ise; danışmalı öğrenme (supervised

learning), danışmasız öğrenme (unsupervised learning), takviyeli öğrenme (reinforcement learning) ve yarı danışmalı öğrenme (semi-supervised learning) olarak sıralanabilmektedir (Bulut, 2003:297).

Yapay zekanın edindiği deneyimlerden kimi zaman beşeri faktörün içerisinde olduğu kimi zamansa olmadığı şekilde öğrenip, yeni problemleri bu deneyime göre çözebilmesini olanaklı kılan makine öğrenmesi, bu çalışmaların en çok umut vaat eden ve işlevsel olacağı öngörülen sürecidir. Makine öğrenmesinin ne tür problemlerin çözümünde faydalı olabileceği şu şekilde sıralanabilmektedir (Mohri, Rastamizadeh ve Talwalkar, 2018, s.2).

- **Konuşma işleme uygulamaları:** Konuşma tanıma, konuşma sentezi, konuşmacı doğrulama, tanıma, dil ve akustik modelleme.
- **Metin veya Belge Sınıflandırması:** Konu atama, web sitesinde uygunsuz ya da açık içerikleri belirleme, spam algılama.
- **Doğal Dil İşleme (NLP):** Adlandırılmış varlık tanıma, bağlamsız ayrıştırma, bu yöntem öğrenme problemlerine odaklanabilmektedir.
- **Bilgisayarlı Görü Uygulamaları:** Nesne ya da yüz tanıma/teşhisi, optik karakter tanıma (OCR), içerik tabanlı veri alma ve pozisyon tahminleri.

Doğal dil işleme (NLP) süreçleri yukarıda tanımlanan işlevlerine ek olarak yazınsal metinleri özetleme, çevirme, konuları bölümlendirme ve duyarlılık analizi gibi süreçleri de yönetebilmektedir.

Bunlara ek olarak belirli konu ya da problemler üzerine yoğunlaşan bir yapay zeka türü daha mevcuttur. Uzman sistemler (expert systems) olarak adlandırılan bu tür bilgi temelli (knowledge-based) olarak da çağrılabilir. Genel problemlere odaklanmak yerine, algoritmaları önceden belirlenen özel konulara/problemlere yönelik bu sistemlerin gücü spesifik olmalarından gelmektedir (Benfer, 1991, s.4). Uzman sistemler istatistik, tıpta hastalık teşhisi, lojistik, finans ve haber üretim süreçleri gibi çok farklı alanlarda kullanılmakta ve işlevsel olmaktadır.

Dünya genelinde pek çok kamu ya da özel girişim yapay zeka alanında araştırmalar yapmakta, bu araştırmalara önemli fonlar aktarmaktadır. Türkiye'nin bu konudaki atılımı biraz atıl kalmışsa da girişimler hiç yok değildir. Türkiye Yapay Zeka İnisiyatifi'nin (TRAI), 2020 yılında yayınladığı girişimler haritasına göre görüntü işleme, öngörü ve veri analitiği, arama asistanı ve arama motoru, doğal dil işleme, chatbot, makine öğrenmesi, optimizasyon, otonom araçlar, robotik süreç otomasyonu ve akıllı platformlar gibi alanlarda çalışma yapan 112 girişim yer almaktadır (<https://turkiye.ai/>). Özel sektör, kamu kurumları ve üniversitelerle ortaklıkları bulunan bu girişimler Türkiye'nin yapay zeka alanında atılım

yapmasına yardımcı olacaktır. Yine de girişimlerin ve onlara desteklerin artması gerekmektedir.

3.Yapay Zekanın Medya Sektörüne Etkileri

Endüstri 4.0 ile birlikte tüm sektörlerle ve bireysel kullanıma sirayet eden dijitalleşme, otomasyon gibi süreçler, yapay zekâ türlerinin çeşitli görevler için yaygın olarak kullanılmaya başlaması medya sektöründe de önemli değişikliklerin baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Toplumsal gelişmeler ve kamuoyuyla çift yönlü bir ilişki içerisinde olan medya haber yazım süreci, düzenlenmesi, görselleştirilmesi ve yayınlanması bahsi geçen yeniliklerle bir dönüşüm sürecine girmiştir. Halihazırda uygulamada pek çok örneği bulunan bu yeniliklerin ilerleyen yıllarda daha da genişlemesi ve derinleşmesi beklenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle, yapay zeka uygulamalarının haber üretim dinamiklerini etkileyen örneklerine değinilecek olup, ikinci kısımda beşeri sermayeye ne tür etkide bulunduğu ve adaptasyon sürecinde Medya çalışanlarının gereksineceği yeni yetiler açıklanacaktır.

3.1. Medya Sektöründe Teknolojik Yenilikler ve Uygulama Alanları

Teknoloji tabanlı değişimler klasik haber üretim ve alımlama alanlarını hızla değiştirmektedir. Okuyucu ve izleyicilerin beğenilerine ve isteklerine daha çok ağırlık veren, büyük veri üzerinden erişilen verilerle haber üretimini hızla arttıran ve kimi endişelere göre haber üretiminde beşeri unsuru kapı dışarı etmeye aday teknolojik yenilikler aynı zamanda eskiden olduğundan çok daha fazla haberin çok daha kısa sürede yayınlanmasına olanak tanımaktadır. Yapay zeka yardımıyla üretilen algoritmik haber metinleri genellikle insan yazarlar tarafından yazılanlardan ayırt edilememektedir (Bulut, 2003, s.299).

Yapay zeka ve algoritmaların haber üretimin nasıl bir konuma sahip olacağına yönelik iki farklı yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, yapay zeka ile insanların birlikte ve birbirlerine yardımcı olarak üretim yapacağı yönündedir. Hamilton ve Turner'a göre (2009, s.39), algoritmalar veri ve fikirleri bulacak ve habercilerin araştırmasına bırakacaktır. Dolayısıyla insan yazarlara takviye güç işlevi göreceklerdir. Ayrıca veri taraması sırasında algoritmaların ilginçlik ve önemlilik kriterlerini göz önünde bulundurmaları için yazılımcılar haber değerlerini işlemek zorundadırlar. Ayrıca haber yazımı ve sunumu için anlamsal mantık ve cümle kurgularının mümkün olması için örnek metinler kullanılmaktadır. Eğer bu metinler mevcut değilse Medya çalışanları, uygun haber çerçevesi ve haber politikalarını algoritma içerisine uyarlamalıdır (Graefe, 2016, s.18-19). Robot ya da algoritmik gazetecilik kavram-sallaştırmasına bir diğer yaklaşım ise insan faktörünün tamamen aradan çekilme-

sinden endişe etmektedir. Bu endişelerden biri, habercilik konusunda meslek profesyonellerinin ortadan kalkmasıyla haberciliğin “duygusal, kültürel boyutunun” gözden yitmesiyle ilintilidir (Güz ve Yeğen, 2018, s.330). Bir diğer endişe ise insan habercilerin gözden çıkartılmasına sebebiyet vereceği düşünülen, robot haberciliğin maliyeti düşürmesi ve kişisel önyargılardan uzak üretim yapabilmesidir (Sanchez Gonzales ve Sanchez Goonzalez, 2017, s.65-66; Caswell ve Dörr, 2017).

Robot ya da algoritmik haberciliğin okuyucunun ilgi çekici içeriğe yönelmesini kolaylaştırabileceği de öne sürülmektedir. Associated Press’in geliştirme direktörü Tom Januszewski’ye göre (Housmand ve Marconi, 2019, s.11) bu yönelimi sağlamak için şu adımlar takip edilmelidir:

- Algoritmaların bağlamı oturtabilmek için bireyin ilgi alanları ile haberi eşleştirebilmesi
 - Sosyal medya algoritmalarını kullanarak belirli konulara uyarlanmış haber sunumu
 - Okurlar için ilgilerini çekebilecek arama ve keşif deneyimlerinin oluşturulması
 - Haberlerin kapsamı ve içeriklerinin planlanması adına içerik analitiklerinin aktif olarak kullanılması.
- Veri toplama ve işleme süreci dijitalleşen haber üretiminde temel konudur. Yapay zekanın verileri haberleştirirken izleyeceği adımları Graefe (2016, s.18) şu şekilde sıralamıştır:
- **Veri toplama:** Önceden tanımlanmış kaynakların kontrolü, veri madenciliği, yeni, tarihsel ve bağlamına oturtulmuş verilerin bulunması.
 - İlginç olayları tanımlama: İstatiksel analizler, her başlık kullanımı için önceden tanımlanmış kuralların uygulanması
 - **Bakış açılarını öncelik sıralamasına koyma:** Haber değerlerini ve önceden belirlenmiş haber yazılım kurallarını göz önünde bulundurma
 - **Anlatı Üretme:** Haberin içeriğini ve yapısını spesifik hale getirme, yayın politikasına uygun biçimde düzenleme
 - **Haberi Yayınlama:** Hem otomatik hem de editöryal kontrolün ardından, yayıncıların içerik yöntemine uygun biçimde yayınlama.

Yukarıda bahsedildiği gibi medya sektöründe yapay zeka, robotlar ve algoritmik sistemler hali hazırda uygulanmaktadır. Bunlara örnek vermemiz gerekirse, Google’ın finanse ettiği “The Digital News Initiative” projesinin büyük veri üzerinden çektiği verilerle yerel medya kanallarına ayda 30 binin üzerinde haber üretmesi planlanmaktadır (Akgül ve Ayer, 2018, s.2321). Benzer şekilde Rus

arama motoru olan Yandex'te robot muhabirleri sayesinde elde ettiği verileri önceden hazırlanmış şablonlara yerleştirerek haber yayını yapacağını duyurmuştur (Güz ve Yeğen, 2018, s.332).

Yapay zeka tabanlı olarak geliştiren Stacked Up sistemi de hem sunuş hem de raporlama aleti olarak geliştirilmiştir. Araştırmacı gazetecilik için üretilen sistem, verileri dinamik ve özelleştirilmiş şekilde görselleştirmeye yardımcı olurken; raporlama aleti belirli bir konu üzerinde büyük veri setlerini inceleyip onları haberleştirmeye uygun şekilde kullanıcıya sunmaktadır (Broussard, 2014, s.2-5). Missouri Üniversitesi tarafından geliştirilen bir uzman sistem olan MUcracker ise araştırmacı gazetecilere röportaj yaparken insanlara nasıl yaklaşılması gerektiği, görüşme öncesinde nasıl hazırlanılması gerektiği, geniş doküman setlerinin nasıl incelenmesi gerektiğiyle ilgili tavsiye vermek üzerine geliştirilmiştir. Hatta sistem, görüşülen kişi isteksiz olduğunda nasıl davranılması gerektiğine yönelik dahi tavsiyeler üretebilmektedir (Benfer, 1991, s.4).

Kısa videolar üretmek için USA Today Wibbitz adlı bir sistem kullanırken, dünyaya yayın yapan Reuters haber ajansı tweetlerin doğruluğunu ölçmek için algoritmik bir öngörü programı olan News Tracers'ı kullanmaktadır (Hansen vd., 2017, s.11). Ayrıca The New York Times, internet sitesi üzerinde yapılan yorumları filtrelemek, hangilerinin ne kadar görüntülendiğini tespit etmek ve benzer olanları gruplandırmak için yapay zekadan faydalanmaktadır (Hansen vd., 2017, s.12).

Associated Press (AP), Automated Insight adlı şirketle ortaklık kurarak Wordsmith adlı bir yapay zeka algoritmasını kullanmaya başlamıştır. Üç haftalık finansal raporlarını otomatik olarak oluşturacağını açıklayan ajansın robotik gazeteciliğe geçiş sürecinde oynadığı rol büyüktür. AP'nin yönetici editörlerinden olan Lou Ferrara finans haberlerinde robot gazeteciliğin katkısını; önceden manuel olarak aylık yalnızca 300 haber oluşturabildiklerini, şimdi ise Amerika'nın dört bir yanındaki şirketler için 4400'e yakın haber içeriği üretebildiklerini söyleyerek vurgulamıştır (Narin, 2016).

Algoritmik ve robot gazetecilik dünya genelinde hızla yayılan bir fenomen konumundayken Türkiye'de bu yönde çok fazla uygulama olmaması dikkat çekmektedir. Bunun sebebi olarak, medya sektöründeki gerek yöneticilerin gerekse personelin dünyadaki gelişmeleri yeteri kadar takip etmedikleri yahut doğru okuyamadıkları önerilebilmektedir. Ek olarak bu tarz haber üretimine geçmek uzun vadede maliyeti düşürse de ilk etapta gerekli sistemlerin kurulması ve personelin buna yönelik üretim yapabilmesi için eğitilmesi belirli bir maddi kaynak ayırımını gerektirmektedir. Zira küçük medya kuruluşlarının bu tarz bir yatırım için gerekli ekonomik gücünün olmaması kabul edilebilir bir gerekçe iken, büyük kuruluşların isteksiz bir tavır sergilediğini öne sürmek mümkündür.

3.2. Medya Sektöründe Beşeri Sermayedeki Dönüşüm

Beşeri sermaye kavramı, “Kurumların çalışanlarının üretimi için kişilerin performanslarını oluşturan, her türlü bilgi, yetkinlik, yetenek ve tecrübe stoku” olarak tanımlanmaktadır (Aksu, 2016, s.74).

Radikal dönüşümleri tetikleyen yeniliklerin negatif yönleri olarak istihdam ve etik sorunları tartışılmaktadır. Otomasyon süreçlerinin yaratacağı varsayılan işsizlikle ilgili endişeler, John Maynard Keynes’in 1930’da şekillendirdiği “teknolojik işsizlik” teorisine kadar takip edilebilmektedir. Bu teoriye göre otomasyon istihdamı iki şekilde etkileyebilir. Yer değiştirme etkisi denilen yaklaşıma göre otomasyon istihdamı olumsuz etkileyecek ve işçilerin daha önceden yaptıkları işlerden doğrudan çıkartılması ile sonuçlanacaktır. Verimlilik etkisi denilen ve olumlu bir perspektif sunan yaklaşıma göre ise yeni ortaya çıkacak endüstriler ve otomasyondan kaynak alan işlere olan talep artacaktır (Bulut, 2003, s.302).

Mevcut çalışanların negatif yönde etkilenmemeleri için yenilikleri takip etmeleri, işselleştirmeleri, gerekli teknik bilgileri edinmeleri ve kendilerini adapte etmeleri gerekmektedir. Medya sektöründe yaşanan teknoloji ve paradigma tabanlı değişimler ileriki yıllarda artarak devam edecektir. Dolayısıyla, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi medya sektöründe çalışanlarda beşeri sermaye setlerini revize etmek zorundadırlar.

Filizöz ve Orhan (2018, s.113-114), Endüstri 4.0 sürecinde yaşanan dijitalleşme ve otomasyon sonrası şu bireysel yetenek setlerinin geliştirilmesini önermektedirler: esneklik, tolerans, öğrenme motivasyonu, baskı altında çalışabilme ve uyum yeteneği. Yeni paradigma içerisinde üretim süreçlerini tasarlayabilen, takip ve kontrol edebilen çalışanlar hem üretimin temeli olacak hem de ön plana çıkacaklardır (Gürün, 2019, s.86).

Ayrıca, analitik yetenek, girişimcilik, araştırma yeteneği ve ömür boyu öğrenme gibi değerlerin geliştirilmesi ve taze tutulması hayati önemdedir. Bireysel gelişimi işaret eden bu beşeri sermaye setlerinin yanı sıra, çalışanların üzerlerinde çalışmaları gereken kimi teknik yetiler de söz konusudur. Veri yapılarını ve tabanlarını anlayıp/yorumlayabilme, bilişim ve istatistiksel yazılımlara hakim olma, tasarım ve verilerin görselleştirilmesi noktalar gelecekteki gazetecilerin işine yarayacak araçlardır. Bunlara ek olarak, gazetecilerin işlevsel olabilmeleri için veri kazma, programlama dili (SQL) sorguları yazma ve Google Fusion ya da Tableau gibi yazılımları kullanabilme gibi teknik becerilere ihtiyaçları olacaktır (Gürün, 2019, s.306-307).

Sonuç ve Tartışma

Endüstri 4.0 ve yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler tüm sektörleri, devletleri ve bireysel yaşantıları etkileyecektir. Bu üç unsurun da gelişmeleri takip etmesi, pratiklerini ve anlayışlarını adapte etmesi gerekmektedir. Çalışmanın bulgularına göre bu yenilikler kapsamında Türkiye'nin belirli girişimleri olsa da yeterli miktarda değildir. Türkiye teknoloji ithal etmekten ihraç etmeye geçen bir ülke olabilmek için bu dönüşüm sürecini kendi lehine çevirmeli, hızlı bir şekilde adaptasyonunu sağlayıp, hatta ileriye taşımak için adımlar atmalıdır. Dünyanın ekonomik ve kültürel merkezinde kayma yaşandığı günümüzde geleceği şekillendiren ülkeler arasında yer almak için AR-GE faaliyetlerini arttırmalı, bunlara gerekli maddi fonları sağlamalıdır. Endüstri 4.0 ve yapay zekaya dayalı üretime geçme konusunda büyük firmalar gerekli yatırımı yapacak maddi güce sahip olabilirken, küçük firmalar sahip değildir. Bütünsel, tekelleşmemiş ve küçük işletmeleri ezmeyen bir dönüşümün yaşanması, piyasaların daha sağlıklı işleyebilmesi için, küçük ölçekli şirketlerin dönüşümünde yardımcı olarak yardım fonları oluşturulmalıdır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi otomasyon ve dijitalleşmeye yönelen dünyada en büyük endişe kaynaklarından biri istihdamdır. Bu bağlamda Keynes'in sınıflandırmasında olumlu yaklaşıma odaklanılmalı, robotlar ve yapay zeka ile insanların birbirine destek olarak üretim yapabileceği yeni iş olanakları yaratılmalıdır. Bu sayede geniş işçi kesimlerinin işsiz kalmamaları ve ülke ekonomisinin dengeli bir şekilde büyümesi garanti altına alınacaktır.

Yeni iş alanlarının sağlanması hem özel sektörün hem de bireylerin adaptasyon sürecinde en çok etkili olacak faktör elbette eğitimidir. Henüz ilkökul düzeyinden öğrencilere bilgisayar teknolojisi, yazılım ve teknoloji dersleri verilmeye başlanmalı ve ilerleyen eğitim hayatlarında sürdürülmelidir. Bu sayede otomasyona dayalı yeni iş alanlarında çalışabilecek kalifiye personel yetiştirilecek olup, Türkiye'nin teknoloji üreten bir ülke haline gelmesi de sağlanacaktır. Halihazırda istihdam edilen personellerin de gelişmelere uygun olarak güncel eğitimlere tabii tutulması hem firmalarında hem de çalışanların yararına olacaktır. Medya sektörü özelinde ise, iletişim fakültelerinde veri gazeteciliği ve yapay zeka uygulamalarıyla uyumlu çalışabilmelerini sağlayacak teknik bilgilerin verilmesi elzemdir. Böylelikle sektöre yeni adım atacak olan personellerin üretimde daha aktif ve yaratıcı olmaları sağlanabilir.

Otomasyon, dijitalleşme ve yapay zekanın medya sektörüne girmesiyle beraber üzerinde en çok durulması gereken konulardan biri de etikdir. Haber üretiminde nesnelliğin ne kadar mümkün olup olmadığı yahut toplumsal fayda açısından bunun gerçekten işlevsel olup olmadığı farklı akımlar ve kuramcılar tarafından

tartışılmalıdır. Yapay zeka uygulamalarının sadece verilere dayanan, kişisel bakış açılarından ve ideolojik konumdan uzak olmaları, medya ürünlerinin güç/iktidar sahiplerinin sesi olması ve mevcut toplumsal ilişkileri yeniden üretmesi çerçevesinde de düşünülmelidir. Bu yeniliklerin medyanın toplumsal rolünü pekiştireceği mi yoksa değiştireceği mi önemli sorulardan biridir ve entelektüeller, haberciler ve akademi tarafından dikkatle incelenmelidir.

Son olarak medyaya adapte edilecek teknolojilerin ve sistemlerin tasarlanması, işlevselliği, nasıl kullanılacağı, sektörel ve toplumsal çıktılarının hesap edilebilmesi için; yazılımcıların, gazetecilerin ve akademinin ortak çalışabilme yetilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Haber değerlerinin, editöryal süreçlerin, insan-yapay zeka iş birliğinin mevcudiyetinin, daha verimli üretim yapılabilmesini sağlayan unsurların ve medya ile toplum arasındaki hassas ilişkinin göz önünde tutulabilmesi için bahsi geçen üç unsurun uyumlu/koordineli çalışması oldukça önemlidir.

Kaynakça

1. Akbulut, U. (2011). “Sanayi Devrimleri Dünyayı Değiştirdi”. <http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2009/11/SANAYI%20DEV-IR%20M%20D%20C3%9CNYANIN-G%20D%20B0%20C5%9E%20N%20DE%20E%20B0%20C5%9E%20D%20HAZ%20RAN-2011.pdf> (Erişim Tarihi: 18.04.2020).
2. Akgül, H., Akgül, B. ve Ayer, Z. (2018). Endüstri 4.0 Sürecinde Gazetecilik Bölümü Eğitim Programı Oluşturmada Yeni Yaklaşımlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 5(8),190-197.
3. Akgül, H. (2020). Individuals’ Psychological Change That May AriseBased on the Use of Fifth Generation InformationTechnologies. *Journal of Educational Issues*, 6(1), 219-227.
4. Aksu, L. (2016). Türkiye’de beşeri sermayenin önemi: İktisadi büyüme ilişkisi, sosyal ve stratejik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3, 68–129.
5. Ayas, M. (2018). Yapay zeka-insandan Öte. Araştırma Raporu Ocak 2018. Thinktech Teknolojik Düşünce Merkezi.
6. Baştan, S. (2003). Yapay Zeka, Yeni İletişim Teknolojileri ve Örgütsel Değişim: Akıllı Örgütlere Doğru. *Yönetim ve Ekonomi*. 57(2), 1340-1364.
7. Bell, D. (1973). *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
8. Benfer, R.A. (1991). *Expert Systems*. Sage University Papers Series. Newbury Park, Calif: Sage.
9. Barteveian, L., (2015), Industry 4.0 – Summary Report, DLG e.V., www.elg.org/ (Erişim Tarihi: 17.01.2021)
10. Broussard, M. (2014). Artificial Intelligence for Investigative Reporting. *Digital Journalism*, 3(6), 814-831.
11. Bulut, E. ve Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(7), 55-77.
12. Bulut, S. (2003). Dijital Çağda Medya, Makine Öğrenmesi, Algoritmik Haber-cilik ve Gazetecilikte İşlevsiz İnsan Sorunsalı. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(1), 294-313.
13. Caswell, D. & Dörr, K. (2017). Automated journalism 2.0 event-driven narratives, *Journalism Practice*. 8(5): 519-531.
14. Chen, M., Mao, S. ve Liu, Y. (2014). Big Data: A Survey. *Network Applications*, 19(2), 171-209.
15. Dickson, D. (1992). Alternatif Teknoloji Teknik Değişiminin Politik Boyutları. (Çev: Nezih Erdoğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

16. EBSO (2015). “Endüstri 4.0” Ege Bölgesi Sanayiciler Odası Araştırma Müdürlüğü.
17. Filizöz, B. ve Orhan, U. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Endüstri 4.0: Bir Yazın Çalışması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 110-117.
18. Graefe, A. (2016). Guide to Automated Journalism. New York: Tow Center for Digital Journalism, Columbia University.
19. Gürün, F. (2019). Endüstri 4.0 ve Beşeri Sermayenin Geleceği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (76), 67-88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/47029/589188> (Erişim Tarihi: 12.04.2021)
20. Güz, N. ve Yeğen, C. (2018). Bir Dijital Gazetecilik Biçimi: Robot Gazetecilik. *Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu*. Mersin, Türkiye. s.328-339, 18-19 Ekim 2018.
21. Haenlein, M. ve Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*.
22. Hamilton, J.T. ve Turner, F. (2009). Accountability Through Algorithm: Developing the Field of Computational Journalism. *In Report from the Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, Summer Workshop*. 27-41.
23. Hansen, M., Roca-Soles, M., Keegon, J. ve King, G. (2017). Artificial Intelligence: Practice and Implications for Journalism. *Tow Center for Digital Journalism. Columbia Journalism School*.
24. Hepkan, Z., Binatlı, C. vd. (2011). İletişim ve Teknoloji. İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınları.
25. Kavzoğlu, T. ve Şahin, E.K. (2012). Bulut Bilişim Teknolojisi ve Bulut CBS Uygulaması. *IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafik Bilgi Sistemleri Sempozyumu*.
26. Köse, U. (Nisan 2019). Yapay Zeka ve Geleceğin Siber Savaşları. *Bilim ve Teknik*. 76-84.
27. Marconi, F. Ve Housmand, K. (2019). The Role of Journalists in an Era of Algorithms. a Guide to Preparing the Newsroom for Humans and Machines. http://digitaltransmedia.digitaltransformers.cat/wpcontent/uploads/2018/03/ap_insights_the_role_of_journalists_in_an_era_of_algorithms.pdf (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
28. Mohri, M., Rostamizadeh, A. ve Talwalkar, A. (2018). Foundations of Machine Learning. Cambridge, MA: The MIT Press.
29. Narin, F. B. (2016). Robot gazetecilik yayılıyor: insan gazetecilerin sonu mu?, Erişim Tarihi: 25.04.2016, URL: <https://journo.com.tr/robotgazetecilik-yayiliyor-insan-gazetecilerin-sonu-mu?>

30. Nesnelerin İnterneti İnisiyatifi. <https://ioturkiye.com/tag/iot-toplulugu/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
31. Piccini, G. (2003). Alan Turing and Mathematical Objection. *Minds and Machines*, 13(1). 23-48.
32. Sánchez Gonzales, H. D. and Sánchez González, M. (2017). Bots as a news service and its emotional connection with audiences, The case of Politibot, *doxa.comunicación* | 25, 63-84.
33. Schwab, K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi. (Çev: Zülfü Dicleli). İstanbul: Optimistik Yayınları.
34. Seyrek, İ. H. (2011). Bulut Bilişim: İşletmeler için Fırsatlar ve Zorluklar. *Gazi-antepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 701-713.
35. Simmons, A. B. ve Chappel, S. G. (1988). Artificial Intelligence-Definition and Practice. *IEEE Journal of Oceanic Engineering*, 13(2), 14-42.
36. Topal, Ç. (2003). Alan Turing'in Toplum Bilimsel Düşünü: Toplumsal Bir Düşünce Olarak Yapay Zeka. *DTFC Dergisi*, 57(2), 1340-1364.
37. Tosun, İ. (2003). Endüstri Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sınai Faktörler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 181-196.
38. Türkcan, E. (1991). 3. Teknoloji Devrimi Karşısında Sosyalizm. II. Tez. (12). 169-189.
39. Türkiye Yapay Zeka İnisiyatifi. <https://turkiye.ai/> (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
40. TÜSİAD (2016). Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Endüstri 4.0. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8671-turkiyenin-sanayi-40-donusumu> (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
41. Yüksekbilgili, Z. ve Çevik, G. Z. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 3(2), 422-436.
42. Wayne, M. (2009). Marksizm ve Medya Araştırmaları (çev: Barış Cezar). İstanbul: Yordam Yayınları.
43. <https://blog.ariteknokent.com.tr/3dyazicilarilekoronavirus-maskesi-urettik/> (Erişim Tarihi: 18.04.2020).
44. <https://sinirbilim.org/yapay-zeka-turleri/> (Erişim Tarihi: 16.04.2020).

• Bölüm-3 •

PAZARLAMADA AKILLI PERAKENDECİLİK VE AKILLI MAĞAZACILIK DÖNEMİ

*Arş. Gör. İpek GÜRSOY¹
Dr. Öğr. Üyesi Cansu TOR-KADIOĞLU²*

1.Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, Mersin,
ipekgursoy@tarsus.edu.tr, 0000-0002-6409-7177

2.Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Mersin,
cansu@tarsus.edu.tr, 0000-0003-1663-9282

1. Pazarlamada Perakendeciliğin Yeri ve Önemi

Üreticiler genellikle mallarını doğrudan nihai tüketicilere satmaktan ziyade bir pazarlama kanalı ya da diğer adıyla bir dağıtım kanalı kullanmaktadırlar (Kotler ve Armstrong, 2008: 335-336). Pazarlama kanalı, ürün ve hizmetlerin edinilmesinde, tüketilmesinde ve elden çıkarılmasında müşteri değeri yaratan bir dizi değişim ilişkileri olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, değişim ilişkilerinin pazardaki ihtiyaçlara yanıt vermek amacıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Pazarın değişen ihtiyaç ve istekleri ise kanal üyeleri vasıtasıyla karşılanmaktadır (Pelton vd., 2014: 5). Üretici ve nihai tüketici arasında köprü görevi gören pazarlama kanallarını oluşturan üyeler; bayiler, toptancılar, distribütörler ve perakendecilerden oluşmaktadır (Young ve Merritt, 2013: 224). Bu üyeler, pazarlama kanallarında ürünlerin mülkiyetini alan ve yeniden satan araçlara örnektir. Esas olarak tüketicilere satış yapan firmalar ise perakendecilerdir (Lamb vd., 2009: 326). Perakendeciler, müşteri isteklerini anlayan, en iyi şekilde yanıt vermenin önemini benimseyen ve modern perakendeciliğin geliştirilmesinde büyük bir dönüm noktasını temsil eden, pazarlama kanalının son halkasında yer alan işletmelerdir (Jobber ve Ellis-Chadwick, 2013: 654). Müşterilerle kişisel iletişim içerisinde oldukları için perakendeciler (Mulhern, 1997: 104), pazarlama karması aracılığıyla müşteriler ile yakın ilişkiler kurmaya, kurulan ilişkileri sürdürmeye ve potansiyel müşterileri “müşterilere” dönüştürmeye çalışırlar (Blut vd., 2018: 113). Kazanılan potansiyel müşteriler, müşteri tabanının bir parçası haline gelir ve firmanın müşteri varlıklarının değerini etkiler (Verhoef vd., 2010: 127). Bu nedenle, müşterileriyle karlı ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirmek isteyen perakendeciler, ilişkisel pazarlama taktiklerinden yararlanırlar (Huang, 2015: 1318). İlişkisel pazarlamanın pratik ve uygulamaya dönüştürülen değerleri ve stratejileri olarak ifade edilen müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) ise (Gummesson, 2004: 137), kilit müşteriler ve müşteri segmentleri ile uygun ilişkiler geliştirmeyi, uzun vadeli ilişkiler oluşturmaya, müşterileri anlamayı ve müşteri değeri oluşturmaya sağlar (Payne ve Frow, 2005: 168). Değer sunarak müşterileriyle bağ kurabilen perakendeciler rakiplerinden sıyrılmakta ve derin müşteri bağlılığı yaratma potansiyeline sahip olmaktadır (Grewal vd., 2017).

Perakendecilik örgütsel bakımdan ve uygulanan yöntemlere göre geleneksel ve modern perakendeciler olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel perakendecileri bakkallar, kasaplar, tuhafiyeciler, şarküteriler, nalburlar vb. olarak sıralamak mümkündür. Modern perakendeciler ise hizmet düzeyine, büyüklüğüne ve işlevlerine göre ayrılmaktadır. Bu bağlamda modern perakendecileri sıralayacak olursak (Gürman, 2006);

- i. Zincir Mağazalar,
- ii. Franchise Sistemler
- iii. Genel Mağazalar
- iv. Bölümlü (Departmanlı) Mağazalar
- v. Özel Mağazalar
- vi. Sınırlı Türde Ürün Satan Mağazalar
- vii. İndirimli Mağazalar
- viii. Süpermarketler
- ix. Hipermarketler şeklinde bir sınıflama yapmak mümkündür.

Tüketicilerin satın alım sürecinde, alternatifleri araştırma, ürünleri bulma ve satın alma aşamalarında, müşteri-marka ilişkisini güçlü tutmak adına, geleneksel mağazacılık ve fiziki mağazalar elbette ki hala çok önemlidir. Ancak artık müşteriye fiziki mağazalara çekebilmek için dahi dijital farklılıklar yaratmak gerekmektedir. Dijital dünyada akıllı perakendeciliğin avantajları iki taraflıdır. Çevrimiçi perakende mağazalarının yaygınlaşmasıyla birlikte tüketiciler, satın almak istedikleri mallar ve hizmetlerle ilgili bilgilere daha kolay ve hızlıca ulaşabilmekte, sensörler, akıllı sayaçlar, akıllı dijital tabelalar ve raflarla alışverişlerini kolayca tamamlayabilmektedirler. Birçok mağazada kasiyere ihtiyaç duymaksızın, teknolojinin sağladığı kolaylıklarla da ödemelerini gerçekleştirerek satın alım süreçlerini tamamlamaktadırlar. Zara, Defacto, Minkoff gibi bazı firmalar, tüketicilerine mobil ödeme, bireysel ödeme ve çıkış gibi imkanlar tanıyarak alışveriş süreçlerini hızlandırmaktadır (Total Retail, 2019).

2. Dijital Çağda Akıllı Perakendecilik

Sistemler ve süreçler ile bilgi ve iletişim teknolojileri daha bağlantılı hale geldikçe perakende ortamı sürekli değişmektedir. Perakende işletmeleri karlı, alaka ve müşteri odaklı kalmak için teknolojileri hızla entegre etmektedir (Renko ve Druzijanic, 2014). Fiziksel mağazalar, giderek artan rekabet ortamına yanıt olarak, müşteri alışveriş deneyimini geliştirmek için mevcut iş modellerini “akıllı mağazacılık” ile tamamlamaktadır (Roy vd., 2017; Roy vd., 2018). Esasen, “akıllılık” kavramı, perakendeciler açısından gelişmiş süreçlerle, verimlilikle, tüketiciler açısından artan memnuniyetle ve faydayla bağlantılıdır. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde, geleneksel perakende mağazaları çeşitli akıllı teknoloji yeniliklerini günlük uygulamalara dahil etmiştir. Örneğin, perakende mağazalarla müşteri etkileşimini ve deneyimlerini geliştirmek için self servis teknolojileri (SST’ler), radyo frekansı tanımlama sistemleri (RFID’ler), etkileşimli ekranlar, dokunmatik ekranlar, kendi kendine kontrol işlevi (Amazon Go) ve bilgilendirici temas nok-

taları benimsenmiştir (Pantano ve Timmermans, 2014). Akıllı perakende teknolojisi (APT), perakendecilik amacıyla teknolojilerin akıllı kullanımıyla benimsenmektedir ve geliştirilmiş gerçek zamanlı etkileşim sonrasında perakendeci ile tüketici arasında akıllı bir ortaklık oluşturmaktadır (Gregory, 2015). Akıllı perakende teknolojisinde öngörülen yatırımların yıllık % 20 büyüyerek 36 milyar \$ 'a çıkması beklenmektedir (Research ve Markets, 2015).

Tüketicilerin bakış açısından, geleneksel bir perakende ortamında akıllı perakende teknolojisinin, ürün ve hizmet bilgilerine erişimi artırması, kolaylık sunması ve perakendecilerle daha iyi ilişkiler geliştirmesi beklenmektedir. Perakendeciler için akıllı perakende teknolojisi, perakende ortamında esneklik, özelleştirme ve azaltılmış işlem maliyetleri sağlamaktadır. Bu nedenle perakendeciler, yalnızca iç ve dış pazarlama ortamını eleştirel bir şekilde inceleyerek uygun teknolojiyi anlamalı ve tanımlamalıdır. Akıllı perakende teknolojisinin tanıtımı ayrıca perakendecilere tüketici özellikleri, işlemleri, ihtiyaçları, tercihleri ve genel davranışları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

3. Kavramsal Çerçeve ve İlgili Teoriler

Günümüzde, makro ve mikro düzey perakende ortamındaki değişim beklenenden daha hızlı gerçekleşmektedir ve perakendecileri şiddetli rekabet ortamında aktif olarak pazar konumlarını savunmaya zorlamaktadır (Pantano ve Naccarato, 2010). Verimli bir şekilde rekabet edebilmek için perakendecilerin yenilikleri benimseme ve yeni teknolojileri operasyonlarına entegre etme becerilerini göstermeleri gerekir. Ancak, perakendeciler tarafından yeninin benimsenmesi, beklenen getirilere dönüşmeyebilir. Yenilikçi teknolojiler, müşterilerin hizmetlere kendilerinin erişme becerilerini geliştirirken, bu teknolojilerin benimsenmesi, diğer tüketicileri de perakendeciye ve teknolojinin kendisine karşı olumlu tavırlar geliştirmeye motive ettiği söylenebilir. Akademik araştırmalara göre akıllı perakende teknolojilerinin tüketicilerde algılanan fayda, algılanan zevk, kontrol ve rahatlıkla ilgili tutumlar; kişiselleştirme ve maliyet etkinliği ile ilgili algıları artırdığı ortaya konmuştur (Clodfelter, 2011; Wang, 2012; Walter vd., 2012). Pazarlama literatürü, tüketicilerin yeni teknolojiyi benimseme ve kullanmaya devam etme eğilimini anlamak için çeşitli modeller ve teorik çerçeveler sunmaktadır. Örneğin, planlı davranış teorisi (TPB), gerekçeli eylem teorisi (TRA), teknoloji kabul modeli (TAM) (ve uzantılar), birleşik kabul ve teknoloji kullanımı teorisi (UTAUT), işlem maliyetleri perspektifleri ve algılanan risk perspektifleri, tüketici davranışını anlamakla yakından ilişkilidir (Kim ve Forsythe, 2009).

Planlı davranış teorisi, gerekçeli eylem teorisinin genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Aynı gerekçeli eylem teorisinde olduğu gibi planlı davranış teorisin-

de de bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyeti baş faktör olarak ifade edilmektedir. Gerekçeli eylem teorisinden farklı olarak bu teoride algılanan davranışsal kontrol değişkeni bulunmaktadır. Planlı davranış teorisinde, niyetlerin davranışları etkileyen bir faktör olduğu ve bir davranışta bulunma niyeti ne kadar güçlüyse, performansın o kadar yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Bu teoriye göre birey, bir davranışı kendi isteğiyle yerine getirmemeye karar verebilirse, söz konusu davranışı engelleyebilmektedir (Ajzen, 1991: 181-182). Planlı davranış teorisi davranışı, davranışsal niyetlerin ve algılanan davranışsal kontrolün bir işlevi olarak açıklamaktadır (Conner ve Armitage, 1998: 1430).

Gerekçeli eylem teorisi, davranışları ve davranışsal niyetleri tahmin etmek için yaygın olarak kullanılan bir modeldir (Madden, 1992: 3). Bu modelde, davranışın en yakın sebebinin davranışsal niyet olduğu, davranışsal niyetin ise tutum ve öznel norm tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir. Tutum, çeşitli olası sonuçların olasılığı hakkındaki davranışsal inançlar ve bu sonuçların meydana gelmesi halinde ne kadar iyi ya da kötü olacağına dair değerlendirmelerle belirlenen eğilimleri ifade etmektedir (Trafimow, 2009: 506). Öznel normlar ise bir kişinin yakınları ya da saygı gösterdiği insanlar tarafından bir davranışı gerçekleştirmesi gerektiğini düşünüp düşünmedikleri konusundaki inancı olarak tanımlanmaktadır (Bagozzi vd., 2000: 98).

Teknoloji kabul modeli (TAM), ilk olarak 1967 yılında Fishbein tarafından önerilmiş, 1975 yılında Fishbein ve Ajzen tarafından daha kapsamlı bir şekilde analiz edilerek tanımlanmış (Davis, 1985: 15) ve 1985 yılında Davis tarafından geliştirilmiştir (Davis, 1985). Bu model, gerekçeli eylem teorisi ve planlı davranış teorisi dahil olmak üzere sosyal psikolojideki teoriler ile birlikte açıklanmaktadır. TAM, bireyin yeni bir teknoloji hakkındaki inancının, o teknolojiyi kullanmaya yönelik tutumunu ve teknolojiyi kullanma niyetini belirlediğini ileri sürmektedir. Potansiyel kullanıcılar arasında teknoloji kabulünü açıklamak ve tahmin etmek için kullanılan bu model, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanışlılık olmak üzere iki belirleyici değişkene sahiptir (Ha ve Stoel, 2009: 565). Bir bireyin bilgi teknolojisini kullanmasının işini ya da yaşam performansını artıracığına inanma derecesi algılanan fayda olarak ifade edilirken, birey tarafından bu bilgi teknolojisini kullanmanın zahmetsiz olacağına inanma derecesi ise algılanan kullanım kolaylığı olarak ifade edilmektedir (Chen vd., 2011: 125).

Venkatesh vd., (2003: 425-426), gerekçeli eylem teorisi, teknoloji kabul modeli, motivasyon modeli, planlı davranış teorisi, teknoloji kabul modeli ile planlı davranış teorisini birleştiren bir model, PC kullanım modeli, yeniliklerin yayılması teorisi ve sosyal bilişsel teori olmak üzere toplamda sekiz modeli inceleyerek “*Birleştirilmiş Kabul ve Teknoloji Kullanımı*” teorisi adı verilen birleşik bir

model oluşturmuştur. Bu model yöneticilere, yeni teknolojilerin tanıtımı noktasında başarı olasılığını değerlendirme imkanı sağlamaktadır.

Davranışsal belirsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan işlem maliyetleri (Watjatrakul ve Drennan, 2005: 705); bir mal veya hizmeti fiziksel olarak üretmenin maliyeti dışındaki tüm maliyetleri ifade etmektedir. Bu tür maliyetlerden tasarruf sağlanabildiği ya da azaltılabildiği taktirde pazar boyut olarak genişleyecek ve ticaretten daha fazla kazanç sağlanacaktır (Lai vd., 2005: 298). Bu sebeple yeni teknolojileri kullanmak isteyen tüketicilerin davranışlarını anlayabilmek büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Algılanan risk teorisi, tüketicilerin beklenen olumlu sonucu en üst düzeye  ıarmak yerine önce algılanan riski en aza indirmeye eğilimli olduklarını ileri sürmektedir. Algılanan risk; fiziksel, finansal, psikolojik, performans ve sosyal riski içeren çok boyutlu bir yapı, belirsizlik ve olumsuz sonuçların bir kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Chang ve Chen, 2014: 1755-1756). Aynı zamanda, bir müşterinin satın alma kararı vermeden önce düşünme aşamasındaki algıladığı belirsizliğin türünü ve miktarını ifade etmektedir (Davari vd., 2016: 187). Perakendecilikte algılanan risk, yenilik karşısında tüketicilerin hissettikleri belirsizlik duygusu ve akıllı perakende teknolojisinin etkin kullanılması esnasında tüketicilerin becerileri ve yetkinlikleri konusundaki belirsizliklerini ifade etmektedir (Fazal-e-Hasan vd, 2021: 3).

4. Pazarlamada Akıllı Mağazacılık Uygulamaları

Perakendecilik sektörü, akıllı teknolojilerin kullanılmaya başlanması ile hızlı bir dönüşüme girmiştir (Priporas vd., 2017: 374; Grewal vd., 2020: 96; Roy vd., 2020: 299). Akıllı teknolojiler, tüketicilerin ürüne ya da hizmete erişimlerini, satıcılarla olan ilişkilerini ve satış faaliyetlerini değiştirebilme (Pantano ve Timmermans, 2014: 103) potansiyeli taşıması sebebiyle günümüzde birçok perakendeci tarafından bu teknolojilerin kullanımı tercih edilmekte ve tüketicici alış-veriş deneyimlerini iyileştirme ve rekabet gücünü koruma amaçlı kullanılmaktadır (Priporas vd., 2017: 374). Akıllı mağazacılık düzenlemelerinin, pazarlama perspektifinde müşteri deneyimini geliştirerek müşteri davranışlarını değiştireceği öngörülmektedir (Hwangbo vd., 2017: 14). Perakendecilikte müşteri deneyimi, pazarlama yöneticileri ve üst düzey yöneticiler tarafından önemi kabul edilen bir konudur. Müşteri ve perakendeci arasındaki ilişki; duygusal bağlılık, kullanım kolaylığı ve etkileşimli ara yüzler gibi müşterilere ve perakendecilere bilgilerin görselleştirilmesini sağlayan unsurlar kullanılarak güçlendirilmeye çalışılmaktadır (Foroudi vd., 2018: 272). Müşteriler için yeni bir deneyim olan akıllı teknolojileri içinde barındıran akıllı mağazalar, yeni teknolojileri denemek

ve meraklarını gidermek isteyen müşterileri kendisine çekmektedir. Akıllı mağazalar, daha keyifli bir alışveriş deneyimi yaşatarak müşterilerin oradan memnun bir şekilde ayrılmasını sağlamaktadır. Bu sebeple, tüketicileri akıllı mağazalara yönlendiren davranışlar, faydacı motivasyonlar sayesinde olduğu kadar hedonik motivasyonlar ile de gerçekleşmektedir (Chang ve Chen, 2021: 2). Akıllı mağaza içinde yer alan teknolojik uygulamaların hızlı bir şekilde gelişme göstermesi nedeniyle, akademik araştırmacılar ve perakendeciler tarafından tüketicilerin bu teknolojileri benimseme süreçlerinin anlaşılması büyük bir önem arz etmektedir (Kim vd., 2017: 26). Birçok pazarlama akademisyeni “akıllı mağaza” amacının, fiziksel mağazalardaki tüketici davranışlarını anlamak olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan araştırmalar Uniqlo, Zara ve diğer özel markalı giyim mağazalarının; mükemmel üretim, pazarlama ve satıştaki süreç yeniliği ve akıllı perakende düzenlemeleri ile tüketici dinamiklerini yönetmeleri sayesinde başarıyı yakaladıklarını ortaya koymaktadır (Hwangbo vd., 2017: 2). Bu anlamda akıllı perakendecilik, perakende satışları ve 21. yüzyıl müşterilerinin deneyimi ile ilgili her şeyi eşzamanlı olarak keşfetmek isteyen birçok perakendeci tarafından tercih edilen bir yanıt olmuştur. Starbucks’ın Toronto’daki mağazasının interaktif vitrinleri, Moskovo’daki Top Shop mağazasındaki sanal giyinme odaları, Paris’teki Repetto mağazasının interaktif (etkileşimli) vitrinleri ve New York’taki Ralph Lauren mağazasının interaktif kabinleri dünyadan akıllı perakendecilik uygulamalarına örnektir (Beztes, 2019: 91).

Şekil 1: Ralph Lauren İnteraktif Kabinleri

İnteraktif giyinme odası, içerisinde ayna, kamera, bir sosyal ağ web sitesi ve dokunmatik ekranlı bir bilgisayar barındıran; alışveriş yapan müşterilerin denedikleri kıyafetlerini çevrimiçi olan arkadaşlarının gerçek zamanlı olarak görmelelerine ve onlardan geri bildirim almalarına imkan tanıyan arayüze sahip bir odadır (Kim vd., 2017: 26). Ralph Lauren mağazasına giden müşteriler, RFID teknolojisine sahip giyinme odalarının aynalarından baktıkları ürünlerin renklerini ve

bedenlerini ekran üzerinden inceleyebilmektedir. Ayrıca, giyinme odasına getirdikleri ürünlere göre tavsiye alabilme, yardıma ihtiyaç duydukları takdirde ayna üzerinden satış görevlisinin tabletine bağlanarak onu yanına çağırabilme ve ilgilendikleri ürünlerin stokları hakkında bilgi edinebilme şansına sahip olmaktadır (Digiday, 2016).

Türkiye’de ise ilk akıllı mağaza, giyim sektöründe DeFacto tarafından İstanbul’daki Akasya AVM’de kurulmuştur. DeFacto, mağazasında; “akıllı robot, Kiosk’ta ürün seçimi ve güvenli ödeme, benim bedenim uygulaması, akıllı ayna ile premium hizmet, VR ayna teknolojisi, oyun duvarı, dijital etiket ile ürüne hızlı erişim, 360° kamera ile müşteri tanıma teknolojisi ve RFID sistemi ile operasyon yönetimi” uygulamalarına yer vererek oluşturduğu akıllı mağaza konseptini müşterilerin deneyimine sunmaktadır (Defacto, 2021).

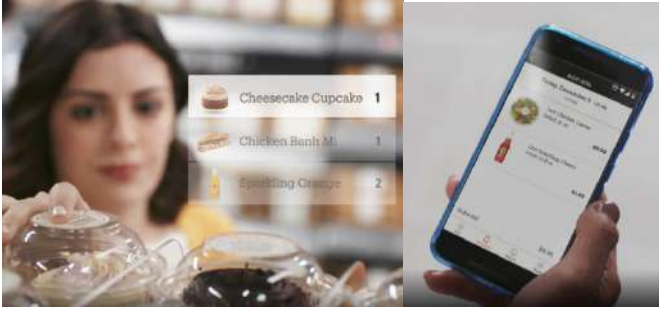

Şekil 2: DeFacto Akıllı Mağazası

Defacto akıllı mağazasında, müşteriler robot satış danışmanları tarafından karşılanmakta ve mağazanın sistemi hakkında bilgilendirilmektedir. Müşteriler, sanal gerçeklik gözlükleri ve akıllı aynalar sayesinde denemek istedikleri ürünlerin beden ve renk seçeneklerini işaretleyip, üzerlerinde görebilme imkanına sahip olmaktadır. Ayrıca akıllı mağaza ile birlikte kasada sıra bekleme sorunu da ortadan kalkmaktadır. Otomatik check-out ve kiosk’lar sayesinde müşteriler satın aldıkları ürünlerin işlemini doğrudan kendileri yapabilmekte ve bir gün sonra kargo ücreti ödemeksizin aldıkları ürünleri belirttikleri adreslerinde teslim alabilmektedir. Bir gün beklemek istemeyen müşteriler ise satın alma işlemini gerçekleştirdikten belirli bir süre sonra başka bir DeFacto mağazasından ürünlerini temin edebilirler. Dijital ödeme sisteminin sağlamış olduğu avantajlar sayesinde akıllı mağaza içerisinde herhangi bir kağıt tüketimi söz konusu olmamakta ve böylelikle sürdürülebilirliğe de katkıda bulunmaktadır (Pazarlama Türkiye, 2020).

Görüldüğü üzere akıllı mağazacılık uygulamaları hızlı bir şekilde gelişmeye ve birçok perakendeci tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Yine dünyadan bu

teknolojilerin kullanımına yönelik olarak örnek vermek gerekirse Uniqlo, mağaza içi televizyon ve dokunmatik ekran gibi akıllı mağaza teknolojilerini aktif bir şekilde kullanmasıyla, tüketici davranışları analizinden elde edilen pazarlama içgörüsünü kullanarak, müşterilere satın alma kararlarında yardımcı olmakta ve işlerinde etkileyici bir şekilde büyüme göstermektedir (Hwangbo vd., 2017: 2). Schnucks marketlerinde, tüketicilerin stokların tükenmesi durumuyla karşılaşmalarını önlemek amacıyla envanter kontrolü yapan robotlar bulunmaktadır (Grewal vd., 2020: 101-102). H&M'in New York Times Meydanı'ndaki yıldız mağazasında bulunan akıllı ayna tüketiciler ile etkileşim kurmaktadır. Yanına yaklaşan tüketicilere selfie çekmek mi yoksa modadan ilham almak mı şeklinde isteklerini soran akıllı ayna, hem tüketicilerle yüksek düzeyde sosyal etkileşim sağlamakta hem de tüketicilerin tercihlerine yönelik ilgi çekici ürünler sunmaktadır (Grewal vd., 2020: 104-105). Amazon Go, müşterilerin raftan alıp sepetlerine yerleştirdikleri ürünleri tespit edebilen karmaşık bir görüntü tanıma ve sensör teknolojilerinin birbirleri ile entegrasyonunun sağlandığı bir diğer akıllı mağaza örneğidir (Hauser vd., 2020: 2).

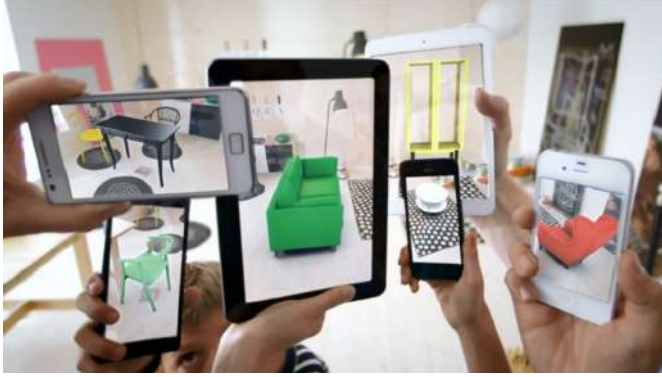

Şekil 3: Amazon Go Alışveriş Deneyimi

Amazon Go, kullanmakta olduğu bilgisayar görüşü, sensör füzyonu ve derin öğrenme teknolojileri sayesinde müşterilerin raflardan hangi ürünü, ne zaman aldığı ya da ne zaman geri bıraktığını otomatik olarak algılamakta ve bu ürünleri sanal bir alışveriş arabasında takip etmektedir. Müşterinin yapması gereken tek şey mağazaya girerken telefonuna indirmiş olduğu uygulamayı kullanarak QR kodunu okutmaktır. Sonrasında müşteri ürününü doğrudan raftan alıp kiosk ya da kasada ödeme yapmasına gerek kalmaksızın mağazadan ayrılabilir. Alışveriş tamamlandıktan sonra satın alınan ürünlere dair bilgiler ve ücretlendirme Amazon hesabından kontrol edilebilmektedir (Digital, 2018).

Ikea firması ise Apple firması ile yaptığı işbirliği sayesinde, müşterilerine satın alım öncesi ürünleri sanal olarak deneme fırsatı vermektedir. Iphone marka tele-

fon kullanan tüketiciler, Ikea'dan almak istedikleri mobilyaları üç boyutlu şekilde görebilmektedir. Bu sayede Ikea mağazasına gitmeden önce, evinin hangi köşesine hangi renk mobilyanın daha iyi olacağına karar verebilmektedir (Özoğul, 2017)

Şekil 4: Ikea Arttırılmış Gerçeklik

5. Tüketicilerin Akıllı Perakende Teknolojilerine Bakışı

Tüketicilerin APT (akıllı perakende teknolojisi) kullanma niyetleri, tüketicilerin benimseme niyetlerini, fiili benimseme, devam ettirme ve tekrar satın alma kararlarını anlamak için tüketici davranışı literatüründe iyi konumlandırılan beklentileri doğrulama teorisi ile uyumludur (Bhattacharjee, 2001). Tüketicilerin APT'yi benimseme niyeti, satın alma öncesi davranıştan ileri geldiği söylenebilir. APT'nin fiilen benimsenmesi, tüketicilerin gerçek satın alma davranışıyla uyumludur ve APT'nin devam eden kullanımı ve tekrarlanan satın alma kararları, tüketicilerin satın alma sonrası davranışıyla örtüşmektedir (Pokryshevskaya ve Antipov, 2012). Yeniliklerin yayılması teorisine göre insanlar yeni bir teknolojinin, kullandıkları mevcut teknolojiye göre farklı göreceli avantajları olduğunu düşündüklerinde ve algıladıkları kullanım kolaylığı yüksek olduğunda yenilikçi bir teknolojiyi benimseme eğilimleri yüksek olmaktadır (Kim vd., 2017: 27). Akıllı perakende teknolojisi performansı tüketicilerin beklentilerini karşılayarak memnuniyetle sonuçlanırsa, tüketiciler kolaylıkla benimseyecek ve daha sonra akıllı perakendeciliği kullanmayı düşünecektir. Bu nedenle, tüketicilerin APT 'ye yönelik geliştirdiği değer yönelimleri, davranışsal niyetleri belirleyecektir. Tüketicilerin *yararlılık, kullanım kolaylığı, göreceli avantaj ve keyif hakkındaki algıları, teknolojik yeniliklerin benimsenmesini* ve kullanımını etkilemektedir. Tüketicilerin söz konusu teknolojik yeniliklerle ilişkili karmaşıklık ve risk hakkındaki algıları, memnuniyetsizliğe yol açabilmekte ve tüketicileri teknolojik yenilikleri benimsemek ve kullanmaktan uzaklaştırabilmektedir. Tüketicilerin akıllı pera-

kende teknolojisi kullanma niyetleri bağımlı bir değişken olarak tanımlandığında ve satın alma öncesi, satın alma ve satın alma sonrası aşamalarla ilişkilendirildiğinde akıllı perakende teknolojilerinin avantajları ve dezavantajları karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en etkili algılanan karmaşıklık değişkenidir. Yakın zamandaki yapılan çalışmalar, APT'lerin daha basit ve kullanımının daha kolay olduğunu, daha ilgi çekici olduğunu ve daha anlamlı müşteri deneyimleri sağladığını göstermektedir (Kallweit vd., 2014). Ancak, karmaşık görünmesi durumunda müşterilerin yeni bir APT 'ye olumsuz tepki verme olasılığı vardır.

Algılanan karmaşıklık, tüketicilerin APT'yi daha karmaşık, kullanımı zor ve onu günlük alışveriş faaliyetlerine entegre etmek için daha fazla çabaya ihtiyaç duyma derecesini ifade etmektedir. Müşterilerin yeni teknolojinin algılanan karmaşıklığı, atalet veya insan etkileşimi arzusu gibi kişilik özelliklerinden kaynaklanabilir. İnternet ve mobil teknolojisi, perakendecilere kişiselleştirilmiş teklifler, mağaza içi anlık bildirimler ve çevrimiçi perakende kanallarının açılması yoluyla mevcut müşterilerini ellerinde tutma ve yenilerini edinme fırsatları sağlamıştır (Li vd., 2015). Örneğin, bir müşteri APT'leri karmaşık olarak algılayabilir çünkü tam hizmet seçeneğine sınırlı katılımlarına kıyasla yüksek düzeyde müşteri katılımı gerektirirler. Aynı şekilde, müşteriler farklı perakendeciler için mobil uygulamaları nasıl kullanacaklarını ve yöneteceklerini öğrenmekte zorlanabilmektedirler.

O halde akıllı perakendecilik sektöründekilere ve bu sektörde hizmet vermeyi düşünen sektör yöneticilerine, kolay arayüzler kullanılması, kolay kullanımın vurgulanması, tüketicilerin yeniliği benimsemesine yönelik tanıtım ve tutundurma çalışmaları yapılması önerilmektedir. Üçüncü bölümde açıklanan beklentileri doğrulama teorisi, gerekçeli eylem teorisi, teknoloji kabul modeli, motivasyon modeli, planlı davranış teorilerine dayanarak süreci yönetmesinin doğru olacağı düşünülmektedir.

6. Perakendeciliğin Geleceği

Pazarlama kanalı kararları, karar vericilerin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biri olarak ifade edilmektedir. Bir işletmenin kanal kararları diğer tüm pazarlama kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple, bugünün olduğu kadar yarının da muhtemel satış ortamını göz önünde bulundurarak hangi kanalların seçileceğine doğru karar verilmelidir (Kramer ve Herbig, 1996: 73; Kotler ve Armstrong, 2008: 358). Bu anlamda, nihai tüketici talebini yöneten, dağıtım kanalının son adımını oluşturan (Vaja, 2015: 23), toplumun ihtiyaçlarına uygun seçenekler sunan, dinamik ve yenilikçi bir sektör olarak tanımlanan perakendeciliğin (Jones vd., 2007: 21), pazarlama yönetiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde tabletler, akıllı telefonlar, artırılmış gerçeklik uygulamaları, sanal kataloglar, akıllı etiketler vb. teknolojilerin yayılması ile birlikte alışveriş deneyimi dönüşüme başlamış ve stratejik fırsatlardan yararlanabilmek adına perakendeciler için yenilikçi yollar meydana gelmiştir (Kim vd., 2017: 26). Perakendecilikte yeni teknolojilerin uygulanması, perakendeciler ve müşteriler arasında etkileşimli araçlar aracılığıyla yeni ilişkiler kurulmasına, tüketicinin karar vermesine yardımcı olunmasına ve yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi için fırsatlar sunulmasına imkan tanımaktadır (Pantano ve Timmermans, 2014: 105; Priporas vd., 2017: 374).

Aynı zamanda perakendeciler, akıllı teknolojiler yardımıyla tüketici talepleri ve müşterilerin algıladıkları değeri anlamaya yönelik olarak ihtiyaç duydukları bilgiye erişme imkanına sahip olmaktadır (Foroudi vd., 2018: 272). Tüketici açısından bakıldığında ise akıllı perakendecilik teknolojileri ile ilgili tüketicilerin algıladıkları alışveriş değerinin, perakende mağaza sadakatini ve akıllı perakendecilik teknolojilerini kullanma niyetini artırdığı görülmektedir (Adapa vd., 2020: 9). Hem perakendeci açısından hem de tüketici açısından birçok avantaja sahip olduğu ifade edilen akıllı mağazacılık uygulamalarının kısa zaman içerisinde birçok perakendeci tarafından kullanılmaya başlanacağı ve bu teknolojilerin tüketiciler tarafından benimsenme süreçlerinin hızlı bir şekilde gelişim göstereceği düşünülmektedir.

Kaynakça

1. Adapa, S., Fazal-e-Hasan, S. M., Makam, S. B., Azeem, M. M., & Mortimer, G. (2020). Examining the antecedents and consequences of perceived shopping value through smart retail technology. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 1-11.
2. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
3. Bagozzi, R. P., Wong, N., Abe, S., & Bergami, M. (2000). Cultural and Situational Contingencies and the Theory of Reasoned Action: Application to Fast Food Restaurant Consumption. *Journal of Consumer Psychology*, 9(2), 97-106.
4. Bezes, C. (2019). What kind of in-store smart retailing for an omnichannel real-life experience?. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 34(1), 91-112.
5. Bhattacharjee, A., (2001). Understanding information systems continuance: an expectation confirmation model. *MIS Q.* 25 (3), 351-371.
6. Blut, M., Teller, C., & Floh, A. (2018). Testing retail marketing-mix effects on patronage: A meta-analysis. *Journal of Retailing*, 94(2), 113-135.
7. Chang, C. H., & Chen, Y. S. (2014). Managing Green Brand Equity: The Perspective of Perceived Risk Theory. *Quality & Quantity*, 48(3), 1753-1768.
8. Chang, Y. W., & Chen, J. (2021). What motivates customers to shop in smart shops? The impacts of smart technology and technology readiness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 1-11.
9. Chen, S. C., Shing-Han, L., & Chien-Yi, L. (2011). Recent Related Research in Technology Acceptance Model: A Literature Review. *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(9), 124-127.
10. Clodfelter, R., (2011). Point-of-sale technologies at retail stores: what will the future be like? In:
11. Conner, M., & Armitage, C. J. (1998). Extending the Theory of Planned Behavior: A review and avenues for further research. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(15), 1429-1464.
12. Davari, A., Iyer, P., & Rokonzaman, M. (2016). Identifying the determinants of online retail patronage: A perceived-risk perspective. *Journal of retailing and consumer services*, 33, 186-193.
13. Davis, F. D. (1985). *A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory and Results* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).

14. Defacto, (2021). <https://kurumsal.defacto.com.tr/index.html> adresinden 24.04.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.
15. Digiday, (2016). <https://digiday.com/marketing/retailtech2016-inside-ralph-laurens-connected-fitting-rooms/> adresinden 20.04.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.
16. Digital, 2018. <https://digital.hbs.edu/platform-rctom/submission/easier-than-shoplifting-how-amazon-go-is-revolutionizing-brick-mortar-retail/> adresinden 20.03.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.
17. Fazal-e-Hasan, S. M., Amrollahi, A., Mortimer, G., Adapa, S., & Balaji, M. S. (2021). A multi-method approach to examining consumer intentions to use smart retail technology. *Computers in Human Behavior*, 117, 1-11.
18. Foroudi, P., Gupta, S., Sivarajah, U., & Broderick, A. (2018). Investigating the effects of smart technology on customer dynamics and customer experience. *Computers in Human Behavior*, 80, 271-282.
19. Gregory, J. (, 2015). The Internet of things: revolutionizing the retail industry. available at: https://www.accenture.com/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/DitCom/Documents/Global.
20. Grewal, D., Roggeveen, A. L., & Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1-6.
21. Grewal, D., Noble, S. M., Roggeveen, A. L., & Nordfalt, J. (2020). The future of in-store technology. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 96-113.
22. Gummeson, E. (2004). Return on relationships (ROR): the value of relationship marketing and CRM in business-to-business contexts. *Journal of business & industrial marketing*, 19(2), 136-148.
23. Ha, S., & Stoel, L. (2009). Consumer e-shopping acceptance: Antecedents in a technology acceptance model. *Journal of business research*, 62(5), 565-571.
24. Hauser, M., Flath, C. M., & Thiesse, F. (2020). Catch me if You Scan: Data-Driven Prescriptive Modeling for Smart Store Environments. *European Journal of Operational Research*, 1-14.
25. Huang, M. H. (2015). The influence of relationship marketing investments on customer gratitude in retailing. *Journal of Business Research*, 68(6), 1318-1323.
26. Hwangbo, H., Kim, Y. S., & Cha, K. J. (2017). Use of the smart store for persuasive marketing and immersive customer experiences: A case study of Korean apparel enterprise. *Mobile Information Systems*, 2017. 1-17.
27. Jobber, D. & Ellis-Chadwick, F. (2013). *Principles of Marketing*. McG-

raw-Hill Higher Education, London.

28. Jones, P., Comfort, D., & Hillier, D. (2007). What's in store? Retail marketing and corporate social responsibility. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(1), 17-30.
29. Kallweit, K., Spreer, P., Toporowski, W., (2014). Why do customers use self-service information technologies in retail? The mediating effect of perceived service quality. *J. Retail. Consum. Serv.* 21 (3), 268–276.
30. Kim, J. ve Forsythe, S. (, 2009). Adoption of sensory enabling technology for online apparel shopping. *Eur. J. Market.* 43 (9), 1101–1120.
31. Kim, H. Y., Lee, J. Y., Mun, J. M., & Johnson, K. K. (2017). Consumer adoption of smart in-store technology: assessing the predictive value of attitude versus beliefs in the technology acceptance model. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 10(1), 26-36.
32. Kotler, P., & Armstrong, G. (2008). *Principles of Marketing*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
33. Kramer, H. E., & Herbig, P. (1996). Consumer Marketing and Retailing in America: Highlights and Trends. *Journal of Customer Service in Marketing & Management*, 2(3), 67-81.
34. Lai, L. W., Chau, K. W., Wong, S. K., Matsuda, N., & Lorne, F. T. (2005). Marine Fish Production and Marketing for a Chinese Food Market: A Transaction Cost Perspective. *Aquaculture Economics & Management*, 9(3), 289-316.
35. Lamb, C. W., Hair, J. F., & McDaniel, C. (2009). *Essential of Marketing*. Mason, Ohio : South-Western Cengage Learning.
36. Li, J., Konuş, U., Pauwels, K., Langerak, F. (, 2015). The hare and the tortoise: do earlier adopters of online channels purchase more? *J. Retail.* 91 (2), 289–308.
37. Madden, T. J., Ellen, P. S., & Ajzen, I. (1992). A Comparison of the Theory of Planned Behavior and the Theory of Reasoned Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(1), 3-9.
38. Mulhern, F. J. (1997). Retail marketing: From distribution to integration. *International Journal of Rresearch in Marketing*, 14(2), 103-124.
39. Özoğul, E. M. (2017). <https://pazarlamasyon.com/artirilmis-gerceklik-i-kea-apple-is-birligiyle-evinize-geliyor/> 25.03.201 tarihinde erişim sağlanmıştır.
40. Pantano, E., Naccarato, G., 2010. Entertainment in retailing: the influences of advanced technologies. *J. Retail. Consum. Serv.* 17, 200–204.
41. Pantano, E., Timmermans, H. (Eds.) (2014). *Advanced Technologies Ma-*

- nagement for Retailing: Frameworks and Cases. IGI Global, Hershey, pp. 1–25.
42. Pantano, E., Naccarato, G. (2010). Entertainment in retailing: the influences of advanced technologies. *J. Retail. Consum. Serv.* 17, 200–204.
 43. Payne, A., & Frow, P. (2005). A strategic framework for customer relationship management. *Journal of Marketing*, 69(4), 167-176.
 44. Pazarlama Türkiye, 2020. <https://pazarlamaturkiye.com/turkiyede-ilk-akilli-magaza-defacto/> adresinden 24.04.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.
 45. Pelton, L. E., Strutton, D., & Lumpkin, J. R. (2014). *Marketing Channels: A Relationship Management Approach*. Edinburgh Business School, United Kingdom.
 46. Pokryshevskaya, E.B., Antipov, E.A. (2012). “The strategic analysis of online customers’ repeat purchase intentions”. *J. Target. Meas. Anal. Mark.* 20 (3–4), 203–211.
 47. Priporas, C. V., Stylos, N., & Fotiadis, A. K. (2017). Generation Z consumers’ expectations of interactions in smart retailing: A future agenda. *Computers in Human Behavior*, 77, 374-381.
 48. Renko, S., Druzijanic, M., (2014). “Perceived usefulness of innovative technology in retailing: consumers’ and retailers’ point of view”. *J. Retail. Consum. Serv.* 21 (5), 836–843.
 49. Research and Markets, (2015). Retail IoT market growth & forecast 2015 to 2020. <https://www.marketsandmarketsblog.com/retail-iot-market.html> adresinden erişim sağlanmıştır.
 50. Roy, S.K., Balaji, M.S., Quazi, A., Quaddus, M. (2018). Predictors of customer acceptance of and resistance to smart technologies in the retail sector. *J. Retail. Consum. Serv.* 42, 147–160.
 51. Roy, S.K., Balaji, M.S., Sadeque, S., Nguyen, B., Melewar, T.C. (2017). Constituents and consequences of smart customer experience in retailing. *Technol. Forecast. Soc. Chang.* 124, 257–270.
 52. Roy, S. K., Balaji, M. S., & Nguyen, B. (2020). Consumer-computer interaction and in-store smart technology (IST) in the retail industry: the role of motivation, opportunity, and ability. *Journal of Marketing Management*, 36(3-4), 299-333.
 53. Trafimow, D. (2009). The Theory of Reasoned Action: A Case Study of Falsification in Psychology. *Theory & Psychology*, 19(4), 501-518.
 54. Vaja, M. B. R. (2015). Retail management. *International Journal of Research and Analytics Reviews*, 2(1), 22-28.
 55. Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User Ac-

- ceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
56. Verhoef, P. C., Venkatesan, R., McAlister, L., Malthouse, E. C., Krafft, M., & Ganesan, S. (2010). CRM in data-rich multichannel retailing environments: a review and future research directions. *Journal of Interactive Marketing*, 24(2), 121-137.
 57. F.E., Battiston, S., Yildirim, M., Schweitzer, F., (2012). Moving recommender systems from on-line commerce to retail stores, vol. 10. Information Systems EBusiness Management, pp. 367–393.
 58. M.C.–H. (, 2012). Determinants and consequences of consumer satisfaction with selfservice technology in a retail setting. *Manag. Serv. Qual.* 22 (2), 128–144.
 59. Watjatrakul, B., & Drennan, J. (2005). Factors Affecting E-Mail Marketing Sourcing Decisions: A Transaction Cost Perspective. *Journal of Marketing Management*, 21(7-8), 701-723.
 60. Young, J. A., & Merritt, N. J. (2013). Marketing channels: A content analysis of recent research, 2010–2012. *Journal of Marketing Channels*, 20(3-4), 224-238.

• Bölüm-4 •

ÇALIŞAN SES DAVRANIŞININ İŞYERİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI İLE İLİŞKİSİNDE GÜVENİN DÜZENLEYİCİ ETKİSİ

Derya BAYRAM¹
Doç. Dr. Adnan ÖZYILMAZ²

1.Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, Trabzon/TURKEY
deryaa.bayram.62@gmail.com

2.Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, Trabzon/TURKEY
adnanozyilmaz@ktu.edu.tr

Giriş

Çalışanların iş ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşması örgütlerin karar alma, öğrenme ve yenilik gibi fonksiyonları açısından daima önemli bir yere sahiptir (Dong ve Chung, 2020). Çalışan ses davranışı, çalışanların sorunların çözümü ve değişimi için iyileştirici fikir ve düşüncelerini paylaşmaları olarak tanımlanmaktadır (Weis ve Morrison, 2018). Çalışan ses davranışı ve iş yeri tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır (Farndale ve diğ. 2011; Özyılmaz ve Taner, 2018; Van Dyne ve LePine, 1998; Whiting ve diğ. 2008). Bu çalışmada, vatandaşlık teorisine dayanarak çalışan ses davranışının görev performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki incelenmekte, bu ilişkinin sınır koşullarının olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışan ses davranışının hem görev performanslarını hem de örgütsel bağlılıklarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu ilişkilerde, çalışanların güven duygusunun bir sınır koşulu olarak araştırılması da çalışmanın asıl amacıdır. Burada konu olarak alınan güven duygusu yönetime güven ve örgüte güvendir. Çalışanların örgüte ve yönetime duydukları güvenin, çalışan ses davranışı ile görev performansı ve örgütsel bağlılık ilişkide düzenleyici etkisinin olduğu yani bu ilişkinin gücünün çalışanların örgüte ve yönetime duyduğu güvene göre değişmesi beklenmektedir. Çalışmanın en önemli katkısı olarak örgüte ve yönetime duyulan güveninin çalışan ses davranışı ile görev performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki üzerindeki etkisinin araştırılması ve açıklanmasıdır. Çalışmanın ilk aşamasında çalışan ses davranışı açıklanmıştır. Bir sonraki aşamada çalışanın görev performansı ile arasındaki ilişki hem yönetime güven hem de örgüte duyulan güven açısından incelenmiştir. Daha sonraki aşamada çalışan ses davranışı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki hem yönetime güven hem de örgüte güven açısından incelenmiştir.

1. Çalışanın Ses Davranışı

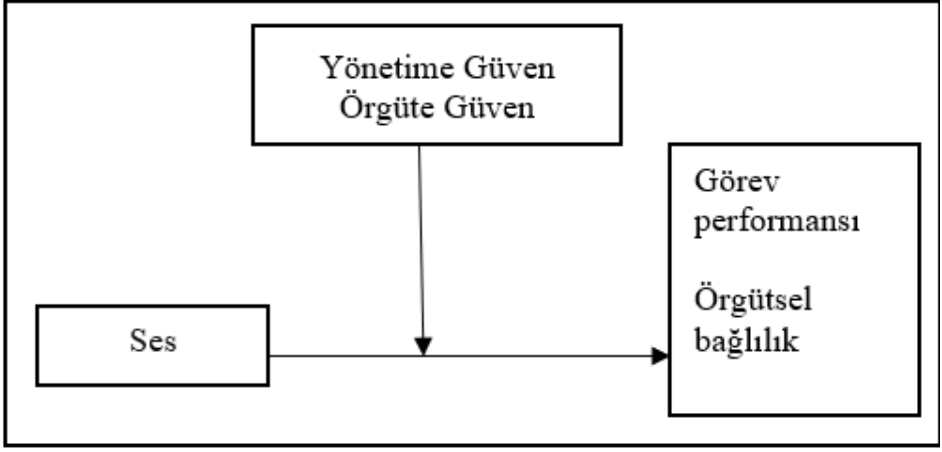
İsteğe bağlı bir davranış olarak ses, örgütün ya da grubun yararına olan, başkalarını rahatsız etse bile iş yerindeki problemleri ya da sorunları yapıcı bir şekilde çözmeye çalışan, eleştirmekten ziyade yapıcı değişiklikleri sunan, yeterli olmayan durumdan kaçmak yerine onu değiştirmeyi amaçlayan yenilik getirici bir öneri olarak tanımlanmaktadır (Andisyari ve diğ. 2017; Batt ve diğ. 2002; Botero ve Van Dyne, 2009; Özyılmaz ve Taner, 2018; Van Dyne ve LePine, 1998). Ses davranışı, amirlere yapılan itirazları içerdiği gibi davranışları ve protestoları da içermektedir (Farrel, 1983). Ayrıca ses davranışı mevcut olan statükoya meydan okuyarak onu farklılaştırmaya çalışmaktadır. Bunlara ek olarak kişisel çalışma performansı ve örgütsel etkililik gibi davranışları ile de pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır (Duan ve diğ. 2016).

Bir örgüt içerisinde ses mekanizmalarının ne derecede etkili olduğu çalışanın fikirlerini geliştirmesi durumu içinde o derece etkilidir. Ses mekanizmaları bir örgütte etkiliyse çalışanlar düşüncelerini dile getirecek, etkili bir ses mekanizması yoksa çalışanlar sessiz kalmayı tercih edeceklerdir (Rees ve diğ. 2013). Yani örgütte bulunan güçlü ses mekanizması ile çalışanın ses davranışı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca çalışanların kararlara yön verebileceğine inanması, konuşma için fırsatları olduğuna inanması onların örgütsel bağlılığını da arttıracaktır (Rees ve diğ. 2013).

Ses davranışının ortaya çıkması için çalışanların öncelikle bir problemi algılaması gerekmektedir (Raub ve Robert, 2012). Bu problemin yalnızca adaletsizlikten kaynaklanan bir problem olması şart değildir. İşle alakalı herhangi bir problem algılandığında onun çözümü için ani bir şekilde de ortaya çıkabilir (Wong ve Cumming, 2009). Bir ifadenin ses davranışı olabilmesi için net bir şekilde ifade edilmesi, örgüt ile alakalı olması, iş ortamını etkilemeye odaklı olması ve örgüt içinde biri tarafından algılanması gerekmektedir. Örnek verecek olursak yöneticiye sorunlar ile alakalı tavsiyeler sunmak bir ses davranışı olarak kabul edilirken öneri kutularına isimsiz notlar koymak bir ses davranışı olarak kabul edilmemektedir (Maynes ve Padsakof, 2014).

Van Dyne ve diğ. (2003) örgütlerdeki çalışanların sessizlik türlerinden yola çıkarak üç tür ses davranışı olduğunu ve bunları kabullenilmiş ses, savunmacı ses, korumacı ses olarak ifade etmişlerdir. İlk odaklandığı durum, içinde bulunulan örgüt gibi başkalarına yarar sağlamak olan **kabullenilmiş ses** türü proaktif olarak bilinmektedir. Daha açıkça ifade edilecek olursa, bu ses türü iş ile ilgili düşünceleri, bilgileri ya da işbirliğine dayalı olan fikirleri ifade etmektir (Van Dyne ve diğ. 2003). İkinci ses türü olarak bilinen **savunmacı ses**, çalışanın iş ile ilgili düşüncelerini korku duygularından ötürü, kendini korumak isteğiyle ifade etmesi olarak bilinmektedir. Bu yüzden kabullenici ses türü ile arasındaki en büyük farkın ortaya çıkma nedeni diğer bir ifade ile güdü olduğu bilinmektedir Van Dyne ve diğ. (2003). **Korumacı ses**, çalışanın ilgilenmiş olduğu iş ile ilgili fikirlerini temelde bulunan işten ayrılma düşüncesinden kaynaklanarak sözlü bir şekilde ifade etmesi olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, Bu çalışmada cevap aradığımız araştırma soruları şu sorulardır; (1) ses davranışı görev performansı ve örgütsel bağlılık davranışını nasıl etkiliyor (2) yönetime ve örgüte duyulan güvenin bu ilişkide düzenleyici etkisi var mı?

Şekil 1: Araştırma Modeli

2. Ses Davranışı ve Görev Performansı

İş performansının mühim bir kapsamı olan görev performansı, çalışanın asıl işini ya da isteğe bağlı olmayan yükümlülüklerini gerçekleştirmesindeki etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse görev performansı sadece iş tanımı içerisinde belirtilen görevleri değil, aynı zamanda organizasyonun üretecek olduğu mal ve hizmete katkı sağlayan unsurları da içermektedir (Rotundo ve Sacket, 2002). İşin teknik ve uzmanlık özellikleriyle alakalı olarak bilinen ve sabit olan görev performansı için çalışanın işi ile alakalı bilgiye ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Bu bilgi ve beceri sayesinde ise görevler daha kolay bir şekilde yerine getirilecektir (Akcin ve diğ. 2018). Verimlilik unsurunu odak olarak kabul eden bu davranış, performansın teknik açılarından daha fazla içermektedir (Kiker ve Motowidlo, 1999;Yü ve Frenkel, 2013).

Ses davranışı ile çalışanların yükümlülüklerini yerine getirmesindeki etkinlik derecesi olan görev performansı arasındaki ilişki bundan önceki çalışmalarda incelenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde (Özyılmaz ve Taner, 2018) ses davranışı ve görev performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi Yapıcı İletişim Teorisi'ne (YİP, Burleson, 2007) dayandırılarak gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Burleson'un (2007) yapıcı iletişim teorisini, bireylerin iletişim becerilerindeki farklılıkların derecesine göre açıklamaya çalışmış, bir nevi çok iyi iletişim kurma yeteneği olarak ifade etmiştir. Çalışanın ses davranışı açısından değerlendirme yapıldığında, çalışanın üstü ile yapmış olduğu iletişim yukarıya doğru iletişim olarak bilinmektedir. Bu iletişim tarzında çalışanlar üstlerinin kendilerini yanlış anlayacağından korkarlar ve dikkatli bir şekilde mesajlarını ilet-

mek isterler (Ünsal ve diğ. 2012). Bu bağlamda yüksek bir iletişim yeteneğine sahip olan çalışanlar iletişime girmekten kaçınmayacaklardır. Yani ustaca iletişim yeteneğine sahip olan bireylerin karşılaşılan sorunlar ile alakalı olarak konuşma istekleri olacak ve böylece değişiklik teşvik edilecektir (Özyılmaz ve Taner, 2018). Yani çalışanlar yapmış oldukları iş ile alakalı sorunlara çözüm getirmek isteyeceklerinden ve örgüt tarafından çalışana verilmiş olan görevleri daha iyi yerine getirme arzusu taşıyacaklarından çalışanlar görev performanslarına daha çok dikkat edeceklerdir. Tam tersi durumda iletişim becericileri düşük olan çalışanlar mesajları yanlış ileteceği düşüncesiyle konuşmaktan kaçınacak, sessiz kalmayı tercih edecek ve bu durum görev performansına da olumsuz bir şekilde yansacaktır. Bu sebeple şunu önermekteyiz;

Önerme 1: Çalışanın ses davranışı ile görev performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Organizasyonları geliştirmek için önemli bir konu olan yönetime güven, örgütsel performansın ana kaynağı olan çalışanların örgütlere olan bağlılığını geliştiren ve artıran bir araç olarak bilinmektedir (Holland ve diğ. 2012; Maymand ve diğ. 2017). Güven duygusunun oluşması dürüstlük beceri ve yardımseverlik faktörlerine bağlıdır. Faktörler sağlandığında ve güven sağlandığında çalışanlar risk almak, bilgi paylaşmak, verimli olmak ve grup etkinliğine katılmak gibi davranışlara gönüllü olarak katılmayı isteyecektir. Buna ek olarak güven duygusu sıklıkla işbirlikçi davranış oluşmasını da sağlayacaktır. Ayrıca azalan kontrol mekanizmaları çalışanların güven duygusunu arttırmaktadır (Mayer vd., 1995). Çalışanlar ile yönetim arasındaki güven karşılıklı bir ilişkidir. Şöyle ki, çalışan yönetim tarafından yüksek güven algılsa aynı seviyede karşılık verir eğer düşük güven algılsa yine düşük seviyede güven verecektir (McCauley ve Kuhnert, 1992). Çalışan kendini güvende hissettiği zaman bilgi paylaşma durumu artacaktır. Ayrıca hissedilen güven çalışanın performansına da yansır. Böylelikle çalışan performansını geliştirir ve bu durumu devam ettir. Ayrıca kendini güvende hisseden çalışanın örgütsel vatandaşlık davranışı gibi örgütsel çıktıları artarken üretkenlik karşıtı gibi örgüte zarar veren davranışları da azalmaktadır (Nerstad ve diğ. 2018). Mayer ve Gavin (2005) çalışanın kendini güvende hissetmediği durumlarda işyeri performansını azaltabileceğini ve organizasyona fayda sağlamayacağını ifade etmektedirler. Bu anlatılanlardan yola çıkarak çalışanın ses davranışı ile görev performansı arasındaki pozitif ilişki de yönetime duyulan güvenin düzenleyici etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki kişinin kendini güvende hissetmesi, fikirlerini ifade edebilmesi için önemli bir unsur olarak bilinmektedir. Çalışanın işten çıkarılma, yanlış anlaşılma korkusu, yönetime olan güven eksikliği iş ile alakalı olarak karşılaşılan sorunlara karşı onu sessiz kalmaya itece-

ğinden, kişinin içinde bulunmuş olduğu yönetime güven duyması gerekmektedir. Yönetimin çalışana olan tavrı olumlu olduğu zaman kişi kendini rahat hissedecek ve böylece düşüncelerini ifade edebilecektir. Böylece çalışanın ses davranışı artacak ve görev performansı da artacaktır. Yani yönetime olan güven arttıkça çalışanın ses davranışı ve görev performansı arasındaki pozitif ilişki güçlenecektir. Çalışanın yönetime duyduğu güven azaldıkça kendini risk altında hissedecek ve konuşmaktan çekinecek, sessiz kalmayı tercih edecek ve bu durum görev performansına da yansıtacaktır. Yani yönetime duyulan güven azaldıkça çalışanın ses davranışı ile görev performansı arasındaki pozitif ilişki zayıflayacaktır. Bu nedenle şunu öneriyoruz;

Önerme 2: Çalışanın ses davranışı ve görev performansı arasındaki ilişkide yönetime duyulan güvenin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki çalışanlar yönetime güven duydukları zaman ses ve görev performansı arasındaki ilişki güçlü, yönetime olan güven eksik olduğunda ise ses ve görev performansı arasındaki ilişki zayıftır.

Çalışanın örgüt ile alışverişini temsil eden örgüte güven kavramı, organizasyonun bütünlük, tahmin edilebilirlik ve tutarlılık gibi niyetlerinin çalışanlar tarafından olumlu beklentileri olarak tanımlanmaktadır (Özyılmaz vd., 2017). Çalışanların içinde yer aldıkları organizasyonlara güvenmeleri, onların örgütlerine olan bağlılıklarını ve böylece uzun süreli iş ilişkisinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Xu ve diğ. 2014). Bir örgütte güven duygusunun oluşması için adaletli bir süreç, olumlu bir prestij, sakin bir ortam, çalışanlara değer verilmesi, performans değerlendirmesi yapılırken adil davranılması gibi durumların olması gerekmektedir (Yazıcıoğlu, 2009). Oluşan güven duygusu, örgütün yaşamını devam ettirme başarısı, değişimlere ayak uydurma çabası gibi örgütsel sonuçlar ile ilişkilidir. Ayrıca sorunların çözümündeki etkinlik, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık gibi sonuçlar ile ilişkilidir. Bu yüzden güven örgütler için önemli bir kavramdır. Çalışanlar yüksek güvenin olduğu kurumlarda daha az kontrol edildiği düşüncesi ile hareket eder ve bunun sonucunda bağlılık ve performans gibi örgütsel çıktıları artar (McLeary ve Cruise, 2015). Bu açıdan ses davranışı ve örgüte güven arasındaki ilişki incelendiği zaman, çalışanın örgüte güvenmesi bağlılığını arttıracığından çalışan problemi çözmek ve örgütü geliştirmek için fikirlerini dile getirecektir. Ayrıca Özyılmaz ve diğ.'nin (2017) ifade ettiği gibi örgütün çalışanlara güven vermesi onların faaliyetlerine nasıl tepki göstereceklerini, çalışanların hataları konusundaki tutumu karşında nasıl davranacakları konusunda bir fikir sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışanlar kendilerini güvende hissettiklerinde işten atılma korkularını düşünmeyerek düşüncelerini daha kolay bir şekilde ifade edeceklerdir. Ayrıca kişinin bu güven duygusu ile ifade ettiği ses davranışı

yapıcı olacağından ve örgütün kendisine değer verdiği düşüncesinden ötürü kendisine verilmiş olan işe yani görev performansını da arttıracaktır. Tam tersi durumda çalışanın örgüte olan güveni eksik olduğu zaman sorunlar karşısında sessiz kalmayı tercih edecek ve bu durum görev performansını da azaltacaktır. Bu nedenle şunu önermekteyiz;

Önerme 3: Çalışanın ses davranışı ile görev performansı arasındaki ilişkide organizasyona güvenin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki çalışanlar örgüte güven duydukları zaman ses ve görev performansı arasındaki ilişki güçlü, örgüte olan güvenleri eksik olunca ses ve görev performansı arasındaki ilişki zayıftır.

3. Çalışan Sesi ve Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık çalışanların içinde bulundukları örgütün amaç ve değerlerine sıkı sıkıya bağlı olması, örgütün hedeflerini gerçekleştirmek için büyük bir çaba göstermesi ve örgütten ayrılmamak için kuvvetli bir arzu bulundurması olarak tanımlanmaktadır (Mowday ve diğ. 1979). Kısacası örgütsel bağlılık çalışanın örgüte olan sadakatini ifade etmektedir (Koçel, 2015). Örgütler için önemli olan bu kavramı Meyer ve Allen (1991) duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç şekilde gruplandırmıştır. **Duygusal bağlılık** çalışanın örgüte duygusal olarak kendini yakın hissetmesi, benimsemesi ve bu yüzden örgütte çalışmaya devam etmek istemesi olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991). **Devamlılık bağlılığı** çalışanların örgütten ayrılmaları durumunda karşılaşılabilecek durumların farkında olmaları ve bu yüzden örgütte çalışmaya devam etmek istemesi şeklinde tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991). **Normatif bağlılık** ise çalışmaya devam etme zorunluluğu olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991). Bu bağlılık türünde çalışanlar içinde bulundukları örgüte minnet borcu duyduklarından ötürü örgütte kalmak istemektedirler (Yahaya ve diğ. 2015).

Ses davranışı ve çalışanın örgüte duyduğu sadakatini ifade eden örgütsel bağlılık arasındaki ilişki bundan önceki çalışmalarda incelenmiştir. Daha önceki çalışmalar incelendiğinde (Farndale ve diğ. 2011) ses davranışı ve örgütsel bağlılık ilişkisini Sosyal Değişim Teorisi (SDT, Blau, 1964) açıklamaktadır. SDT, bireylerin birbirlerine karşı göstermiş oldukları eylemlerin karşılıklı olduğu fikrine dayanmaktadır (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Kişilerin eylemlerine bağlı olarak gerçekleştirilen STD bir kişinin eylemde bulunması ile birlikte karşısındaki kişinin yapılan eyleme cevap olarak davranışta bulunmasını ifade etmektedir (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Bu durum ses davranışı açısından değerlendirildiğinde, çalışanlar içinde bulundukları örgütün eylemlerine cevap verme isteği bulundurmaktadırlar. Eğer çalışanlar bir karar alma sürecinde kendilerine konuşma fırsatı tanınırsa çıktılara müdahale edebileceğini düşünür. Bu açıdan bakıldı-

ğında çalışan değişim sürecinde kendisine fırsat verildiğini, kararları etkileyebileceğini, sorunlara çözüm bulabileceğini ve yardım edebileceğini düşünür. Sonuç olarak örgütün amaç ve inançlarını benimseyerek örgütsel bağlılığını artırır (Fardale ve diğ. 2011). Bu durum duygusal bağlılık açısından değerlendirildiğinde çalışanlar kendilerine tanınan karar alma sürecine katılma eylemine cevap verme isteğinde bulunacak ve böylelikle duygusal bağlılıkları artacaktır. Devam bağlılığı açısından örgütün çalışana tanımış olduğu fırsat çalışan tarafından olumlu karşılanacak ve başka örgütlerde bu imkânı bulamayacağı düşüncesinden dolayı örgütte kalmak isteyecektir. Yapılan iyiliğe karşılık olarak çalışan örgüte minnet borcu hissedecek ve bu yüzden örgütte kalma zorunluluğu hissedecektir. Sonuç olarak da normatif bağlılığı artacaktır. Buradan yola çıkarak çalışanın ses davranışı ve örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki için şu önermeleri sunuyoruz:

Önerme 4: Çalışanın ses davranışı ile duygusal bağlılığı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Önerme 5: Çalışanın ses davranışı ile devamlılık bağlılığı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Önerme 6: Çalışanın ses davranışı ile normatif bağlılığı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Örgütsel güven, örgüt çıkarları için çalışanın alınmış olan kararlar sonucunda ortaya çıkabilecek herhangi bir zararda kendisine zarar verilmeyeceğine inanması olarak tanımlanmaktadır (Hayuningtyas ve diğ. 2018). Çalışanların örgüte duyduğu güven ne kadar yüksek olursa statükoya karşı gelme davranışları o kadar fazla olur ya da örgüte duyulan güven ne kadar az olursa çalışanlar o derece sessiz kalmayı tercih ederler (Dedahanov ve Rhee, 2015). Ayrıca örgütsel güven çalışanların içinde görev yaptıkları organizasyona olan güveni olarak tanımlanmaktadır. Yani çalışanların bir parçası oldukları organizasyonun iyi niyetle eylemlerde bulunacağını düşünmesidir (Verburg ve diğ. 2018). Bu yüzden çalışanların örgüte duyduğu güven ne kadar yüksek olursa katılımları o kadar yüksek olacak ve kendilerini savunmasız hissetmeleri o kadar düşük olacaktır (Lin, 2010). Tam tersi olarak çalışanların örgüte duydukları güvenin düşük olduğu durumlarda çalışanlar kendilerini savunmasız hissedecek ve böylelikle katılımları düşük olacaktır. Ayrıca çalışanların örgütte yaşadığı çeşitli olaylar onların örgüte duydukları güveni test etmeleri için bir yol olarak gözükmektedir. Şöyle ki çalışan yaşadığı olay sonucunda kendini güvende hissederse konuşma davranışı gösterir. Bu durum ise örgüte duyulan güvenin yüksek olduğunu gösterir (Qi ve Ming- Xia, 2014). Bu anlatılanlardan yola çıkarak çalışanın ses davranışı ile örgüte bağlılık arasındaki pozitif ilişki de örgüte duyulan güvenin düzenleyici etkisi olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki çalışanın örgüte yüksek derecede güven duyması kendisini rahat ifade etmesini sağlayacak ve böyle-

lece problemler hakkında konuşabilmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca çalışanların duygu ve düşüncelerinin paylaşılması örgüt tarafından destekleneceği için çalışanlar kendilerini değerli hissedecek ve bu yüzden örgütlerin amaç ve değerlerini benimseyerek, örgütte kalmak isteyeceklerdir. Yani onların örgütsel bağlılıkları artacaktır. Böylece örgüte duyulan güven çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ilişkiyi güçlendirecektir. Tam tersi durum söz konusu olduğunda yani çalışanların örgüte duyduğu güven az olduğu zaman kendilerini ifade etmekten çekinecekler ve kendilerini korumak için sessiz kalmayı tercih edeceklerdir. Bu durumda çalışan kendisine değer verilmediğini düşünecek ve örgütün amaçlarına benimseyerek üyeliğini sonlandırmak isteyecektir. Yani örgüte duydukları bağlılık azalacaktır. Böylece örgüte duyulan güven çalışan sesi ile örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ilişkiyi zayıflatacaktır. Buradan yola çıkarak şunu önermekteyiz:

Önerme 7: Çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ilişkide örgüte duyulan güvenin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki örgüte duyulan güven yüksek olduğunda çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki güçlü, örgüte duyulan güven düşük olduğunda çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki zayıftır.

Yönetime duyulan güven ise çalışanın örgütün amaçlarını gerçekleştirmesine, liderlerine olan inançlarını, örgütsel faaliyetlerin onların yararına olabileceği düşüncesine olan inancı olarak tanımlanmaktadır (Renzl, 2008). Çalışanların iş yeri ile ilgili tecrübeleri, kendilerini risk altında hissetmeleri ve kırgınlıkları yönetime duydukları güveni etkilemektedir (Morgan ve Zeffone, 2003). Yönetimin çalışanların refahı için endişelenmesi, onlara adaletli bir şekilde davranması ve çalışanların yönetim tarafından desteklenmesi yönetime duyulan güveni arttıracaktır. Bu durum da çalışanlar kendini güvende hissedecek ve kendileri için risk niteliği taşıyan ses çıkarma davranışında bulunacaktır. Tam tersi durumda çalışanların yönetime duyduğu güven düşük olduğunda sorunlar hakkında ki düşüncelerini paylaşmaktan çekinecek ve konuşmayacaklardır (Hu ve Jiang, 2016). Ayrıca bireysel ve örgütsel işleyiş açısından oldukça önemli bir kavram olan yönetime güven, yönetimin çalışanların güvenlik açıklarından faydalanmayacağı anlamına gelmektedir. Yönetime güven çalışanın hem rol içi hem ekstra rol davranışlarını artırır, çalışanın daha yüksek performans sergilemesine yardımcı olur (Newman ve diğ. 2018). Şöyle ki güven genel olarak tüm yönetimi kapsamakta ve çalışanın risk almaya gönüllü olduğu bir durumu içermektedir. Çalışanın da ses davranışı yani sorunlar hakkındaki fikirlerini ve duygularını ifade etmesi yönetim tarafından hoş karşılanmayacağı düşüncesinden dolayı risk içermektedir. Yani çalışanların kendilerini güvenli hissetmeleri onları konuşmaya itecek olan bir güçtür. Bu bağlamda yönetime olan güven ne kadar yüksek olursa çalışanın ses davranışı göstermesi de o kadar yüksek

olacaktır. Tam tersi durumda yani yönetime duyulan güvenin düşük olması çalışanları risk almaktan alıkoyacaktır. Bu durumda çalışan karşılaşacağı sorunlardan korktuğu için ve kendisine zarar gelebileceğini düşündüğü için sessiz kalmayı yani konuşmamayı tercih edecek bilgilerini ve fikirlerini kendine saklayacaktır. Çünkü çalışanlar yönetime güven duymadıkları için kendilerini risk altında hissedeceklerdir. Bu bağlamda yönetime olan güven düştükçe çalışanın sessiz kalma davranışı artış gösterecektir diyebiliriz. Bu bağlamda şunu önermekteyiz:

Önerme 8: Çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ilişki de yönetime duyulan güvenin düzenleyici etkisi vardır; şöyle ki yönetime duyulan güven yüksek olduğunda çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki güçlü, yönetime duyulan güven düşük olduğunda çalışanın ses davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki zayıftır.

Sonuç

Bu çalışmada çalışan ses davranışı ile iş yeri tutum ve davranışlarından olan görev performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki incelenmiş ve güvenin bu ilişkideki düzenleyici rolünden bahsedilmiştir. Çalışanın ses davranışına bakıldığında dikkat çekici olarak iş yerindeki problemler ile ilgili olarak yapıcı değişiklerin gönüllü olarak dile getirilmesidir. Ayrıca ses davranışı göstermek için çalışanın yüksek iletişim becerisine sahip olması, üstüne güvenmesi ve kendini güvende hissetmesi gerekmektedir. Tüm bunlar sağlandığında çalışan mesajını yani sesini iletmekten çekinmeyecektir. Böylece çalışan kendisine örgüt tarafından verilmiş görevleri daha istekli yapacaktır. Buna göre çalışan ses davranışı ile görev performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olacağı yani çalışanın ses davranışı göstermesi ile görev performanslarının artacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışanın yönetime duydukları güvenin ve örgüte duydukları güvenin de bu ilişkinin üzerinde etkisi olacağı düşünülmektedir. Şöyle ki çalışanlar kendilerini risk altında hissetmedikleri yani güven duygusunun yüksek olduğu bir çalışma ortamında korku hissetmeden duygularını dile getirecektir.

Çalışan ses davranışı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye bakıldığında çalışanlar örgütün karar almasına katıldığına, fikirlerine önem verildiğini düşündüğünde örgütün amaç ve değerlerini daha çok benimser ve örgütün gelişmesi için ona sadık kalır. Buna göre çalışan ses davranışı ile örgütsel bağlılığı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışanın yönetime duyduğu güvenin ve örgüte duyduğu güvenin de bu ilişkinin üzerinde etkisi olacağı düşünülmektedir. Şöyle ki yönetimin ve örgütün çalışanına destek vermesi, fikirlerini önemsemesi bir güven ortamı olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir güven ortamında çalışanlar kendilerini daha rahat ifade edebileceklerdir.

Kaynakça

1. Akcin, K., Erat, S., Alniacik, U., & Ciftcioglu, A. B. (2017). Effect of psychological ownership on employee silence and task performance: a study on academicians. *International Business Research*, 11(1), 34.
2. Andiyasari, A., Matindas, R. W. & Riantoputra, C. D. (2017). Voice Behavior: The Role of Perceived Support And Psychological Ownership. *The South East Asian Journal of Management*, 11(1), 1-24.
3. Batt, R., Colvin, J. S. A., & Keefe, J. (2002). Employee Voice, Human Resource Practices, and Quit Rates: Evidence From The Telecommunications Industry. *Industrial and Labor Relations Review*, 55(4), 573-594.
4. Botero, C. I. & Van Dyne, L. (2009). Employee Voice Behavior Interactive Effects of LMX and Power Distance in The United States and Colombia. *Management Communication Quarterly*, 23(1), 84-104.
5. Burleson, R. B. (2007). Constructivism: A General Theory of Communication Skill. 105-128.
6. Cropanzano, R. & Mitchell, S. M. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal Of Management*, 31(6), 874- 900.
7. Dedahanov, T. A. & Rhee, J. (2015). Examining The Relationships Among Trust, Silence and Organizational Commitment. *Management Decision*, 1843-1857.
8. Dong, T. X. & Chung, W. Y. (2020). The Mediating Effect of Perceived Stress and Moderating Effect of Trust for the Relationship Between Employee Silence and Behavioral Outcomes. *Psychological Reports*, 0(0), 1-23.
9. Duan, J., Li, C., Xu, Y., & Wu, C. H. (2017). Transformational Leadership and Employee Voice Behavior: A Pygmalion mechanism. *Journal of Organizational Behavior*, 38(5), 650-670.
10. Farndale, E., Van Ruiten, J., Kelliher, C., & Hope-Hailey, V. (2011). The influence of Perceived Employee Voice on Organizational Commitment: An Exchange Perspective. *Human Resource Management*, 50(1), 113-129.
11. Hayunintyas, R. F., Do, B. R., Sudiro, A., & Irawanto, D. W. (2018). Organizational Justice and Affective Organizational Commitment: Mediated by Organizational Trust and Perceived Organizational Support. *APMBA (Asia Pacific Management and Business Application)*, 6(3), 175-196.
12. Holland, P., Cooper, B. K., Pyman, A., & Teicher, J. (2012). Trust in management: The role of Employee Voice Arrangements and Perceived Managerial Opposition To Unions. *Human Resource Management Journal*, 22(4), 377-391.
13. Hu, X. & Zhou J. (2016). Employee- Oriented HRM and Voice Behavior: A

- Modaerated Mediation Model of Moral Identity and Trust in Management. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(5), 746-771.
14. Kehoe, R. R., Lepak, D. P., & Bentley, F. S. (2018). Let's Call a Star a Star: Task Performance, External Status, and Exceptional Contributors in Organizations. *Journal of Management*, 44(5), 1848-1872.
 15. Kiker, D. S. & Motowidlo, J. S. (1999). Main And Interaction Effects of Task And Contextual Performance on Supervisory Reward Decisions. *Journal of Applied Psychology*, 84(4), 602- 609.
 16. Koçel, Tamer (2015). İşletme Yöneticiliği. 12. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
 17. Mayer, C. R. & Gavin, B. M. (2005). Trust in Management And Performance: Who Minds The Shop While The Employee Watch The Boss. *Academy of Management*, 48(5), 874- 888.
 18. Maymand, M.M. (2017). The Effect of Employee Voice on Work Engagement Through Trust in Management. *Journal of Administrative Management, Education and Training*, 13(2), 135-142.
 19. Maynes, D. T. & Podsakoff, M. P. (2014). Speaking More Broadly: An Examination of the Nature, Antecedent, and Consequences of an Expanded Set of Employee Voice Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 99(1), 87-112.
 20. McCauley, P.D. & Kuhnert, W. K. (1992). A Theoretical Review and Empirical Investigation of Employee Trust In Management. *Public Administration Quarterly*, 16(2), 265-284.
 21. Mcleary, N. C. & Cruise, A. P. (2015). A Context- Specific Model of Organization Trust: An Examination of Cognitive and Socio-Affective Trust Determinants in Unique Cultural Settings. *Cross Cultural Management*, 22(2), 237-320.
 22. Meyer, P. J. & Allen, J.N. (1991). Development of Organizational Commitment During the First Year of Employment: A Longitudinal Study of Pre- and Post Entry Influences. *Journal of Management*, 17(4), 717- 733.
 23. Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-247.
 24. Nerstad, C. G. Searle, R., Černe, M., Dysvik, A., Škerlavaj, M., & Scherrer, R. (2018). Perceived Mastery Climate, Felt Trust, and Knowledge Sharing. *Journal of Organizational Behavior*, 39(4), 429-447.
 25. Newman, A., Cooper, B., Holland, P., Miao, Q., & Teicher, J. (2019). How

- do Industrial Relations Climate and Union Instrumentality Enhance Employee Performance? The Mediating Effects of Perceived Job Security and Trust in Management. *Human Resource Management*, 58(1), 35-44.
26. Özyılmaz, Adnan (2017). Trust in Organizations as a Moderator of The Relationship Between Self-Efficacy and Workplace Outcomes: A Social Cognitive Theory- Based Examination. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 1-51.
 27. Özyılmaz, A. & Taner, D. (2018). Communication Skills Shape Voice Effects in Organizations. *The Service Industries Journal*, 1-24.
 28. Qi, Y.& Ming-Xia, L. (2014). Ethical Leadership, Organizational Identification and Employee Voice: Examining Moderated Mediated Process in the Chinese Insurance Industry. *Asia Pacific Business Review*, 20(2), 231-248.
 29. Raub, S. & Robert, C. (2012). Empowerment Organizational Commitment, and Voice Behavior in The Hospitality Industry: Evidence From A Multinational Sample. *Carnell Hospitality Quarterly*, 54(2), 136-148.
 30. Rees, C., Alfes, K., & Gatenby, M. (2013). Employee Voice and Engagement: Connections and Consequences. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(14), 2780-2798.
 31. Rotundo, M. & Sackett, R. P. (2002). The Relative Importance of Task, Citizenship, And Counter Productive Performance To Global Ratings of Job Performance: A Policy- Capturing Approach. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 66-80.
 32. Tangirala, S., Kamdar, D., Venkataramani, V., & Parke, M. R. (2013). Doing Right Versus Getting Ahead: The Effects of Duty and Achievement Orientations on Employees' voice. *Journal of Applied Psychology*, 98(6), 1040.
 33. Ünsal, P. Özburun, C. & Özlü, E. (2012). Bir Büroda Çalışan Kişilerin Ast, Üst ve Aynı Düzeydeki İşgörenlerde Aradıkları İletişim Becerileri. *Psikoloji Çalışmaları*, 21(0), 123-138.
 34. VanDyne, L. & LePine, A. J. (1998). Predicting Voice Behavior in Work Groups. *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
 35. VanDyne, L. V. Ang, S., Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
 36. Verbarg, R. M. Nienaber, A. M. Searle, R. H., Weibel, A., Den Hartog, D. N., & Rupp, D. E. (2018). The Role of Organizational Control Systems in Employees' Organizational Trust and Performance Outcomes. *Group & Organization Management*, 43(2), 179-206.
 37. Weiss, M. & Morrison, W. E. (2019). Speaking Up and Moving Up: How

- Voice Can Enhance Employees Social Status. *Journal of Orgnizational Behavior*, 1-15.
38. Whiting, S. W. Podsakoff, P. M., & Pierce, J. R. (2008). Effects of Task Performance, Helping, Voice, and Organizational Loyalty on Performance Appraisal Ratings. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 125.
 39. Wong, A. C. & Cummings, G. G. (2009). The Influence of Authentic Leadership Behaviors on Trust and Work Outcomes of Health Care Staff. *Journal of Leadership Studies*, 3(2).
 40. Yahaya, R., & Ebrahim, F. (2016). Leadership Styles and Organizational Commitment: Literature Review. *Journal of Management Development*.
 41. Yazıcıoğlu, İrfan (2009). Konaklama İşletmelerinde İşgörenlerin Örgütsel Güven Duyguları İle İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 235-249.
 42. Yu, C. ve Frenkel, J. S. (2013). Explaining Task Performance And Creativity From Perceived Organizational Support Theory: Which Mechanisms Are More Important?. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 1165-1181.
 43. Xu, A. J. Loi, R., & Ngo, H. Y. (2016). Ethical Leadership Behavior and Employee Justice Perceptions: The Mediating Role of Trust in Organization. *Journal of Business Ethics*, 134(3), 493-504.

• Bölüm-5 •

FETHİYE MÜZESİ TERRAKOTTA
KOLLEKSİYONUNDA YER ALAN
PROTOMLARIN ÜRETİM MERKEZLERİNE
İLİŞKİN ÖNERİLER

DERYA EROL¹

1.Derya EROL, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir.

Giriş

Çalışma konusu olarak seçilen protomların tümü Fethiye Müze koleksiyonuna satın alma yolu ile alınmış eserlerdir. Bu nedenle de figürinlerin üretim merkezlerinin bilgisi direkt olarak elde edilememektedir. Ancak figürlerin gösterdiği stil özellikleri incelenerek hangi üretim merkezlerinde üretilmiş olabileceği hakkında önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Böylelikle o üretim merkezinin ürettiği figürinlerin dağılım alanlarının tespit edilebilmesi yine bu merkezin ticari hinterlandının sınırlarının belirlenmesinde katkı sunulması hedeflenmiştir. Müze koleksiyonu içerisinde yer alan bu eserler, stilistik özellikleri açısından incelenecektir.

Protomlar

Terrakotta figürinler içerisinde tek cepheli yapılmış başlarının üzerinde asmak için delikleri bulunan ve rölyef olarak yapılmış tiplere protom denmektedir.

Bu figürinlerin antik dönemdeki isimleri bilinmemektedir. Protom terimi günümüzde kullanılan bir isimdir ve terrakotta figürinlerdeki çoğunlukla kadın başlarından oluşan grup için kullanılmaktadır. Bu figürler, tek cepheli yüksek kabartma olarak düzenlenmişlerdir. Protomlar genellikle asılarak kullanıldıkları için başlarının arka kısımlarında bir delik açılmaktaydı. Böylelikle bir çivi yardımı ile duvara asılabildiği gibi bir ağaca ya da taş a da asılabilmektedir¹.

Antik kaynaklarda protomların işlevi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır². Bununla birlikte Protomların işlevleri ile ilgili olarak çeşitli hipotezler ortaya atılmıştır. Bazı bilim adamları, dinsel törenler sırasında rahiplerin protomları maske olarak tanrı ya da tanrıçaya sadakatlerini göstermek için taktıklarını ifade etmişlerdir. Protomların bir insan yüzünü gizleyemeyecek kadar küçük olması nedeni ile bu düşünce çok kabul görmemiştir³. G.Zuntz, yuvarlak yüz yapısı nedeniyle ile protomları Persephone epiphanesi sırasında kullanıldığını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Demeter ve Kore ve tapınaklarında daha fazla sayıda bulunması ile ilişkilendirmiştir⁴.

Protom olarak nitelendirilen terrakotta figürinler, nitelik ve nicelik olarak khithonik öğelerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Protomların işlevleri ile ilgili olarak kabul gören düşünce, Persephone, Demeter, Aphrodite gibi tanrıçalarla daha çok ilişkili oldukları yönündedir⁵. Bu tanrıçalarla ilgili düzenlenen

1. F.Croissant, 1983, s:1

2. F.Croissant, a.g.e., s:2

3. A.Laumonier,1956, s: 56

4. G.Zuntz, 1971, s:144,145

5. F.Croissant, age, s: 5

dinsel törenlerde çoğunlukla kullanılmıştır. Kutsal alanlara ve mezarlıklara bu tanrıçalara adak olarak bırakılmışlar ya da asılmışlardır⁶. Bununla birlikte protomların Dionysos ile ilişkili olduğu da kabul edilmektedir. Dionysos protomlarının Tanrının khithonik kimliği ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁷.

Protomlarda Stil Gelişimi

Protomlar ilk olarak Rodos'ta, İÖ.7.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Rodos'ta Camirus'un mezarlıklarında yapılan kazılarda çok sayıda bulunmuştur⁸. Protomların, ilk olarak Rodos'ta üretilmeye başlanmış olan ve kısa sürede çok yaygınlaşan plastik süslemeli vazolardan türetilerek yapıldığı düşünülmektedir. Vazolardaki bu plastik süslemelerin büyük çoğunluğu kadın başlarından oluşmaktaydı⁹.

İlk olarak Ionia gelenekleri ile üretilmeye başlanan bu protomlar, İ.Ö. 6. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başlamıştır. Arkaik dönemin sonuna doğru iyice yaygınlaşmıştır. Özellikle Halai ve Ritsona mezar buluntuları erken protom örnekleri olarak en önemli bulgular arasında yer almaktadır¹⁰.

Rodos'tan Kıta Yunanistan'a İ.Ö.6 yüzyılda göç eden¹¹ ustalar protomun bu bölgede tanınmasında ve öğrenilmesinde etkili olmuştur. Ancak protomların yaygınlaşmasındaki en önemli etken, figürinlerin kendilerinin ve kalıplarının ihraç edilmeye başlaması ile gerçekleşmiştir. İhraç edildikleri yerleşimler protomları, kendi gelenekleri içerisinde yeniden yorumlayarak seri bir şekilde üretmeye başlamışlardır¹².

Ionia kökenli olan protomların Kıta Yunanistan'a¹³, İtalya'ya İÖ.6.yüzyılın sonlarında ulaşmıştır¹⁴. Kıta Yunanistan'da İÖ.5. yüzyılın başlarında protomlar en popüler dönemlerini yaşamışlardır¹⁵.

Protomlar, Rodos, Batı Anadolu'da ve Kıta Yunanistan'da iki farklı biçimde betimlenmektedirler. Bu nedenle de tiplere Rodos ya da Doğu Yunan stili ve Attika tipleri denmektedir¹⁶.

6. K.Levin, 1964, s: 13; B.Schlörb, 1997, s:37

7. R.Higgins, 1969, s:233.

8. R.A.Higgins, a.g.e., s: 23,24

9. S.Szabo, 1994, s:127

10. H.Goldman, F. Jones, 1942, s:375.

11. S.Szabo,1994, s:127; M.Robinson, 1952, s:70

12. B. Schlörb,1997, s:37

13. S.Szabo,1994, s:127; M.Robinson, 1952, s:70

14. F.Croissant, 1983, s:6

15. S.Szabo, age, s:131

16. F.Croissant, 1983, s:1

Doğu Yunan stilinde üretilen protomların en belirgin özelliği, figürlerin üst gövdeleri ile birlikte betimlenmiş olmalarıdır. Protomların arka kısımları düz bırakılmıştır. Arka kısımlarının üst tarafları düzgün ve oval biçimli bir şekilde uzatılmış ve düzletilmiştir. Bu kısımlarda genellikle delik bulunmaktadır. Bu delikler, protomların ağaçlara, taşlara ya da buna benzer alanlara asılması amacı ile yapılmış olmalıdır. Protomlar bu tip yerlere asılarak bir bakıma kendi kutsal alanlarını da yaratmaktaydılar¹⁷.

Protomlar genellikle cepheden betimlenmiş kadın figürlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte erkek protom örnekleri de görülmektedir. Özellikle Dionysos'un protomları bu konudaki önemli örnekleri oluşturmaktadır¹⁸. Hem erkek hem de kadın protom örnekleri Khithonik Tanrılar, Tanrıçalar ve Khithonik diğer öğeler ile ilişkilendirilmektedir¹⁹.

Doğu Yunan protomlarının erken örneklerinde figürlerin başları detaylı bir şekilde betimlenmekteydi. Başlarını dolaşan örtü omuzların üzerinden kütleli bir şekilde aşağı doğru inmektedir²⁰.

Bu tipte üretilen protomların başlarında stephane, polos ya da sakkhos olmaktadır. Bunların üzerinden simetrik bir şekilde düzenlenmiş himation, stephane ya da polosun üzerinden başı örterek omuzlar üzerine inmektedir. Figürün arka kısmı başın hemen bitiminde protom bir plaka görünümüne kavuşmaktadır²¹.

İ.Ö. 5. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Doğu Yunan protomlarını üst gövdeleri yapılmaya başlanmış, kolların çeşitli şekillerde yapılmaları ile figürler hareketlenmişlerdir.

Bu yeni tip Doğu Yunan protomlarında kollar genellikle dirsekten kıvrılarak her iki göğsü ya da tek bir göğsü kavramaktadır. Elleri zaman zaman çiçek, yumurta gibi objeler tutabilmektedirler. Doğu Yunan protomlarında bu pozisyon genellikle erken örneklerden itibaren görülmektedir. Bu duruş şeklindeki örnekler, İ.Ö. 5. Yüzyılın başlarından itibaren yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir²².

Doğu Yunan geleneğindeki protomlar, peplos ya da chiton giymekte üzerine himation giymektedirler. Ki bu himationlar çoğu zaman göğüsleri ve kolları açıkta bırakacak şekilde düzenlenmişlerdir. Doğu Yunan protomlarında himationun göğüslerin altında oluşan katları genellikle boya kullanılarak stilistik bir şekilde betimlenmişlerdir.

17. B.Schlörb, 1997, s:37.

18. R.Higgins, 1969, Plt:125-873.

19. R.Higgins, a.g.e., s:233.

20. R.Higgins, 1969, pl.25-134

21. F.Croissant, 1992, s:108.

22. R.Higgins, 1969, s:136.

İ.Ö. 5 yüzyılın başlarından itibaren protomların yüz işlenişlerinde de değişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha erken figürlerde görülen Arkaik gülümseme, üçgen formlu yüz hatları, iri badem biçimli gözler şekil değiştirmeye başlamıştır. Yüzler dolgun ve geniş yapılmaya başlanmıştır. Göz kapakları keskin bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Arkaik gülümseme, figürlerin yüzlerinden tamamen silinmiştir. Saçlar ortadan ayrılarak daha kabarık ve dalgalı şekilde düzenlenmeye başlanmıştır²³.

Rodos tipi olarak da kabul edilen Doğu Yunan protomları, İ.Ö. 480 Yılından Sonra Attica'ya Kıta Yunanistan'a ulaşmıştır²⁴. Kıta Yunanistan Protomlarının sadece başları yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Başın hemen bitiminde protom bir plaka şeklini almaktadır. Başlar, örtülü bir şekilde betimlenmişlerdir. Başlarda yer alan stephane ya da polosun üzerinden simetrik bir şekilde düzenlenen himation geçmektedir. Bu tip protomların başlarını örten himation genellikle kütsel bir şekilde başın iki yanından omuzlara inmektedir²⁵.

Fethiye Müzesi Protomlarının Tipolojik Olarak Değerlendirilmesi

Fethiye Müzesinin terrakotta koleksiyonu içerisinde yedi tane protom yer almaktadır. Bu figürinler, Fethiye ve çevresinden satın alma ya da müsadere yolu ile Müze koleksiyonuna dahil olmuşlardır.

Fethiye Müze koleksiyonu içerisinde dört protom yer almaktadır. Bu protomların sadece bir tanesi tüm olarak bulunmuştur. Diğer protomlarda çeşitli kırıklar bulunmaktadır.

1 numaralı protomun başında alçak bir stephane yer almaktadır. Himation, saçlarının ön kısmını açıkta bırakacak şekilde stephanenin üzerinden başı örtmektedir.

Saçlar alnı ve yüzü çevreleyecek şekilde kabarık olarak şekillendirilmişlerdir. Yüz sivridir. Alın geniş ve dörtgen biçimlidir. Gözler, iri ve badem şeklindedir. Burun büyüktür. Ağız küçük ve dudaklar etlidir. Dudakların yan bitimleri belirtilmiş ve hafif bir gülümseme görülmektedir. Çene sivridir. Boyun betimlenmemiştir. Kolların her ikisi de dirsekten kıvrılarak göğüslere doğru yönelmiştir. Figürün sağ eli sağ göğsünü, sol eli ise sol göğsünü kavrar şekilde betimlenmiştir. Sağ kolunun büyük kısmının kırık olmasına rağmen sağ kolun da dirsekten kıvrılmış bir şekilde betimlenmiş olduğu, sağ elin göğsü kavrar şekilde betimlenmesi nedeni ile düşünülmüştür.

23. F.Croissant, 1983, s:9, 10.

24. B.S.Ridgway, 1970, s:5.

25. S.Szabo, 1994, Fig.148,149

1 numaralı protom, Doğu Yunan tipinde üretilmiştir. Figürün başında alçak bir stephane yer almaktadır. Stephaneyi örtecek şekilde ve saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde başı örten himation kütleli bir şekilde omuzlara inmektedir. Saçların detaylarının aşınmasına rağmen kabarık ve kulakları örtecek şekilde düzenlendikleri görülmektedir. Protomların erken örneklerinde saçlar kulakları açıkta bırakılmaktadır. Bu örneklerde kulaklar oldukça büyük yapılarak vurgulanmaktadır. İ.Ö. 5 yüzyılın başlarından itibaren yüzyılın ortalarına değin Doğu Yunan protom tiplerinin saçları, çoğu zaman ortadan ayrılmaya ve kulakların üzerini örtecek şekilde düzenlenmeye başlamıştır. Doğu Yunan protomlarının büst benzeri bir şekilde yapılmalarına İ.Ö.5. yüzyılın ilk yarısı içerisinde ortaya çıkmaktadır.

Fethiye örneğinin saç işlenişi ile İ.Ö. 5 yüzyılın ilk yarısı içerisinde gerektiği düşünülmektedir²⁶. Figürün yüz işlenişinde Klasik Dönem özelliklerinin yanı sıra Arkaik dönem stil özellikleri de görülmektedir. Yüz henüz dolgun şekli almamıştır. Çene yuvarlatılmamış, daha küçük yapılmıştır. Ağızda belirgin bir arkaik gülümseme olmamasına rağmen ağız kenarlarında hafif bir tebessüm izi görülmektedir.

Heykellerde, İ.Ö. 6 yüzyılın sonlarında ve 5. yüzyılın başlarında figürlerin yüzlerinde görülen gülümseme kaybolmaktadır. Bu aynı zamanda Arkaik dönemin sonu ve Klasik dönemin başlangıcında görülen stil özelliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir²⁷. Fethiye örneğinin yüzünde gülümseme belirgin olmakla birlikte az da olsa bir tebessüm görülmektedir. Yüzünün henüz dolgun bir biçim almaması ve yüzündeki hafif tebessüm nedeni ile tam geçiş dönemi özellikleri taşıdığı düşünülmektedir. Theangela buluntusu terrakotta bir protom ve Fethiye örneği, yüz işlenişi olarak benzerlikler göstermektedir²⁸. Theangela örneğinin yüzünde gülümseme daha belirgindir. Bu örnek, İ.Ö. 530'a tarihlendirilmiştir²⁹. Sicilya'da bulunmuş olan İonia geleneğinde üretilmiş bir protomun yüz biçimi ile Fethiye örneği ile benzerlikler göstermektedir. Sicilya örneğinin yüzündeki gülümseme belli belirsiz bir şekilde kalmıştır. Ancak bu örneğin saç ve diğer özelliklerine bakıldığında daha farklı özellikler göstermektedir. Örneğin yüzü İon protomlarının özelliklerini gösterir şekilde yapılmıştır. Bu örnek, İ.Ö. 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir³⁰.

26. R.A.Higgins, 1970, s:90, 233, Plt..42, Fig.244

27. A.Stewart, 1990, s:134.

28. F.Işık, 1980, Taf.2-10

29. F.Işık, 1980, s:69.

30. R.R.Holloway, 1975, s:12.

Fethiye örneğinin yüzündeki gülümsemenin daha az olması nedeni ile ve yüzünün tam arkaistik özellikler taşıması nedeni ile İ.Ö. 530'dan daha geç bir tarih içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

Fethiye protomunun saç biçimi, kollarının ve göğsünün belirtildiği üst gövdenin betimlenmesi, yüz biçim özellikleri ile birlikte İ.Ö. 6. Yüzyılın sonu İ.Ö. 5. Yüzyılın başlarına tarihlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Fethiye Müzesinde bulunan bir diğer 2 numaralı protomun sol alt ucu kırık olarak ele geçmiştir. Rodos protomları tipinde olan bu protom, göğüs ve kollarının betimlendiği üst gövde şeklinde betimlenmiştir.

Cepheden betimlenen figürün her iki kolu dirsekten kıvrılarak her bir göğsünü kavrayacak şekilde biçimlendirilmiştir. El detayları işlenmemiştir. Olasılıkla figürün boyama işlemi sırasında el detayları yapılmış, ancak günümüze boya detayları ulaşmamıştır.

Figürün başında bir stephane yer almaktadır. Himation, stephaneyi de örtecek şekilde başı örtmekte ve omuzların üzerine kırlangıçkuyruğu benzeri kıvrımlar şeklinde inmektedir. Stephane, saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde yerleştirilmiştir. Ancak saç detayları silinmiştir. Alın geniş ve dörtgen biçimlidir. Gözlerin detaylarının aşınmasına rağmen çekik bir şekilde yapıldıkları görülmektedir. Burun büyüktür. Elmacık kemikleri hafif bir şekilde çıkık olarak yapılmıştır. Ağız kapalıdır. Bununla birlikte tebessüm eder şekilde betimlenmiştir. Çene yuvarlak ve kısadır. Boyun çok belirgin yapılmamıştır. Sağ kol dirsekten kıvrılarak sağ göğsü kavramakta, sol kol dirsekten kıvrılarak sol göğüse doğru yönelmektedir. Ancak sol kolun olasılıkla hatalı yapılması nedeni ile iki kol simetrik bir şekilde göğüslere doğru uzanmamaktadır. Bununla birlikte sol göğüste deforme olmuş ve göğsü kavrayan el belli olmamaktadır.

Protomun başının üzerinde olasılıkla asmak amacı ile yapılmış bir delik yer almaktadır.

Boeotia'da bulunmuş olan bir örnek 2 numaralı örnek ile benzerlikler göstermektedir. Boeotia örneğinde göz kapağının vurgulanması, saç biçimi ve üst gövdenin betimlenmesi gibi stil özellikleri nedeni ile yüzünde gülümseme olmasına rağmen İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir³¹. Fethiye örneğinin yüzündeki gülümsemenin belirgin olmasının yanı sıra gözlerinin çekik yapısı, elmacık kemiklerinin hafif bir şekilde çıkık yapılması Arkaik dönem geleneğinin izlerini göstermektedir. Bunun dışında Arkaik dönem özelliği olarak başını dolaşan himationun omuzlar üzerine kırlangıçkuyruğuna benzer kıvrımlar yapar şekilde in-

31. R.A.Higgins, 1970, s:224.

mektedir³². Kırlangıçkuyruğu şeklinde kıvrımlar simetrik yapılmamıştır bununla birlikte oldukça geniş kıvrımlar şeklinde yapılmıştır. Bu tipteki kıvrımlar Erken Klasik dönemin ya da Klasik döneme geçiş evresinin stilistik özelliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir³³.

Arkaik dönemin stil özellikleri özellikle İ.Ö. 6. yüzyılın sonlarında ve İ.Ö. 5. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde görülmektedir³⁴.

Bu bahsedilen Arkaik özelliklerin yanı sıra Fethiye örneğinin göğüs ve kollarının hareketli bir şekilde betimlenmesi, saçlarının kulakları örtecek şekilde düzenlenmesi Klasik döneme geçişteki stil özellikleri içerisinde yer almaktadır.

Keramaikos buluntusu bir figürünün yüz işlenişi, Fethiye örneği ile paralel özellikler göstermektedir. Keramaikos buluntusu terracotta figürün yüz özellikleri ile Attik özellikler göstermektedir. Bununla birlikte bu figür tümüyle Attik özellikler göstermemektedir. Yüz işlenişi ile Kıta Yunanistan geleneğinde üretilmiştir. Fethiye örneğinin yüz işlenişi bu örneğe göre daha dolgun bir şekilde yapılmıştır. Keramaikos örneğine göre yüzündeki tebessüm daha belirgindir. Keramaikos örneği İ.Ö. 490 yılına tarihlendirilmiştir³⁵.

Fethiye örneğinin, gözlerinin çekik, elmacık kemiklerinin hafif çıkık şekli ve tebessüm şeklindeki hafif gülümsemesi, İ.Ö.6. yüzyılın sonları ile İ.Ö. 5. yüzyılın başlarından daha erken bir tarihte yapılamayacağını göstermektedir. İ.Ö.6. yüzyılın sonlarına doğru Arkaik gülümseme azalmaya başlamış ve İ.Ö. 490-480'li yıllarda tamamen ortadan kaybolmuştur³⁶.

Figürin, tipik bir Rhodos Protomu özellikleri taşımaktadır. Bu stil özellikleri dikkate alındığında Fethiye örneğinin en erken bu tarih aralıklarında İ.Ö. 5.yüzyılın başlarında üretilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Tüm ve boyalı olarak günümüze ulaşan 3 nolu protom, cepheden betimlenmiştir. Figürün başında bir polos yer almaktadır. Polos alçak biçimlidir. Üst bitimi kırmızı bir şeritle sona ermektedir. Başa değdiği kısım astar renginde bırakılmıştır.

Figür peplos üzerine himation giymektedir. Himationun uçları simetrik şekilde, başı polosun üzerine kaplayacak ve saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde örtmektedir. Himation, göğüsleri ve kolları açıkta bırakarak, sağ kolun alt kısmında iki kalın çizgi ile sol kolunun altına doğru yönlendirilmektedir. Himation sol omuz üzerinden dalgalı bir şekilde inmektedir. Sağ ve sol kol dirsekte kıvrı-

32. C.Blümel, 1963, No:21

33. R.Ross Holloway, 1975, Fig.98, 222

34. A. Stewart, 1990, s:136, 137.

35. B.Viernes-Schlörb, 1997, s:11

36. A. Stewart, 1990, s:136.

larak sağ ve sol göğsü kavrar şekilde betimlenmiştir. Ellerin ve parmakların dış konturları siyah boya ile belirlenerek şekil verilmiştir.

Figürün saçlarının ön kısmı lüleler şeklinde geriye doğru kabarık bir şekilde düzenlenmiştir. Alın yarım daire şeklinde çevreleyen saçlar aynı zamanda kulakların üzerini de örtmektedir. Saçlar omuzlardan aşağıya doğru dalgalı bir şekilde inmektedir. Siyah boya ile omuzlardan göğüs üzerine doğru inen dalgalı saçlar betimlenmiştir.

Figürün yüzü dolgun çene tok biçimli yapılmıştır. Gözler iri ve göz kapakları yarı açık yapılmaya çalışılmış ancak sadece bir göz üzerinde net olarak görülebilmektedir. Burun iridir. Yanaklar geniş yapılmıştır. Ağız kapalı ve ciddi bir şekilde betimlenmiştir.

Fethiye örneği Rhodos tipinde bir protomdur. Rodos tipi protomlarda zaman içerisinde farklı tipler ortaya çıkmıştır. Kolların ve göğüslerin yapıldığı üst gövde betimlemeli protomlar Rodos protomlarının en belirleyici tipleri olmuştur. Bu tiplerde kollar dirsekten kıvrılarak elleri ile sağ ve sol göğsü kavrar şekilde betimlenmişlerdir. Bazı örnekler, bir elleri ile göğsü kavramakta diğer el ile yumurta ya da benzeri khithonik öğeleri tutmaktadırlar. Bu duruş şeklindeki örnekler, İ.Ö. 5. yüzyılın başlarından itibaren yaygın bir şekilde görülmeye başlamış ve yüzyılın ortalarına kadar aynı şekilde kullanımı devam etmiştir³⁷.

Rodos tipindeki protomlarda peplos ya da chitonun üzerine giyilen himationun kat izleri boya yardımı ile verilmekteydi. Bu tiplerde himation göğüslerin altında kolların hareketini de gösterecek şekilde düzenlenmekteydi. Bu nedenle oluşan katlar genellikle kolların alt kısmında kütsel ve hareketsiz kuşaklar şeklinde betimlenmekteydi. Fethiye örneği de bu gelenekte boyanmış bir protomdur. Himationun katları sağ kolun altından çapraz şekilde sol koluna doğru tek bir kuşak şeklinde yönlendirilmiştir. Sol omuz üzerinde himation geniş kıvrımlarla hareketlendirilmeye çalışılmıştır.

İ.Ö. 5 yüzyılın başlarından itibaren protomların yüzlerinde de dönemin heykel sanatına paralel bir şekilde değişimlerin olduğu görülmektedir. Protomların erken örneklerindeki stil özellikleri olan Arkaik gülümseme, ince ve üçgene yakın yüz biçimleri, çıkık elmacık kemikleri, iri badem biçimli gözler şekil değiştirmeye başlamıştır. Yeni stilde yüzler dolgun ve geniş yapılmaya başlanmıştır. Göz kapakları keskin bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Arkaik gülümseme, figürlerin yüzlerinden tamamen silinmiştir. Saçlar ortadan ayrılarak daha kabarık ve dalgalı şekilde düzenlenmeye başlanmıştır³⁸. Fethiye örneğinin yüzünde ciddi

37. R.Higgins, 1969, s:136.

38. F.Croissant, 1983, s:9, 10.

bir ifade görülmektedir. Arkaik gülümseme tamamen silinmiştir. Göz kapaklarının vurgulanması ve yüzünün dolgun şekli ile Erken klasik dönem İ.Ö.5 yüzyılın ilk çeyreğinde görülen stil özelliklerini göstermektedir.

Bu bahsedilen stil özelliklerinin yanı sıra Fethiye örneğinde Arkaik dönemde Korelerde görülen saç stiline benzer şekilde omuzlardan göğüslerinin üzerine indiği görülmektedir. Saçlarının ön kısmı, dalgalı ve kabarıktır. Saçlarının bir kısmı omuzlar üzerinden göğüslere doğru lüleler şeklinde inmektedir. Bu lüleler ince ve az sayıdadırlar. Bu tipte saç modellerinin en tipik örneklerinden birisi Taranto'da bulunan oturan Tanrıça heykelinde görülmektedir. Bu heykelin saçları, Fethiye protomunda olduğu gibi ince ve az sayıda lüleler şeklinde omuzlar üzerinden göğüslere doğru inmektedir. Bununla birlikte figürün yüzü ciddi stil özellikleri taşımaktadır. Fethiye protomunun da yüzü Ciddi stil özelliklerini taşımakta iken saçların alt kısımları, Arkaik dönemde görülen şekilde omuzlardan göğüsler üzerinde ince ve az sayıda saç demeti şeklinde inmektedir. Taranto örneği, İ.Ö. 470 yılına tarihlendirilmektedir³⁹. Fethiye protomunun yüz işlenişi, saç özellikleri değerlendirildiğinde figürün İ.Ö. 5. yüzyılın başlarına İ.Ö.490-470 yılları aralığında tarihlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

4 numaralı protomun sadece baş kısmı betimlenmiştir. Figürün boyun ve göğüs gibi üst gövdesine ilişkin detaylar betimlenmemiştir.

Cepheden betimlenen figürün başında bir stephane yer almaktadır. Himation, stephaneyi de örtecek şekilde başı kaplayarak kütleli bir şekilde omuzlar üzerine inmektedir. Stephane ve himation saçların ön kısmını açıkta bırakmaktadır. Saçlar kabarık bir şekilde olasılıkla lüleler halinde kulakları da örtecek şekilde alnı çevrelemektedir. Saçların detayları aşınmıştır. Alın dar ve dörtgen biçimlidir. Gözlerin, aşınmasına rağmen iri bir şekilde yapıldıkları görülmektedir. Burun iri ve düzgün biçimlidir. Dudaklar kapalıdır ve belli belirsiz bir tebessüm görülmektedir. Yüz dolgunudur. Çene küçük ve sivridir. Figürün kol ve göğüs detayları işlenmemiştir.

Fethiye örneğine yüz biçimi ile benzeyen örnek, Velos'tan bulunmuştur⁴⁰. Bu örneğin sadece baş kısmı işlenmiştir. Velos örneğinin başında stephane yer almaktadır. Stephanenin üzerinden himation kıvrımsız ve kütleli bir şekilde inmektedir. Kol ve göğüs detaylarının belirtilmediği örneğin yüz ve baş işlenişi ile Fethiye örneği ile benzerlik göstermektedir.

Attic özellikler gösteren Velos örneğinin yüzü Fethiye protomuna göre daha ince görünümlüdür. Gözleri çekik bir şekilde yapılmasına rağmen gözler büyük yapılmıştır. Ağız kapalıdır ve belli belirsiz bir gülümseme görülmektedir. Bu özellikleri, Fethiye örneği göz ve ağız biçimleri ile benzerlik göstermektedir. Velos

39. C.M., Robertson, 1975, s:176.

40. F. Croissant, 1983, Pl.140, 238.

örneği, İÖ.490-480 yıllarına tarihlendirilmiştir⁴¹. Fethiye örneğinin saçlarının yapısı ve yüzünün daha dolgun şekli protomun İ.Ö.5.yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde değerlendirebileceğini göstermektedir.

Fethiye örneğinin saçları ortadan ikiye ayrılmış, ancak saç detayları aşınmıştır. Saç detaylarının aşınmış olmasına rağmen saçların kabarık formu Klasik dönemin erken evrelerinde görülen saç tiplerindedir⁴².

Keramaikosta bulunmuş olan iki protom örneği Fethiye örneği ile benzerlik gösteren diğer örneklerdir. Bu örneklerin her ikisi de İ.Ö. 5 yüzyılın ilk çeyreği içerisinde değerlendirilmiştir⁴³

3994 envanter numaralı protom, form özellikleri ile Attik özellikler göstermektedir. Özellikle yüz biçimi ile İ.Ö.5 yüzyılın başlarının stil özelliklerini taşımaktadır. Protomların kollarının ve göğüs detaylarının yapılmadığı örnekler bu tiplerin en erken örnekleri arasında yer almaktadır. Ancak bu örnekler, stil özellikleri ile Arkaik dönem gelenekleri içerisinde üretilmişlerdir. Arkaik gülümsemenin kaybolduğu, yüzün dolgunlaştığı göz kapaklarının keskin bir şekilde vurgulanması Klasik dönemin erken özellikleri arasında yer almaktadır. Dolayısı ile Fethiye örneği, stil özellikleri açısından Erken klasik dönem özellikleri göstermektedir.

Fethiye örneği Attika tipi olarak da bilinen Kıta Yunanistan protomları tipinde yapılmıştır. Rodos tipi olarak da isimlendirilen Doğu Yunan protomları, Kıta Yunanistan'a İ.Ö. 5. yüzyılın başlarında ulaşmıştır⁴⁴. Kıta Yunanistan ya da Attika olarak da isimlendirilen bu protomların, sadece başları yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Boyun detaylarının işlenmediği figürlerde başın hemen sonrası bir plaka görünümündedir.

Protomların başları çoğunlukla stephane ya da polosun üzerinden başı saracak şekilde düzenlenen himation geçmektedir. Bu himation başın her iki tarafından hareketsiz bir şekilde kütsel olarak aşağıya doğru inmektedir⁴⁵.

Sonuç

Fethiye Müze koleksiyonu dahilinde yer alan protomlar incelenmiştir. Fethiye Müzesinde bulunan protomların hangi, yerleşimde bulundukları kesin olarak bilinmemekle birlikte form gelişimleri incelendiğinde üretim merkezlerine ilişkin bilgiler elde edilmektedir.

41. F.Croissant, 1983, s:358

42. J.Boardman, 1985, Fig.73.

43. B.Vierniesel-Schlörb, 1997, s:38.

44. B.S.Ridgway, 1970, s:5.

45. S.Szabo, 1994, Fig.148,149

Çalışmada değerlendirilen protomların üç tanesi Rodos tipinde bir tanesi ise Attik tipte üretilmiştir. Örneklerin tümü İ.Ö.5 yüzyılın başlarına, yüzyılın ilk çeyreği içerisinde değerlendirilmiştir.

İ.Ö. 7. yüzyılda kolonizasyon hareketi sırasında Rodos'un Likya'nın kıyı bölgelerinde koloni kurması⁴⁶ ve coğrafi olarak iki bölgenin yakın olması nedeni ile hem ticari hem de sosyal açıdan etkileşimin fazla olması, Rodos tipi protomların ağırlıkta olmasını açıklamaktadır.

Ksanthos, İ.Ö. 540 yılında Persler tarafından yenilgiye uğratılmış ve kent büyük bir yıkıma uğratılmıştır⁴⁷. Likya'da Pers egemenliği süresince Yunan kültürünün etkileri artmıştır. İÖ. 4. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle yazıtlarda sadece Yunanca yazılar görülmeye başlamıştır. Bölgede Yunan kültürünün etkilerinin artması hem bölgede Yunan nüfusunun artması hem de Pers istilası nedeni ile Yunanlılarla ilişkilerin gelişmesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle Pers istilası sonrasında ülkelerindeki zor şartlardan Lykia bölgesine kaçan sanatçıların bu bölgede Yunan kültürünü yaydıkları konusunda düşünceler ortaya atılmıştır⁴⁸.

Fethiye müzesi koleksiyonundaki protomlara genel olarak bakıldığında stil özellikleri açısından yerel olarak nitelendirilebilecek biçim özellikleri taşımadıkları görülmektedir. Bunun dışında yerel tanrılar ile ilişkili olabilecek atribütlerde taşımamaktadırlar. Fethiye'de bulunan protomların, Lykia bölgesindeki yerel Tanrılar ile ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu protomlar biçim ve stil özellikleri ile Yunan geleneğinde ve Yunan Pantheonu ile ilişkili olarak üretilmişlerdir. Bu, bölgede özellikle İ.Ö. 6 yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlayan Yunan etkilerine paralel bir nitelik göstermektedir.

Müze koleksiyonu içerisinde var olan protomun yedi tane olması, Fethiye ve çevresinde khithonik tanrıların önemli bir yer tuttuğunun göstergesi olarak düşünülmektedir.

Likya bölgesinde erken dönem yazılı belgelerinde mezarların korunabilmesi için alınan önlemlerin başında tanrıların cezalandırıcı nitelikleri ön plana çıkmaktaydı. Helen tanrılarının da içinde olduğu Lykia pantheonu İÖ. 4. yüzyılda yeni bir şekle dönüşmüştür⁴⁹. Bu dönüşümle birlikte Tanrılar için çeşitli sunular, onlar adına yapılan sunaklar ve kutsal alanlar yaygın bir hale gelmiştir. Müze koleksiyonu içerisinde yer alan protomlar da bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir.

46. A.H.M.Jones, 1971, s:95.

47. Bryce 1990, s:531.

48. Bryce 1990, s:540.

49. T.R.,Bryce, J.Zahle, 1986, s:176.

KATALOG

Kat.No:1

Eser Adı: Protom

Müze Envanter no:1649

Buluntu Yeri:

Buluntu Durumu: Protomun sol alt kısmı kırıktır.

Yapım Tekniği: Tek kalıpla yapılmıştır. Protomun arkasında eklenen kil şeritlerin izleri belirgindir. Başının üzerinde asmak için kullanılan delik yer almaktadır.

Ölçü: Yük.: 13.2cm., Der.: 2.4cm., Gen.:7.7cm.

Hamur-Astar: İnce katkılı, kahverengi rengindedir ve MRK'na göre 7.5YR7/4 tonlarındadır. Beyaz astar ve kırmızı, kahverengi boya izleri yer yer korunmuştur.

Tanım: Protom, peplosun üzerine himation giymektedir. Himation saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde başı da örtmektedir. Kollar ve göğüsler belirgin yapılmıştır. Kollar dirsekten kıvrılarak göğüse doğru hareketlendirilmiştir.

Benzerleri: R.A.Higgins, 1970, Plt. 43-244; F.Croissant, 1983, Pl.142, Fig.251, F.İşık, 1980, Taf.2-Kat.Nr.10; R.R.Holloway, 1975, Fig.74-75

Tarihleme: İÖ. 5. yüzyılın başı.

Kat No:2

Eser Adı: Protom

Müze Envanter no:1648

Buluntu Yeri: Satın alma.

Buluntu Durumu: Protomun sol alt kısmı eksiktir.

Yapım Tekniği: Tek kalıpla yapılmıştır. Detayların bazıları elle şekillendirilmiştir. Arka yüzü pürüzlü bırakılmıştır. Yer yer kil topakları görülmektedir.

Ölçü: Yük.:13.3cm, ,Der.:2.4cm,Gen.: 9.5cm.

Hamur-Astar: Hamur, ince katkılıdır ve pembemsi kahverengindedir. 2.5YR6/6 tonlarındadır. Beyaz astar boya yer yer korunmuştur. Açık pembe renkli boya polosun üzerinde ve yüzünde yer yer görülmektedir.

Tanım: Cepheden betimlenmiş protomun başında stephane yer almaktadır. Stephanenin üzerinden himation başı sararak omuzlar üzerine inmektedir. Kollar dirsekten kıvrılarak göğüse doğru hareketlenmektedirler.

Benzerleri: R.A.Higgins, 1969, Fig.239; B.Vierniesel-Schlörb, 1997, Taf.7, Fig.1-28; R.Ross Holloway, 1975, Fig.93.

Tarihleme:İ.Ö.5. yüzyılın başı

Kat No:3

Eser Adı: Protom

Müze Envanter No: -

Buluntu Yeri: Satın alma

Buluntu Durumu: Eser tüm olarak korunmuştur.

Yapım Tekniği: Tek kalıp kullanılarak yapılmıştır.

Ölçü: Yük.: 13 cm., Der.: 3cm.,Gen.:8cm

Hamur-Astar: İnce katkılı hamur pembemsi kahverengindedir. MRK'na göre 2.5 YR 6/6 tonlarındadır. Protom, beyaz renginde astar boyalıdır. Saçları, gözleri ve elleri siyah renkli boya ile yapılmıştır. Dudakları ve stephanenin etrafı, himationun kenar çizgileri ve yarım daire biçimli yaka çizgisel şekilde kırmızı ile betimlenmiştir. astar ve boyalar yer yer dökülmesine rağmen figür üzerinde çoğunlukla korunarak günümüze ulaşabilmeyi başarmıştır.

Tanım: Protomun başında bir polos yer almaktadır. Peplosun ön kısmını açıkta bırakacak şekilde düzenlene himation başı da polosun üzerinden sarmaktadır. Kollar, göğüse doğru hareketlendirilmiştir.

Benzerleri: R.A.Higgins, 1969, Plt.116-Fig.842, 842-bis, Fig.239; B.Viernies-Schlörb, 1997, Taf.7, Fig.1-28; R.Ross Holloway, 1975, Fig.93.

Tarihleme: İ.Ö.490-470

Kat No:4

Eser Adı: Protom

Müze Envanter No: 3994

Buluntu Yeri: Satın alma

Buluntu Durumu: Figürünün sol kısmı boyundan itibaren kırıktır.

Yapım Tekniği: Protom, tek kalıpla yapılmış. Figürün iç kısmı elle düzeltilmiştir. Daha sonra bu izler kısmen temizlenmiştir.

Ölçü: Yük.:12 cm., Der.:2 cm., Gen.:5 cm.

Hamur-Astar: Hamur ince katkılı, pembemsi kahverengi rengindedir. MRK'na göre 2.5YR5/6 tonlarındadır. Figürün üzerinde astar ve boya izleri korunmamıştır.

Tanım: Figürün başında bir stephane yer almaktadır. Stephanenin üzerinden geçen örtü, saçın ön kısmını açıkta bırakacak şekilde düzenlenmiştir.

Benzerleri: R.A.Higgins, 1969, Fig. 295; F.Croissant, 1983, Pl:140-238; R.R.Holloway, 1975, Fig.145; M. Szabo, 1994, Fig. 149; B.Vierniesel-Schlörb, 1997, Taf.24- Fig.121, 122.

Tarihleme: İ.Ö.5.yüzyılın ilk yarısı.

Kaynakça

1. Alanyalı F.S., Ephesos’da Phrygialı Bir Tanrıça, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-I, Sayı3, s: 1-12, Eskişehir, 2002
2. Blümel C., Die Archaische-Griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin, Berlin, 1961.
3. Bremmer, J., The Legend of Cybele’s Arrival in Rome, Studies Hellenistic Religions, ed.M.J.Vermaseren, ÉTUDES pRÉLİM AUX Religions Oriatales dans l’Empire Romain 78, s:9-22, Leiden: Brill, 1979
4. Bryce T.R., “Political Unity in Lycia During the Dynastic Period”, JNES 42, 1983, p:31-42.
5. Bryce T.R., Zahle, J., The Lycians. A Study of Lycian History and Civilisation on the Conquest of Alexander the Great, I: The Lycians in Literary and Epigraphic Sources, Copenhagen, 1986.
6. Bryce T.R., “Hellenism in Lycia”, Edt.:J.P.Descoeudres, 1990, pp:531-541.
7. Burkert, W., Greek Religion, Çev.:John Raffan, Harvard University Press, 2003
8. Burkert, W., Ancient Mystery Cults, Harverd University Press, 1987
9. Croissant, F., Les Protomés Féminines Archaiques, Paris, 1983
10. Croissant, F., “Anatomie D’un Style Colonial:Les Protomés Fémines De Locres”, Revue Archéologique, Nouvelle Série, Fasc.1, 1992, pp:103-110.
11. Descoeudres J.P.(Edt.), Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archeology held in Honour of A.D. Trendall, Oxford, 1990.
12. Gasparro, G.S., Steriology and Mystic Aspects in The Cult of Cybele and Attis, Leiden:Brill, 1985
13. Galt C., Veiled Ladies, AJA, Vol.35, No:4, s:373-393
14. Goldman H., Jones, F., “Terracotta from the Necropolis of Halae” Hesperia 11, 1942, pp:365-421.
15. Guthrie W.K.C., The Greeks and Their Gods, London, 1950.
16. Heinz Kähler, “Die Ara Pacis und die augusteische. Friedensidee,” JdI 69, 1954, s: 67-100
17. Heydemann H., Verhulte Tanzerin,, Bronze im Museum zu Turin, IV tes Hallisches Winckelmannsprogramm, 1879.
18. Higgins R.A., Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, Volume I, Oxford University, London, 1969.
19. Hogarth, D.G., Encyclopedia of Religion-Ethics, Volume-VI, Part 3, 1913
20. Holloway Ross R., Influences and Styles in the Late Archaic and Early

- Classical Greek Sculpture of Sicily and Magna Graecia, Louvain, 1975.
21. Işık F., Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien zwischen 560 und 270 v. Chr., *İstanbul Mitteilungen Beiheft* 21 (1980).
 22. *JDI:Jahrbuch des K. Deutschen Archäologischen Instituts*
 23. Jones A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971.
 24. Kersauson, K., *Catalogue des Portraits Romains, Tome II, Reunion des Musées Nationaux*, 1996
 25. Laumonier, A., *Délos XXIII, Les Figürines de Tere Cuite*, 1956
 26. Naumann, F., *Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*, *Ist. Mitt. Beiheft* 28, Tübingen, 1983.
 27. Robinson, D.M., *Excavations at Olynthos IV; Terracottas, Lamps and Coins* Baltimore 1952.
 28. Robertson C.M., *A History of Greek Art*, Cambridge, 1975.
 29. Roller, L., *Ana Tanrıça'nın İzinde, Çev.: Betül Avunç, Homer Kitabevi*, 2004
 30. Schlöör Vierneisel B., *Die Figürlichen Terrakotten, I. Spätmykenisch bis Späthellenistisch*, *Kerameikos Band XV*, München, 1997.
 31. Simon, E., *Opfernde Götter*, Berlin, 1953
 32. Stewart A., *Greek Sculpture*, Yale University Press, London, 1990.
 33. Szabo, M., *Archaic Terracottas of Boeotia*, *Studia Archaeologica* 67, Italy, 1994.
 34. Vermaseren M.J., *Cybele and Attis The Myth and The Cult*, London, 1977
 35. Vermaseren M.J., *Corpus Cultus Cybalae Attidisque (CCCA), I. Asia Minor*, Leiden: Brill, 1987
 36. Weil, N., *La Plastique Archaique de Thasos*, Paris, 1985.
 37. Zuntz, G., *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*, 1971

• Bölüm-6 •

COVID-19 TEDBİRLERİNİN EKONOMİ VE TÜKETİCİ HARCAMALARI ÜZERİNE ETKİSİ:

Kuzey Kıbrıs Örneği

Doç. Dr. Dilber Çağlar ONBAŞIOĞLU¹

¹.Girne American Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
caglardilber@hotmail.com

1. Giriş:

Yeni koronavirüs hastalığı Covid-19, 1918'den beri beşinci salgın olarak kaydedildi. Virüs ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde bildirildi ve dört ay içinde gelişti. Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19'u insanlık için çağdaş bir tehdit oluşturan salgın olarak ilan etti. Dünya Sağlık Örgütü, bu salgının tüm dünyadaki sağlık sistemlerini zorladığını duyurmuş ve ülkelerin ulusal, bölgesel düzeyde kullanabilecekleri bir dizi hedefli ve acil eylem hakkında kılavuzlar sağlamıştır. Tavsiyeler içerisinde halka açık el hijyeni istasyonlarının kurulması, yüz maskelerinin zorunlu hale getirilmesi, test etme ve endeks bulgusunun kullanılması, hastalığın sınırlandırılması için ulusal sınırların kapatılmasıyla birlikte ülkelerin sağlık sisteminin zorluklarla baş edebileceği görüşünü sunmuştur. Bu önlemlerin etkisi küçük topluluklarda veya ülkelerde daha kolay uygulanabildi. Tüm dünyada kilitlemenin ne zaman uygulanacağı konusunda farklı davranışlar sergilendi. Ancak bir çok Avrupa ülkesi, kendi ülkelerinde ilk SARS-CoV-2 teşhis edildikten sonra kilitlemeyi başlattı.

Covid-19 salgını tüketici harcamaları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Tüketici harcamaları, ekonominin istikrarını belirleyen en önemli ekonomik değişkenlerden biridir. Birey veya hane halkı tarafından mal ve hizmetlerin toplam harcamasını içerir. Aynı zamanda bireysel tasarruf veya yatırım harcamaları ve / veya ekonomideki üretim için bir tamamlayıcı olarak kabul edilir. Mutlak ekonomi sağlama etkisinde, tüketici harcamaları arz ve talep tarafından önemli bir rol oynar. Ekonomist John Maynard Keynes, tüketici harcamalarının ekonomik performansın en önemli kısa vadeli belirleyicisi olduğuna ve toplam planlamanın birincil bileşeni olduğuna inanan popüler ekonomistlerden biridir. Diğer bazı araştırmalar, tüketici harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) önemli ölçüde katkıda bulunduğunu savunur - aslında bu, ekonomide Keynesyen mali ve izleme politikasının ana hedefiydi.

Tüketici harcamaları genel olarak önemlidir, çünkü ekonomi için ne kadar çok harcama olursa, o kadar fazla şirket ve işletme performans gösterme eğilimindedir ve yatırımcılar işi bir yerden diğerine kaydırma eğilimindedir. Bu nedenle, yatırımcıların ve işletme sahiplerinin bir tahmin yaparken tüketici harcama istatistiklerini yakından izlemeleri büyük önem taşır. Ekonomide tüketici harcamasını tanımlayan veya tüketici harcamalarının belirleyicisi olarak kabul edilen en önemli belirleyici faktörler tüketici geliri, kişi başına gelir, gelir eşitsizliği, hane halkı borcu, tüketici beklentileridir vb. Tüketici harcamalarını tanımlayan diğer bazı dış faktörler arasında tüketici finansal okur yazarlığı, alternatif ürün, yaşam tarzı vb. gelir.

Ekonomi tarihinde covid-19'un varlığı, ekonomik değişkenleri, tüketici harcamalarını etkileyen önemli bir olay olarak kalacaktır. Hopkins, J. (2020) ve çoğu

ekonomistin çalışmalarında belirttiği gibi Covid-19, ekonomiyi farklı yapılandırdı daha derinden etkiledi. Bu çalışmada, tüketici harcamalarının göreceliği ve Covid-19'un tüketici harcamalarına etkisi üzerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bir vaka çalışması değerlendirilmektedir. Kıbrıs ekonomisinin istikrarsızlığı göz önüne alındığında, sürekli olarak enflasyon kontrolü için mücadele ettikleri ve çoğunluk Türkiye'den alınan teşviklerle mevcut salgınla uğraştıkları için, çökmekte olan bir ekonomi aşamasına gelebileceği aşikardır. Amacımız, bunun neden olabileceği ekonomik zararları ve tüketici harcamalarının katkısını ve salgının tüketici harcamalarını nasıl etkilediğini araştırmaktır. Net bir anlayış için, ekonomik tüketici harcamaları teorilerinin yanı sıra Covid-19'un etkisini araştırıyoruz.

Kıbrıs, Akdeniz'in kuzey doğusunda 9.251 kilometrekarelik yüzölçümüyle Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Çalışmada Kıbrıs adasının kuzey kısmı ele alınmıştır ve Kuzey Kıbrıs 350.000 lik (tahmini) nüfusa sahiptir (DPÖ, 2021). Stratejik olarak 3 kıta, Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişme noktasında yer almaktadır ve bu konum Kıbrıs için tarihi boyunca hem avantajlı hem de dezavantajlı olmuştur. Diğer küçük ada ekonomileri gibi, uzun zamandır, küçük boyutları ve dar kaynak tabanları tarafından kısıtlanmış olmasından dolayı sınırlı ekonomik büyümeye sahiptir. Ancak Kıbrıslılar, II.Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşam standartlarında önemli bir iyileşme yaşadılar.

2. Ekonomik Göstergeler ve Literatür İncelemesi:

Covid-19'un Kuzey Kıbrıs ekonomisini nasıl etkilediğine gözlemlemek için, ülke ekonomisini ayakta tutan başlıca sektörleri (turizm, eğitim ve ithalat / ihracat) göz önünde bulundurup bu faktörlerin Kuzey Kıbrıs halkının gelir harcamalarını ihtiyati harcama teorisine göre nasıl etkilediğini açıklamak için kullanacağız. Kimball, (1990) nın çalışmasında belirttiği gibi tüketicilerin finansal belirsizlik durumundayken harcamalarda ihtiyatlı davranacaklarını açıklar.

Ada ekonomisinde turizm ve yüksek öğretimin önemli bir paya sahip olduğu iyi bilinmektedir. İki ana sektör; turizm ve eğitim, ekonominin büyük bölümünü kapsıyor ve Kuzey Kıbrıs ekonomisinin gelişmesinde öncül rol oynuyor.

Literatürde Covid-19 salgınının tüketici harcamaları üzerindeki ekonomik etkilerini veya ekonomik faktörlerdeki değişikliklerin tüketici harcamalarını nasıl etkilediğini gösteren bir çok çalışma yapıldı (Dong ve diğerleri (2021), Keane ve Neal (2021), Coibion ve diğerleri (2020), Dunn ve diğerleri (2020), Koşaroğlu ve diğerleri (2020), Bonet-Moron ve diğeleri (2020), vb.).

Fakat literatürde Kuzey Kıbrıs üzerine yapılmış çok az Covid-19 çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaların çok azında turizm, eğitim ve harcamalara yer verilmiştir.

2.1 Turizm Sektörü:

Turizm, dünya çapında birçok insan için temel sürdürülebilir gelir kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir.

Turistler gittikleri ülkelerde ulaşım, yemek, aktiviteler, bakkaliye ve hediyelik eşyalar için ödeme yaparlar. Elde ettikleri bu mal ve hizmetlerin çoğunun özel işletmelerden olduğu düşünüldüğünde, doğrudan hissedarlara aldıkları her şeyin bedelini ödüyorlar demektir. Örneğin, restoranlarda yemek yemek, ödeme ve bazen bahşiş gerektirir. Aynı şey araba kiralama ve / veya akaryakıt, süpermarketler için de geçerli. İşletmeler için sundukları servis karşılığında elde ettikleri gelir onların gelirini belirler ve buda gelirin yüzde kaçının kendi kişisel ihtiyaçları için harcanacağını belirler. Demek ki, Ada'da turist odaklı iş sahipleri veya bu iş yerlerinin çalışanları için turist sayısındaki artış daha fazla kazanç anlamına gelir ve daha fazla kazanmak, emtialara daha fazla harcama yapmayı gerektirir. Ancak ülkeye turist girmeden turizm sektörünün tamamen kapatıldığı Covid-19 gibi bir pandeminin ortasında, bu sektördeki veya restoranlar ve hediyelik eşya dükkanları gibi ilgili sektördeki çalışanlar, harcamalar çoğunlukla tercihlerinin yerine geçmektedir. Birçok ülke için en önemli gelir kaynağı olarak gösterilen Turizm sektörü bu salgından en çok etkilenen sektör olmuştur. Kuzey Kıbrıs'da Covid-19'un turizm odaklı sektörlerle etkisi büyük olmuştur. Örneğin 2020 itibarıyla adada 153 tesis bulunmakta bunların doluluk oranlarına baktığımızda 2020 Ocak ayı doluluk oranı 30.2 dolaylarında iken Eylül ayında bur oran 5.5'e düşmüştür (KTTO, 2021).

Kuzey Kıbrıs'ta üçüncü yaş turist olarak nitelendirilen 60 yaş üstü bireylerin sayısı Turizm sektöründe büyük önem taşımakta ve konaklama endüstrisi için önemli bir pazarlama stratejisinde yer almaktadır. Covid-19 virüsünden en çok etkilenen yaş olarak bilinen 65 yaş ve üstü, bu süreçte salgına karşı korunmak için seyahatlerini durdurmak zorunda kalmış ve sektörde etkisi görülmüştür. Cizreli-oğulları ve Barut (2020) yaptığı çalışmada her geçen gün önem kazanan üçüncü yaş tûristler üzerinde Covid-19 un etkisini incelemiştir. Literatürde bu yaş grubu üzerinde yapılmış yerli ve yabancı yayınlar incelenmiş ve Kuzey Kıbrıs'taki turizm yatırımcılarının, üçüncü yaş turistleri için uygun konaklama olanakları yaratmak gerektiğini ve yapılacak promosyonlarla uygun ve çekici ortamlar oluşturması gerektiğini göstermiştir. Yeni normal dönemde turizm sektörünün ayakta kalabilmesi için, salgın süreci olarak değerlendirilen ve sonrasında da rahatlatma imkanı sağlanmak açısından 3. yaş turistlere özel önlemler alınarak sağlıklı bir tatil geçirmelerine olanak sağlaması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Literatürde pandeminin Turizm endüstrisi üzerindeki etkisine değinen birçok çalışma bulunmaktadır (Karabulut vd., (2020); Sönmez vd., (2020), Yang

vd. (2020), Li vd. (2020), Sharma ve Nicolau (2020), Qiu vd., (2020), Kock vd., (2020), Jiang ve Wen, (2020), Baum vd., (2020), Ugur ve Akbıyık, (2020), Wen vd., (2020), Masih vd., (2020), Bayat, (2020), Hafsa, (2020), Jones ve Comfort, (2020), Rutynskyi ve Kushniruk (2020), Karim vd. (2020)), Foo vd., (2020), Tuzovic ve Kabadayi, (2020), vb.).

Turizm endüstrisinin covid-19 salgınından etkilendiğini gösteren çalışmalarından biri olan Qiu ve diğerleri (2020) Çin'in Hong Kong, Guangzhou ve Wuhan bölgelerinde Covid-19'un turizm sektöründeki finansal etkisini araştırmıştır. Çalışma analizlerine bakıldığında yerel halkın risk almak istemediğini, turizm nedeniyle bulaşın artması yerine daha fazla para ödemeyi tercih ettiğini sonucuna varıldı.

Pandemi dönemindeki kısıtlamalar doğrultusunda yerli turizmin önem kazandığı aşikardır. Yapılan birçok çalışmada yerli turizmin önemi belirtilmiştir. Kuzey Kıbrıs'da bu çalışmalardan yola çıkarak yerli turizmi canlandırması adına kararlar üretmelidir. Niewiadomski, P. (2020) çalışmasında yok olmak üzere olan bu sektörün bu salgın döneminde yeniden değerlendirilerek, yeni gelişmeler uygulayarak, yeni bir düzen kurarak ve yıllardır devam eden yerli turizmi daha ileriye taşıyarak turizmi geliştirebileceklerine inanmaktadır.

Türker, G.Ö. (2020) de Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında uluslararası gerçeği ortaya koyarak turizmin etkileneceğini, ancak ulusal turizmde bir değişiklik olmayacağını belirtti. Buna ek olarak kitle turizminin salgın sürecinde tehlikeli olacağı ve bireysel turizmin daha sağlıklı olacağı sonucuna varıldı.

Çıtak (2020) çalışmasında Covid-19'un Türkiye turizmine etkisini değerlendirirken Türkiyede turizme dayalı diğer dünya ülkeleri gibi finansal paketi ihtiyaç duyulduğunu ve salgından sonra bu zorlukların atlatılacağı görüşünü savundu.

Literatürde Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerin seyahat ve turizm sektörleri de dahil olmak üzere hizmet sektörleri olduğu konusunda fikir birliği vardır (TURSAB, 2020; İbiş, 2020; Kırılcım, 2020).

2.2 Yüksek öğretim:

Yüksek öğretim, dünyadaki birçok ekonomi için en önemli sektörlerden biridir. Üniversitelere kaydolan gençlerin sayısının artmasıyla hükümetler, performanslarını ve verimliliklerini artırmak için doğrudan yüksek öğrenimle ilgili bir strateji uygular. Kuzey Kıbrıs üniversitelerinde okuyan öğrenci sayısı hem yüksek öğretimin devamlılığı hem de ülke ekonomisine olan katkısının artırılması açısından önemlidir.

Kuzey Kıbrıs'ta yüksek öğrenim 1979 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin (DAÜ) kurulmasıyla başlamıştır. Adanın kuzey kesiminde halihazırda 19'u yerel, 2'si Ankara'daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve İstanbul'daki İstanbul Teknik

Üniversitesi şubeleri olmak üzere 21 üniversitede okuyan yaklaşık 104.6588 öğrenci bulunmaktadır. Dünyanın her yerinden öğrenci geliyor, öğrencilerin% 40'ı yurtdışından 140'tan fazla farklı ülkeden,% 48.3'ü Türkiye'den ve% 11.7'si yerel Kıbrıslı Türk öğrenciler (vatandaş) (KTTO,2021). Bu öğrenciler adaya vardıklarında, kalacak yere ihtiyaçları vardır, bu da kiralık ev arayacakları anlamına gelir (yurt seçeneğini beğenmeyenler için). Bu ev sahiplerinin çoğunun ya emekli olduğu ya da sadece kiralardan elde edilen paraya bağlı olduğu düşünüldüğünde, elde ettikleri kira bir gelir kaynağı olmaktadır.

Bu pandemi, eğitim faaliyetleri de dahil olmak üzere çeşitli faaliyetlerin başarıyla küresel olarak kapatılmasına neden oldu ve bu, çevrimiçi öğrenmenin eğitim platformu olarak hizmet ettiği üniversitelerin krize yanıt veren büyük göçüne neden oldu. Hareketlerin kısıtlanması, sanal öğrenme platformlarının yaratılmasına yol açtı, bu da pek çok öğrencinin ülkeye gelmemesine ve ülkede halihazırda mevcut olan öğrencilerin bir kısmı, eğitimin sanal olacağı ilk duyurulduğunda kendi ülkelerine geri dönmelerine neden oldu. Öğrencilerin adadan ayrılması ev kirası ödemeyecekleri anlamına da geliyor ve bu, ev sahiplerini, öğrenci odaklı birçok işletmeyi ve ülke ekonomisini etkiledi. Bunun sonucu olarak harcamalar mümkün olduğunca en aza indirilildi.

Ekonomiye önemli bir katkı sağlayan eğitim, modern eğitim için yasal bir simge olmaktan çok bir iş meselesi haline geldi. Kıbrıs'ta eğitim gelir elde etmenin yollarından biridir. Özellikleri şu anda adadaki eğitim kampüs içi ve çevrimiçi eğitim sistemini içerir. Normal şartlarda kampüste yapılan çalışmaların günlük harcamalardan düzenli gelir elde ettiği düşünüldükçe, pandeminin mevcut durumu çevrimiçi çalışmaya yol açmıştır ve bu da nispeten her yerde gerçekleştirilebilir olduğundan bir çok gelir kaynağını etkilemiştir. Pandemi nedeniyle eğitimin çevrim içi yapılması ada ekonomisini özellikle konut / emlak gelişiminden elde edilen geliri etkilemiş daha sonra açık ekonomideki yerel ticaretin düşüşüne ve ekonomiye yapılan soykırım harcamalarına da katkıda bulunmuştur.

Kuzey Kıbrıs'da eğitim üzerine yapılmış belirgin çalışmalar olmamasına karşın diğer ülkelerde eğitim üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Süt ve Öznaçar (2021) çalışmasında, Covid-19 döneminin eğitim sistemleri ve kurumları üzerindeki etkisini araştırdı. Bu amaçla, veriler 50 katılımcının (öğretmenler ve öğrenciler) yanıtladığı bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılar, olasılıksız örnekleme yöntemi kullanılarak seçildi. Sonuçlar, insan kaynakları kaybı, akıllı sınıflar için çevrimiçi sistemin geliştirilmesi ve teknolojiyi kullanarak veri ve bilgilerin sağlanması gibi bir eğitim sistemi üzerinde olumsuz bir etki olduğunu ortaya koydu.

Marinoni ve diğerleri (2020) UNESCO tarafından yürüttükleri araştırmaya göre, 1 Nisan 2020'de okullar ve yüksek öğretim kurumları 185 ülkede kapatıldı-

ğını ve toplamın% 89,4'ünü oluşturan 1 542 412 000 kayıtlı öğrenciyi etkilediğini belirtti. Uluslararası Üniversiteler Birliği (IAU) Covid-19'un yüksek öğrenimde neden olduğu kesintiyi daha iyi anlamak ve krize yanıt vermek için dünyanın dört bölgesinde hem küresel düzeyde hem de bölgesel düzeyde analiz edilmek üzere (Afrika, Amerika, Asya ve Pasifik ve Avrupa) IAU Global Anket'i uyguladı. Ankette birçok sonuca varıldı ve elde edilen bazı önemli sonuçlara bakıldığında ankete yanıt veren hemen hemen tüm kurumlar COVID19'dan etkilendiğini, katılımcıların % 80'ine göre Covid-19'un yeni akademik yıl için kayıt sayıları üzerinde bir etkisi olacağını, yaklaşık % 48'i hükümetlerinin Covid-19'un neden olduğu kesintiyi hafifletmek için kurumlarını destekleyeceğini ve bu ankete katılan üniversitelerin çoğunun bu etkiyi hafifletmek için acil durum planları olduğu sonucuna varıldı.

2.3 İthalat ve ihracat:

Mal tedariği için diğer ülkelere bağımlı olan birçok ülke (ithalata bağımlı ülkeler) corona virüsünden büyük ölçüde etkilenmiştir. Dünyanın birçok ülkesi, temel mallarının ithalatı için büyük ölçüde Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelere bağımlıdır. İstatistik verilerine göre Kuzey Kıbrıs'ın 2020 Eylül ayı ithalatı bir önceki yılın Eylül ayına göre %27 oranında bir düşüş göstermiştir (KTTO, 2021).

Devlet planlama örgütünün (DPÖ) istatistiklerine göre Türkiye, Kuzey Kıbrıs ithalatın yüzde 60'ını sağlayan ve ihracatın % 40'ını karşılayan ana ticaret ortağıdır. Kuzey Kıbrıs en çok hurda, çiğ ve işlenmiş narenciye, süt ürünleri ve rakı ihraç etmekte ve akaryakıt, maden, sigara, gıda ve makine gibi temel ürünleri ithal etmektedir. İhraç edilen tarım ürünlerinin çoğu, yurtdışına gönderilmek üzere bir araya getirilmiş büyük miktarlarda çiftçiler tarafından üretilmektedir.

Kuzey Kıbrıs örneğinde, Kıbrıs Türk toplumunda ekonomide ve siyasette daha derin bir dönüşüm gerçekleştirme girişiminde Türkiye anne rolünü üstlendiğinden, temel mallara olan bağımlılığı büyük ölçüde Türkiye'ye bağlıdır (Bozkurt, 2014). Türkiye'de corona virüsü salgını dalgası, Türkiye'nin birçok ihracat fabrikasında bir kesinti olduğu için Kuzey Kıbrıs'a mal arzının azalmasına neden oldu. Bu kapanma, halihazırda süpermarketlerde bulunan gıda gibi geri kalan ithal arz stoğunun fiyatlarının aşırı artmasına neden oldu.

Bir pandeminin ekonomik etkileri büyük ölçüde küresel üretim ağlarında bağlı oldukları ülkeye göre değişmektedir. Sforza ve Steininger (2020) çalışmasında Covid-19 şokunun neden olduğu üretim engellerini, sektörel bağlantılar, ara mal ticareti ve üretimde sektörel heterojenlik ile Ricardian model kullanılıp Çin'de başlayan ve ardından hızla dünyaya yayılan üretim kesintisinin refah etkisini ölçülmüş. Covid-19 şokunun, özellikle işgücünün bir kısmı karantinaya alındığında, dünya-

daki çoğu ekonomi üzerinde ve ,küresel üretim bağlantılarının üretim şokunun etkisini büyütmede açık bir role sahip olduğunu göstermiştir. Bu şokun ekonomik etkilerinin, her bölgedeki ve ülkedeki endüstrilerin coğrafi dağılımına ve küresel üretim ağındaki entegrasyon derecelerine bağlı olarak sektörler, bölgeler ve ülkeler arasında heterojen bir yapıya sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Kuzey Kıbrıs'ta Covid-19 etkisini ithalat ve ihracat açısından değerlendiren bir çalışma olmamasına karşın farklı çalışmalar vardır. Sultanoğlu ve diğerleri (2020) çalışmasında Kuzey Kıbrıs'taki Covid-19 varlığının gerçek zamanlı bir analizini vermeyi amaçladı. Uygulanan metotda açıklanan tüm resmi SARS-CoV-2 pozitif vakaları izlenmiş ve menşe, milliyet ve bulaşma yolları açısından raporlar göz önünde bulundurulmuş, rapor edilen ilk vakadan sonra alınan önleyici tedbirler, kontrol olarak etkinlikleri açısından analiz edilmiştir. Sosyal uzaklaşma önlemlerinin, iyi hijyen önlemlerinin ve seyahat yasaklarının hızla uygulanması ile Kuzey Kıbrıs'da salgını kontrol etmede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Serakıncı ve diğerleri (2020) 17 küçük Avrupa ülkesinden gelen verileri nüfuslarına göre üç grupta karşılaştırıp, diğer küçük Avrupa ülkelerine kıyasla Kuzey Kıbrıs'tan gelen yanıtı rapor etmeyi amaçlayan bir çalışma uygulamıştır. Sonuçlar, sağlık sistemlerini bunaltmaya daha yatkın olan küçük ülkelerde veya toplumlarda Covid-19 pandemisine bağlı olarak metrekaare başına nüfus, izolasyon derecesi ve sosyal mesafe, hijyen kuralları, kilitlenmelerin zamanlaması gibi faktörlerin önemini vurgulamıştır. Sonuç olarak Kuzey Kıbrıs, coğrafi konumu ve halk tarafından kabul gören ve uygulanan hükümet düzenlemeleri nedeniyle hızlı bir SARS-CoV-2 ülkesi olmamayı başardığını ve sağlık sistemini bunaltmakta zorluk çeken ülkelerde daha yüksek bir ölüm riski olduğu için bunun önemli bir sonuç olduğunu belirtmiştir.

Kaymakamzade ve diğerleri (2021)'in çalışmasındaki amaç, temel çoğaltma numarası R_0 ve etkili çoğaltma numarası R_t kullanarak Kuzey Kıbrıs'ın Covid-19 ile nasıl savaştığını göstermektir. Kuzey Kıbrıs'ta Covid-19 pandemisi başlıklı Wikipedia sayfasına göre Kuzey Kıbrıs, Avrupa'da Covid-19'dan kurtulan ilk ülke oldu. Bunun önemli nedenlerinden biri, hükümetin günlük R_0 ve R_t kullanarak Covid-19 salgınıyla mücadele kararı almasıdır. R_0 için, Kuzey Kıbrıs için gerçek verileri kullanarak yeni bir SEIR modeli oluşturduk. 11 Mart 2020'den 15 Mayıs 2020'ye kadar R_0 , 0,65 ile 2,38 arasında değişmektedir.

Özverel ve Kurtulmuş (2020) dişhekimliği öğrencilerinin ve diş hekimlerinin Covid-19 hakkındaki bilgilerinin farkındalığını ve değerlendirilmesini içeren bir çalışma yaptı. Çalışma popülasyonu, halihazırda Kıbrıs'ta diş hekimliği okuyan lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. 16 Nisan'da öğrencilere çevrimiçi anket gönderildi ve veriler toplandı. Kıbrıs'ta okuyan dişhekimliği öğrencileri, Co-

vid-19 konusunda yüksek farkındalık ve dış hekimlerinin karşılaştığı Covid-19 maruziyetinin daha yüksek riskleri olduğunu gösterdiler. Çalışma, mikrobiyoloji derslerinin önemini gösterdi, çünkü Covid-19'a karşı tanı yöntemleri ve bağışıklık yanıtı hakkındaki soruların yanıtlarını önemli ölçüde etkiledi.

Karaca ve diğerleri (2020) yaptıkları makalede Covid-19 ile mücadelede alınacak önlemlere ilişkin bir rehber oluşturmak ve bu tür önlemlerin en verimli şekilde uygulanmasını kolaylaştırmak için Dünya Sağlık Örgütü'nün oluşturduğu sağlık önlemleri doğrultusunda Lefkoşa'da birbirine yakın konumda bulunan benzer işlevsel ve yapısal özelliklere sahip üç kurum üzerinden yeniden yorumlandı ve bir rehber oluşturulması amacıyla derlemeye dönüştürüldü. Çalışmada yerel koşullara uygun bilimsel öngörülerde bulunarak daha sağlıklı bir sosyal yaşam kurulabileceği sonucuna varıldı.

Yapılan bu ve buna benzer diğer çalışmalarda pandemi donemi ve alınan tedbirler değerlendirilmiş ve bu tedbirlerin pandeminin etkisini nasıl değiştirebileceği yönünde sonuçlara varılmıştır.

3. Sonuç:

Covid-19 şu anda iş organizasyonları ve insanların yaşamları üzerinde ciddi bir etkiye sahip; ve dünya çapındaki kilitlenme nedeniyle tedarik zincirini etkilemiş durumdadır. Kuzey Kıbrıs'da Covid-19'un varlığı, tüketici harcamalarındaki düşüş yönünden daha önemli hale geldi. Başlıca gelir kanalları etkilendikçe, para akışı ve dağıtımı daralır; tüketici, ekonomik değişimlerden emin olmadığı için harcamalarını geri çekme eğilimindedir. Covid-19'un ve ekonomik dengenin büyük bir kontrolü kalana kadar, tüketici harcamaları olabildiğince düşük kalacaktır çünkü nüfusunun büyük bir kısmı için tanımlanmış tutarlı bir gelir yoktur.

Pandemi nedeniyle tüketiciler eğitim ve turizm hizmetlerindeki bütçelerini düşürürken dayanıksız mallara yaptıkları harcamaları artırdı. Koronavirüsün sürekli yayılması ve artmasıyla tüketici davranışındaki ve duyarlılığındaki değişikliklerin yanı sıra, Kuzey Kıbrıs hükümeti bu pandemik durumda hayatta kalmak için bazı agresif ve koordineli politika eylemleri yapıyor.

Kuzey Kıbrıs aynı çevreye ve benzer genetik geçmişe sahip olan Güney Kıbrıs'a göre daha düşük bir ölüm oranına sahip olmasının sebeplerinden biri daha zayıf sağlık sistemlerine sahip ülkelerde hükümetin almış olduğu önlemler: izolasyon, fiziksel olarak uzaklaşma, temel yolculuklar dışında evde kalma, bulaşmayı engellemede etkili olduğunu göstermiştir.

Covid-19 ile ilgili yapılan her değerlendirme veya önlem sadece günümüzdeki pandemi dönemini değil, yakın gelecekte Kuzey Kıbrıs'ta ve dünya genelinde karşılaşılabilecek sorunlar ile geleceği şekillendirecektir.

Kaynakça:

1. Baum, T., Mooney, S.K.K., Robinson, R.N.S., Solnet, D., (2020). COVID-19's impact on the hospitality workforce – new crisis or amplification of the norm? *Int. J. Contemp. Hosp. Manage*, 32 (9), 2813–2829.
2. Bayat, G., (2020). The effects of COVID-19 on the tourism sector and hotel Businesses: The case of Marmaris. *Iğdir Univ. J. Soc. Sci.*, 23, 617–634.
3. Cizrelioğulları, M. N., & Barut, P.(2020). New Normally 3rd Age Tourism in TRNC after COVID-19 Outbreak. *Eclls, International Online Conference*, 210.
4. Çıtak, N., & Çalış, Y. E. (2020). Covid-19 Salgının Turizm Sektörü Üzerine Olan Finansal Etkileri. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 3(2), 110-132.
5. Coibion, O., Gorodnichenko, Y., & Weber, M. (2020). The cost of the covid-19 crisis: Lockdowns, macroeconomic expectations, and consumer spending (No. w27141). *National Bureau of Economic Research*.
6. DPÖ (2021), Devlet Planlama Örgütü. Erişim adresi <https://www.devplan.org>.
7. Dunn, A., Hood, K., & Driessen, A. (2020). Measuring the effects of the COVID-19 pandemic on consumer spending using card transaction data. *US Bureau of Economic Analysis Working Paper*, WP2020-5.
8. Dong, D., Gozgor, G., Lu, Z., & Yan, C. (2021). Personal consumption in the United States during the COVID-19 crisis. *Applied Economics*, 53(11), 1311-1316.
9. Foo, L.P., Chin, M.Y., Tan, K.L., Phuah, K.T., (2020). The impact of COVID-19 on tourism industry in Malaysia. *Curr. Issues Tour*, 1–6.
10. Hafsa, S., (2020). Impacts of COVID-19 Pandemic on Tourism & Hospitality Industry in Bangladesh, *SSRN*, pp. 1–9. <https://ssrn.com/abstract=3659196>.
11. İbiş, S. (2020). Covid-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
12. Johns Hopkins Coronavirus Research Center, COVID-19 dashboard, erişim Ağustos 4, 2020.
13. Jiang, Y., Wen, J., (2020). Effects of COVID-19 on hotel marketing and management: a perspective article. *Int. J. Contemp. Hosp. Manage*, 32 (8), 2563–2573.
14. Jones, P., Comfort, D., (2020). The COVID-19 crisis and sustainability in the hospitality Industry. *Int. J. Contemp. Hosp. Manage*, Vol. Print dışı No. Print dışı.

15. Karabulut, G., Bilgin, M.H., Demir, E., Doker, A.C., (2020). How pandemics affect tourism: international evidence. *Ann. Tour. Res.* 84, 102991.
16. Karaca, A., Sah, B., & Orac, E.(2020). "Evaluation of food and beverage service spaces within the framework of Covid-19; A Case of Northern Cyprus, Walled City of Nicosia, *International Journal of Scientific and Technological Research*, Vol.6, No.12, doi: 10.7176/JSTR/6-12-04.
17. Karim, W., Haque, A., Anis, Z., Ulfy, M.A., (2020). The movement control order (MCO) for COVID-19 crisis and its impact on tourism and hospitality sector in Malaysia. *Int.Tour. Hosp.* J. 3 (2), 1–07.
18. Keane, M., & Neal, T. (2021). Consumer panic in the COVID-19 pandemic. *Journal of econometrics*, 220(1), 86-105.
19. Kırılcım, B. (2020). "COVID-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
20. Kock, F., Nørfelt, A., Josiassen, A., Assaf, A.G., Tsionas, M.G., (2020). "Understanding the COVID-19 tourist psyche: the evolutionary tourism paradigm". *Ann. Tour. Res.* 85(103053), 1–13.
21. Kaymakamzade, B., Hincal, E., Mustapha, U. T., & Gokbulut, N. (2021). "Effective reproduction number for North Cyprus fighting Covid-19", In *AIP Conference Proceedings*, 2325(1), pp. 020031. AIP Publishing LLC.
22. Kimball, M. S. (1990). "Precautionary saving and the marginal propensity to consume", *National Bureau of Economic Research*, No. w3403.
23. Koşaroğlu, Ş. M., Ünal, E. A., & Yalman, İ. N. (2020). "Covid-19 Salgınının Tüketicilerin Talep Yapısı Üzerindeki Etkileri". *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 4(2), 479-503.
24. KTTO(2021), Kıbrıs Türk Ticaret Odası , Ekonomik ve sosyal veriler, Erişim adresi <https://ktto.net>
25. Li, J., Hai Nguyen, T.H.J., Coca-Stefaniak, A.,(2020). "Coronavirus impacts on postpandemic planned travel behaviours. *Ann. Tour. Res.*", 102964
26. Marinoni, G., Van't Land, H., & Jensen, T. (2020). The impact of Covid-19 on higher education around the world. *IAU Global Survey Report*.
27. Masih, J., Sharma, M., Rajasekaran, R., (2020). "COVID-19 Impact on Indian food and hospitality sector with specific reference to potato crop". *Agric. Econ. Policy* 1–32.
28. Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism?. *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656.
29. Ozverel, C. S., & Kurtulmus-Yilmaz, S. (2020). Awareness and perception of dentistry students studying in Cyprus regarding COVID-19: A cross-sectional study.

- tional study. *Journal of Contemporary Medical Sciences*, 6(5).
30. Qiu, R. T., Park, J., Li, S., & Song, H. (2020). Social costs of tourism during the COVID-19 pandemic. *Annals of Tourism Research*, 84, 102994.
 31. Serakinci, N., Savasan, A., & Rasmussen, F. (2020). Updated North Cyprus response status for COVID-19 in comparison with similar country sizes. Highlights on the importance of population per square meter. *Multidisciplinary respiratory medicine*, 15(1).
 32. Sharma, A., Nicolau, J.L., (2020). An open market valuation of the effects of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Ann. Tour. Res.* 83, 102990.
 33. Sonmez, " S., Apostolopoulos, Y., Lemke, M.K., Hsieh, Y.C.J., (2020). Understanding the effects of COVID-19 on the health and safety of immigrant hospitality workers in the United States. *Tourism Manage. Perspect.* 35 (100717), 1–7.
 34. Sultanoglu, N., Baddal, B., Suer, K., & Sanlidag, T. (2020). Current situation of COVID-19 in northern Cyprus. *East Mediterr Health J*, 26(6).
 35. Sforza, A., & Steininger, M. (2020). Globalization in the Time of COVID-19. *SSRN*.
 36. Süt, H. M., & Öznaçar, B. (2021). Effects of COVID-19 Period on Educational Systems and Institutions. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 13(1), 537-551.
 37. TURSAB. (2020). Koronavirüs Raporu. Retrieved from: <https://www.tursab.org.tr/duyurular/tursab-koronavirus-raporu> (erişim 03.06.2020).
 38. TURSAB. (2021). Tourist arrivals and tourism revenue. Retrieved from: <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri> (Accessed on: 1/3/2021)
 39. Tuzovic, S., Kabadayi, S., (2020). The influence of social distancing on employee wellbeing: a conceptual framework and research agenda. *J. Serv. Manag.* ISSN: 1757-
 40. 5818, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print.
 41. TÜRKER, G. Ö. (2015). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224.
 42. Ugur, N.G., Akbıyık, A., (2020). Impacts of COVID-19 on global tourism industry: a crossregional comparison. *Tourism Manage. Perspect.* 36 (100744), 1–13.
 43. Yang, Y., Zhang, H., Chenc, X., 2020. Coronavirus pandemic and tourism: dynamic stochastic general equilibrium modeling of infectious disease outbreak. *Ann. Tour. Res.* 83, 102913.

● Bölüm-7 ●

BANDIRMA HAYDAR ÇAVUŞ ÇEŞMESİ SÜSLEMELERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ²

1. Bu çalışma, 17-19 Eylül 2018 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu'nda sunulmuş aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

2. Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, e-posta: duyguilkhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5707-1542

Giriş

En eski tarihi milattan önce 6000’li yıllara kadar uzanan Bandırma’nın neolitik dönemden bu yana kesintisiz yerleşim aldığı görülmektedir. Bunda liman kenti olması ve jeopolitik konumu önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bandırma’ya Türklerin girişi ise 1076 yılında Süleyman Bey’in Bandırmayı fethetmesiyle gerçekleşir. Daha sonrasında da önemli bir beylik olan Karesioğulları beyliğinin hâkimiyeti altına girmiştir. Günümüze kalan tarihi eserlerin bir kısmı Bandırma’ya gelen ve yaşamı hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Haydar Çavuş tarafından yaptırılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan çeşmenin yanı sıra cami, medrese, hamam, evler ve dükkânlar yaptırmıştır.

Çeşme, Haydar Çavuş Camisinin deniz yönünde altıgen konumunda yapılmış olup 1906 yılına tarihlenir. Sultan II. Abdülhamit dönemine tekabül eden çeşme Osmanlı geç dönem özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Bu çalışmada çeşmenin süsleme özellikleri sanat tarihi açısından değerlendirilerek aynı dönemde yapılmış diğer çeşmeler arasında karşılaştırmaya gidilmiştir.

Bandırma’nın Tarihi

Bandırma şehrinin kuruluşu çok eski yüzyıllara kadar dayandığı, yapılan kazılar neticesinde M.Ö. 6 bin yılının ortalarına kadar uzanan Neolitik yerleşmelerin olduğu tespit edilmekle birlikte kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yapılan araştırmalar Bandırma’nın M.Ö. 8 ve 9. Yüzyıllar arasında Kapıdağ yarımadasındaki Kyzikos antik şehri ile aynı zamanda kurulmuş olabileceği sonucuna varmıştır. Bandırma o tarihlerde “Güvenilir Liman” anlamına gelen Panormos olarak anılıyordu. Ancak bazı tarihçiler bunu reddeder ve bu adın “Yeşil Ova” anlamına geldiğini bugün hava üssünün bulunduğu düzlük yörenin o tarihlerde spor müsabakaları ve şenlik için kullanıldığından bu ismin bu şekilde ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir (Arıcan, 2004). Bandırma bölgesi Kyzikos şehri kurulduğu vakit Frigya’nın hâkimiyetindeydi. Frigyalılardan sonra da bu bölge Batı Anadolu’da güçlenen Lydia’nın nüfuzu altına girmiştir. Zamanla Anadolu’da Pers hâkimiyetinin artmaya başlamasıyla beraber M.Ö. 546’da Pers kralı Kyros tarafından bölge ele geçirilmiştir. Pers hakimiyetindeyken Bandırma’nın güneyindeki Manyas Gölü civarında Daskyleion kenti bölgenin İç Anadolu’ya giden yolu üzerinde olması sebebiyle Pers yönetiminin merkezi konumundaydı (Hortaçlı, 2019: 4). Bandırma ve çevresi daha sonra Atinalıların ve Spartalıların egemenliğine girmiştir. M.Ö. 4. Yüzyıldan itibaren Büyük İskender, İskender’in ölümünden sonra da Selevkos hakimiyetindeki Bergama Krallığı altında yönetilmiştir. (Tekin, 1995:35.109,112). Bergama kralı III. Attalos topraklarını vasiyet yoluyla Roma’ya bırakınca topraklar Roma hâkimiyetine geçmiştir (Uzunçarşılı, 1992: 16).

Bandırma'ya Türklerin girişi ise Anadolu'da ilk Türk devleti kuran Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in 1076 yılında Kyzikos'la beraber Aydın ve Bandırma'yı fethetmesiyle gerçekleşir (Güney, 2012: 24). Süleyman Şah'ın vefatından I. Kılıçarslan'a kadar süren buhranlı dönemden faydalanan Doğu Roma, Bandırma'nın da içinde bulunduğu Manyas ve Kyzikos bölgesini tekrar ele geçirmiştir. (Norwich, 2013: 36). Bunun yanı sıra Anadolu'da 1096 yılıyla başlayan ve Avrupa'dan Anadolu'ya kitleler halinde gerçekleşen Haçlı seferlerinin yıkımı sonucunda Türkiye Selçuklularının hâkimiyeti Anadolu'nun içlerine kadar gerilemiştir (Demirkent, 2002: 673). Ancak 13. Yüzyıl Anadolu için oldukça sıkıntılı geçen bir yüzyıl olmuştur. Bunun sebebi olarak gösterilen Köseadağ savaşı (1243) neticesinde Anadolu Moğolların hâkimiyetine geçmiştir. Moğol boyunduruğunun altından beylikler dönemi olarak adlandırılan dönemde Bandırma, Karesioğulları Beyliği'ne tabi olmuştur (Koca, 2015: 79).

Karesi Bey önderliğinde Türkmenler 14.yüzyıl'ın başlarında Marmara'nın güneyindeki neredeyse tüm Bizans yerleşmelerini fethederek çok güçlü bir beylik kurmuşlardır. Karesioğulları beyliği, biri Balıkesir diğeri Bergama olmak üzere iki merkezden yürütülen ve geniş topraklara sahip olan bir beylik olup, 1300-1348 yılları arasında yaklaşık 50 yıl hâkim olmuştur (Öden, 2001: 488). Karesi Bey'den sonra oğulları arasında anlaşmazlık baş göstermiş ve oğullarından Dursun Bey, Osmanlı Beyliği'nden Orhan Bey'in desteğini alıp kardeşi Demir Han'ın üzerine yürümüş ardından da 1345 yılında Balıkesir ve kuzeyi Osmanlı egemenliğine geçmiştir (Koca, 2015: 34,36).

Bandırma'nın hem iktisadi hem de içtimai anlamda gelişmesi Osmanlı dönemine rastlar. Liman kenti olması ve geniş hinterlandı sayesinde özellikle 19. Yüzyıl'dan itibaren payitaht olan İstanbul'un temel ihtiyaçlarının karşılanmasında çok önemli görevleri olmuştur (Şeker ve Çağman, 2010: 210). Bandırma, tahıllar, sığır, susam, taze meyve vb. ürünleri İstanbul'a gönderen aktif bir ticaret merkeziydi (Kayhan, 2018: 25). Bu yüzden de Karesi Beyliği, Osmanlı Devleti'ne ilhak olduktan sonra 1592 yılından itibaren İstanbul Galata'ya bağlanmıştır (Öden 2002: 786). Osmanlı devletinden önce de Galata, ticari koloniciliği ile meşgul olana Cenevizliler sayesinde ticaret merkezi konumundaydı. Osmanlı döneminde de bu önemini kaybetmemesi adına Fatih Sultan Mehmet döneminde de tersane yapılmıştır. Bandırma gibi uzak liman kentleri de idari yönden Galata'ya bağlanmıştır (Bulunur, 2014: 27-29).

Mimari anlamda gelişmesi ise Haydar Çavuş'un Bandırma'ya yerleşmesi önemli bir etken olmuştur. 2. Selim'in Dergâh-ı Âli çavuşlarından biri olan ve Bandırma'ya sürgün olarak gönderildiği düşünülen Haydar Çavuş'un yaşamı hakkında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. (Bandırma Belediyesi, 1999). Ne var ki 1591 tari-

hinde düzenlenmiş olan iki adet vakfiyeden anlaşıldığına göre çok sayıda dükkân, ev, hamam, muallim hane yaptırmakla kalmayıp toplamda 212.000 dirhem parayı vâkıfa bağışlamıştır (5787 no’lu Galata Şer’iye Sicili). 1874 yılında meydana gelen çok büyük bir yangında Bandırma’nın tamamına yakını harap olup, Haydar Çavuş’un yaptırdığı yapılarda çok büyük zarar görmüştür (Güney, 2012: 24).

Haydar Çavuş Çeşmesi

Haydar Çavuş Çeşmesi 1570 tarihinde yapılmış olan camiden 336 yıl sonra 1906 yılında inşa edilmiştir. Çeşme, Payitaht dışındaki taşra şehirlerinde yapılan “Sütun Çeşmelerine” çok güzel bir örnek teşkil eder. Sütun çeşmeler Osmanlı mimarlığında 18. Yüzyıldan itibaren kentin cami avlusu yada iskele meydanı gibi değişik noktalarında görülmeye başlanan özel bir çeşme tipidir. Bu çeşmeler aynı zamanda dört yüzlü yapılan Meydan Çeşmelerinin rolünü de üstlenmişlerdir. Günümüze ulaşabilen örneklerin büyük çoğunda 19. Yüzyıl’a ait olduğundan dolayı bu tipin 19. yüzyılın karakteristik çeşme tipi olduğunu düşündürmektedir (Kara Pilehvarian ve diğ, 2000).

Caminin kuzeyinde deniz yönünde bulunan çeşme altıgen konumda olup, cami yönündeki üç yüzeyi mermer bloklarla kaplanmış, deniz tarafında kalan üç yüzeyi ise tezyinatlı olarak tasarlanmıştır. Çeşmenin cami yönündeki yüzeyleri silmelerle çerçevelenerek teknesiz olarak tasarlanmıştır. Deniz yönünde kalan üç yüzeyde birbirinin aynısıdır. Burada toplamda dört sütun bulunur. Sütunların ka-idelerinde ince uzun uçları

Kaş kemer şeklinde biten nişler yer almaktadır. Yatay silmelerle devam eden kaide sepet örgüsü şeklinde yapılmış tezyinat ile sonlanır. Sütun, oluklu nişlerle yukarı doğru uzanırken yukarıda yine sepet örgüsü ve tek sıra mukarnas sırası ile sütun başlığı tasarlanmıştır. Başlığın üzerinde de iki sıra silme ile yapılmış alt ve üst tarafı kaş kemerle yapılmış küçük nişler kare blok taşların süslemesini oluşturur. Her bir sütun başlığın arasında da dikdörtgen kartuş içerisinde kitabe yer alır. Kitabenin üzerinde çeşmeyi çepeçevre kuşatan tek sıra mukarnas dizisi görülür.

Sütunların arasındaki yüzeyler iki sıra silme ile dikdörtgen kartuş oluşturulmuştur. Kartuşların içerisine kabartma tekniğinde alttan yukarıya doğru S ve C kıvrımlarıyla uzanan ve yukarıda düğümle son bulan ters vazö şeklinde tasarlanmış, kurdele şeklinde dalgalı olarak yapılmış kartuş olarak düşünülmüş, büyük bir motif bulunur. Bunun üzerinde üzerinde de musluk hizasında başlayan 25 adet dört yapraklı küçük çiçekler yer alır. Vazö şeklinde tasarlanan motifin içerisinde yine alttan üste doğru genişleyen etrafı ters C motifleri ve uçları volütle biten lotus çiçekleri ile çevrelenmiş çerçevenin içi sepet örgüsü şeklinde süslenmiştir. Buradan da yukarıya doğru uçları volütle sonlanan S kıvrımları ve lotuslar bulun-

maktadır. Düğümün hemen altında tam ortasında ay ve beş kollu yıldızın etrafı Akantus yaprakları ile çevrelenmiştir. İki sıra ile silme ile oluşturulmuş kartuşun köşelik kısımlarında ise akantus yapraklarının aşağıya ve yukarıya doğru uçları içbükey şeklinde kıvrılarak uzandığı, tam ortalarında da birer adet çam kozalağı şeklinde tasarlanmış palmet motifi görülür. Muslukların olduğu bölümde uçları içbükey şeklinde kıvrılmış gülçeler çeşmeye farklılık kazandırmıştır. Muslukların hemen altında yer alan teknelerde barok tarzının vazgeçilmezi olan kıvrımlı silme sıraları ile yapılarak çeşmeye hareketlilik kazandırmıştır.

Çeşmenin altıgen formundaki saçağın alt tarafında, her bir yüzeyde silmelerle oluşturulmuş yanlarda iki küçük üçgen ortada da iki büyük kare olan ve herhangi bir süsleme elemanı bulunmayan kartuşlar yer alır. Çeşmenin kubbesi ise çeşmenin genel barok formuna uygun olarak tasarlanmıştır. Alttan iç bükey olarak başlayıp yukarıya doğru dış bükey şeklinde devam eder. Bu bölümün üzerinde bulunan düz yüzeylerin her birinde ikişer adet altıgen şeklinde nişler tasarlanmış olup, kubbe yine dışbükey ve içbükey şeklinde devam ederek alemle sonlanır.

Sonuç

Geç dönem Osmanlı süsleme kültürü sadece saray kültürü olmayıp, Uzakdoğu, Selçuklu, Antik Yunan, Roma, Orta Asya ve Batı kültürlerinin birleşimi olarak da değerlendirmek gerekir. Geç dönem öncesinde görülen sadelik bu dönem içerisinde iç içe geçmiş süsleme unsurları ile melez bir tasarım haline gelmiş ve süsleme sanatını zenginleştirmiştir. Barok üslup özelliklerinin ağırlıkta olduğu Bandırma Haydar Çavuş çeşmesinde sadece batı öğelerinden olan S ve C kıvrımları, dalgalı silmeler, akantus yaprakları değil aynı zamanda Erken Osmanlı hatta Selçuklu dönemi süsleme özelliği de olan Lotus ve palmet motiflerine de rastlamaktayız. Buna benzer süsleme örnekleri İstanbul'daki yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; 1735 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Camisi ile 1710 tarihli Üsküdar Yeni Valide Camisinin portal ve avlu sütun başlıklarında görmekteyiz. Bu da bize gösteriyor ki, Osmanlı Batı tarzını Selçuklu ve Osmanlı öğeleri ile yoğunlaştırarak kendine özgü yeni bir barok tarzı ortaya koymuştur. Batının Osmanlı sanatına etkisini iki şekilde değerlendirebiliriz. Birincisi; batı süsleme sanatının aynen kopya edilmesi, ikincisi ise taklidi sanata ilavelerin yapılarak veya değiştirilerek yeni bir üslubun meydana gelmesidir. Basit olarak ifade edersek “taklidi” ile “yenilikçi” taş süsleme etkinlikleri birbirini gözeterek var olabilir. Üretkenlik ise ancak bu şekilde gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Türk Barok üslubunda yapılmış eserlerin sadece Başkent İstanbul'da değil aynı zamanda Bandırma gibi bir ilçede de karşımıza çıkması Osmanlı'nın vatanın her toprağına verdiği değeri göstermektedir.

Kaynaklar

1. Arıcan E. (2004). *Mysia Panormos'tan Bandırma'ya*, İlkhaber yayınevi, Bandırma.
2. Bandırma Belediyesi (1999). *Eski Fotoğraflarda Bandırma*, Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Bandırma: Ticaret Basımevi.
3. Bulunur, K.İ. (2014). *Osmanlı Galatası*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
4. Demirkent, I. (2002). Haçlı Seferleri ve Türkler, *Türkler Ansiklopedisi*, VI.,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 651-668.
5. Güney Z. (2012). *Bandırma Elektrik Santrali Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Ekim 2012, s.24.
6. Hortaçlı S. (2019). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bandırma*, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.
7. Kara Pilehvarian, N. Urfalıoğlu, N. Yazıcıoğlu L, (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, T.C. Kültür Bakanlığı, YEM Yayın.
8. Kayhan, H. (2018). Karesi Beyliği Hakimiyetinde Bandırma ve Çevresinin Ekonomik Gelişimi, *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Kitabı*, 17-19 Eylül 2018, Bandırma/Balıkesir, 19-30.
9. Koca, S. (2015). Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXXVII, Konya, 35-84.
10. Norwich, J.J. (2013). *Bizans*. Kabalcı Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul.
11. Öden Z.G. (2001). Karesioğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 488-489.
12. Öden Z.G. (2002). Karesioğulları Beyliği. *Türkler Ansiklopedisi*, VI., Ankara, 781-786.
13. Şeker, C. Ve Çağman, E. (2020). Osmanlı Döneminde (1915-1918) Bandırma-İstanbul Deniz Ulaşımı ve Vapur Yolcu Listeleri, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (14), 209-222.
14. Tekin, O. (1995). *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları.
15. Uzunçarşılı, İ.H. (1992). *Karesi Vilayeti Tarihçesi*. (Çeviren: Mustafa Sarı). Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Balıkesir.

Ekler

Resim 1: Haydar Çavuş Çeşmesi Genel Görünüm

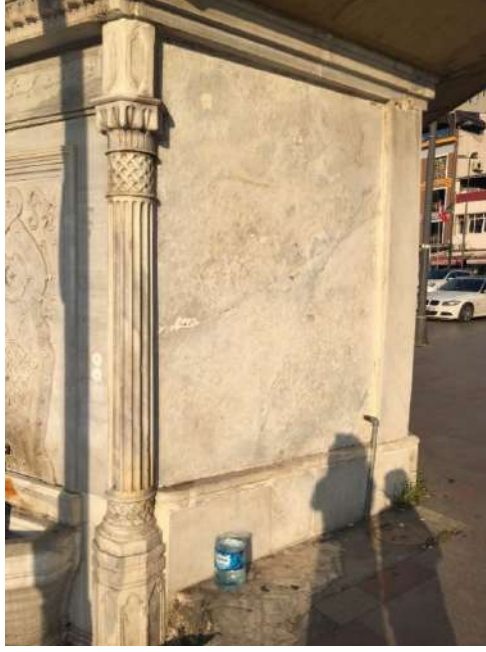
Resim 2: Haydar Çavuş Çeşmesi Yan Yüzü

Resim 3: Haydar Çavuş Çeşmesi Detay

Resim 4: Haydar Çavuş Çeşmesi Detay

Resim 5: Haydar Çavuş Çeşmesi Camiye Bakan Yüzey

Resim 6: Haydar Çavuş Çeşmesi Denize Bakan Yüzey

● Bölüm-8 ●

POZİTİF PSİKOLOJİ HAREKETİ ve PSİKOLOJİK SERMAYE¹

Dr. Gamze ÖZOĞUL²
Dr. Öğr. Üyesi Zehra EĞE³

1.Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Zehra EĞE danışmanlığındaki “Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile mesleki bağlılık arasındaki ilişki üzerine psikolojik sermayenin aracılık etkisi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2.Dokuz Eylül Üniversitesi, Efes Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, İzmir, Türkiye.
gamze.ozogul@deu.edu.tr

3.Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, Aydın, Türkiye.
zege@adu.edu.tr

Giriş

Genel anlamda işletmeler ekonomik sermaye, beşeri sermaye, sosyal sermaye ya da psikolojik sermaye gibi çeşitli sermaye türlerine sahiptir. Geleneksel olarak ekonomik sermaye, beşeri sermaye veya sosyal sermayeye yönelik yatırımlar her ne kadar işletmeler için gerekli olsa da bugünkü çalışma yaşamında artık yeterli görülmemektedir. Luthans, Norman, Avolio ve Avey (2008)'in belirttiği üzere bu sermaye türlerine yönelik yaklaşımlar motivasyon, işe bağlılık, iş tatmini ve duygusal örgütsel bağlılık gibi bileşenlerle tanımlanan bireylerin psikolojik ve tutum güçlerinin ölçümü konusunda başarısız olabilmektedir. Bu bağlamda temeli pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış hareketine dayanan örgütsel çalışmalarda insan kaynaklarının güçlü yönlerine ve pozitif psikolojik kapasitelerine dikkat çekilmektedir. Belirtmek gerekir ki öz-yeterlik, dayanıklılık, umut ve iyimserlik olmak üzere dört temel psikolojik öğeden oluşan psikolojik sermaye kavramı işletmelerin her düzeydeki gelişimi bakımından insan kaynakları stratejisi olarak kilit rol üstlenme potansiyeline sahip olabilecektir.

Eğitim, ağırlama, bilişim, bankacılık, sağlık ve havacılık gibi çeşitli sektörler kapsamında yürütülen çalışmalardan hareketle psikolojik sermaye türünün gelişmekte olan bir olgu olduğu söylenebilir. Psikolojik sermaye hem bireysel hem de örgütsel düzeyde pozitif sonuçlarla olan ilişkisi sebebiyle desteklenmekte (Luthans, Avey, Avolio ve Peterson, 2010), bu sermaye türüne yapılan yatırımlar geleneksel sermaye türlerinin ötesinde işletmeler için oldukça önemli getiriler sağlayabilmektedir (Luthans ve diğerleri, 2007a). Psikolojik sermayenin iş tatmini, psikolojik iyi oluş, örgütsel bağlılık, işe adanmışlık (Larson ve Luthans, 2006; Cole, Daly ve Mak, 2009; Çoban, 2013; Larson, Norman, Hughes ve Avey, 2013) gibi bir dizi yararlı sonuçla pozitif ilişkili olduğunu ve iş stresi, örgütsel sinizm ve tükenmişlik (Görgens-Ekermans ve Herbert, 2013; Karacaoğlu ve İnce, 2013; Çalışkan, 2015) gibi arzu edilmeyen sonuçlarla ise negatif ilişkili olduğunu gösteren önemli çalışmalar bulunmaktadır.

Avey, Luthans, Smith ve Palmer (2010)'a göre psikolojik sermaye bireylerin zorluklarla başa çıkmasını sağlayan ve olumlu iş sonuçlarını harekete geçiren önemli bir kişisel kaynaktır. Psikolojik sermaye öz-yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarını farklı oranlarda bir araya getiren ve bütünleştiren üst seviyede çekirdek bir yapıdır. Psikolojik sermaye, alt boyutlarının bağımsız etkilerinin toplamından daha fazla etkiye sahiptir. Luthans ve diğerleri (2007a, s. 551) tarafından hem öz-yeterliği hem de umut düzeyi yüksek işgörenin yalnızca karşısına çıkan ve mücadele gerektiren görevleri kabul etmek için çaba göstermekle kalmayacağı, aynı zamanda kendisini hedefe ulaştıracak alt hedefleri de belirleyerek engelleri aşmak için çeşitli yollar deneyeceği ifade edilmektedir. Bu

şekilde birey daha etkin performans göstererek yüksek düzeyde tatmini mümkün kılacaktır. Benzer durum iyimserlik ve dayanıklılık için de geçerli olmak üzere, bu iki özelliğin öz-yeterlik ve umut ile birlikte bulunması durumunda, bireyin kendine güvenme duygusu güçlenecek ve gerekli çaba gösterilerek daha iyi şekilde farklı yollar belirlenebilecektir.

Bu çalışmada öz-yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere dört alt boyuta sahip psikolojik sermaye kavramına odaklanılmaktadır. Çalışmada öncelikle “Pozitif psikoloji hareketi nedir? Nasıl ortaya çıkmıştır?”, “Pozitif psikoloji hareketine ne tür eleştiriler getirilmiştir?”, “Pozitif örgütsel davranış hangi konulara yoğunlaşmaktadır?” gibi sorular ışığında psikolojik sermaye kavramının ortaya çıkışına zemin hazırlayan pozitif psikoloji hareketi ve pozitif örgütsel davranış olgusuna değinilmektedir. Akabinde bireyin pozitif psikolojik gelişimini ifade eden psikolojik sermaye kavramı ve alt boyutlarına yer verilerek ulusal ve uluslararası yazına kazandırılan ilişkiler doğrultusunda bu sermaye türünün önemine dikkat çekilmektedir.

1. Pozitif Psikoloji Hareketi

Pozitif psikolojinin gelişimi Martin E.P. Seligman’ın ve ilgili alandaki diğer büyük role sahip araştırmacıların çabaları ile şekillenmiş ve harekete geçirilmiştir. Bu hareketin gelişiminde İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönem öne çıkmaktadır. Psikoloji; İkinci Dünya Savaşı öncesi bireylerin yaşamlarının daha verimli hale getirilmesi, yeteneklerin belirlenmesi ve geliştirilmesi gibi temel amaçları barındırmaktadır. Savaş sonrası dönemde ise psikolojik araştırmalarda ağırlıklı olarak psikolojik rahatsızlıklara neden olan etmenlerin belirlenmesi ve bireylerde zihinsel rahatsızlıkların iyileştirilmesi üzerinde durulmaktadır (Luthans, 2002a, s. 696-697; Linley, Joseph, Harrington ve Wood, 2006, s. 6). Bu dönemde depresyon, şiddet ve sanrı gibi negatif konuların öne çıktığı, yazında yer alan makalelerin 200,000’inin zihinsel rahatsızlıkların tedavisi, 80,000’inin depresyon, 65,000’inin anksiyete, 20,000’inin korku, 10,000’inin öfke ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra yazında kişilerin olumlu yönlerini vurgulayan çalışmaların nispeten sınırlı olduğuna dikkat çekilmiştir (Luthans, 2002a, s. 696-697; Gable ve Haidt, 2005, s.104).

Psikoloji biliminin tek yönlü gelişimini eleştiren Linley ve diğerleri (2006) psikolojik araştırmalarda kendini gerçekleştirme, sağlık ve iyi oluş konularına da yer verilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Seligman (1998)’e göre olumlu odaklı kavramlar örneğin umut veya iş ahlakı aslında psikoloji alanı için yeni kavramlar değildir. Aksine bireylerin iş yaşamında ve iş yaşamının dışında “mutluluk sağlayan şeyin” ne olduğunun daha iyi anlaşılması bakımından olguların geliştirilmesi

“yeni” olarak nitelendirilebilir. Csikszentmihalyi için “iyileştirme, sadece bozuk olanın tamir edilmesi değil; aynı zamanda en iyinin desteklenmesidir” (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000, s. 7).

Pozitif psikoloji hareketi 1999 yılında Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association)’nin başkanı olan Martin Seligman’in; psikolojinin insan yaşamını daha verimli ve tatmin edici hale getirme, üstün yetenekleri belirleme ve geliştirme misyonunun ihmal edildiğini fark etmesi ile ortaya atılmıştır (Linley ve diğerleri, 2006).

Martin Seligman ve Mihaly Csikszentmihalyi (2000) yazdıkları makalede, kendi yaşadıkları hikâyelerden hareketle, pozitif psikoloji hareketinin nasıl ortaya çıktığını anlatmışlardır. Martin Seligman kızı Nikki ile yaşadığı bir olay sonucunda çocuk yetiştirmenin sadece onların yanlışlarının düzeltilmesi ile değil aynı zamanda onların güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması ve bu güçlü yönlerin geliştirilmesi ile ilgili olduğunu fark etmiştir.

Pozitif psikoloji ihtiyacını İkinci Dünya Savaşı sırasında fark eden Mihaly Csikszentmihalyi ise yaşadığı dünyanın yıkılışına tanıklık ederken, başarılı ve kendine güvenen kişiler olarak bildiği birkaç kişinin savaşın toplumsal destekleri ortadan kaldırması ile çaresiz ve cesaretsiz bireylere dönüştüklerini fark etmiştir. Ancak savaşa rağmen böyle bir durumda bütünlüğünü koruyan ve amaçlarından vazgeçmeyen kişilerin güç kaynaklarının neler olduğuna yönelik sorulara aradığı yanıtlar Csikszentmihalyi’nin psikoloji bilimine yönelmesine sebep olmuştur (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Gable ve Haidt (2005, s. 104) tarafından pozitif psikoloji, “bireylerin, grupların, kurumların gelişen veya en uygun işleyişine katkıda bulunan süreçleri ve çalışma koşullarını inceleyen alan” şeklinde tanımlanmıştır. Pozitif psikolojinin William James’in 1902’de “Healthy Mindedness (Sağlıklı Zihinler)”, Allport’un 1958 yılında “pozitif insan karakteristikleri”, Maslow’un 1968 yılında “hasta insanlar yerine sağlıklı insanlar” tanımlaması, Cowan’ın “adölesanlar ve çocuklar üzerinde esneklik” ile ilgili araştırmalarına dayanan bir geçmişi bulunmaktadır.

Seligman, Steen, Park ve Peterson (2005)’a göre pozitif psikoloji pozitif duyguları ve pozitif kişilik özelliklerini bir şemsiye altında toplayan kavramdır. Pozitif psikoloji hareketi, psikolojinin yalnızca insan davranışlarının patolojik ve olumsuz yönlerine odaklanan düşünce mantığına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Luthans, 2002b). Pozitif psikoloji, bireyin potansiyeli, güdülleri ve kapasiteleri ile ilgili daha açık ve takdir edici bir yaklaşıma eğilim göstermeye yönelik girişimdir (Sheldon ve King, 2001, s. 216). Pozitif psikolojinin amacı bireylerin olumsuz yönlerinden uzaklaşarak güçlü yönlerine vurgu yapmak, sağlığın, refahın ve iyi yaşamın geliştirilmesine katkıda bulunmaktır (Luthans, 2002a). Pozitif psikoloji, geleneksel ba-

kış açısının dışında bireylerin pozitif gelişimi, erdem, iyimserlik, umut gibi olumlu yönlerine odaklanmaktadır (Larson ve diğerleri, 2013).

Bireysel düzeyde pozitif psikoloji; cesaret, kişilerarası iletişim, azim, özgünlük, yetenek ve bilgelik gibi bireylerin pozitif kişisel özelliklerine ağırlık vermektedir. Pozitif psikoloji grup düzeyinde ele alındığında ise bireyin daha iyi bir vatandaş olmasına katkıda bulunan sorumluluk, nezaket, hoşgörü ve iş etiği gibi sivil erdemler üzerinde durduğu belirtilmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Seligman'ın pozitifliğe çağırısı ile Meksika'nın Akumal kentinde pozitif psikoloji kavramı ve kavramın tarihsel gelişimi hakkında bilgilendirme yapabilmek amacıyla toplantılar düzenlenmesine yönelik komite oluşturulması pozitif psikoloji alanında ilerleme kaydedilmesine yol açmıştır. Bu gelişmenin ardından Pennsylvania Üniversitesi'nde Pozitif Psikoloji Merkezi kurularak Washington'da ilk Pozitif Psikoloji Zirvesi gerçekleştirilmiştir. American Psychologist dergisi ise pozitif psikoloji konusunda özel bir sayı yayımlamıştır (Linley ve diğerleri, 2006). Journal of Positive Psychology dergisinin 2006 yılında kurulması, 18-21 Haziran 2009'da Philadelphia, Pennsylvania, ABD'de birinci pozitif psikoloji kongresinin gerçekleştirilmesi (Hefferon ve Boniwell, 2011) gibi gelişmeler ışığında pozitif psikoloji alanında yürütülen çalışmalar hız kazanmış ve pozitif psikoloji ağlarının oluşturulması, kitaplar, dergi özel sayılarında konunun irdelenmesi ile pozitif psikoloji aktif büyüme göstermiştir (Linley ve diğerleri, 2006).

Pozitif psikoloji ile ilgili yazına kazandırılan yeni çalışmalara rağmen pozitif psikolojiye yönelik ciddi eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerden biri pozitif psikolojinin yeni bir kavram olmadığı yönündedir. Ancak araştırmalara yeni bir bakış açısı kazandıran pozitif psikoloji hareketi ile Seligman önceki bilim insanlarının düşüncelerini hafızalara geri getirmiştir (Hefferon ve Boniwell, 2011). Diener (2003)'e göre açıkça bilinen kavramlar dahi her bir kuşakta yeniden irdelenebilir. Böylece gerçekler ancak bilginin gelişmesi ile yeniden şekillenebilecektir.

Pozitif psikolojiye yöneltilen eleştirilerden bir diğeri bireylerdeki zayıf ve olumsuz yönlerin dikkate alınmadığı yönündedir. Ancak pozitif psikoloji, insan deneyiminin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla onların zayıf ve olumsuz yönlerini ihmal etmeden eksiksiz ve dengeli bilimsel bir çalışma alanı oluşturmayı hedeflemektedir (Seligman ve diğerleri, 2005). Bireylerin zayıf yönlerini reddetmeyen pozitif psikoloji bencillik, sağlıksız aile işlevleri, acı, etkisiz kurumlar gibi olumsuz yönlerin varlığını bütünüyle kabul etmektedir. Ancak pozitif psikoloji sevinmek, fedakârlık göstermek, sağlıklı aileler ve kurumlar oluşturmak gibi konuları yansıtan madalyonun diğer yüzünü inceleyerek insan deneyimi çeşitliliğine bütünüyle değinmek gerektiğine dikkat çekmektedir (Gable ve Haidt, 2005, s. 105). Bu açıdan Diener (2003) bireylerdeki güçlü yönlerin gelişti-

rilmesi ile sorunlarla daha etkili olarak mücadele edilebileceğini ifade etmektedir.

Pozitif psikolojiye yöneltilen eleştirilerden bir diğeri ise pozitif psikolojinin araştırma temelli olması, kuramsal açıklamalara göre nispeten yöntemsel olarak kesitsel ve korelasyonel çalışmalara daha fazla yer vermesi yönündedir. Pozitif psikoloji, araştırma bulgularının genellenebilirliğini sınırlandıran nitel çalışmaların ötesinde nicel çalışmalara daha fazla odaklanmıştır (Hefferon ve Boniwell, 2011). Bu yöndeki eleştirileri kısmen doğru bulan Eryılmaz (2013) öznel iyi oluşla ilgili, uyum kuramı, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya kuramı, erek kuramı, yargı kuramı ve akış kuramı gibi çalışmaların da olduğunu altını çizerek kuramsal açıklamalara dikkat çekmiştir. Fernández-Ríos ve Cornez (2009) pozitif psikolojideki nicel yaklaşımı eleştirerek psikolojik süreçlerin aşırı sayısallaştırılmasının insanı anlamada gerçekten yardımcı olamayacağını belirtmiştir. Pozitif psikoloji hareketini yöntemsel ve kavramsal açıdan eleştiren Lazarus (2003) ise pozitif psikolojiye yönelen psikologların yöntem konusunda dikkatli olmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Zorlukları barındıran çalışma çevresindeki işgörenlere yardımcı olunması bakımından yeni yollar arama çabasındaki kurumların bu arayışı, olumsuzluklar ve işgörenlerin zayıf yönlerinin iyileştirilmesinin ötesinde pozitif psikolojiyi dikkate alarak işgörenlerin güçlü yönlerinin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır (Avey, Luthans ve Jensen, 2009). Pozitif psikoloji Sheldon ve King (2001) tarafından ortalama bir bireyde neyin doğru gittiğini ve neyin gelişmekte olduğunu bulmaya çalışan bir gözden geçirme olarak değerlendirilmektedir.

Özen Kutanis ve Yıldız (2014)'a göre pozitif psikoloji alanında yapılan araştırmalar hızla artış göstermektedir. Özellikle öz-yeterlik, iyimserlik, umut, öznel iyi oluş ve özgüven gibi kavramlar araştırmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda yukarıda belirtilen eleştiriler dikkate alınarak pozitif psikoloji alanındaki çalışmaların yürütülmesi psikoloji yazını açısından önem arz etmektedir.

2. Pozitif Örgütsel Davranış

Pozitif psikoloji hareketi ışığında Pozitif Örgütsel Düşünce Okulu (Positive Organizational Scholarship) ve Pozitif Örgütsel Davranış (Positive Organizational Behavior) olmak üzere iki alt akım ortaya çıkmıştır. Pozitif Örgütsel Düşünce Okulu Michigan Üniversitesi bilim insanlarının çalışmalarına dayanmakta, krizler ve olumsuz durumlarla karşılaşan örgütlerin faaliyetlerini başarıyla sürdürebilmelerine katkıda bulunacak pozitif örgütsel niteliklere vurgu yapmaktadır. Pozitif Örgütsel Davranış akımı ise başta Luthans olmak üzere Nebraska Üniversitesi Gallup Liderlik Enstitüsü araştırmalarıyla ortaya atılmıştır (Luthans ve Youssef, 2004; Luthans ve Avolio, 2009).

İşgörenlerin davranışlarını bilimsel yöntemlerle tanımaya çalışan örgütsel davranış alanında, Western Electric isimli işletmenin Hawthorne fabrikalarında gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen önemli bulgular işgörenin pozitif duyguları ile performansları arasında ilişki olduğuna işaret etmektedir. Yine örgütsel davranış araştırmacıları tarafından yürütülen çalışmalarda pozitif güçlendirme, pozitif etki ve pozitif odaklı davranışların performans üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak her ne kadar pozitif örgütsel davranış hareketi incelese de örgütsel davranış alanında yürütülen araştırmalar, işyerinde ortaya çıkan, çalışanlar ve yönetim düzeyindeki işlev bozukluklarına ve problemlere odaklanmışlardır (Luthans, 2002b). Örneğin araştırmalarda stres, tükenmişlik, değişime direnme, yönetici ve işgörenlerin yetersizlikleri gibi konulara daha çok dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan Gallup Liderlik Enstitüsü ilk pozitif psikoloji konferansına destek olmuştur. Akademik anlamda Martin Seligman ve EdDiener tarafından bu konferansta sunulan çalışmalar, pozitif yaklaşımın örgütsel davranış alanına nasıl uyarlanabileceği konusunda Fred Luthans'a ilham vermiştir. Bu doğrultuda psikoloji alanında olduğu gibi örgütsel davranış alanında da pozitif eğilime gereksinim duyulduğu belirtilmiştir (Luthans 2002a).

Pozitif örgütsel davranış işyeri müdahaleleri ve proaktif (öngörücü) yönetim ile geliştirilebilen durumsal değişkenlere odaklanmakta ve pozitif psikoloji, pozitif örgütsel düşünce okulu veya pozitif kişilik özellikleri ve pozitif bireysel farklılıkları vurgulayan insan kaynakları yönetimi gibi birçok yaklaşımdan farklılaşmaktadır. Pozitif örgütsel davranış ölçülebilir nitelikte, bireylerin performansının iyileştirilmesine zemin hazırlayan psikolojik durumları içermektedir (Luthans ve Youssef, 2004).

Pozitif örgütsel davranış, “günümüz çalışma yaşamındaki performansın artırılması için insan kaynaklarının ölçülebilir, geliştirilebilir ve etkili bir şekilde yönetilebilir pozitif odaklı güçlü yönleri ve psikolojik kapasiteleri ile ilgili yapılan çalışmalar ve uygulamalar” şeklinde tanımlanmaktadır (Luthans, 2002b, s.59). Pozitif örgütsel davranış, durumsal özellik taşıyan pozitif yönleri kapsamakta ve bu pozitif yönler çalışma yaşamında geliştirilebilmektedir (Luthans, 2002a).

Wright (2003)'a göre pozitif örgütsel davranış hareketi çerçevesinde işgörenler, sadece çalışma yaşamında arzu edilen sonuçlara ulaşımı sağlayacak bir yol değildir. İşgörenlerin mutluluğu, sağlığı ve iyileştirme sorunları da pozitif örgütsel davranış hareketinde bir hedef olarak yerini almalıdır.

Pozitif örgütsel davranış hareketi belirli ölçütlere sahiptir. Bu ölçütler; (1) teori, araştırma ve geçerli ölçüm temeline dayalı olma, (2) daha sabit özelliklere karşı durumluk öğeler içermeye ve gelişime açık olma, (3) performans üzerinde etkili olma şeklindedir (Luthans ve Avolio, 2009, s. 299). Pozitif örgütsel davranış hareketi li-

derlik, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve performans düzeyinin artırılması ile ilgili araştırmaların sürdürülebilirliği ve güvenilirliğine yönelik bilimsel bir yaklaşımdır (Luthans ve diğerleri, 2007b, s. 13). Pozitif örgütsel davranış hareketi durumsal eksenli psikolojik kapasitelere odaklanır. Sabit eksenli yönlerin aksine geliştirilmeye açık olan durumsal eksenli psikolojik kapasiteler kısa eğitim programları ve mikro düzeyde uygulamalar ile iyileştirilebilir (Luthans ve diğerleri, 2006a).

Luthans ve Avolio (2009)'ya göre pozitif örgütsel davranış hareketi zaman zaman yeni şişedeki eski şarap olarak eleştirilmektedir. Bu eleştiriye karşı yazarlar pozitif örgütsel davranışın en azından yeni bir restoranda servis edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu metafor ile kastedilen husus günümüz organizasyonlarının karşılaştığı değişen çevre koşulları, ileri teknoloji, umut, iyimserlik, dayanıklılık gibi örgütsel davranış alanındaki bazı temel yenilikler ile işverenlerin ve işgörenlerin değişen beklentileridir (Avey, Luthans ve Youssef, 2010). Bu bakımdan Luthans ve Avolio (2009) çalışma yaşamındaki pozitif düşüncelerin çevresel bağlamda yeni olmamasına rağmen pozitif örgütsel davranış ile ilgili pozitif yapıların geçmişten oldukça farklı olduğunu belirtmektedir.

3. Psikolojik Sermaye

Pozitif psikolojiye göre bireyler bazı pozitif özelliklere sahiptir. Çalışma yaşamında performans üzerinde etkiye sahip bu özellikler bireylerin yaşamları boyunca gelişmelerine imkân tanımaktadır. Pozitif psikoloji çalışmaları, bireyleri daha pozitif duruma getiren bu özelliklerin belirlenmesi bakımından önemli rol üstlenmektedir (Brandt, Gomes ve Boyanova, 2011). Daha önce belirtildiği üzere pozitif psikolojinin örgütsel alana uyarlanması ile şekillenen pozitif örgütsel davranış kapsamında ölçülebilir, geliştirilebilir ve yönetilebilir psikolojik durumlar özelinde gerçekleştirilen çalışmalar “Psikolojik Sermaye (Positive Psychological Capital- PsyCap)” kavramının yazına kazandırılmasını sağlamıştır (Luthans ve diğerleri, 2007b).

Luthans ve diğerlerinin (2007b) yaptığı tanıma göre “Psikolojik sermaye, bireyin psikolojik durumunun olumlu olarak gelişimidir ve zorlu işleri başarmak için gerekli çabayı gösterebileceğine güvenme (öz-yeterlik), şimdi ve gelecekte başarılı olmaya yönelik olumlu bir atf (iyimserlik), hedeflere yönelik azim gösterme ve gerektiğinde başarılı olmak için hedeflere yönelik yeni yollar bulma (umut), sorunlar ve sıkıntılar ile karşılaşıldığında başarıya ulaşmak için bunu kaldıracı bulma ve kendini toparlama (dayanıklılık) boyutları ile nitelendirilmektedir.” (s.3). Psikolojik sermaye daha durağan kişilik özelliklerinin aksine bireylerin gelişiminde önemli rol üstlenen durumsal eksenli pozitif yapılar olarak nitelendirilen öz-yeterlik (self-efficacy), umut (hope), iyimserlik (optimism) ve dayanıklılık

(resilience) olmak üzere dört temel alt boyutu barındırmaktadır (Avey, Patera ve West, 2006). Bu yönde psikolojik sermayenin alt boyutlarının değişime ve geliştirilmeye daha açık olduğu ifade edilebilir. Psikolojik sermayenin alt boyutları birbirinden bağımsızdır. Ancak bu boyutların ortak yönleri bulunduğu söylenebilir (Avey, Reichard, Luthans ve Mhatre, 2011). Örneğin Bandura (1998, s. 56)’ya göre “insanoğlunun başarısı ve psikolojik iyi oluşu, başarıya yönelik sayısız engelin ortadan kaldırılmasına yönelik iyimser bir bakış açısı gerektirir. Her ne kadar başarısız girişimler gerçekleşse de bu girişimlerin ardından başarı ortaya çıkabilir. Burada önemli olan ise kişisel dayanıklılıktır.” Psikolojik sermayenin bu doğrultuda çekirdek bir yapı olduğu, alt boyutlarının birlikte kullanılması sonucu sinerji oluştuğu dikkat çekmektedir (Luthans, Avolio, Walumbwa ve Li, 2005). Bu duruma göre psikolojik sermaye bütünsel açıdan alt boyutların etkilerinden daha büyük etkiye sahiptir (Luthans ve diğerleri, 2007b).

Psikolojik sermayenin temelleri beşeri sermaye ve sosyal sermayeye benzer şekilde ekonomik sermayeye dayanmaktadır. Şekil 1’de geçmişten günümüze değişen sermaye türlerine ilişkin sorular ve içerikleri yer almaktadır.

Geleneksel Ekonomik Sermaye	Beşeri Sermaye	Sosyal Sermaye	Pozitif Psikolojik Sermaye
Neye Sahipsiniz? →	Ne biliyorsunuz? →	Kimi Tanıyorsunuz? →	Kimsiniz?
Mali durum Maddi varlıklar (tesis, donanım, patent, veri)	Deneyim Eğitim Beceriler Bilgi Fikir	İlişkiler İletişim ağları Arkadaşlar	Öz-yeterlik Umut İyimserlik Dayanıklılık

Şekil 1: Rekabet Avantajı için Genişleyen Sermaye Türleri
(Luthans ve diğerleri, 2004)

Şekil 1 incelendiğinde sermaye türlerinin değişim gösterdiği, odaklandığı sorular temelinde birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Psikolojik sermaye beşeri sermayenin “ne biliyorsunuz?”, sosyal sermayenin “kimi biliyorsunuz?” sorularının ötesinde; “kimsiniz?” ve daha da önemlisi “ileride kim olacaksınız?” sorularına yoğunlaşan bir sermaye türüdür (Luthans ve diğerleri, 2006a).

Geleneksel ekonomik sermaye kavramına benzer şekilde psikolojik sermaye, performans düzeyinin gelişimine ve rekabet avantajına dönük bir yatırımdır (Lut-

hans ve diğerleri, 2006b). Günümüzde “kim olduğunuz” sorusu “ne biliyorsunuz?” ve “kimi biliyorsunuz?” soruları kadar önem taşımaktadır. Bugünün organizasyonlarına rekabet avantajı sağlama konusunda önemli katkıları bulunan beşeri sermaye ve sosyal sermayenin ötesinde artık psikolojik sermayenin geliştirilmesinin zamanı gelmiştir. Kişisel eksiklikler ve zihinsel rahatsızlıklar üzerine odaklanmanın yanı sıra bireylerin güçlü yönlerine vurgu yapılması psikolojik sermaye düzeyinin geliştirilmesini sağlayarak hem bireysel hem de örgütsel anlamda performansın iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır. Diğer taraftan psikolojik sermayeye önem veren örgütler şimdi ve gelecekte karşı karşıya kalabileceği güçlükler ile etkin mücadele edebilecektir (Luthans ve diğerleri, 2004, s. 49).

Psikolojik sermaye stresli durumlarla karşılaşan örgütler için kritik önem taşımaktadır. Günümüz dünyasında stres ve kayıplar yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır. Bu tür durumlarda yaşamsal faaliyetleri sürdürebilmek ve bireysel gelişimi destekleyebilmek için psikolojik sermaye kilit rol üstlenmektedir. Lazarus (2003)’a göre psikolojik sermayenin alt boyutları olarak öz-yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık stresle mücadelenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

3.1. Psikolojik Sermayenin Boyutları

Bağlamsal koşullara ve bireysel özelliklere göre değişebilen psikolojik sermaye geleneksel sermaye, beşeri sermaye ve sosyal sermaye türlerinde olduğu gibi bazı temel boyutları barındırmaktadır (Luthans ve Youssef, 2004; Luthans ve diğerleri, 2007a). Psikolojik sermayenin alt boyutlarını farklı oranlarda bütünleştirici rolü dikkate alındığında boyutların kuramsal altyapılarını ve etkileşimde olduğu kavramları ele almak, psikolojik sermayenin daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

3.1.1. Öz-Yeterlik (Self Efficay)

Sosyal bilişsel kuramın ana unsurlarından biri olarak öz-yeterlik kavramı Albert Bandura tarafından örgütsel davranış yazınına kazandırılmıştır. Bandura (1997, s. 194)’ ya göre kavram, engellerle karşılaşan bireylerin bu deneyimler karşısında kendine güvenmesi ve bu inancı doğrultusunda çaba sarf etmesi ile karakterize edilmektedir. Öz-yeterlik kavramı Stajkovic ve Luthans (1998, s. 66) tarafından “belirli koşullarda, belirli bir görevi başarılı bir şekilde yürütebilmek için gereksinim duyulan güdüler, bilişsel kaynakları ve davranış biçimlerini harekete geçirme noktasında bireyin kendine duyduğu güven” şeklinde tanımlanmıştır. Öz-yeterlik belirli bir olay odaklıdır, genel nitelik taşımamaktadır. Güçlüklerle karşılaşan birey olayın dinamiklerini dikkate alıp başarı ihtimalini de-

ğerlendirmekte ve öz-yeterlik algısına bağlı olarak eylemi gerçekleştirmektedir (Avey, Nimnicht ve Pigeon, 2009).

Bireylerin öz-yeterlik durumuna göre olayları algılama ve yorumlama biçimleri farklıdır (Bandura, 1994; Bandura, 1997). Örneğin öz-yeterlik düzeyi düşük olan bireyler stres belirtilerini yaşamaya daha yatkındır (Stajkovic ve Luthans 1998: 63), öz-yeterlik düzeyi yüksek olan birey ise zorlu görevleri kaçınılması gereken tehdit olarak algılamamakta, aksine güçlüklerle yüzleşmek gerektiğini düşünmektedirler (Bandura, 1994; Bandura, 2008).

Günümüz çalışma yaşamı dikkate alındığında bireylerin bazı zorluklarla karşılaşabileceği, bu deneyimlerin öz-yeterlik açısından işgören üzerinde olumsuz etkiler oluşturabileceği açıktır. Ancak öz-yeterlik inancının belirli bir olaya özgü nitelik gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda sürekli değişen çalışma yaşamında bu inancın arttırılmasına yönelik çabaların sürdürülmesi gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Luthans ve diğerleri, 2007b).

Bandura (1997)'ya göre öz-yeterlik düzeyi yüksek olan kişiler zorluklar ile karşılaştığında diğer bireylere göre daha çok çaba gösterip sebat ederek belirli bir görevi başarıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Stajkovic ve Luthans (1998) öz-yeterlik boyutunun performans üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Karatepe, Araslı ve Khan (2007) öz-yeterliğin örgüte yönelik duygusal bağlılığın bir öncülü olduğuna dikkat çekmektedir. Öz-yeterlik mesleki bağlılık ve iş tatmini ile pozitif ilişkili kavramdır (Chan, Lau, Nie, Lim ve Hogan, 2008; Wu ve diğerleri, 2012). Ayrıca bireyler çalışma yaşamında öz-yeterlik düzeylerine bağlı olarak fikir ve düşüncelerini belirtmede farklılık gösterebilmektedir. Öz-yeterliği düşük olan çalışanlar fikirlerini ve düşüncelerini belirtmeyerek örgütlerde sessiz kalmakta, öz-yeterliği yüksek olan çalışanlar ise fikir ve düşüncelerini paylaşmaktan çekinmemektedir (Üngüren ve Ercan, 2015).

3.1.2. Umut

Umut kavramı pozitif psikoloji alanında Snyder (2000)'ın çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Umut, pozitif güdüleyici bir kavramdır. Umut, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için sarf edilen çaba ve hedefe ulaşabilme yolunda yapılan planlamadan oluşan etkileşimli başarı anlayışı ile karakterize edilmektedir (Snyder ve diğerleri, 1991a; Helland ve Winston, 2005). Bilişsel bir süreç olan umut (Avey ve diğerleri, 2009), güçlükler karşısında iyi bir geleceğin düşünülmesi ve hedefler belirleyerek bu hedeflerin peşinden gidilmesini sağlayan güçtür (Helland ve Winston, 2005, s. 44). Umut; hedefler ve stratejiler belirlenmesi, bu stratejileri uygulama noktasında bireyin kendini motive edebilme kapasitesi ile bireyin bu kapasiteye dönük algısıdır (Snyder ve diğerleri, 2003, s. 122).

Umut, birbirini tamamlayıcı üç bileşene sahiptir; irade gücü (will power), hedefler (goals) ve hedefe ulaştıracak farklı yollar (pathways). İrade gücü, belirli bir görevin ya da hedefin gerçekleştirilebilmesi bakımından bireyin kararlı olması durumu ile karakterize edilmektedir. Umut düzeyi yüksek olan bireyler, hedefler belirlemek üzere harekete geçer ve bu hedefleri gerçekleştirme sürecinde kendilerini motive ederek kararlı çabalarını sürdürür. Ayrıca umut düzeyi yüksek olan bireyler, strese neden olan engellerin üstesinden gelebilmek için farklı yollar ararlar (Avey ve diğerleri, 2006, s. 46; Avey ve diğerleri, 2011, s. 134). Bu bakımdan öngörülen engellere karşı hazırlık yapılması olanağı tanıyan farklı yolların belirlenmesi, hedeflerin başarıyla gerçekleştirilmesine katkıda bulunan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilir. Belirli bir görevin veya hedefin başarıyla gerçekleştirilmesi için bu bileşenlerden sadece birine sahip olmak yeterli değildir. Bu doğrultuda hedeflere yönelik eylemlerin sürdürülebilmesi için her bir bileşen birlikte yer almalıdır (Snyder ve diğerleri, 1991b).

Hedef teorisi, iyimserlik, dayanıklılık, sorun çözme gibi pozitif psikolojik unsurlar hedeflerin belirlenmesi ve farklı yollar oluşturulması üzerine vurgu yapsa da bu unsurların umut ile arasında önemli farklılıkları olduğu öne sürülmektedir (Snyder ve diğerleri, 1991a; Luthans ve Jensen, 2002; Snyder ve diğerleri, 2003; Helland ve Winston, 2005). Umut teorisine göre belirlenen hedef, bir kişinin arzuladığı herhangi bir şey olabilir. Bu noktada hedefler, zamana bağlı olarak uzun süreli, kısa süreli ya da sıradan olabilir. Burada önemli olan ise umut düzeyi yüksek olan bireylerin bir önceki ulaşılan hedeflere göre daha zorlu yeni hedefler belirlemesidir (Snyder ve diğerleri, 2003, s. 123).

Umut, bireysel ve örgütsel çıktılar üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Hefferon ve Boniwell (2011)'e göre umut düzeyi yüksek olan bireyler performans ve akademik başarılarında daha yüksek sonuçlar elde etmektedir. Umut kavramı; akademik ve sportif başarı, fiziksel ve psikolojik sağlık, hayatta kalma ve baş etme becerisi, pozitif yaşam ve psikolojik iyi oluş gibi alanlarla pozitif yönde ilişkilidir (Luthans ve diğerleri, 2007b). Umut düzeyi yüksek olan işgörenler, çalıştığı örgütlerin daha çok kâr elde etmesine katkıda bulunmaktadır (Peterson ve Luthans, 2003).

Avey ve diğerleri (2006) umut kavramının işgören devamsızlığı ile negatif yönlü ilişkili olduğunu belirtmektedir. Umut ile örgütsel çıktılar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine Reichard, Avey, Lopez ve Dollwet (2013) tarafından yapılan meta analizde umut ile performans ve işgören refahı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu saptanmıştır. Umut ile sinizm arasında negatif yönlü (Karacaoğlu ve İnce, 2013), umut ile örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında ise pozitif yönlü ilişki (Thakre ve Mayekar, 2016) bulunmaktadır.

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında umut kavramının bireysel ve örgütsel dü-

zeyde çeşitli çıktılarla ilişkili olduğu, arzu edilen çıktılara ulaşabilmek için ödüllendirme sistemi, yönetim desteği, etkileşimli ve katılımcı eğitimler gibi yöntemlerle (Luthans ve diğerleri, 2007b) bireylerin umut düzeylerinin artırılması bakımından çaba sarf edilmesi gerektiği söylenebilir.

3.1.3. İyimserlik (Optimism)

İyimserlik kavramı, güdüleyici ve duygusal bileşenleri barındıran bilişsel bir süreçtir (Peterson, 2000, s. 47-49). İyimserlik kavramının açıklanması bakımından iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri kişiliğe özgü iyimserlik (dispositional optimism), bir diğeri ise açıklama biçimi olarak iyimserlik (explanatory optimism) şeklindedir. Kişiliğe özgü iyimserlik Carver ve Scheier (2002)'e göre sabit eksenli kişilik özelliği ile karakterize edilmektedir. Kavram genel olarak geleceğe ait beklentilerle ilişkilendirilmektedir. İyimserlik geleceğe ait olumlu beklentilere, kötümserlik ise geleceğe yönelik olumsuz beklentilere atfedilmektedir (Avey, Wernsing ve Luthans, 2008). İyimser bireyler, negatif olayları geçici engeller olarak yorumlarken, kötümser bireyler bu tür engellerin uzun süreli olabileceğini düşünmektedir (Peterson, Balthazard, Waldman ve Thatcher, 2008). Psikolojik olarak daha sağlıklı olan iyimser bireyler (Seligman, 2000) negatif olaylardan kaçınır. Bu durum depresyon, suçluluk ve umutsuzluğa kapılma gibi birçok olumsuz duygunun yaşanma olasılığını azaltır (Luthans ve Youssef, 2004; Rego, Sousa, Marques ve Cunha, 2012).

İyimserlik; mesleki tükenmişliğin engellenmesinde güçlü bir faktördür (Chang, Rand ve Strung, 2000). Ayrıca kavram otantik liderlik (Jensen ve Luthans, 2006), doğal duygu gösterimi (Kara ve Beğenirbaş, 2016) ve adanmışlık kavramları ile pozitif ilişkilidir. Diğer taraftan iyimserlik tükenmişlik ve sinizm üzerinde negatif etkiye sahiptir (Çalışkan, 2015). İyimserlik olgusu iş tatmini, örgütsel bağlılık ve psikolojik iyi oluş (Avey ve diğerleri, 2011) gibi arzu edilen sonuçlar üzerinde pozitif etkilere sahiptir.

3.1.4. Dayanıklılık (Resiliency)

Dayanıklılık, önceleri adapte olabilirlik ve başa çıkma değişkenleri ile ilişkili bir kişilik özelliği olarak tartışılrsa da özellikle 1970'lerde şizofrenik anneler ve çocukları üzerine odaklanan çalışmalar ile kavramsallaştırılmıştır (Luthans ve diğerleri, 2006b). 1970'lerde bir grup öncü psikolog ve psikiyatr, psikopatoloji riski altında bulunan ve gelişim sorunları yaşayan çocuklarda dayanıklılık olgusuna dikkat çekerek zorluklar karşısında kendini toparlayan, sağlıklı yaşamlarına devam eden çocuklar özelinde yürütülen araştırmalara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlamda Masten (2001) tarafından insanlara yardımcı olabilmek

adına yaşamda kaçınılmaz olan sorunlar ve risk faktörleri ile baş etmenin ve dayanıklı olmanın daha gerçekçi bir yaklaşım olduğu ileri sürülmüştür.

Dayanıklılık boyutu, stresli ve karmaşık çalışma ortamında kişilere yön veren en önemli psikolojik kaynaklardan biridir (Avey, Luthans ve Jensen, 2009). Dayanıklılık Luthans (2002b)'a göre “zorluk, çatışma, belirsizlik, başarısızlık hatta pozitif değişim, gelişmeler ve sorumluluk artışı karşısında bireyin kendini toparlayabilmesi ve iyileşmesi için sahip olduğu psikolojik kapasitesi” dir (s. 702). Dayanıklılık güçlüklerle ya da pozitif olaylarla karşılaşan bireyin arzu edilen sonuçlara ulaşmasını sağlayabilecek pozitif bir güçtür (Eid ve diğerleri, 2012; Kappagoda, Othman ve Alwis, 2014).

Dayanıklılık, değişen çevre koşullarında bireylerin esnek olmalarına ve değişime uyum sağlamalarına olanak tanır (Coutu, 2002). Dayanıklılık, bireylerin olumsuzluklara rağmen büyümelerini ve gelişmelerini sağlayan öngörücü özelliğe sahiptir. Bu yönü ile dayanıklılık, tepkisel adaptasyon veya azim ile karakterize edilen duygusal denge özelliğinden farklılık göstermektedir (Luthans ve Youssef, 2007). Dayanıklılık düzeyi yüksek olan bireyler zorluklarla karşılaştığında duygu durumu daha dengeli olarak hareket eder. Ayrıca bu bireyler yeni deneyimlere de daha açıktır (Fredrickson, Tugade ve Waugh, 2003; Luthans ve diğerleri, 2006b).

Psikolojik dayanıklılık yaşam doyumu, iyimserlik ve huzur dâhil olmak üzere birçok psikolojik kaynak ile ilişkilendirilmektedir. Dayanıklılık düzeyi yüksek bireyler sorunlara olumlu bir anlam yükleyebilir (Fredrickson ve diğerleri, 2003), bu bireylerin iş doyumu ve örgütte kalma isteği daha yüksek olabilir (Larrabee ve diğerleri, 2010).

Psikolojik dayanıklılık iş tatmini (Youssef ve Luthans, 2007), iş performansı (Luthans ve diğerleri, 2007a), örgütsel bağlılık (Çetin ve Basım, 2011) ile pozitif yönlü; duygusal tükenme (Çetin, Şeşen ve Basım, 2013) ile negatif yönlü ilişkilidir. Dayanıklılık aynı zamanda örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir (Jung ve Yoon, 2015). Diğer taraftan Çetin, Yeloğlu ve Basım (2015)'a göre psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında kişilik özellikleri önemli bir varyansa sahiptir. Yazarlara göre dışadönüklük, özdisiplin, gelişime açıklık ve uyumluluk seviyeleri yüksek, nörotiklik seviyeleri ise düşük kişilerin psikolojik dayanıklılıkları yüksektir.

Sonuç

Sermaye anlayışının değişim göstermesiyle birlikte özellikle bireylerin karşılaşabileceği güçlüklerle mücadele edebilmesi, geleceğe dönük olumlu beklentilere sahip olarak daha fazla başarıma eğilimi göstermesi, problemlere ilişkin birden fazla çözüm üretebilmesi ve sonuçlarla ilgili olumlu beklentiler öncülüğünde zor-

luklara karşı psikolojik dayanıklılık göstermesi genel iş davranışları bakımından günümüzde önem arz etmektedir. Bireylerin davranışlarını açıklamaya yardımcı olan ölçülebilir, geliştirilebilir ve yönetilebilir niteliğe sahip psikolojik sermaye bileşenleri olarak öz-yeterlik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık kavramları bireylerin görevleri ve amaçları başarmaları konusunda güdüleyici bir eğilime katkıda bulunmaları nedeniyle bütünsel olarak ele alınmaktadır (Avey, Luthans ve Mhatre, 2008).

Günümüz çalışma yaşamında özellikle hizmet endüstrileri kapsamında insan kaynakları sürdürülebilir rekabet avantajının elde edilmesi ve işletmelerin gelişimlerinin sağlanması yönünde önemli bir güç kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Birçok işletme hayatta kalmak için iyi performans göstermeleri gereken zorlu rekabet koşulları ile karşı karşıyadır. Bazı durumlarda depresyon, tsunami gibi doğal felaketlerin etkileriyle mücadele etmesi gereken işletmeler bazı durumlarda ise COVID-19 gibi pandemilerle yüzleşmek durumunda kalabilmektedir. Yaşanabilecek stres, panik, korku, endişe veya gelirlerin azalması, işten çıkarılma ve düşük ücretler sağlık durumu ve refah düzeyi üzerinde olumsuz etkiler oluşturarak bireylerin çalıştığı alanlarda ve yaşamlarında bazı değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu bakımdan güçlüklerle mücadele etmek durumunda olan işletmeler belirlenen amaçlara ulaşabilmek için çalışanların fiziksel katılımının yanı sıra psikolojik katılımını sağlamalı, öz-yeterlik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılığı güçlendirerek çeşitli eğitimler, uygulamalar ve stratejilerle işgörenlerin psikolojik sermayelerini geliştirmeye önem vermelidir. Çünkü işgörenlerin yüksek düzeyde psikolojik sermayeye sahip olmaları örgütsel bağlılıklarının artmasına, tükenmişlik algılarının zayıflamasına, iş tatmini düzeylerinin de yüksek olmasına katkıda bulunur. Psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan bireyler örgütlerdeki değişime daha açık olabilir ve daha yüksek düzeyde performans sergileyebilir. Esas olarak psikolojik sermayenin kârlılık ve gelişim olmak üzere iki temel özelliği göz önünde bulundurulduğunda işgörenlerin psikolojik sermayeleri hedeflere ulaşmak için kilit faktör olarak belirlenebilir. İşgörenlerin psikolojik sermaye düzeyleri desteklenerek işletmenin getiri oranları etkili şekilde arttırılabilir. Ayrıca bireylerin ve örgütlerin performansı üzerinde olumlu etkiye sahip psikolojik sermaye ile işletme yönetimi daha güçlü kılınabilir.

Kaynakça

1. Avey, J. B., Patera, J. L. & West, B. J. (2006). The Implications of Positive Psychological Capital on Employee Absenteeism. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, Vol. 13, No. 2, pp 42-60.
2. Avey, J., Wernsing, T. S., Luthans, F. (2008). Can Positive Employees Help Positive Organizational Change? Impact of Psychological Capital and Emotions on Relevant Attitudes and Behaviors, *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44:1, pp 48-70.
3. Avey, J. B., Luthans, F., & Mhatre, K. H. (2008). A call for Longitudinal Research in Positive Organizational Behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 29(5), 705-711.
4. Avey, J. B., Luthans, F. & Jensen, S. M. (2009). Psychological Capital: A Positive Resource for Combating Employee Stress and Turnover, *Human Resource Management*, Vol. 48, No. 5, pp 677- 693.
5. Avey, J. B., Nimnicht, J. L. & Pigeon, N. G. (2009). Two Field Studies Examining the Association Between Positive Psychological Capital and Employee Performance, *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 31 No. 5, pp 384-401.
6. Avey, J. B., Luthans, F. & Youssef, C. M. (2010). The Additive Value of Positive Psychological Capital in Predicting Work Attitudes and Behaviors, *Journal of Management*, Vol. 36 No. 2, pp 430-452.
7. Avey, J. B., Luthans, F., Smith, R. M. & Palmer, N. F. (2010). Impact of Positive Psychological Capital on Employee Well-Being Over Time. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15:1, pp, 17-28.
8. Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F. & Mhatre, K.H. (2011). Meta-Analysis of the Impact of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors, and Performance, *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 22, No.2, pp 127-152.
9. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior* (Vol. 4, pp 71-81). New York: Academic Press. <https://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura1994EHB.pdf> Erişim T.: 19.04.2017.
10. Bandura, A. (1997). Personal and Collective Efficacy in Human Adaptation and Change. In Adair, J. G., Belanger, D., & Dion, K. L. (Eds.), *Advances in Psychological Science*, Vol. 1: Personal, Social and Cultural Aspects (pp 51-71). Hove, UK: Psychology Press.
11. Bandura, A. (2008). An Agentic Perspective on Positive Psychology. In S. J. Lopez (Ed.), *Positive Psychology: Exploring the Best in People* (Vol. 1,

- Pp. 167– 196). Westport, CT: Greenwood Publishing.
12. Brandt, T., Gomes, J. F. S. & Boyanova, D. (2011). Personality and Psychological Capital As Indicators of Future Job Success? *LTA*, 3/11, 263-289.
 13. Carver, C. S., Scheier, M. F. & Segerstrom, S.C. (2010). Optimism, *Clinical Psychology Review*, 30, 879–889.
 14. Chang, C E., Rand, K. L., & Strunk D. R. (2000). Optimism and Risk for Job Burnout among Workind College Students: Stres as Mediator, *Personality and Individual Differences*, 29, pp 255-263.
 15. Chan, W. Y., Lau, S., Nie, Y., Lim, S., & Hogan, D. (2008). Organizational and Personal Predictors of Teacher Commitment: The Mediating Role of Teacher Efficacy and Identification with School, *American Educational Research Journal*, Vol. 45, No. 3, pp 597–630.
 16. Cole, K., Daly, A. & Mak, A. (2009). Good for the Soul: The Relationship between Work, Wellbeing and Psychological Capital,. *The Journal of Socio- Economics*, 38, pp 464–474. DOI:10.1016/j.socec.2008.10.004
 17. Coutu, D. L. (2002). How Resilience Works. *Harvard Business Review*. http://holycrossenergyleadershipacademy.com/uploads/How_Resilience_Works_-_Coutu_-_HBR.pdf Erişim T. : 27.04.2017.
 18. Çalışkan, S. C. (2015). Pozitif Örgütsel Davranış Değişkenleri ile Yeni Araştırma Modelleri Geliştirme Arayışları: Pozitif Örgütsel Davranış Değişkenlerinin İşe Adanmışlık, Tükenmişlik ve Sinizm Üzerine Etkileri ve Bu Etkileşimde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma, *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 363- 382.
 19. etin, F. ve Basım, H. N. (2011). Psikolojik Dayanıklılığın İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarındaki Rolöl, “İş, GÜÇ” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 03, 79-94, DOI: 10.4026/1303-2860.2011.184.x
 20. etin, F., şeşen, H. ve Basım, H. N. (2013). Örgütsel Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Sürecine Etkileri: Kamu Sektöründe Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), 95-108.
 21. etin, F., Yeloğlu, H. O. Ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik Dayanıklılığın Açıklanmasında Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Rolöl: Bir Kanonik İlişki Analizi, *Türk Psikoloji Dergisi*, Haziran 2015, 30 (75), 81-92.
 22. oban, A. (2013). Psikolojik Sermayenin Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerindeki Rolöl, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 17-33.
 23. Diener, E. (2003). What is Positive about Positive Psychology: The Cur-

- mudgeon and Pollyanna, *Psychological Inquiry*, Vol.14, No.2, pp 115-120.
24. Eid, J., Mearns, K., Larsson, G., Laberg, J.C. & Johnsen, B. H. (2012). Leadership, Psychological Capital and Safety Research: Conceptual Issues and Future Research Questions, *Safety Science*, 50, pp 55–61.
 25. Eryılmaz, A. (2013). Pozitif Psikolojinin Psikolojik Danışmanlık Ve Rehberlik Alanında Gelişimsel Ve Önleyici Hizmetler Bağlamında Kullanılması, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(1), 1-22.
 26. Fernández-Ríos, L. & Cornes, J. M. (2009). A Critical Review of the History and Current Status of Positive Psychology., *Annuary of Clinical and Health Psychology*, 5, pp 7-13.
 27. Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., & Waugh, C. E. (2003). What Good are Positive Emotions in Crises? A Prospective Study of Resilience and Emotions Following The Terrorist Attacks on The United States on September 11th, 2001, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (2), pp 365-376.
 28. Gable, Shelly L.& Haidt, J. (2005). What (and Why) is Positive Psychology? *Review of General Psychology* Copyright, 9 (2), pp 103–110.
 29. Görgens-Ekermans, G. & Herbert, M. (2013). Psychological Capital: Internal and External Validity of the Psychological Capital Questionnaire (PCQ-24) on a South African Sample, *SA Journal of Industrial Psychology*, 39(2), pp 1-12.
 30. Hefferon, K., & Boniwell, I. (2011) *Positive Psychology: Theory, Research, and Applications*. New York: Open University Press/Mc-Graw-Hill.
 31. Helland, M.R.& Winston, B. E. (2005). Towards a Deeper Understanding of Hope and Leadership, *Journal of Leadership and Organizational Studies*, Vol. 12, No.2, pp 42-53.
 32. Jensen, S. M., & Luthans, F. (2006). Relationship Between Entrepreneurs' Psychological Capital and Their Authentic Leadership, *Journal of Managerial Issues*, Vol. 18, No. 2, pp 254-273.
 33. Jung, H.S. & Yoon, H.H. (2015). The Impact of Employees' Positive Psychological Capital on Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behaviors in the Hotel, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 27 No. 6, pp 1135-1156.
 34. Kappagoda, S., Othman, H.Z.F. & Alwis, G.D. (2014). Psychological Capital and Job Performance: Development of a Conceptual Framework, *European Journal of Business and Management*, Vol. 6, No. 15, pp143-154.
 35. Karatepe, O., Araslı, H.& Khan, A. (2007). The Impact of Self-Efficacy on Job Outcomes of Hotel Employees, *International Journal of Hospitality &*

Tourism Administration, Vol. 8(4), pp 23-46.

36. Karacaoğlu, K., ve İnce, F. (2013). Pozitif Örgütsel Davranışın Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkileri: Kayseri İlindeki İmalat Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı:1, 181-202.
37. Kara, A. U. ve Beğenirbaş, M. (2016). Çalışanların Psikolojik Sermaye Algıları Onların Duygusal Rol Davranışlarını Etkiler mi?: Turizm Sektöründe Bir Araştırma, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, VII(I), 50-66.
38. Larson, M. & Luthans, F. (2006). Potential Added Value of Psychological Capital in Predicting Work Attitudes, Journal of Leadership and Organizational Studies, Vol. 13, No. 1, pp 45-62.
39. Larrabee, J.H., Wu, Y., Persily, C.A., Simoni, P.S., Johnston, P.A., Marcischak, T.L., Mott, C.L. & Gladden, S.D. (2010). Influence of Stress Resiliency on RN Job Satisfaction and Intent to Stay, Western Journal of Nursing Research, Vol. 32 No. 1, pp 81-102.
40. Larson, M. D., Norman, S. M., Hughes, L. W. & Avey, J. B. (2013). Psychological Capital: A New Lens for Understanding Employee Fit and Attitudes, International Journal of Leadership Studies, Vol. 8, Iss. 1, pp 28-43.
41. Lazarus, R. S. (2003). Does the Positive Psychology Movement have Legs? Psychological Inquiry, 14(2), pp 93–109.
42. Linley, P. A., Joseph, S., Harrington, S., & Wood, A. M. (2006). Positive Psychology: Past, Present, and (Possible) Future, Journal of Positive Psychology, 1(1), pp 3–16.
43. Luthans, F. (2002a). The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior, Journal of Organizational Behavior, 23, pp 695–706.
44. Luthans, F. (2002b). Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths, Academy of Management Executive , 16(1), pp 57-72.
45. Luthans, F. & Jensen, S. M. (2002). Hope: A New Positive Strength for Human Resource Development, Human Resource Development Review, 1 (3), pp 304–322.
46. Luthans, F. & Youssef, C. M. (2004). Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage, Organizational Dynamics, Vol. 33, No. 2, pp 143–160.
47. Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital, Business Horizons, 47(1), pp 45-50.
48. Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Li, W. (2005). The Psycho-

- logical Capital of Chinese Workers: Exploring the Relationship with Performance, *Management and Organization Review*, 1(2), pp 249–271.
49. Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M., & Combs, G. J. (2006a). Psychological Capital Development: Toward a Micro-Intervention, *Journal of Organizational Behavior*, 27, pp 387–393.
 50. Luthans, F., Vogelgesang, G. R. & Lester, P.B. (2006b). Developing the Psychological Capital of Resiliency, *Human Resource Development Review*, 5(1), pp 25-44.
 51. Luthans, F. & Youssef, C.M. (2007). Emerging Positive Organizational Behavior, *Journal of Management*, Vol. 33, pp 321-349.
 52. Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. & Norman, S. M. (2007a). Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction, *Personnel Psychology*, Vol. 60, pp 541-572.
 53. Luthans, F., Youssef, C. M. & Avolio, B. J. (2007b). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. Oxford University Press.
 54. Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J. & Avey, J. B. (2008). The Mediating Role of Psychological Capital in the Supportive Organizational Climate- Employee Performance Relationship, *Journal of Organizational Behavior*, 29, pp 219–238.
 55. Luthans, F. & Avolio, B. J. (2009). The Point of Positive Organizational Behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 30, pp 291-307.
 56. Luthans, F., Avey, J. B. , Avolio, B. J. & Peterson, S. J. (2010). The Development and Resulting Performance Impact of Positive Psychological Capital, *Human Resource Development Quarterly*, 21 (1), pp 41-67.
 57. Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic Resilience Processes in Development, *American Psychologist*, Vol. 56, No. 3, pp 227-238.
 58. Özen Kutanis, R. ve Yıldız, E. (2014). Pozitif Psikoloji ile Pozitif Örgütsel Davranış İlişkisi ve Pozitif Örgütsel Davranış Boyutları Üzerine Bir Değerleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt:5, Sayı:11, 135-154.
 59. Peterson, S.J. (2000). The Future of Optimism, *American Psychologist*, 55(1), pp 44- 55.
 60. Peterson, S.J. & Luthans, F. (2003). The Positive Impact and Development of Hopeful Leaders, *Leadership and Organizational Development Journal*, Vol. 24, pp 26-31.
 61. Peterson, S. J., Balthazard, B. A., Waldman, D. A. & Thatcher, R. W. (2008). Are the Brains of Optimistic, Hopeful, Confident, and Resilient Leaders Different? *Organizational Dynamics*, Vol. 37, No. 4, pp 342–353.

62. Rego, A., Sousa, F., Marques, C., & Cunha, M.P. (2012). Authentic Leadership Promoting Employees Psychological Capital and Creativity, *Journal of Business Research*, 65, pp 429-437.
63. Reichard, R. J., Avey, J. B., Lopez, S. & Dollwet, M. (2013). Having the Will and Finding the Way: A Review and Meta-Analysis of Hope at Work, *The Journal of Positive Psychology*, Vol. 8, No. 4, pp 292–304.
64. Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An Introduction, *American Psychologist*, Vol. 55, No.1, pp 5–14.
65. Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions, *American Psychologist*, 60, pp 410-421.
66. Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why Positive Psychology is Necessary, *American Psychologist*, Vol. 56, No. 3, pp 216–217.
67. Snyder, C. R., Irving, L. M., & Anderson, J. R. (1991a). Hope and Health. In C. R. Snyder (Ed.), *Handbook of Social and Clinical Psychology* (pp 295–305). Oxford: Oxford University Press.
68. Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., Yoshinobu, L., Gibb, J., Langelle, C. & Harney, P. (1991b). The Will and the Ways: Development and Validation of an Individual-Differences Measure of Hope, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 60, No. 4, pp 570-585.
69. Snyder, C. R., Lopez, S. J., Shorey, H. S., Rand, K. L. & Feldman, D. B. (2003). Hope Theory, Measurements, and Applications to School Psychology, *School Psychology Quarterly*, Vol. 18, No. 2, pp 122–139.
70. Stajkovic, A. D. & Luthans, F. (1998). Social Cognitive Theory and Self-Efficacy: Going Beyond Traditional Motivational and Behavioral Approaches, *Organizational Dynamics*, 26, pp 62-74.
71. Thakre, N. & Mayekar, R. (2016). Hope, Organizational Commitment and Organizational Citizenship Behaviour among Employees of Private Sector Organizations, *Indian Journal of Positive Psychology*, Vol. 7, No. 4, pp 480- 484.
72. Üngüren, E. ve Ercan, A. (2015). Sessizleşen Örgütlerde Öz Yeterlilik Algısının Rolü: Alanya'daki Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7/2, 115-156.
73. Wu, S. F. V., Lee, M. C., Liang, S. Y., Chuang, Y. H., Lu, Y. Y. & Wu, M. P. (2012). Self-Efficacy, Professional Commitment, and Job Satisfaction of Diabetic Medical Care Personnel. *Contemporary Nurse*, 43(1), pp 38–46.
74. Wright, T. A. (2003). Positive Organizational Behavior: An Idea Whose

- Time has Truly Come, *Journal of Organizational Behavior*, 24, pp 437–442.
75. Youssef, C. M. & Luthans, F. (2007). Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope, Optimism, and Resilience, *Journal of Management*, 33 (5), pp 774-800.

• Bölüm-9 •

ULUSLARARASI TİCARET KAPSAMINDA İŞLETMELERİN LOJİSTİK SORUNLARI

Gonca Reyhan AKKARTAL¹
Mustafa USTA²

1. Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü Dr. Öğretim Üyesi

2. Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencisi

Giriş

Globalleşen dünyada devamlı değişime uğrayan teknoloji, ekonomiye yön vermekle beraber firmaları, firmaların yapısını, yönetim biçimlerini ve hatta yöneticilerini etkilemekte ve değiştirmektedir. Kaldı ki dünyanın ekonomik düzeyi içerisinde yaşanan bu gelişmeler, ticaretin milletler arası duruma gelmesini sağlamıştır. Milletler arası ticari işlemler, dış ticaret olarak isimlendirilmektedir. Uluslararası ticaret, bir devletin ekonomik bakımdan gelişim göstermesine, ulusal gelirinin artmasına, milletler arası ilişkilerin iyi durumda olmasına, milletlerin tanıtım yapmalarına oldukça katkı sağlamaktadır.

Bir millet sınırları dışında yer alan bütün alıcılar uluslararası pazarı meydana getirir. Bu pazar yurtiçinde yer alan tüketiciler, endüstriyel, kamu ve buna benzer pazarların devamı özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla milletler arası pazarlar da çoğunlukla yurtiçi pazarlama ilkeleri hakimdir. Pazarlamanın ürün geliştirme, fiyatlandırma, tutundurma ve dağıtım stratejilerinin tamamı uygulanmaktadır. Milletler arası ticaret ise milletler arası pazarlama etkinlikleri sonucunda mal ve hizmet işlemlerinden oluşmaktadır. Uluslararası ticarete firmaların hangi malları, ne yolla, nerede, hangi fiyatla, hangi dağıtım yöntemini kullanarak ve hangi finansman biçimleriyle satacakları birçok kural ile saptanmıştır.

Bu kurallar çerçevesinde uluslararası ticarete teslim biçimleri genel merkezi Paris'te yer alan Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce-ICC- UTO) tarafından yayınlanan "Incoterms", milletler arası ticaret işlemlerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkları ya da uyuşmazlıkları ve hukuki bakımdan meydana gelen ihtilafları yok etmek maksadıyla birçok düzenlemeler ile ilk olarak 1936 yılında "INCOTERMS" ismiyle yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenlemeler ile alıcılarla satıcıların boş yere para ve zaman kaybı yaşamaması hedeflenmiştir. Ancak zaman geçtikçe 2010 yılında "INCOTERMS" ler tekrar düzenlenmiştir.

Milletler arası pazarlama içerisinde hem ihracata hem de ithalata konu olan ürün ve bu ürünün fiyat stratejisiyle tutundurması kadar mühim olan başka bir faaliyet de lojistikdir. Genel anlamı itibariyle lojistik kavramı tedarik, üretim ve dağıtım etkinlikleriyle ilgili olarak, kaynakların tahsis ve denetim süreci şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat lojistik kavramı dış ticaretle ilişkili olarak ele alındığında sınırlı anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla lojistik; belli bir değer karşılığında alıcının gereksinimini gidermeye ilişkin olarak nihai bir malın ihracatçı ülkede yer alan üretim alanından, ithalatçı ülkedeki tüketim alanına ulaştırılmasını sağlayan bütün işlemler ve faaliyetler, bu işlem ve faaliyetlerin yönetilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Canitez ve Tümer, 2005: 153). Gerçekleştirilen tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi lojistik kavramı yalnızca milletlerarası pazarlamaya konu olan malın kanalda taşınması anlamına gelmemektedir. Taşıma faaliyetleri-

nin planlanması, doğru koşullarda malın üretim yerinden tüketim yerine transfer edilmesi, stokların yönetilmesi ve yüklemeye boşaltma gibi birçok başka faaliyet de lojistik kavramı içerisinde yer almaktadır. Buna ek olarak milletlerarası ticarette firmaların en mühim sorunlar yaşadığı alanlardan bir tanesi de yine lojistik faaliyetleridir.

1. İşletmelerin Uluslararası Ticarete Karşılaşabilecekleri Sorunlar

1.1. İşletmenin Tedarik Fonksiyonundan Kaynaklanan Sorunlar

Tedarik, firmaların gereksinim duyduğu girdilerin (hammadde, malzeme, donanım, parçalar, bitmiş ya da yarı bitmiş ürünler vb.) temin edilmesine ilişkin olan süreç, faaliyet veya sorumluluklar şeklinde ifade edilmektedir. Bu kavram, firma gereksinimlerinin saptanması ve bu gereksinimleri giderebilecek bir tedarikçi tercih edilmesi, mal teslimiyle ilgili koşulların müzakeresi ve teslim edilmesiyle alakalı işlemlerin gerçekleştirilmesine yönelik işlevleri kapsamaktadır (Timur, 2013: 5).

Firmalar tedarik fonksiyonları ile ilgili başlıca belirtilen problemleri yaşamaktadır:

Tedarik fonksiyonundan kaynaklanan yüksek maliyetler: Firmaların tedarik maliyetlerini minimuma indirme gayreti, firmanın tedarik fonksiyonundan doğan başlıca problemlerden bir tanesidir. Genel itibariyle kâr etme güdüsü ve bu gaye doğrultusunda rekabette üstünlük elde etme gayreti tüm firmaların doğasında mevcut olan bir olgudur. Dolayısıyla kâr sağlayabilmenin geleneksel yöntemlerinden bir tanesi de Kayserili esnafların değişimiyle, malı alırken kazanç sağlamaktan geçmektedir. Firmaların tedarik süreci içinde maliyetleri minimumda tutması, firma kârını en üst seviyeye çıkarmasını sağlayacaktır (Timur, 2013: 36). Ek olarak depolama maliyetlerinin de belirlenmesini sağlayan en önemli iki unsurdan bir tanesi de firmaların tedarik stratejileridir (Deran, 2012: 90).

Sipariş yönetiminden kaynaklanan sorunlar: Noksan ya da hatalı alınan siparişler depolama maliyetlerinde artışa neden olmakla birlikte doğru malın doğru müşteriye doğru zamanda ve doğru yerde ulaştırılması hususunda, sipariş yönetiminin verimliliğinin önemi oldukça büyüktür. Sipariş işleme hususunda gerçekleşen problemler firmaların para, zaman ve prestij kaybı yaşamasına sebep olmaktadır. Yanılgı ve hataya yer olmayan bu faaliyet, firmalar bakımından oldukça önemlidir. Bir sipariş, müşteriyi tatmin edecek biçimde ve doğru yerde, doğru zamanda teslim edilmelidir. Müşteri memnuniyetine odaklı olan bu hizmetin verilebilmesi için siparişlerin planlanması, alınması, aktarımı, işlenmesi, hazırlanması ve gönderilmesi esnasında bilgi, envanter ve dökümantasyon noksansız ve hatasız gerçekleştirilmesi önemli bir husustur (Gürdal, 2006: 23). Bu problem

firmaları hem tedarik bakımından hem de pazarlama bakımından yakından ilgilendirmektedir.

Satın almadan kaynaklanan sorunlar: Talep edilen kalite, zaman ve miktarda, uygun fiyatta, uygun bir teslimat ve ödeme planı sayesinde ürün ya da hizmetin mülkiyetinin satıcıdan alıcıya geçmesi şeklinde tanımlanan satın alma etkinliği firmaların rekabette üstünlük sağlamaları bakımından etkin bir role sahiptir (Akandere, 2013: 44).

Tedarikçiden kaynaklanan sorunlar: Firmalar tedarik faaliyetlerini kendileri yapabilecekleri gibi dış kaynak kullanımını da tercih edebilmektedir. Bu hususta tedarikçinin güvenilir olması, eğitim düzeyi ve iş deneyimi dikkat edilmesi gereken etkenlerdir.

Tedarik biriminde görevli personelden kaynaklanan sorunlar: Tedarik faaliyetlerini kendi olanakları ile sağlayan firmaların, ilgili birimlerde yer alan personelin eğitim düzeyi, iş deneyimi ve firmaya olan sadakati hususunda problemler var ise ilgili etki edecektir.

Envanter (Stok) yönetiminden kaynaklanan sorunlar: Firmalar envanter (stok= faaliyetleri aracılığıyla hizmet kalitesini arttırmak, total lojistik maliyetleri geri çekmek, müşterilerin talepleri ve hazırlık sürecinde meydana gelen belirsizlik durumu işe başa çıkabilmek, dönemsel malların sene süresince erişilebilir olmasına olanak sağlamak, lojistik işleyişinin yönetimindeki pasiflik durumunun giderilmesi ve fiyatlandırma politikasına göre satın alma gibi nedenlerle stok bulundurmaktadırlar. Firmalar birtakım avantajlar sağlasa da stok bulundurma, fiyat maliyeti ve depolama maliyetleri bakımından olumsuzluklar meydana getirebilmektedir (Özdemir, 2012: 42). Firmalar, satış birimlerinin istekleri doğru zamanda karşılayabilmek maksadıyla envanterin yüksek tutulmasını talep etmesi, finans biriminin sermayenin verimli kullanılması maksadıyla envanterin düşük tutulmasını talep etmesi gibi çelişkili taleplerle karşı karşıya kalabilmektedir (Kamışlı, 2013: 65). Buna benzer durumların doğru yönetilememesi firmaları negatif yönde etkileyecektir.

Depolamadan kaynaklanan sorunlar: Hammaddenin üretim aşamasına hazırlanması, ambalajlanması, muhafaza edilmesi gibi pek çok faaliyetin gerçekleştirildiği depolama olarak isimlendirilen bu kavram, toplama (biriktirme, ayırma, tahsis etme ve gruplandırma gibi işlevleri kapsamaktadır (Keskin, 2011: 332). Depolama sırasında kimi işlemler gerçekleştirilirken malzemelerde meydana gelen tahrifat, bozulma ve hatalı işleme firmalara olumsuz etki etmektedir.

Malzeme akışındaki süreklilikle operasyonların devam ettirilmesi için gerekli hizmetin verilebilmesi ve tedariki, stok yatırımlarının ve kayıplarının en alt seviyede tutulması, satın alınan ürünlerin standardize edilmesi, ürün ve hizmetlerin

minimum fiyattan alınması, maliyetlerin minimum seviyede tutulması gibi işlemlerin talep edilen seviyede olması gerekmektedir (Çekerol, 2013: 81). Firmalar bakımından bu durum mühim bir problem yaratmaktadır. Bu hususta gerçekleşecek hatalar firmalara negatif etki edecektir.

Taşıma sürecinde yaşanan sorunlar: Tedarik kavramının en mühim işlevlerinden bir tanesi olan taşıma işlemleri tedarik etkinliklerinin ana unsurlarından bir tanesidir. Doğru malın doğru müşteriye doğru yöntemlerle doğru zamanda ve doğru yerde ulaştırılması konusunda taşıma işlemleri önemli bir role sahiptir. Bu işlemlerde gerçekleşen sorunlar firmaları finansal bakımdan darboğaza sokabilmekte ve rekabetteki üstünlüklerini, prestijlerini kaybetmelerine neden olabilmektedir.

1.2. İşletmenin Dış Kaynak Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar

Geldiğimiz noktada lojistik işi yapanlar tarafından sıklıkla kullanılan ve birçok yarar sağlayan dış kaynak, farklı alanlarda sorumluluk sahibi olmak isteyen lojistikçilerin vazgeçilmezi durumuna gelmiştir (Keskin, 2011: 239).

Koban ve Keser (2010), kimi hallerde bilhassa iki işletmenin birbirini tanıma, yönetme ve yönlendirme hususlarındaki yetersizliklerinin aşağıda belirtilen problemleri meydana getirdiğini ifade etmektedir (Koban ve Keser, 2010: 65-66):

- Hizmet satın alan firmanın lojistik işlevler üzerindeki kontrolünü yitirme riski
- Hizmet veren işletmeye gereğinden fazla bağılılık
- Hizmet veren işletmenin verdiği sözleri zamanında yerine getirememesi ya da hiç yerine getirememesi
- Hizmet veren işletmenin değişimlere uyum sağlayamaması
- Hizmet satın alan firmanın iş hedeflerini anlaması konusunda yetersiz kalması
- İşletmelerin gizliliklerine dikkat ettikleri konuların paylaşılması riski
- Hizmet satın alan ve hizmet sağlayan işletmeler arasındaki bilgi akışında meydana gelen aksaklıklar
- Hizmet sağlayan işletmenin depolama ve dağıtım kanallarının hizmet satın alan işletmenin gereksinimlerini giderememesi
- Hizmet sağlayan işletmelerin kaliteli işgücü noksanlığı dolayısıyla verilen hizmette profesyonel olamaması
- Ülkelerin sık değişen mevzuatı

1.3. Devlet Mevzuatından Kaynaklanan Sorunlar

Lojistik bakımından kanuni düzenlemeler, tehlike arz eden ve insanların sağlığına etki edecek maddelerin taşınma ve depolanması ve doğanın korunmasıyla ilgili oluşturulan zorlayıcı kuralları ifade etmektedir. Standartlar ise daha önce belirlenmiş olan kıstaslara uygunluk durumunu ifade etmektedir (Akyıldız, 2004: 7). Ülkemizde lojistik sektörünü karayolları bakımından alakadar eden ilk kanuni düzenleme 10 Temmuz 2003 tarihinde 4925 sayılı Karayolu Taşıma Yasası'dır. Bu kanun ile beraber sektör içerisinde belli bir standardizasyon meydana getirilmesi gaye edinilmiş ve taşımacılık sektöründe çalışabilmek için zorunlu olan finansal koşullar, mesleki olarak yeterlilik seviyesi ve mesleki saygınlık kıstasları tekrar düzenlemeye alınmıştır (Karamolla, 2015: 74).

4925 sayılı Karayolu Taşıma Kanunu 10. Maddesinin ikinci fıkrasında, taşıma faaliyetleri komisyoncularının kendi adlarına eşya taşıyabilmeleri için ilgili taşımaları bir müvekkil hesabına gerçekleştirmeleri zorunluluğu yer almaktadır. Belirtilen koşul, kişileri taşıma işlemleri komisyoncularının asla kendi isimlerine ve hesaplarına taşıma sözleşmesi akdedemeyecekleri bir duruma getirmiştir. Oysaki taşıma işleri komisyoncusu vakaların gidişatına göre taşıma işlemini kendi nam ve hesabına gerçekleştirmesi gerekli olabilmektedir. Bu nedenle taşıma işleri komisyoncusu adı altında taşıma faaliyetleri içerisinde yer alan kişilerin taraf durumunda olduğu bütün sözleşmelerin kendi nam ve hesaplarına olmaması isabetli bir karar niteliği taşımamaktadır (Canıtez ve Tümer, 2005).

Taşımacılık sektörünün yasal ve finansal boyutları ele alındığında içerisinde olunan durumun çoğunluğunun kayıt dışı işlemlerden meydana geldiği gözlemlenmektedir. Bahsi geçen işlemler kayıt altına alınır ise finansal bakımdan ülke önemli bir gelir elde edecek ve sektörün reel büyüklüğü anlaşılabilecektir. Kanun önerileri ile ve problemlerin giderilmesiyle ilgili çıkartılan yönetmelikler aracılığıyla sektördeki karışık durumun düzenlenmesi ve bu hususta daha kuvvetli ve kurumsal firmaların meydana getirilmesi hedeflenmektedir. Avrupa Birliği standartları bakımından faydalı ve gerekli olan bu kanuni düzenlemelerle uyum sürecine dahil olabilmek hedeflenmektedir. Bu yolla lojistik işletmeciliği bir sistem kavramı olarak ilk defa tanımlanmaktadır (Mersin, 2003: 38).

Hukuki literatürde lojistik işletmeciliği, kendi adına ve hesabına taşımacılık gerçekleştirmekle birlikte lojistik işlemleri çerçevesinde tedarik, depolama, ambalajlama, satış ve pazarlama, siparişlerin planlanması, dağıtılması ve nakliye edilmesi gibi hizmetleri sorumluluk edinen gerçek ve tüzel kişiler şeklinde tanımlanmaktadır. Yönetmeliğin 6. Maddesi a bendinde gerçekleştirilen açıklamada, lojistik işletmeciliği gerçekleştirmek isteyen firmaların Ulaştırma Bakanlığı onaylı 5 yıl süreli yetki belgesi alma zorunluluğu belirtilmiştir. Bu belgeyi alabil-

mek için yöne aynı yönetmelikte belirtilen hem genel hem de özel şartlara sahip olma zorunluluğu bulunmaktadır (Karamolla, 2015: 74).

Uygulanma şekli ve milletlerarası global ticaret ve finansal faaliyetler ile direkt bağlantılı olması açısından oldukça dinamik ve değişken bir sektör olan taşımacılıkta, mevzuatın da aynı dinamizm içerisinde düzenlenmesi ve gelişmelere uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Kaldı ki sektör gün geçtikçe artış gösteren petrol fiyatlarından değişen arz-talep dengesine, kullanımı yapılan araç çeşitlerindeki ya da hedef pazarlardaki ekonomik ve politik koşullardaki değişimlerden toplumun beklentilerinde meydana gelen değişimlere kadar birçok boyutta ve çok miktara unsurdan etkilenmekte; ilgili mevzuatın yayınlandığı tarihte geçerli olan koşullar belli süre sonunda, orta ya da uzun vadede geçerliliğini kaybedebilmektedir (Çemberci vd., 2015: 238).

1.4. Lojistik Sistem Birimlerinden Kaynaklanan Sorunlar

Lojistik Bilgi Teknolojileri bilgisayar mekanizmalarını, bilgisayar örüntülerini, bulut işleyişlerini ve otomatik tanıma ve veri toplama işleyişlerini içermektedir. Lojistik Bilgi Sistemleri, tedarik zinciri içerisinde yer alan firmaların ayrı ayrı kendi planlama ve operasyon bakımından gereksinimlerini gideren, firma içerisinde ya da dışında farklı ilişkili işleyişlerle paralel çalışabilen yazılım sistemleridir. Bu noktada paralel çalışma yani entegrasyon şeklinde tanımlanan ilişki bilgi sistemleri arasındaki bilgi ve doküman akış işlevidir. Bu çerçevede lojistik sistem birimleri problemlerinden biri bilgi sistemleriyle alakalı problemlerdir.

Lojistik sektörün içerisinde teknoloji ve iletişim ağlarının verimli kullanılması, lojistik süreç içerisindeki gidişatın akıcı ve etkin bir biçimde devam etmesi anlamını taşımaktadır. Günümüzde lojistik alanında kullanılan bilişim teknolojileri ele alındığında; kurumsal kaynak planlama, uygu araç takip sistemleri, müşteri ilişkileri yönetim sistemi (CRM), depo yönetim sistemleri, nakliye yönetim sistemleri, sipariş takip ve yönetim sistemleri, veri tabanı yönetimi, RFID (Radio Frequency Identification) Radyo frekanslı tanımlama gibi programlar kullanılmaktadır. Lojistik alanında faaliyet gösteren işletmeler bu programlar ile depolarında bulunan envanter akışının yönetiminden filolar ile gerçekleşen taşımacılığın takip edilmesine, nakliye edilen malların rotalarının saptanmasına kadar pek çok faal süreç yapısı içerisinde bulunabilmektedirler (Kanalıcı, 2006: 29).

Farklı bir lojistik sistemi birimi problemi olarak ise çalışanların tecrübe ve eğitimleri gündeme gelmektedir. Sektörde devamlı yüksek tempoda çalışılması gerekmektedir. Firmaların gelişimlerine katkıda bulunacak kaliteli personel ne yazık ki yetiştirilememektedir. Ülkemizde lojistik sektöründe istihdamı sağlanan eğitimli personel istatistikleri sektörün hangi sebeple talep edilen seviyede geli-

şim göstermediğini açıklar niteliktedir (İlbeyi, 2015: 49).

Lojistik sektöründe gerçekleştirilen bir araştırmada ülkemizdeki lojistik profesyonellerinin aldığı eğitim konusunda bazı veriler elde edilmiştir. Buna göre Türk lojistik sektörü içerisinde çalışan profesyonellerin 0,47'si mavi yakalı, 0,10'u taşeron ve 0,43'ü beyaz yakalıdır. Bu sınıf içerisindeki eğitim durumu ele alındığında 0,27'si ortaöğretim, 0,46'sı lise, 0,22'si üniversite, 0,05'i ise lisansüstü programlardan mezundur. Buna ek olarak ülkemizde lojistik sektöründe bulunan profesyonellerin 0,14'ü bir ay içerisinde 20 saatten fazla, 0,22'si bir ayda 10 saatten fazla eğitim almışlardır. Ülkemizde lojistik sektöründe çalışanların yarısı ise bu konuda hiç eğitim sahibi değildir (Küçükşolak, 2006: 38-44).

Lojistik hizmetlerinin etkin ve sistemli bir biçimde işleyebilmesi için taşımacılığa özel donanım ve yazılım ihtiyacı bulunmaktadır. Firma içindeki karışık yapıların sistematik içerisinde yer alması ve yönetilmesini sağlayan ERP (Enterprise Resource Planning/Kurumsal Kaynakların Planlaması) gibi yazılımlar mevcuttur. Öte yandan müşteriler ağırları ve etkileşimlerin yönetilmesine etki eden CRM (Customer Relationship Management/Müşteri İlişkileri Yönetimi) gibi yazılımlar, sınırlı sayıda işletme tarafından kullanılmaktadır. Ürün stoklarının kontrolündeki ve taşımacılık sektöründeki malların gruplandırılmasına yarayan barkod sistemi daha ziyade büyük şirketler tarafından kullanılırken, RFID (Radio Frequency Identification/Radyo Frekanslı Tanıma) ve ASRS (Automatic Storage and Retrieval System/Otomatik Depolama ve Çekme Sistemi) kullanılması da finansal açıdan maliyetli olduğu için pek tercih edilmemektedir (Karamolla, 2015: 62).

1.5. Gümrüklerden Kaynaklanan Sorunlar

Dünya üzerinde taşımacılık ve lojistik alanı hizmet zincirinin en mühim ve vazgeçilmez parçalarından bir tanesi gümrükleme hizmetleridir. Fakat ülkemizde bu durum farklılık göstermektedir. Tedarik zinciri yönetimine olan bakış açısı ile bir ürünün üretildiği yerden tüketildiği yere kadar olan süre zarfındaki denetimini ve yönetimini gerçekleştirmeyi amaç edinen lojistik firmaları, bu süre zarfının vazgeçilmez bir halkası olan gümrük hizmetlerinde dış kaynak kullanımı için zorlanmaktadır. Kaldı ki kanun gereği taşımacılık işletmeleri müşterileri ne kadar kendilerinden isteseler de bu hizmeti dış kaynaklardan sağlamak durumundadır. Lojistik firmalarının kendi bünyelerinde karneli gümrük müşavirlerinin istihdam edilmesine olan engel devam etmektedir (UTİKAD, 2020)

Lojistik alanında hizmet sağlayan işletmelerin 0,958'i yani neredeyse tamamı önem seviyesine bakılmaksızın gerçekleştirilen değerlendirmede gümrük kapılarının daha etkin işletilebilmesi amacıyla bürokrasik süreçlerin minimuma indirilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu hususta gerçekleştirilmesi gereken

diğer tedbirler; teknik bakımdan sahip olunan altyapıların geliştirilmesi (0,896), gümrükte yer alan çalışanların eğitim düzeylerinin artırılması (0,833), haksız isteklerin engellenmesi (0,75), çalışan sayısının artırılması (0,604) şeklinde ifade edilmektedir. Bu neticeler gümrük kapılarında yapıya dayalı bir değişim gereksinimini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Gürdal, 2006: 101).

Ülkemizde gümrükleme hususunda meydana gelen problemler ele alındığında daha ziyade altyapısal problemler ve gümrük kontrolü gerçekleştiren görevlilerin eğitim açısından yeterli olamaması konuları gündeme gelmektedir. Buna ek olarak gümrük hizmetlerinin gereksinimlere yeterli oranda yanıt verememesi, gümrük personelinin rakamsal olarak yeterli olamaması ve gümrük prosedürlerinin yasalar da belirlendiğinden farklı olarak gümrük personelinin talepleri doğrultusunda hayata geçirilmesi gibi sorunlar gümrükte meydana gelen ticaret akışını negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca yasal olarak gümrük işleyişini düzenleyen yasa yapısının noksan kalması gibi hususlar, gümrük konusunda meydana gelen mekanik fonksiyonelliği yavaşlatan problemler olarak belirtilmektedir (UTİKAD, 2020).

1.6. Forwarder’ Lardan Kaynaklanan Sorunlar

Freight Forwarder ve Lojistik Hizmetler, bir veya birden çok taşıma çeşidi kullanılması suretiyle gerçekleştirilen taşımayla ilgili konsolidasyon, depolama, ambalajlama ve dağıtım ek olarak ek işlemler ve danışmanlık da dahil olmak üzere bütün hizmetler ve eşyanın gümrüğe beyan edilmesi, sigortalanması, değerli evrak oluşturulması ve ödemelerin alınması gibi işlemleri de içerisine alan hizmetler zincirini ifade etmektedir (Babacan, 2003: 9).

Forwarder lojistik faaliyetlerini düzenleyebilmesi için taşıma yönetim, dağıtım, depolama, paketleme, gümrükleme, sigortalama konuları ile mevzuat ve prosedürlerin iyi derecede bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple yük nakliyeciliğinin, ithalat-ihracat, taşımacılık, gümrük, depo-antrepo, sigorta gibi ana faaliyet konularında, işin başlamasından teslim edilmesine kadar olan süreçlerde bütün sorumlulukların başarılı bir biçimde yerine getirmesi gereklidir (Özen, 2006: 41). Ancak bazı zamanlarda Forwarder’den kaynaklanan problemlerin yaşandığı bilinmektedir.

1.7. Ulusal Altyapılardan Kaynaklanan Sorunlar

Milletlerin lojistik sektöründeki harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki payı incelendiğinde lojistik altyapılarının gelişmişlik düzeyine göre 0,10 ve 0,30 arasında değiştiği görülmektedir. Lojistik altyapısında gelişmeler yaşandıkça üretim ve dış ticaret faaliyetlerindeki verimlilik de artış göstermekte ve GSYİH içerisindeki oranı azalmaktadır. Bu oran, lojistik altyapısı olarak en çok gelişen ülkelerden bir tanesi olarak ifade edilen Almanya’da 0,10;

coğrafi şartlar sebebiyle altyapı ve etkin olamama problemleri yaşayan Nepal, Sudan, Irak gibi devletlerde 0,30'a çıkabilmektedir. Dünya Bankası'nın gerçekleştirdiği bir araştırma, dış ticaret yüklemelerinde meydana gelen gündelik gecikmelerin ticaret hacmini 0,01 oranında düşürdüğünü öngörmektedir. Aynı çalışmada bu tesirin zaman bakımından duyarlı olan tarım mahsullerinde ihracatı 0,07 oranında düşüreceğini de öngörmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1).

Lojistik alanının teknik bakımdan sahip olduğu altyapı ele alındığında bilhassa denizyolu ve demiryolu lojistiğinde önemli derecede altyapı noksanlıklarının bulunduğu görülmektedir. Denizyolu taşımacılığında olan noksanlıklar ele alındığında; limanlara gemiler aracılığıyla gönderilen malzemeleri depolayabilecek alanların yeterli olmaması, araç park yerlerinin meydana gelen talebi karşılama konusunda yeterli olamaması, boşaltma ve yükleme ekipman ve teknik araçların yetersiz kalması, limandaki yanaşma alanlarının yeterli düzeyde uygun olmaması, rıhtımlar ve rıhtım boylarının gemilerin yanaşmasında sorun teşkil etmesi gibi hususlarda ortaya çıkan problemler bir altyapı problemi olarak incelenmektedir. Limanlardaki fiziki ve teknik araç-gereç altyapı problemlerinin giderilmesi konusunda önemli bir role sahiptir (Narin, 2009: 68).

Demiryolu sahasında ise demiryolu ağ ve modernizasyonunun teknik altyapı bakımından yeterli olamaması mühim bir problem olarak belirtilmektedir. Karayollarındaki altyapı işleyişi ele alındığında ise işaretleme, araç güvenliği, fazla yüklemenin tespit edilmesi ve engellenmesi, karayolu mekanizmalarının denetlenmesi gibi mühim altyapı noksanlıkları şeklinde meydana gelmektedir (Gürdal, 2006: 22). Demiryolu bağlantısı taşıdığı yolcu kapasitesi dolayısıyla aynı zamanda meydana getirdiği katma değer bakımından Türkiye'nin ekonomisine oldukça önemli bir getiri kazandırmaktadır. Demiryollarında bulunan maliyetlerin daha fazla azaltılması olanaklıdır ancak başka yöntemlerle maliyetler düşürülürken öte yandan da altyapının belli kalite kıstaslarında olması gerekmektedir (Karamolla, 2015: 80).

Ülkemizde demiryollarında bulunan hatların iyi seviyeye getirilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Ulaştırma Bakanlığı, 2002 senesinden beri yenilenen demiryollarının altı bin kilometreyi aştığını belirtmektedir. Fakat demiryolu örüntümüzün en mühim problemlerinden biri olan tek hat işletmeciliğini sona erdirmek amacıyla yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Ayrıca Ulaştırma Bakanlığı, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Alman mali ve teknik desteği dolayısıyla tek hat olan kesimlerin çift hatta çıkartılması amacıyla on bin kilometre duble demiryolu projesine 2011 senesinde başlanacağını duyurmuştur (UTİKAD, 2020).

1.8. Lojistik Köylerden Kaynaklanan Sorunlar

Lojistik köyler, milli ve milletlerarası seviyede nakliye, lojistik ve eşya dağıtılmasıyla alakalı bütün faaliyetlerin kimi işletmeciler tarafından yürütüldüğü merkezler olarak ifade edilmektedir. Kuruluş yerleri çoğunlukla metropol bölgeler dışında olan ve başka ulaşım ağlarına yakın bulunan bölgelerden tercih edilir. Bu köylerde nakliye ve lojistikle alakalı etkinlikler yürüten işletmeciler, yapımı sağlanan binaların sahibi veya kiracıları olabilmektedir. Bir lojistik köyün serbest rekabet kuralları doğrultusunda işletmelerin sektörle alakalı bütün faaliyetleri gerçekleştirebilmesine olanak vermesi gerekmektedir. Bunun için ise gereksinim olan birçok kamusal tesisler ile donatılması gerekmektedir (Karadeniz ve Akpınar, 2011: 53). Örnek vermek gerekirse Hadımköy’de yer alan lojistik işletmelerde gerçekleştirilen anketler neticesinde bu işletmelerin en mühim problemlerinin 0,16 oranında altyapı ve ulaşım olanaklarının yetersiz kalması olduğu anlaşılmaktadır. 0,08 oranında çevre kirliliği ve 0,04 güvenlik problemi altyapı ve ulaşım olanaklarının yetersizliğinin ardından gelmektedir. Tüm bunlar haricinde buradaki lojistik işletmelerinin ana problemlerinin buraya ilişkin olmayan benzin fiyatları, sigorta primleri ve rekabet gibi genel problemler olduğu ve bu problemlerin 0,56 gibi ciddi bir orana sahip olduğu saptanmıştır (Karakuyu, 2010: 284). Öte yandan İzmit Körfezi çevresinde bulunan ağır sanayi tesisleri, liman işletmeleri ve dinamik ulaşım sektörü ile ülkemizi ekonomisinin temelini meydana getirmektedir. Sanayi devri içerisinde ekonomik gelişmeler doğrultusunda nüfusun hızlı bir biçimde artış göstermesi ve öncelikle İzmit kenti olacak şekilde yerleşmelerin gittikçe artması trafik, çevre kirliliği ve altyapı yetersizliği gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Kısmi olarak dar kabul edilebilecek bir yer üzerinde yoğun bir baskı meydana gelmiş olmakla beraber bu durum yeni imar uygulamalarını ve arazinin daha etkin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Karadeniz ve Akpınar, 2011: 58).

1.9. Yabancı Ülkelerin Uygulamış Oldukları Ambargolardan Kaynaklanan Sorunlar

Milletlerarası taşımalarda başka ülke yetkililerinden alınan izin belgeleri, geçiş belgesi olarak isimlendirilmektedir. Kimi ülkelerde protokoller doğrultusunda gerçekleştirilen anlaşmalar sonucunda geçişler sınırlı tutulmaktadır. İlgili ülkeler geçiş belgelerini Ulaştırma Bakanlığı’na ibraz etmekte ve Ulaştırma Bakanlığı TOBB aracılığıyla belgelerin dağıtımını sağlamaktadır. Ülkemiz milletlerarası alanda imzaladığı taşıma anlaşmaları dolayısıyla ihracatın değer cinsinden 0,35’ini, ton cinsinden ise 0,30’unu karayolu aracılığıyla taşımaktadır. Bu boyutta gerçekleşen bir karayolu taşımacılığı için oluşturulan taşıma kotaları ye-

terli olamamaktadır. Bu nedenle taşımacılar rotalarını değiştirmek durumunda kalmakta ve bundan dolayı varış zamanları da değişime uğramakta, taşıma maliyetleri artış göstermektedir. Bu durum Türk lojistik işletmelerinin milletlerarası sahada rekabet kuvvetini zayıflatmaktadır.

Milletlerarası taşımacılık içerisinde geçiş kotaları sektörün rekabet kuvvetine negatif etki eden en mühim unsurlardan bir tanesidir (Gürdal, 2006: 9). Ulaştırma Bakanlığı'nın gerçekleştirdiği girişimler sonucunda günümüzde taşıma kotalarında artışlar sağlanabilse de ülkemiz taşımaları konusunda gerçekleştirilen haksız uygulamalar dolayısıyla lojistik sektörü taşıma kotası problemi meydana gelmektedir. Öte yandan Avrupa Birliği'ne mensup devletlerin uyguladığı ayrımcı uygulama kendini, talep edilen çok yüksek vize ücretinden (aracı kuruluşlara ya da başvuru merkezlerine, sağlık ve seyahat sigortalarına verilen ücretler de dahil olacak şekilde), istenen dökümanların miktarca fazla olmasına (banka hesapları, kredi kartı bilgisi, tapu, araç ruhsatı, ticaret odası kayıtları hatta Avrupa Birliği'ne mensup ülkelerdeki iş insanlarından alınan davet mektupları gibi) kadar birçok biçimde ortaya çıkmaktadır (Karakeçili, 2011: 7-8).

1.10. Yabancı Ülkelerin Gümrük Kapılarından Kaynaklanan Sorunlar

Sınır hudutlarının verimli işlenmesi için birçok düzenleme gerçekleşmesi gerekmektedir. Örnek vermek gerekirse Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük ikinci sınır hudutu olan OTAY MESA kapısı ülkemizin en büyük ve en modern kabul edilen sınır kapısına göre daha fazla mesai gerçekleştirerek daha az sahaya sahip olarak bir günde 3000 aracın geçiş işlemlerini sağlamaktadır (İlbeyi, 2015: 50). Ek olarak bürokrasinin ağır işlenmesi, gümrük kapılarındaki işlemlerin hızlı bir biçimde yapılması konusunda mühim bir problem oluşturmaktadır. Limanlarda gerçekleştirilen aşırı bürokrasi işlemleri (önceden izin alınması, belge enflasyonu vs.), transit taşımacılığın son beş senede %70 azalmasına sebebiyet vermiştir (Gürdal, 2006: 95).

Lojistik bakımından gümrük ve sınır hudutlarındaki farklı bir problem insan, hayvan ve bitki sağlığıyla çevre bakımından güvenlik zafiyeti meydana getireceği görüşüyle kimi ülkelerde reformlar uygulanamamaktadır. Bunun neticesi olarak gerekli belge miktarı arttırılmakta ve gümrüklerde daha fazla ürün fiziksel muayene edilmektedir. Bu durum sınırlarda ve limanlarda çokça vakit harcanmasına ve maliyetlerin artışına sebebiyet vermektedir. Oysaki yurt içerisindeki ilgili kuruluşlarla ve farklı ülkeler ile risk değerlendirme hususunda bilgi paylaşımının çoğaltılması ve modern araçların kullanılması güvenlikten ödün vermeksizin riskli malların daha etkin tekniklerle saptanmasına olanak sağlamaktadır (Deliçay, 2015: 12).

Kaynakça

1. AKANDERE, Gökhan; “Lojistik Köylerin Etkin Yönetimi: Konya İline Yönelik Bir Model Önerisi”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.
2. AKYILDIZ, Murat; “Lojistik Dış Kaynak Kullanımını Etkileyen Faktörler”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2004, s. 1-20
3. BABACAN, Muazzez; “Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 2003, s. 8-15.
4. CANITEZ, Murat / TÜMER, Güçlü; İhracat ve İthalatta Lojistik, Uygulamalı İhracat-İthalat Dökümantasyon, Ankara, 2005.
5. ÇEKEROL, Serap; Lojistik Yönetimi, Eskişehir, 2013.
6. ÇEMBERCİ, Murat, UCA, Nagehan / CİVELEK, Emre; “Yurtiçi Mevzuatın Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Yapan Firmalar Üzerine Etkisi”, Akademik Bakış Dergisi, 2015, s.236-247.
7. DELİÇAY, Murat; Dünyada ve Türkiye’de Dış Ticareti Kolaylaştırmaya Yönelik Ulusal Koordinasyon Çalışmaları, Ankara, 2015.
8. DERAN, Ali; Lojistik Maliyet Kavramı, Maliyet Bilgilerinin Gereksinimi ve Unsurları, Eskişehir, 2012.
9. GÜRDAL, Salih; Türkiye Lojistik Sektörü Altyapı Analizi, İstanbul, 2006.
10. İLBEYİ, Erdem; “Dış Ticaretteki Bürokratik Engellerin Lojistik Sektörüne Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2015.
11. KAMIŞLI, Zehra; Envanter Yönetimi, Eskişehir, 2013.
12. KANALCI, Ömür; Türkiye ve Lojistik, İstanbul, 2006.
13. KARADENİZ, Vedat / AKPINAR, Erdal; “Türkiye’de Lojistik Köy Uygulamaları ve Yeni Bir Lojistik Köy Önerisi”, Marmara Coğrafya Dergisi, 2011, s.49-71.
14. KARAKEÇİLİ, Feridun; “15’inci yılında Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Yaşanan Temel Sorunlar”, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 2011.
15. KARAKUYU, Mehmet; “Lojistik Bir Merkez Olarak Hadımköy ve Sorunları”, Marmara Coğrafya Dergisi, 2010, s.269-286.
16. KARAMOLLA, Tanık; “Lojistik Sektörünün Yapısı ve Sektördeki Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri (İstanbul İli Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015.
17. KESKİN, Hakan; Kavramlar, Prensipler, Uygulamalar Lojistik El Kitabı ve Küresel Tedarik Zinciri Pratikleri, Ankara, 2011.
18. KOBAN, Emine / YILDIRIR, Hilal Keser; Dış Ticarete Lojistik, Bursa, 2010.

19. KÜÇÜKSOLAK, Tuğrul; “Dünya’da ve Türkiye’de Lojistik Eğitimi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006.
20. MERSİN, Doğan; “Lojistik Sektöründe Dış Kaynak Kullanımı”, 3D Lojistik Dergisi, 2003, s.92-95.
21. NARİN, Dündar; “Türkiye’de Lojistik Sektörünün Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2009.
22. ÖZDEMİR, Ali; Lojistiğin Temel Kavramları, Eskişehir, 2012.
23. ÖZEN, Özlem; “Denizyolu Taşımacılığında Yük Sevkiyatçılığının Karar Yaklaşımları ve Bilgi Teknolojileri Uygulamaları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006.
24. T.C. KALKINMA BAKANLIĞI; Lojistik Hizmetlerin Geliştirilmesi, Onuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2014.
25. TİMUR, Necdet; Tedarik Zinciri-Temel Kavramlar, Eskişehir, 2013.
26. UTİKAD; Türkiye’de Lojistik Köyler ve Önemi, 2020.

• Bölüm-10 •

CHRISTA WOLF'UN
“DER GETEİLTE HİMMEL” ADLI YAPITINDA
TARİHSEL ARKA PLANIYLA İDEOLOJİK
ve SOSYAL BÖLÜNMENİN BİREYSEL
YANSIMALARI

Gökhan Şefik ERKURT¹

1.Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
erkurt@adu.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6826-7970>

Giriş

Savaş Sonrası Alman Edebiyatı, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen süreçlerin veraset sistemi ve toplumsal hafıza işlevi gören önemli unsurlarındandır. Dönem edebiyatının yapıtlarında yer alan olay ve durumları anlamlandırabilmek için savaş dönemindeki ideolojik, toplumsal ve politik gelişmeleri bilmek gereklidir. Bu sav, her dönem edebiyatı için geçerlidir. Sosyal bir varlık olan insanın, hem üretici hem nesne hem de tüketici olarak rol aldığı edebiyat, haliyle bireysel yaratıyla başlayan sosyal bir üretim sürecinin bütünüdür. Bir parçanın, anlamının çözülmesi, görünen yüzünün ötesinde taşıdıklarının anlaşılması için bütünün bilinmesi önemlidir. Bu çalışma, Savaş Sonrası Alman Edebiyatı'nın önemli bir parçası olan, dönemin sosyalist Alman toplumunun yaşadığı Demokratik Almanya'da gelişen edebiyatın önemli temsilcisi Christa Wolf'un (1929-2011) *Der geteilte Himmel* adlı anlatısı üzerine yapılmıştır. Sovyetler Birliği himayesinde kurulmuş Alman Demokratik Cumhuriyeti'ndeki (Çalışkan, 2020, s. 58) edebiyat geleneğinin tanınmış temsilcilerinden olan Wolf, yapıtlarında parçalanmış Alman halkının iç dünyasına, özellikle kadınların savaş ve sonrasındaki ruh durumlarına değinmektedir. Wolf, eserlerinde politik tespit ve eleştiriler yapmasının yanında kadınların sosyal rolleri, toplum içerisindeki durumlarını, mücadelelerini öne çıkararak onların sesi olmuş bir yazardır (Aydın, 2020, s. 225). Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin politikalarına da eleştirel yaklaşım gösteren Wolf'un *Der geteilte Himmel* adlı eserinde ideallerinin farklılaşmış iki sevgilinin üzerinden toplumun ideolojik ve sosyal bağlamda bölünmüşlüğüne dair bulgular elde etmek amaçlanmıştır. Toplumcu gerçekçi bir bakışla gerçekleştirilmeye çalışılan bu çözümlemede, edebiyatbilim incele yöntemlerinden Marksist İnceleme Yönteminin (Aytaç, 2001, s. 87) anlayışı esas alınmıştır. Metnin anlam katmanlarının ve boşluklarının alınılarak yorumlanması yöntemiyle doldurulması ve değerlendirilmesi yolu izlenmiştir.

Savaş Sonrası Bölünen Almanya ve Dünyaları İkiye Bölünmüş Alman Halkı

İnsanlık tarihinin gördüğü en acı süreçlerden biri olan İkinci Dünya Savaşında, Nazi Almanya'sının yenilgiyi kabul ederek 7 Mayıs 1945 tarihinde teslimiyet kararını imzalaması, Alman halkı için yeni bir sürecin başladığı anlamını taşımaktaydı. İki gün sonra müttefiklerin dört yıl süreyle yöneteceği Almanya'nın ilk günü olarak tarihe geçmişti. 1945 yılının Haziran ayının ilk haftasında ise savaştan galip çıkan dört devlet, Berlin Deklarasyonu ile Almanya'nın paylaşımı konusunda anlaşmışlardı (Çalışkan, 2020, s. 23-24). Müttefik ve işgal güçlerinin isteğiyle dört parçaya bölünen Almanya'nın, aynı zamanda kalbi olan Berlin de bu dörtlü bölünmeden payını almıştı. Devam eden süreçte başlayan soğuk savaş

dönemi Almanya ve Alman halkını iki uçlu bir ayrıma götürmüştü. Bir ucu Amerika Birleşik Devletleri, diğer ucu Sovyetler Birliği olarak keskinleşen ve birbirinden ayrılan iki sistem, ekonomik, bürokratik, politik, sosyal alanlarda yeni birer Alman toplumu inşa etmeyi amaçlıyordu. Nazi döneminde yaşananlardan sonra Alman halkının sosyalizme eğilim göstermesinden çekinen Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'yı kendi planlarına uygun olarak kalkındırmanın çarelerini aramaktaydı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de aynı amaçlarla kendi anlayışına uygun toplumu inşa etmek için ekonomi ve idealler başta olmak üzere kendi propagandasını sürdürüyordu. Çatışan iki büyük işgalci gücün güttüğü amaçlar, hem politik hem de sosyal bakımdan Alman toplumunu kutuplaştırmıştı. Oysa Adolf Hitler'i ve yönetimini ortadan kaldırarak, savaşı sona erdirmek amacıyla Almanya'yı işgal eden müttefik güçlerin hedefinde önce tek ve demokratik bir Almanya Devleti kurmak iken, zamanla bu ortak hedef tehlikeye girmişti. 1946'da ABD ve Birleşik Krallık önceki anlaşmaları bozarak Berlin'deki işgal bölgelerini birleştirerek *ikili bölge* (Bizone) haline getirmişlerdi. İki yıl sonra Fransa'nın katılımıyla üçlü *bölge* (Trizone) oluşmuştu. Bu girişimler siyasal değişim sürecini hızlandırmış, yeni devlet olan Almanya Federal Cumhuriyeti'nin kurulduğunun ilanı ile de sonuç vermişti (Çalışkan, 2020, s. 53-54). 1949 yılının Mayıs ayında anayasasını da onaylayarak yürürlüğe sokan Almanya Federal Cumhuriyeti, 1955 yılında ABD, İngiltere ve Fransa tarafından tam bağımsızlığı tanınarak meşrulaştırılmıştı. ABD'nin politikalarına yakınlık gösteren Federal Almanya, iç ve dış sistemlerinin oluşumunda bu anlayışını sürdürmesinden dolayı karşısında Rusya'nın kurduğu ve desteklediği yeni bir Alman Devleti bulmuştu. Alman halkıyla inşa edilmiş bu devlet, Federal Almanya ile Polonya arasına bir tampon bölge olarak yerleştirilmiş, hem Rusya ile teması kesmekte hem de Çeklerle olan sınırını çok kısaltmaktaydı (Hawes, 2019, s. 211, 213). Savaşın bitiminden hemen öncesine kadar aynı amaca hizmet eden bir millet böylelikle ikiye ayrılmış, akrabalar, sevgililer sınırın öte yanında kalmıştı. Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallığın maddi destekleriyle inşa edilen Federal Almanya'dan farklı bir senaryonun yürürlüğe girdiği, hayatın daha başka yaşandığı doğu tarafında ise sosyalist ve komünist bir anlayışla halkı aynı, anlayışı farklı bir devlet şekillenmişti.

Alman Demokratik Cumhuriyeti: Duvarın Öte Yanındaki Alman Toplumu

1945 yılının Mayıs ayında Almanya'nın, Hitler'in deyimiyle Üçüncü Reich'in kayıtsız şartsız teslimi sonrası ülkenin doğusunun bir kısmı Polonya'ya bir kısmı da Sovyetler Birliği'ne bırakılmıştı (Berg&Böhme, 1981, s. 469). Ruslar, savaş tazminatı olarak, devlet ve özel sektörün elinde ne varsa devletleştirerek almış-

lardı. Tren raylarına varana kadar para edecek, kullanılabilir ve dönüştürülebilir her şey sökülerek trenlere yüklenerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği topraklarına taşınmıştı. Toprak gibi taşınmaz mallara ise el konulmuştu (Çalışkan, 2020, s. 57).

Savaşın bitimiyle birlikte faşizm karşıtı tüm partiler ve oluşumlar serbest bırakılmış ve 1946 yılında ise komünist parti ile sosyal demokratların birleşmesiyle *Sozialistische Einheitspartei Deutschland-SED* (Almanya Sosyalist Birlik Partisi) kurulmuştu (Berg&Böhme, 1981, s. 470). Batı Alman Devletinin ilan edilmesinden bir ay sonra 7 Ekim 1949 tarihinde, Rusya'nın güdümünde olan Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu açıklanmıştı. Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki merkezi meclis ve eyalet sisteminden farklı olarak bir Halk Konseyi (Volksrat) ile başlayan bürokratik düzen ilerleyen zamanda batıdakine benzer şekilde eyaletler sistemine dönmüştü (Çalışkan, 2020, s. 58). Lakin adeta Sovyetler Birliği'nin kuklası durumundaki bu sistem de uzun sürmemiş ve 1952 yılında Ulusal Cephe adıyla merkezîleştirilmişti (Hawes, 2019, s. 213).

1950'li yıllarda ağır sanayi hamleleri ile planlanmış ekonomik düzene rağmen Alman Demokratik Cumhuriyeti, Federal Almanya'nın gerisinde kaldıkça (Berg&Böhme, 1981, s. 470) üretimi arttırmak isteyen devlet işçilerin sırtına daha fazla yük bindirmişti. Üretim adına zor şartlar içerisinde üretimi arttırması istenen işçiler grevlere ve protestolara başlamıştı. 1953 yılında Sovyet güçlerinin yardımıyla bu grevler bastırılırken birçok kişi ölmüş, yüzlercesi de yaralanmıştı.

Yeni düzen içerisinde 1954 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği savaş sonrası ganimeti olarak götürdüğü sanayi, donanım ve parayı geri verecek Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin egemenliğini tanımıştı (Çalışkan, 2020, s. 60). Almanya Federal Cumhuriyeti'nin NATO üyeliğine karşı Doğu Almanya'nın hamisi Sovyetler Birliği'nin büyük ağabey rolünü oynadığı sosyalist ülkelerden oluşan Varşova Paketi'ne 1955 yılında dâhil olmuştur.

Bu süreçlerin ardından, yönetimlerin sergiledikleri tavırlar ve batıdaki yaşamın, politikanın çekici hale gelmesi nedeniyle 1961 yılına dek senede ortalama 200.000 (Hawes, 2019, s. 214), toplamda da üç milyon kişi Batı Almanya'ya kaçmıştı (Çalışkan, 2020, s. 60).

Bu kaçışlar Alman Demokratik Cumhuriyeti adına hem saygınlık hem de işgücü ve taraftar kaybına yol açıyordu. Yüksek sayıdaki kaçışlara bir son vermek isteyen ülke yönetimi dünya tarihini de, bölge insanını da, evrensel sanatı da ne kadar Etkileneceğini öngöremeden bir karar vermişti. 1961 yılının 13 Ağustosunda bir gece vakti Doğu Berlin'i, Batı Berlin'den ayıran Berlin Duvarı inşa edilmeye başlanmıştı (Çalışkan, 2020, s. 60). Kaybettikleri iş gücünün artık duracağını üzeri tellerle örtülü duvardan uman Doğu Almanya yönetimi, bir şehri

ve bir ülkeyi bölmekten fazlasını yaptığının farkında değildi. 1990'da iki Almanya'nın bileşmesine kadar, uzun yıllar boyunca duvarın her iki tarafında bulunan insanların yanı sıra Doğu tarafındaki kendi yurttaşlarının da dünyalarını, hayallerini, birlikteliklerini, hayatlarını bölmüşlerdi. Hayallerini gerçekleştirmek isteyen refahı batıda arayan Doğu Alman vatandaşları ölümü göze alarak bu engeli aşmanın yolunu ararlar. Bu uğurda yüzlerce insan kaçmaya çalışırken ya hayatlarını kaybetmiş ya da sakat kalmıştır. 140 kişi hayatını kaybetmiş, birçoğu Doğu Alman güçlerince vurulmuş, kaçma girişiminde başarısız olanlar da intihar etmiştir (Nakiboğlu, 2020, s. 63). Bu yaşantı süreci, Alman halkının hayatındaki her alana etki ettiği gibi dönemin edebiyatına da etki etmiştir.

Bölünmüş Almanya'nın Alman Edebiyatına Etkisi

Edebiyat, yaşamla doğrudan bağları bulunan ve yaşamın kurallarını, belli belirsiz değişikliklerle kendinde barındıran en önemli ve öncül alanlardan biridir (Emre, 2006, s. 257). İnsanın, sosyal bir varlık olarak toplum ve kültür içerisinde ürettiği her bir üründe olduğu gibi edebiyatta da hayatın, yaşantıların etkileri kaçınılmaz ve yadsınamaz şekilde bulunmaktadır. Özellikle kitlesel olayların etkileri, oldukça derinden hissedilmesinin yanında toplumsal hafızaya kazınmaları nedeniyle de kültürel birer veraset olma özelliğini taşımaktadırlar. Savaşlar, hastalıklar, göçler, doğal afetler, politik olaylar, halk hareketleri, kitlesel çatışmalar, reformlar gibi birçok kitlesel olaylar edebiyata uzun süreçli etkiler yapabilmektedir.

Sanat, savaşın acılar, kayıplar, yıkımlar, katliamlar gibi birçok görüneninin yanı sıra, ruhlarda ve düşüncelerde yol açtığı etkileri de görünür kılan alanlardan biridir. Sanatın her dalında olduğu gibi edebiyatta da insanın yaşantısına, hayal dünyasına, duygu ve düşüncelerine dayalı, dış ve iç dünya alımlamasının görüngüleri yer almaktadır. Malzemesi dil olan edebiyat, toplumsal hafıza, kültürel veraset gibi önemli işlevler yüklenmektedir.

Çok eski çağlardan beri örgütlü savaşlara mecbur edilen, savaşlarda başkalarının yaralandığını, öldüğünü gören, kendi yaralanan, başkalarını öldürmek zorunda kalan insanların yanı sıra cephe gerisinde bu tip insanlarla etkileşime giren, savaşın açlık, sefalet, korku, sürgün gibi birçok yıkıcı unsuruna maruz kalan, psikik bozukluklara uğrayan (Freud & Ferenczi, 2017, s. 7-8) kişiler de dâhil olmak üzere, insanların, düşünceleri, tanıklıkları insanlık tarihinde önemli kaynaklardır. Kitlesel olayların gerek toplumun tümünün gerekse bireyler bağlamında bir hafızada kalan etkileyici bir tarafının olduğunu söylemek aynı zamanda kabul etmek de zor olmayacaktır. İkinci Dünya Savaşı da edebiyata kuvvetle etki etmiş, kendisinden sonra da önemli gelişmelere yol açmış, kitlesel bir olaydır. Söz konusu etki savaşın bitmesiyle sona ermemiş savaşın ardından da uzun yıllar hem sa-

vaş döneminde yaşananların hem de savaşın hemen sonrasındaki yıllarda gelişen olaylar nedeniyle etkisi devam etmiştir.

Her ne kadar dönemin Alman orduları Avrupa ve Prusya bölgesinde diğer ülke topraklarında büyük yıkımlara yol açmışlarsa da başta İngiltere olmak üzere, Almanya topraklarına yoğun hava saldırısı düzenleyen düşman hava kuvvetleri başta olmak üzere askeri güçlerin saldırılarıyla kendi şehirleri de adeta harabeye dönmüştü (Hawes, 2019, s. 201). Ancak bu harabeler onarılabılır olan nesnelerdi. Yerlerine yenileri konabilirdi. Geri döndürülemez ve yerine konamaz olan şey ise, insanların içindeki yıkıntılar ve bizzat bireyin ve toplumun yıkılışıydı. İnsanın yıkımı, umutların, hayallerin, beklentilerin, yaşamın kendisinin yıkılmasıyla oluşan onarılması imkânsız bir zarardı (Erhan, 1996, s. 266).

İkinci Dünya Savaşının müsebbibi ve mağlubu Almanya'da, çocuklukları, gençlikleri açlık, sefalet ve zorluklar içinde, cephelerde bazen esaret altında geçmiş kuşağın temsilcileri olan edebiyatçılar savaş sonrasında kendilerine yeni amaçlar belirlemişlerdi (Aytaç, 2012, s. 360). Ülkede gelişen edebiyat anlayışı da bu dönemde politik ve sosyal şartlar altında yeni bir yöne everilerek bir savaş öncesi dönemden farklı çerçeve çizmiştir (Nürnberg, 1993, s. 347). Son 12 yılda alışlagelmiş sistemin yıkılması sonucu farklı, bir politik toplumsal düzenin oluşmasıyla şekillenen dil ve edebiyat dünyasının içerisinde yeni bir edebiyat anlayışı ortaya çıkmıştır. 1945-50 yıllarında etkinliği yüksek olan *Yıkıntı Edebiyatı* (Trümmerliteratur) adını verdikleri bu savaşın zararının görüngüleri olan maddi manevi yıkımları dile getirmeye ve tüm bu acıların unutulmamasını sağlamaya çalışmışlardır (Berg&Böhme, 1981, s. 591,598). 1949 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği himayesinde kurulan Demokratik Almanya'da ise kendine özgü bir edebiyat anlayışı benimsenmiştir. Batı Almanya'dan her ne kadar farklı olsa da, batı tarafının yazarlarının Doğu Almanya'da benimsenip, takip edildiği görülmüştür (Aytaç, 2012, s. 359).

Dış güçlerin etkisiyle iki farklı kutba bölünmüş olan Alman halkının, dayatılan ideolojilerden daha güçlü tarihsel ve etnik bağlarının olması araya örülen duvardan daha güçlü görünmekteydi. Zamanla, hâkim kültürler yani ideolojik yaklaşımlar, devletlerin propaganda ve dayatmalarıyla bireyleri, sosyal grupları ve toplumun bütününe etkisi altına almıştı. Almanya'nın ikiye bölünmesi gibi insanlar da aralarında bölünmeye başlamış ve bunun yansıması hayatın her alanında gözlemlenebilmişti. Düşünceler, idealler, yaşantılar birbirinden ayrıışan insanların bu süreçteki sıkıntıları, zorlukları ile harmanlanıp edebiyata da konu olmaya başlamıştı. Toplumsal gerçeklerin dile getirildiği, eleştirel üslubun yüksek olduğu, geçmişten ders çıkarılması amacının yaygın olarak ilke edinildiği edebiyat yapıtları, her iki ülke edebiyatında da görülmekteydi.

Demokratik Almanya’da Edebiyat

Alman Demokratik Cumhuriyeti’nde ilk başlarda etkili olan göçmen yazarlar (Emigranten) ülkenin edebiyat anlayışına yön veren zümreyi oluşturuyorlardı. Bu yazarlar, *Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller* (Proleter- Devrimci Yazarlar Birliği) 1930’lu yılların kültür mirasına sahip çıkmaya çalışmışlardır (Aytaç, 2012, s. 357). Ülke içinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin de etkisiyle gelişen antifaşist ve Nazi karşıtı bir sosyalist anlayış soğuk savaş döneminde oklarını Amerika Birleşik Devletleri ve diğer batılı ülkelere yöneltmiştir. Batı Almanya da başta ABD olmak üzere diğer batılı ülkelerle olan yakın ilişkilerinden dolayı bu yeni ideolojik yaklaşımdan payını almıştır. Bu siyasal ortam içerisinde, Bertolt Brecht (1898-1956), Anna Seghers (1900-1983), Johannes R. Becher (1891-1958), Friederich Wolf (1883-1953), Ludwig Renn (1889-1979), Arnold Zweig (1887-1968) ve Martin Andersen-Nexö (1869-1954) gibi yazarların bulunduğu birçok isim Doğu Almanya’ya yerleşerek yeni anlayıştaki edebiyata dâhil olmuşlardır. Savaş sonrası bölgeye dönmeyen Thomas Mann (1898-1955), Oskar Maria Graf (1894-1967) gibi isimlerin ise ülke edebiyatında adları dahi geçmiyordu (Nürnberg, 1993, s. 382).

Sosyalist edebiyat ve edebiyatçılar, Batı Almanya’dan daha ziyade Doğu Almanya içerisinde sosyalist sanat anlayışlarını uygulama olanağı buluyorlardı. Genel anlamda yapıtlardaki temel konu ve karakterler sosyalist bir ülkü odağında işlenmekteydiler. Tıpkı Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin geçmişinde olduğu gibi. Dönemin ülke siyasetindeki tek aktör olan Almanya Sosyalist Birlik Partisi’nin (SED) kültür politikalarını biçimlendiren unsurların başında Almanya Federal Cumhuriyeti ile olan rekabet etmekteydi (Schnell, 2003, s. 111). Bu düşünceyle yapılan parti konferansında kültür politikalarını Marxist-Leninist bir zemin üzerine inşa etmeye karar vermişlerdi. 1951 yılında ülke sanatı adına önemli bir karar almış ve ilerleyici bir Alman Sanatı için biçimciliğe karşı gelinmesi gerektiğini deklare etmişlerdi. Bununla da yetinmeyen SED, bir yıl sonra ülkenin yazarlarına *Deutsche Schriftstellerverband* (Alman Yazarlar Birliği) adı altında bir cemiyeti kurdurtmuştur. Bu cemiyet, yazarları siyaseten disipline etmeye yaran bir organizasyon olarak dikkat çekmektedir. Partinin yayın organı olarak 1953 yılında faaliyete geçirdikleri *Neue Deutsche Literatur* (Yeni Alman Edebiyatı) dergisi, oluşturulmak istenen sosyalist toplum idealine aynı amaçlara sahip yazarlar tarafından desteklenmiştir (Nürnberg, 1993, s. 383). Dönemin sanat doktrini olarak benimsenen *Sosyalist Gerçekçilik* sanatsal ifadenin özgürlüğünü yıllar boyunca kısıtlamış ve gerçek olmayan bir iyimser hava yaratarak edebi gerçeklikten uzaklaşılmasına neden olmuştur. Bu anlayışla yazarların partizanlıkları onların sadece sosyalizmin zaferi için üretken olmalarına yol açmaktaydı. Günün

gerçek sorunlarının işlendiği, ülkenin genç edebiyatının sahici yapıtları okurlarla bu nedenle buluşmamaktaydı.

Bunu aşmak isteyen edebiyat çevreleri edebiyat konferansları düzenleme amacıyla girişimlerde bulunmuşlar fakat sonuç olarak her zaman yönetimi elinde tutan partinin kültür politikalarının çıkmazıyla karşılaşmışlardı. Bu tip bilimsel toplantılar ülkenin ve siyasi idarenin toplumcu gerçeklik anlayışına göre hareket etmeyen yazarları ve onların yapıtlarını yermek ve eleştirmek adına kullanılırdı (Aydın, 2016, s. 29). Devletin kültür politikası edebiyatın bağımsız olarak hareket etmesini engellemiş, ona hareket alanı tanımamış, böylece üretme ve gelişme süreçlerini sekteye uğratmıştır. Kültür Bakanlığı görevine getirilen şair Johannes R. Becher, edebiyat üzerindeki politikaları değiştirmeye çalışmıştır. Bugüne değin farklı toplumsal şartlar altında gelişmiş olan Batı ve Doğu Alman Edebiyatı üzerine bütüncü bir anlayışla hareket etmiş ve Doğu Alman Edebiyatını genel Alman edebiyatı içerisinde görmüştür. Partinin yayın organı olan *Yeni Alman Edebiyatı Dergisinde*, Batı Almanya edebiyatından bilgilere yer vermeye başlamıştır.

1976 yılına kadar bu hafif iyimser hava, yazarlar arasında devam etmiş fakat o tarihte Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin yazarlara ve sanatçılara uyguladığı baskının artması ile dağılmıştı. Arka planında ise yine, ülkede yürütülen kültür politikaları yatıyordu. Yazarların yapıtlarının içerik ve konuları yürütülen politikalar aracılığıyla belirlenmeye çalışılıyordu. Öyle ki gerçekleştirilen bilimsel faaliyetler hatta toplantılar bile bu amaca uygun yapılıyor, uygun bulunmayan yazar ve yapıtlar ağır şekilde eleştiriliyordu. Yapıtlarda işlenmesi gereken konular bile sınırlandırılmaktaydı. Karamsarlık, uyandıran, bireyin topluma yabancılaşmasına değinen konulardan, duvar, sınır veya intihar benzeri motiflerden uzak durmaları gerektiği yazarlara hissettirilmekteydi (Aydın, 2016, s. 29).

Bunların dışında yazarların, işçi sınıfının ülke ve ideolojileri adına nasıl fedakâr ve kahramanca çalıştıklarına dair yapıtlar üretmeleri için, siyasi idare tarafından işletilen fabrikalara gidip hem çalışıp hem de deneyimlerini yazmaları yönünde manipüle edici ilkeler üretilmiştir. Bu çağrılara birçok yazar kulak vermiş ve işçi sınıfının sosyalist idealler uğruna canla başla çalışmalarını konu edinen yapıtlar vermişlerdir. Bu yazarlar arasında Christa Wolf de bulunmaktaydı. *Der geteilte Himmel* adlı yapıtını yük vagonu üreten fabrikada elde ettiği deneyimlerden faydalanarak yazan Wolf, böylelikle Alman Demokratik Cumhuriyetinin ideallerine bağlılığını da göstermiştir.

Zamanla yazarların üzerinde kurulan baskılar artmıştır. İşledikleri yabancılaşma, bireysellik gibi konuların yanında duygusallıkla örülmüş yapıtları kültürel ve siyasi aforozlara neden olmuştur. Sanatçılardan, baskılara karşı farklı tepki ve eleştiriler gelmeye başlayınca kimi yazarlar önce Alman Yazarlar Derneğinin

den atılıp, parti üyelikleri sonlandırılmıştır. Daha sonra Alman edebiyat tarihine “Biermann Olayı” olarak geçen, Wolf Biermann’ın yurttaşlıktan çıkarılmasını protesto eden bir bildiri yayınlayan pek çok yazar ve sanatçı Sosyalist Birlik Partisi’nden (SED) atılmışlardır. Yazar Christa Wolf’un eşi Gerhard Wolf da partiden atılan bu kişiler arasında bulunmaktadır.

Bu tür yaptırımların üzerine bir de Alman Demokratik Cumhuriyetinde ki ekonomik şartların kötüleşmesi (Çalışkan, 2020, s. 62) eklenince, yazarların birçoğu, Batı Almanya’ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Yazar veya şairlerden bazıları gittikleri Almanya Federal Cumhuriyeti’nde önce uzun vizelerle geçici olarak yaşamış daha sonra yerleşmeyi tercih etmişlerdir.¹

Doğu Alman Edebiyatı’nda söz konusu göç furçasının, yaşananların, Almanya’nın bölünmesinin işlendiği birçok yapıt vardır. Christa Wolf’un *Der geteilte Himmel* adlı yapıtı da Batı tarafına göçün nedenleri, iki Almanya’nın bölünmesinin etkilerinin izleklerinin gözlemlenebildiği eserlerden biridir.

Christa Wolf’un Edebi Kişiliği ve Alman Edebiyatındaki Konumu

1929 yılında doğan Christa Wolf, Doğu Alman Edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Kendi hakikati ile resmi ideolojinin hakikati arasında sıkışan Wolf (Bulut, 2003, s. 2), bu sıkıntılarını yapıtlarında yarattığı karakterler üzerinden atmaktadır. *Der geteilte Himmel* adlı yapıtıyla edebiyat çevrelerinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Almanya’nın ikiye bölünmesi olgusunu, Berlin Duvarı’nı dönemdeki diğer birçok yazarın aksine daha bir duygudaşlıkla, sağduyuyla karşılayarak işlemesi kendisinin edebiyat yaşamı adına önemli olmuştur. Daha sonraları Doğu Almanya’da edebiyata karşı uygulanan sansür ve baskılara karşı, sanat çevrelerine, mücadele çağrısında bulunmuştur (Çoraklı & Atmaca, 2019, s. 100). Bu tavrı Wolf’u, Almanya Federal Cumhuriyeti ve yurttaşlarına daha sempatik hale getirirken ilerleyen süreçte Alman Demokratik Cumhuriyeti’nde yani sıkı şekilde bağlı olduğu sosyalist ülkede tartışmalı duruma sokmuştur (Aytaç, 2012, s. 482-483).

Jena ve Leipzig’de Germanistik okumuş olan Wolf (Frenzel, 1977, s. 665), 1989 yılına kadar neredeyse 40 yıl Almanya Sosyalist Birlik Partisi’ne üyeliği olan hem edebi hem de politik bir kişiliktir (Şipal, 2014, s. 825). 1950’li yıllarda sosyalist gerçekçiliğin yolunu açmak adına, dönemin önemli dergisi *Yeni Alman Edebiyatı* çevresinde aktif rol alan yazar, sosyalist ideoloji ve Doğu Almanya’yi destekleyici yazılar üretmiştir (Nürnberg, 1993, s. 399). Yaşama gücü olan yeni

1. Alman Demokratik Cumhuriyeti vatandaşı yazarların hakkında geniş bilgi için bkz: Nürnberg, H., *Geschichte der deutschen Literatur* (1993), 382-482.

bir gerçekliğe ihtiyaç olduğunu belirten Wolf, bunun ancak Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde bulunabileceğini yazar ve şairlere bir çağrı olarak sunar.

Christa Wolf, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin sosyalist ideoloji içerisinde ortaya koymaya çalıştığı *büyük kadın ideali*'nin bir göstergesidir. Hem çalışan hem de ev ve annelik görevlerini aksatmayan, düşünme potansiyelini kullanan kadındır. Kuşağın tipik temsilcisi olması bununla sınırlı değildir. Rus edebiyatının ve sosyalist göçmen yazarların etkisinin görüldüğü yapıtları ve görüşleri kendisini Batı Alman Edebiyatı temsilcileri karşısında özellikli kılar. Kendisinin, komünist ve sosyalist ilkelere bağlı üretici bir yazar ve kadın olma idealinin temelinde Anna Seghers hayranlığı yatmaktadır. Bu eğilim Wolf'un edebi kişiliği ve toplumsal yönünü de oldukça derinden etkilemiştir. Yazarlığı ve dünya görüşüne etki eden diğer yazarlar arasında Max Frisch (1911-1991), Uwe Johnson (1934-1984), Hans. E. Nossack (1901-1977) da bulunmaktadır (Aytaç, 2012, s. 484-485).

Naturalist bir tekniğe karşı anlatıcının öznelliğini tercih eden Wolf, yazarın toplumsal sorumluluğunu elden bırakmamaktadır (Nürnberg, 1993, s. 400). Kendisini edebiyat çevrelerinde özellikli kılan teknik ise zaman faktörünü kullanmasında yatmaktadır. Yazarlık serüveni sürecinde gittikçe dili yoğunlaşan yazar, diyalektikten bağımsız bir gerçekçiliği savunmuştur. Yazarların, düzyazı aracılığıyla etkili olmak istemeleri halinde, geleneğin, eski ve kalıplaşmış tarzından uzaklaşıp, yeni bir gerçekliği denemeleri gerektiğinin altını çizmiştir.

Sosyalist bir yazar olan Wolf, sosyalizmin yeniden düzenlenebilir olduğunu savunan yazarlar arasında yer almaktadır. Yazarlığının erken evrelerinde sosyalist gerçekçiliği bırakıp yaşantı odaklı bir gerçekçilik anlayışına yönelen yazarın eserlerinde öznellik önem taşımaktadır. Bireyin kendisini var etmesinin arayışlarını dile getiren Christa Wolf, erkek egemen toplumda kadının varlığı sorunsalına eğilmiştir (Aydın, 2020, s. 225). Zaman, medeniyet gibi olgulara genellikle kadın karakter temelli bir kurguyla eleştiriler getirmiştir (Şipal, 2014, s. 825). Wolf için hakikate sadık kalmak ve bu sadakat içerisinde yazmak çok önemlidir. Bu ahlaki bir tavır olarak görülmelidir (Wolf, 1999, s. 258). Hakikate sadakat yazarı, iç hesaplaşmaya soktuğu gibi dış olaylarla da bir hesaplaşma aşamasına getirmektedir. Wolf, bunu bir teknik olarak yapıtlarında kullanmaktadır (Aydın, 2012, s. 131).

Kendi kuşağının yazarlarından etkilendiği bilinen Wolf, roman, öykü ve deneme yazılarıyla Alman Edebiyatı içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Savaş sonrası kaçış yaşantısı onun iç dünyasında ve hayata bakışında büyük değişiklik yaratmıştır. 1961'de kaleme aldığı *Moskauer Novelle* adlı ilk yapıtında, kaçış yaşantısının derin izleri görülebilir (Aytaç, 2012, s. 483). 1963 yılında yayımladığı *Der geteilte Himmel* adlı romanında Almanya'nın bölünmesi sürecinde bireylerin ideallerinin, duygu durumlarının remini çizen yazarın bu eseri 1964 yılında aynı

isimle film olarak da sanatseverlerin karşısına gelmiştir (Nürnberg, 1993, s. 400). Germanist Can Bulut’a göre Wolf, insanın ve toplumun bölünmüşlüğüne başlangıcını bireyin toplum içinde çalışma ve işbirliğinin bozulduğu anda aramaktadır (Bulut, 2003, s. 3).

Daha sonraki yıllarda yayımladığı yapıtlar arasında *Kein Ort Nirgends* (Hiç bir Yerde-1979), *Kassandra* (1983), *Nachrichten eines Tages* (Keinti: Bir Günü’nün Haberleri-1987), *Medeia: Stimmen* (Medeia-Sesler-1996), *Leibhaftig* (Tensel-2002) adlı çalışmaları bulunmaktadır. Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesine karşı çıkmış olan yazar, Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin yıkılmasını desteklemediğini eserlerinde ve söylemlerinde dile getirmiştir (Çoraklı & Atmaca, 2019, s. 99). Georg Büchner Edebiyat Ödülü ve Heinrich Heine Edebiyat Ödülü gibi önemli ödüller almış olan Christa Wolf, sadece Doğu ve Batı Almanya’da ilgi gören ve okunan bir yazar değildir. Birçok farklı ülkede de ödüller almış ve yapıtları onlarca dile çevrilmiş bir yazardır (Aydın, 2012, s. 127). Türkiye’de yapıtları en fazla Türkçeye çevrilen Doğu Alman yazarlar arasında ise üçüncüdür (Öncü, 2019, s. 19).

Christa Wolf, 1993 yılında yayımladığı bir yazıyla Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin istihbarat teşkilatı olan Stasi (Devlet Güvenlik Örgütü) adına çalıştığına dair bilgiler verdikten sonra adeta ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Ahlaki ve edebi estetik bağlamında tüm eserleri tartışılmaya başlansa da, yazdıkları incelendiğinde Stasi ile pek işbirliği içine girmediği ve yazar arkadaşlarının aleyhine bir duruma yol açmadığı görülmüştür (Aydın, 2012, s. 128).

“Der geteilte Himmel” Yapıtı ve Özellikli Yönleri

*Der geteilte Himmel*² yapıtı Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin eğitim sistemi içerisinde yetişmiş genç yetişkin bir kadın olan başkarakterlerden biri olan Rita ile başlar. Rita, metnin başında, gözlerini bir hastane odasında açar. Hastanede olmasının nedeni geçirdiği bir kazadır. Okurun karşısında yalnız hastane odasında sadece bedenindeki yaraları tedavi ettiren bir kadın yoktur. Rita, yaşadığı yıpratıcı bir ilişkinin ardından incinerek yara almış aynı zamanda iç dünyasını da onarmaya gayret gösteren genç bir kadındır. Stajyer olarak çalıştığı vagon fabrikasında bayılan Rita, sürekli ağlıyor, neredeyse hiç konuşmuyordur. Daha sonra bir sanatoryuma yatırılır. Doktor, genç kadındaki bu çöküş halinin ardında ancak çok mutsuz bir aşk olabileceğini düşünmektedir.

Rita’nın şimdiki zamanı ile bir hastane odasında başlayan anlatı, anlatım tekniği ile de öncü ve özellikli bir edebi metindir. Başkarakter kadının şimdisinde

2. Wolf, C. (1987). *Der geteilte Himmel*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

başlayan hikâye o andan itibaren geriye dönüş şeklinde bir zaman çizgisi izlemektedir. Bu nedenle özetini verdiğimiz anlatının başına dönerek yapıt hakkında bilgi vermeyi tercih etmekteyiz. Rita'nın gözlerini açtığı hastane odasında başlayan anlatının hikâyesi aslında, iki yıllık bir sürecin sonudur.

Rita, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin küçük bir yerleşim yerinde teyzesinin köyünde annesi ile birlikte yaşayan henüz yirmi yaşında bile olmayan genç bir kızdır. Genç Rita bir büroda memur olarak çalışmakta ve dar çevresinden bunalmış durumdadır (Aytaç, 2012, s. 486). O sıralarda genç bir adam o küçük yerleşim yerine akrabalarını ziyarete gelir. Başkarakterlerden biri olan bu 29 yaşındaki adam, doktora öğrencisi olan kimyager Manfred Herrfurth'tur. Pazar akşamları, yerleşim yerinin küçük bir otelinde dans organizasyonları düzenlenmektedir. Manfred, Rita'yı bu eğlencelerden birinde görür ve dansa davet eder. Dans ederken karşılıklı bir etkilenme gerçekleşir Böylelikle ilişkileri başlar. Önceleri bu adamı soğuk, alaycı ve iç hesaplaşmaları olan biri olarak gören Rita, daha sonraları ondan hoşlanmaya başlar. Manfred'in, Rita'nın köyünden ayrılışı, ilişkilerinin mektuplaşmayla devam etmesine yol açar. Manfred'den aldığı ilk mektup, Rita için çok değerlidir çünkü o dar çevrede ilk defa kendini değerli ve özel hissetmiştir. Duygusal anlamda bu Rita için bir dönüm noktasıdır.

Yapıtta başkarakter Rita'nın geçmişine dair anılar dikkat çekmektedir. Bu çocukluk anıları genellikle babasına ait olanlardır. Rita, anılarında babasını bir elinde desenli ve küçük kahve fincanı diğer elinde bir büyüteçle hatırlamaktadır. Babası cephedeyken hep bu anılara sığınan Rita, babasının cepheden geri dönmeyişiyle savaş sonunda teyzesinin köyüne yerleşir. Uzun süre babasının dönmesini bekleyen Rita umutlarını zamanla yitirir. Köyde büyür ve eğitimini burada alır.

Manfred'le mektuplaşarak uzaktan uzağa devam ettirdikleri ilişkileri sırasında, köye Erwin Schwarzenbach adında, doçent olan ve öğretmenlerin işe alımında etkili bir adam gelir. Rita bu adamın konuşmalarından etkilenecek öğretmen olmaya ve aynı zamanda şehre taşınmaya karar verir. Rita'nın artık hedefinde Manfred'in yaşadığı büyük şehirde okumak ve orada yaşamak vardır. Manfred'e verdiği kararı bildiren bir mektup gönderir. Rita'nın aniden kendi kendine almış olduğu bu karardan Manfred memnun olmamasına rağmen onu kararında destekler. Rita'yı, şehirde ailesiyle yaşadığı eve götüren Manfred, onu çatı katındaki küçük odasını göstermek için davet eder. Manfred, ailesiyle yaşadığı evi, oda oda bölünmüş bir tabut olarak Rita'ya takdim eder (Wolf, 1987, s. 30-31). Rita, şehre taşındıktan sonra öğretmen okulunda okumaya ve aynı zamanda vagon fabrikasında stajyer olarak çalışmaya başlar. Rita, çalıştığı fabrikanın beş bininci vagon yapımını tamamlaması üzerine düzenlenen kutlamada Ernst Wendland adında bir adamın fabrikanın yeni müdürü olduğuna şahit olur. Özverili bir yardımsever olan

Wendland ile Manfred birbirlerini okul yıllarından tanımaktadırlar. Fabrikanın eski müdürü işle başa çıkamamış ve Batı Almanya'ya kaçmıştır. Rita, Wendland ile birlikte daha bir umutlu şekilde işine asılır. Ancak Manfred, fabrika müdürü olan eski arkadaşının üretimin azalması, ekonomik buhran nedeniyle yaşadıklarına alaycı bir şekilde yaklaşır. Fabrikada ve öğretmen enstitüsünde geçirdiği günlerde Rita, Manfred'in de yoğun şekilde doktorası ve tamamlamaya çalıştığı projesiyle uğraşmasından ötürü, kendisini bulunduğu ortama ve şehre yabancı hissetmeye başlamıştır. Bu arada Manfred'in neşeli, hayatını seven yeni arkadaşı Martin, bir iplik eğirme makinesi üzerinde çalışan genç bir mühendistir. Manfred'in de üzerinde çalıştığı bu projeyi jürinin onayına sunacaklardır. Manfred, çok emek verip zaman harcadığı bu projesinin sınav jürisi tarafından kabul görmediğini öğrenir. Manfred'in ret cevabını alması onun da Rita'nın da hayatında bir dönüm noktası olacaktır. Bu sonuçla birlikte Manfred, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde bir gelecek görmediği için akademik ve bilimsel hayallerini devam ettirmek için Almanya Federal Cumhuriyeti'ne gitmeye karar verir. Doktorasını yaptığı batı tarafında teveccüh gösterilen biridir çünkü. Kaçıp, Batı Almanya'ya gider.

Rita'yı da batıdaki hayatın çok daha iyi ve güzel olduğuna ikna etmek isteyen Manfred, onu da yanına getirmek amacındadır. Mektuplarında bunu defalarca dile getirerek Rita'yı ikna eder. Fakat Rita, Batı Almanya'da yaşamak istememektedir. Doğu Almanya'ya ve ideallerine bağlılık duyan Rita istemeden de olsa gitmeye hazırlanan Rita gidiş-dönüş tren bileti alır. Orada kalamayacağının farkındadır. Bunu sevgisinden dolayı yapıyordur ama ülkesine, içinde yetiştiği ideolojik ortama gönülden bağlı olan Rita tıpkı şehir hayatına olduğu gibi batıya da uyum sağlayamayacağını bilmektedir. Sevdği adamın yanına giden Rita, onunla vakit geçirir, birlikte olurlar. Manfred'in mektuplarında dile getirdiği gibi Batı Almanya'da hayat daha özgür, daha renkli ve olanaklar anlamında daha avantajlıdır. Rita, her ne kadar bunun farkında olsa da bu ortam idealleri bağlamında, ona hitap etmemektedir. Manfred'e olan aşkı ne kadar büyükse de batıda yaşamaya bir türlü alışamaz. Bu hem yaşantısal hem de içsel bir reddediştir. Genç ve toy bir kadının zamanla olgunlaşmasının da izleri görülmektedir. Manfred, onu hayata politik bakmakla suçlar. İnsanların baskılarla sosyalist yapıldığını belirten Manfred ile Rita arasında çatlaklar görünür hale gelmektedir. Batı Berlin'e gittiği haftanın sonunda Berlin Duvarı örülmeye başlanacaktır. Kabullenemediği bu yaşamda kötü deneyimler yaşar ve Batı'yı terk eder. Doğu Almanya'ya ve kendisinin de simgelediği ideallere geri döner. Daha sonra anlatının ilk paragrafında yer alan hastanede gözlerini açmasına neden olan buhranı yaşar. Vagonların önüne atlayacakken kurtarılır. Sanatoryumda tedavi görür ve Doğu Berlin'e döner. Manfred'in ailesinin yanında kalmaya devam eder.

Anlatıyı bu şekilde özetlemek mümkündür ancak çalışmamızın amacına yönelik olarak Rita ve Manfred arasında yapıtın on beşinci bölümünde geçen bir olayı özetleyerek bu bölüm sonrasındaki başlık altında vermek yararlı olacaktır. Toplumsal ve ideolojik bölünmelerin, sevgi bağı ile birbirlerine bağlı iki kişinin ortak dünyalarını nasıl da ayırtırdığını gözlemlemek adına önemlidir. Bu aşamayı gerçekleştirmeden önce yapıtın özelliklerine değinmek gerekmektedir.

Christa Wolf'un bu anlatısı Rita'nın dünyası üzerine kurulu iki başkarakter olan sevgililerin hikâyesidir. Ancak, Wolf'un kadın dünyasına olan eğilimi, anlatının aslında tek bir başkarakter olduğu izlenimini vermektedir. Otuz bölümden oluşan anlatı, ilk bölümdeki Rita'nın şimdisi veya şu anı yani şimdiki zaman ile başlar ve geriye doğru gider. Bu anlatım tekniğiyle öne çıkan Wolf'un *Der geteilte Himmel* adlı yapıtta başkarakter Rita'nın dünyasının dört parçaya ayrılmış hali görülmektedir. Rita, ailesi, Öğretmen Enstitüsü, Entelektüeller ve Vagon Fabrikasından müteşekkil dört ayrı dünyanın ortasında bir ortak küme oluşturan başkarakter olarak dikkat çekmektedir. Zamanın işleniş biçimiyle özgün bir özelliğe sahip yapıtta 1961 yılının sonunda başlayan Rita'nın hikâyesi geriye doğru bir sarmal ile 1959 yazında sona erer. Tarihlerle bakıldığında Alman Demokratik Cumhuriyeti için önemli tarihler olarak dikkat çekmektedir. 1960 yılı yaklaşırken başlayan Devlet Konseyi tartışmaları ilk Devlet Başkanı Wilhelm Pieck'in (1876-1960) ölümüyle hayata geçirilmiştir. Almanya'nın bölünmesinin simgesi soğuk savaş döneminin abidesi olan *Berlin Duvarı* ise 1961 yılının yazında örülmüştür (Çalışkan, 2020, s. 60).

Almanya tarihiyle aynı zaman çizelgesi üzerinde yaşanan bir aşkın hikâyesi olan anlatıda, karakterler yazarın tipllemeleriyle, ait oldukları sosyal çevreye tam uyum gösterirler. Doğu Almanya ideallerine bağlı olsun olmasın her bir karakter dönemin Alman Demokratik Cumhuriyeti yaşamından etkilenmiş tiplerdir. Dönemin siyasal ortamı kadar sanayileşmesi de tüm acı gerçekliğiyle eleştirel biçimde işlenmektedir. Fabrika bacalarından çıkan yoğun duman, insanların üzerine serpilmekte iken tadı acı ve kokusu kimyasal olan bir su içmektedirler. Bu düzen içerisindeki Doğu Almanya'da kişilerin bireysel yalnızlıklarının idealleri doğrultusunda toplumsal sorumluluğa giden olay örgüsü, romanın otuz bölümünü kapsayan güçlü siyasi ve ideolojik vurgularla okura sunulmaktadır. Tüm bu politik ve eleştirel yönüne rağmen anlatının, duygusallıktan yoksun olmayan bir aşk hikâyesi olması özel ise bir durumdur (Welzig, 1970, s. 279).

Yapıtta diğer karakterler ve figürler ele alındığında her birinin siyasi ve toplumsal temsillerinin olduğu görülür. Metersagel, Wendland ve Schwarzenbach adlı karakterlerin, dönemin entrikacı bürokratlarından farklı oldukları dikkat çeker. Erwin Schwarzenbach dogmatik ve baskıcı anlayışı benimsememiş bir sos-

yalist olarak yeni bir toplum için mücadele eden bir kişiliği temsil eder. Rolf Me-ternagel, tüm olumsuzluklara rağmen teslim olmayan idealist bir figürdür. Ernst Wendland, suçsuz yere üç sene Sibiry'a'da sürgünde yaşamış biri olarak insanlara karşı özverili bir yardımsever olarak dikkat çeker. Manfred'in anne ve babası olan Herrfurth çifti ise, oportünist, eski kafalı insanların temsilcileridir. Yaşantıları ile beylik figürleri (Aytaç, 2001, s. 77) ile karikatürize edildikleri de görülmektedir. Baba Herrfurth'un anne karakteri aldatması, Anne Herrfurt'un baskıcı ve mutsuz yapısı bunlara birer örnektir. Mangold karakteri, bu üç karakterden demagogik yapısıyla ve sosyal rol olarak öğrenciliği temsil etmesiyle ayrılmaktadır.

Biyografik, sosyal ve tarihsel bağlamda bakıldığında yapıtın Christa Wolf'un hayatından izler taşıdığı görülmektedir. Romanın biyografik arka planı olduğu bilinmektedir. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Kültür Politikaları doğrultusunda, Wolf'un bir vagon fabrikasında çalışarak işçi sınıfını gözlemlemesi, ülkede işçi olarak çalışmanın olumlu yanlarını, politikalara ve Doğu Almanya'nın ideallerine bağlılığı yapıt içerisinde Rita üzerinden görünür kılması bunların kanıtıdır (Aydın, 2012, s. 129). Dönemin kültür programı olarak uygulanan *Bitterfelder Weg*, Wolf'un anlatısında gözlemlenebilmektedir. Duvarın inşasına ilişkin olaylar hem Rita'nın Batı Almanya'ya gidişinde hem de Doğu'ya dönüşündeki etkisi ile somut olarak yapıta aktarılmıştır. Sonraki bölümde daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olan bireyler arasındaki ayrışmalara ve bölünmelere olan soyut etkisi de iki başkarakter üzerinden anlatıda işlenmiştir. Dönemin sosyalist dünyasındaki gelişmelerin de yapıtta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin uzay araştırmaları ve Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde Rita'nın çalıştığı Vagon fabrikasındaki 5000. vagonun üretilmesi gibi unsurlarla yer aldığı görülmektedir. Çağın politik, kültürel ve teknolojik gelişmelerinin anlatıya taşındığının göstergeleri bununla da sınırlı değildir. Doğudan batıya kaçışlar, iki taraf arasında kendi öznelliklerine göre seçim yapan bireyler dönemin iki Almanya'sında yaşanan gerçeklerin yapıta ustalıkla yansıtılmış olmasının delilleridir.

Bunlarla birlikte, 1950'lerin sonu ve 1960'ların başındaki Doğu Alman Edebiyatının özelliklerini, konularını da görmek mümkündür. Yazarlardan bazılarının teşvik yoluyla tercih ederek bu konuları ve özellikleri kullandıkları, bazılarının ise baskılar nedeniyle zorla kabul ettikleri bilinmektedir. Bu özellikler, bir kahramanın ana karakter olarak ortaya çıkması, işçi sınıfının ve Doğu Alman toplumunun edebiyat aracılığıyla görünürlüğünün artırılması ve sosyalist gerçekliğin perspektifinin cazip kılınmasıdır. Christa Wolf'un yapıtı yeni teknikler ve eğilimler ortaya koyan özellikleriyle dönemin başyapıtları arasında kabul edilmektedir. Konusunun başarılı işlenişi, yazarının temsilcisi olan kadın kahramanı, öznel ve karmaşık zamansal anlatım tekniği ve sembolizmle yüklü içeriği özel-

likli yönleridir (Agud, 2020, s. 3). Wolf, dili ve anlatım tekniğiyle okuru metnin içerisine doğrudan çekmektedir (Ersan, 2002, s.308).

İdeolojik ve Toplumsal Bölünmelerin Rita ve Manfred Karakterleri Üzerinden Yorumu

Yapıtın gerçekçi zeminini oluşturan Almanya'nın ideolojik ve fiziki olarak ikiye bölünmesinin iki ana karakter üzerinden yorumlanmasına geçmeden önce, anlatının on beşinci bölümünde yer alan bir pasajı irdelemek her iki karakter arasındaki ortak sevgiyi, ayrı idealleri ve çatıştıkları düşünceleri kavramak adına yarar sağlayacaktır. Bu nedenle tarafımızca Türkçeleştirilmiş ve özetlenmiş olan pasajda Manfred'in şu aralar iyi zamanlar geçirdiğini ifade etmesiyle belirterek başlar (Wolf, 1987, s. 78). Bu iyi hislerin nedeni Manfred'in devam ettiği Batı Almanya'daki Enstitüde ona karşı büyük bir ilgi vardır. Bulunduğu ortamda diğer bilim insanlarıyla iyi vakit geçirmekte, kendisine yöneltilen sorulara verdiği yanıtlar beğenilmekte ve o da aradığı cevapları bulabilmektedir. Ona ihtiyaç duyulduğunu, yaptığı çalışmalara değer verildiğini hissetmektedir. Dünya ile sağladığı paha biçilemez ve nadir uyum onun Rita için orada bulunmasını kolaylaştırmaktaydı. Rita ile uyumunu da, ona karşı anlayışını da arttırmaktaydı bulunduğu ortamın ona hissettirdikleri. Pasajın devamında Manfred'in Rita ile yakınlaşması, karşılıklı duyguları aktarılmaktadır.

“Onu huzurlu iken izleyebilmek için genellikle onu konuşmaya yönlendirirdi. Onun yüzü ona hiçbir zaman sıkıcı gelmezdi. Onu tanıdığından beri değiştiğinin farkındaydı. Lakin o küçük kız vasıflarının altında Manfred'in çok hoşuna giden ve aynı zamanda onu sakinleştiren yeni bir olgunluk seziliyordu.

Bundan her zaman emin olmalıydı. Parmak uçlarını yüzünde, alnında, zarif yapıdaki şakaklarında, kaşlarında, kadifemsi yanaklarında gezdirirdi. O da sırtüstü uzanırdı. Onun parmaklarının izleyeceği yolu bilirdi teni. Onun dudakları, gözleri ve elleri sayesinde kendisini keşfetmişti, avuçlarında hisırdayan sıcacık saçlarından, ince derili ayak topuklarına kadar. O asla, bu şekilde merakla şaşırarak, daha önce hiçbir insanın yapmadığı böylesine sevmeyi bırakmıyordu. Onu her defasında yeniden şefkatiyle ele geçiriyordu.” (Wolf, 1987, s. 79).

Pasajın devamında her çiftin olduğu gibi onların da aşklarından yana korkularının olduğu belirtilmektedir. Soğuk bakışlı yabancılardan ve o sabırsızca ge-

len sorulardan korktukları ifade edilmektedir. Metnin bir sonraki paragrafında iki sevgilinin uyanmaları sırasındaki durumları ve duyguları dile getirilmektedir.

Beraber geçirdikleri şehvetli ve hareketli bir sürenin sonunda gözlerini açtıklarında odadaki radyonun zayıf yeşil lambası sayesinde odada bulunan tüm eşyaların yerli yerinde durduğunu fark ederler. Manfred, Rita'ya şu an ne istediğini ne dilediğini sorar. "Her zaman dilediğimi" diye cevap verir Rita:

"Bizi saran tek bir ten, ikimiz için tek bir nefes.

'Evet' dedi Manfred. 'Zaten öyle değil mi?' " (Wolf, 1987, s. 80)

Bu diyalog Rita'nın başını sallamasıyla sona erer. Bir gece dama vuran yağmur damlalarından dolayı uyanırlar. Camı açıp dışarı bakarlar, içlerine temiz havayı çekip, kollarını ıslanana kadar dışarı uzatırlar. Islanan ve buz kesilen kollarını yeniden içeri sokup, birbirlerinin yüzlerine parmak uçlarındaki yağmur damlalarını serperler. Gözleri dışarıdaki karanlığa alıştıkça, bardaktan boşanırcasına dökülen karanlık gökyüzüne, karanlıktaki evlerin silüetlerine ve yanıp sönen suyun akışına gözlerini dikerler. Sokaktaki su adeta onların bulunduğu seviye kadar yükselmiştir. Yağmur ilk onlara vurmaktadır.

Manfred bir rüya gördüğünü söyler. Her ikisinin de su almış bir teknede sokakların arasında kürek çektiklerini, yağmurun durmadan yağdığını, sokakların bomboş olduğunu ve suyun önlenemez şekilde yükseldiğini belirtir. Kiliselerin, ağaçların, evlerin meydana gelen selde kaybolup gittiğini anlatır. Sadece kendilerinin dalgaların üstünde, battı batacak bir kayıkta, bir o yana bir bu yana sallandıklarını ifade eder.

Rita; "Sana böyle rüyaları kim gördürtüyorsa artık!" diye sitemkâr bir cevap verir. Birbirlerine yaşlı şekilde ayakta kalarak dışarıyı seyrederler. Selin üstünde anlık olarak bir ışık yansıması görülür. Zayıftır fakat belli olur. Rita hemen masa lambasını kavrar ve havaya kaldırarak pencereden dışarıya doğru bir açar bir kapar. Ne yaptığını soran Manfred'e kendilerinin *Deniz Feneri* olduklarını söyler ve dışarıda kendi küçük sandallarının olduğunu ve yardım çağrısı gönderdiğini, ona karşılık ver

Pasajın devamında Manfred lambayı Rita'nın elinden alır ve havaya kaldırarak sürekli yanar vaziyette bırakır. Kendi sandallarını kastederek onun limana varıp varamayacağını sorar Rita'ya. "Kesinlikle" diye cevaplar Rita. Bunun üzerine Manfred, suyun altında kalmış şehirde hâlâ insanlar bulup bulamayacağını sorar. "Evet" diye yanıtlar ve şehrin sular altında kalmadığını sadece kendi sandallarının uzağa sürüklendiğini ifade eder. "O zaman, her bir zorda kalan bizim deniz fenerimizi görebilir mi?" diye sorar Manfred. "Tabii ki" der Rita. Her isteyeninin görebileceğini

vurgular. Bunun üzerine Manfred, o halde hiç kimsenin tek başına batmayacağını mı kastettiğini sorar. Rita da; “Hayır, hiçbiri.” diye yanıtlar. Sonrasında lambayı kapatırlar. Suyu üzerinde ışıldayan yabancı ışık da belki evine dönerek belki de suyun dibini boylayarak, ortadan kaybolmuştur. Başlarının üzerinde yağmur, onlar uykuya dalacakken damlamaya devam etmektedir. Sabah uyandıklarında, pencerelerinin önünden geçip çatıya kadar uzanan telefon kablosunun üzerinde parıltıya yağmur damlaları hareket halindedirler. Birbirlerini, aynı hızda ve aynı mesafedeki aralıklarla, telaşsız ve sonu olmaz şekilde takip ediyorlardır.” (Wolf, 1987, s. 81).

Pasajda, Rita ve Manfred’in birbirlerine karşı olan sevgileri, aralarındaki aşkın yanında gelecekleriyle ilgili içinde bulundukları görüş ayrılıkları da belirgin şekilde görülebilmektedir. Her iki karakterin arasındaki bölünmüşlük, aslında aldıkları eğitim, içinde yetiştikleri sosyal ortam ve sahip oldukları idealleri üzerinden okunabilmektedir. Manfred, bir şehirlidir. Yüksek eğitimini doktora düzeyinde yapan, Batı Berlin’i görmüş ve iki ülke arasındaki farkları bilen birisidir. Sahip olduğu bu donanım ile Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin dayattığı sosyalist gerçekliğin tatminkâr bir yaşam sunmadığını düşünmektedir. Bunun zemininde eğitimden dolayı her iki ülkenin şartlarını tanıması ve kendini bilimsel ve sosyal anlamda aşmak istemesi yatmaktadır. Doğu Almanya’nın yurttaşlarına sunduğu ideallerin bireylerden çok devletin kendi çıkarına olmalarından rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Manfred, sahip olduğu tüm donanımı ile içinde yaşadığı ortamın sağladıkları ile uyum göstermemektedir. Bu nedenle Rita’nın köydeki ortamını dar bir çevre olarak nitelendirmesine benzer şekilde Manfred de Doğu Berlin’in kendisine dar geldiğini belirtmektedir. Rita, ideallerini Doğu Almanya’nın resmî ve politik idealleri üzerinden kurgulamış ve içinde yaşadığı toplumun değerlerini kendi değerleri haline getirmiştir. Fabrikanın üretiminin düşmesi sonucu neredeyse fabrika müdüründen daha fazla, düşen verimi arttırmak için uğraşıyor olması toplumsal ve ideolojik şekillenmenin bir göstergesidir. Her iki karakter de Alman Demokratik Cumhuriyeti içinde kendilerince yapmaya çalıştıkları yenileşme ve ülkeye katkının karşılığını görmemektedirler. Manfred’in üretmeye çalıştıkları ve üzerinde çok çalıştıkları makinenin jüri tarafından kabul edilmemesi ülkede bilimsel ve teknik çalışmalar, harcanan emeklere karşı ilginin ve takdirin olmadığını göstermektedir. Sistem kendi içerisinde yer alan, sadece direktiflere uyarak devletin istediği kadarını yapan bireylere yummaktadır. Oysa Batı Almanya’da bireyler yaptıklarıyla, kendi öznel kültürleriyle (Erkurt, 2014, s. 68) içinde yaşadıkları topluluk ve toplum kültürünü aşabilmektedirler. Her iki karakterin durumları bu bakımdan birbirlerine benzemektedir. Vizyonları ve idealleri itibarıyla Manfred Batı Almanya’nın temsilcisi iken Rita Doğu Almanya’nın temsilcisidir.

Rita ve Manfred’i birbirlerine bağlayan ise gönüldür. Sevgidir, aşktır. Rita’nın

tek bir ten ve tek bir nefes olarak tanımladığı birliktelik aslında Alman halkının iki ülkeye ve yönetimi bölünmüş de olsa aslında tek bir ruh ve bedenden geldiklerine işaret eder. Ancak ideolojiler bağlamında yaşanan bölünmüşlük devletler ve toplumlar bazında olduğu gibi bireyler arasında da aynı nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Yapıtta, ayrıldıkları noktalar idealleri hususunda ve birbirlerinin ideallerine, yaşam amaçlarına karşı çıktıklarında belirginleşmektedirler. Örneğin; yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere, gelecekleri ile ilgili ayrıştıkları nokta bulundukları şehri yani Doğu Berlin'i terk edip etmemekle ilgilidir. Tıpkı binlerce hatta milyonlarca Doğu Almanya yurttaşının içinde bulunduğu ikilem gibi. Rita henüz köydeyken bile, şehirden gelen iki kişiden etkilenerek dar çevresinden sıyrılmak ve hedeflerini büyütmek istemiştir. Biri âşık olacağı Manfred'tir diğeri de Schwarzenbach. Manfred, ona köyün dışında bir yaşam ideali verirken, Schwarzenbach ise köydeki memurluğun ötesinde büyük şehirde bir enstitüde eğitim alarak öğretmen olma idealini vermiştir. Bu durum, ideallerin toplumsal bağlantılarını göstermektedir. Rita'nın, devletin kendisine sunduğu ideolojik ve toplumsal idealleri o denli kuvvetlidir ki sevgisini bir kenara bırakabilmektedir. Dönemin ideallerinin bireylerin yaşantısındaki etkisi bu anlatıda oldukça belirgindir. Manfred'in durumu da aynı şekilde örnek verilebilir. Batı Almanya'nın kendisine sunabileceği toplumsal ve bilimsel olanaklara tanık oldukça idealleri şekil değiştirmekle kalmamış, bu uğurda risk de almıştır. Annesinin cenazesine gelmemiş, sevgilisinden uzaklaşmayı göze almıştır.

Güçlü bir sevgi, büyük bir aşk ile birbirine bağlı iki karakterin, bulundukları coğrafyada ideolojik etkiler nedeniyle önce farklı tarafa meyil göstermeleri daha sonra ise bu ideolojilerin belirlediği idealleri doğrultusunda birbirlerinden vazgeçmeleri, etnik ve tarihsel bağlarına rağmen politik noktada ayrışan, bölünen dönemin iki Almanya'sı arasındaki ilişkinin birey bazında okunabilenidir.

Tabii ki burada hem Rita'nın hem de Manfred'in kararlarına insani ve sosyal rolleri, sorumlulukları bağlamında da yapıttan kopmadan bakmak nesnel yaklaşım adına önemlidir. Yapıtta Batı ve Doğu Almanya'nın tasvirleri, anlatılan dönemin işçi sınıfının kahramanlaştırılma çabası dikkatle irdelenmelidir. Batının özgürlükçü, emeğe değer veren ve bireyin kendini hatta topluluk sınırlarını aşabilecek bir yapıda gösterilmesi öykünün karakterlerinin yanı sıra dönemin sanatçı ve yazarlarının da içine düştüğü ikilemin nedeni olarak okunmalıdır. Wolf, burada kendi yaşantısından ve çevresinde gördüklerinden uzaklaşmadan, ideolojisine rağmen objektif olarak taraf tutmadan vermektedir. Aynı şekilde Rita'nın kararı da, arkadaşları Batı'ya göç ederken Wolf'un kendisinin Doğu'da kalma kararının izdüşümü olarak görülebilmektedir. Karakterlerin kendi gerçekliklerinin payı bu kararlarda oldukça büyüktür. O nedenle anlatıdaki kararlar sadece, birbirlerine alternatifler olarak

verilen doğu ve batı üzerinden değil, iki öğrencinin iş dünyaları, gelecekleri, düşünceleri, yaşama bakışları gibi öznel gerçeklikleriyle de okunmalıdır. Bu kararlar ideallerin etkisinde kalan iki insanın, romantikleştirdikleri aşk ve bireysel mutluluk düşüncelerinden kurtulmak adına kendileriyle verdikleri savaşla da ilgilidir.

Doğu ise öncelikle devleti, sosyalist ideolojisi bağlamında şekillenmesi istenen işçi sınıfından her birinin adeta birer proleter kahraman olması gerekliliği içerisinde resmedilmektedir. Yazarın, emeğin karşılığının alınmaması, bilimsel düşüncelere ve emeğe değer verilmemesi, beyin göçünün nedenlerinin araştırılmaması gibi satır aralarında, anlam boşluklarında nitelikli okur ve edebiyat araştırmacısı tarafından gözlemlenebilecek hususları dile getirdiği söylenebilir. Ancak bunun yanında sisteme, sosyalist gerçekliğe, ideallere bağlılık, erdemli davranış gibi unsurlar başta Rita olmak üzere fabrika müdürü Wendland, doçent ve öğretmen seçim sorumlusu Schwarzenbach gibi figürlerle temsil ettirilmektedir.

Görüldüğü gibi Rita, Manfred'e sadakati adına, onun batıya kaçışından sonra bile ailesiyle birlikte kalmış, kendisine iyi davranmamasına rağmen annesinin cenazesinde bulunmuş ve daha sonra da Manfred'in nefret ettiği babasının bakımıyla dahi ilgilenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyalist toplumun kadın idealine uygun olarak hem çalışıp üretmiş, hem de aile içinde görevini devam ettirerek kendini geliştirmiş bir kadın profili çizmektedir. Buna karşın Manfred, tıpkı dönemin gerçek yaşamdaki entelektüelleri gibi emeğinin karşılığını ve hak ettiğini düşündüğü değeri bulamayınca batıya göç etmiş bir görünüş sergilemektedir.

1960'larda Doğu Almanya'nın sosyal panoraması Rita'nın etrafındaki kişi ve gruplar aracılığıyla gözlemlenebilmektedir. Dönemin aile yaşantısı, Rita'nın anne ve teyzesi, Manfred'in anne ve babası ile batıdaki akrabaları aracılığıyla, Meternagales ailesi ile görünür kılınmaktadır. İşçi sınıfı ve dönemin iş dünyası vagon fabrikasındaki yönetici ve çalışanlar üzerinden okura sunulmaktadır. Eğitim dünyası da Öğretmen Enstitüsünde bulunan figürler ve olaylar aracılığıyla resmedilmektedir. Son olarak Doğu Almanya toplumun entelektüel kesimi ise profesörler, doktora öğrencileri, kimyager Manfred, araştırmacı mühendis Martin üzerinden anlatılmaktadır. Tüm bunlar yazarın, gerçekçi bir anlayışla, sosyalist ideallere inanmış işçi sınıfının kahramanlığında yaptığının aksine tarafsız bir şekilde aktardığı Doğu Almanya'nın toplumsal gerçekleri olarak okunabilmektedir.

Sonuç

Bilindiği gibi edebiyat, yaşantıların ve dünyanın estetik tecrübelerini iletebilme, birbirinden farklı yaşantı tarzlarını, toplumsal hayatın yaşam biçimini öyküleştirerek bir yansıma dönüştürebilme yeteneği olan bir sanat dalıdır (Cuma, 2009, s.85).

Bu anlatıdaki toplumsal yansıma içerisinde başkarakter Rita, sosyal rolleri ve dâhil olduğu gruplar içerisinde tamamen görünür durumdadır. Diğer karakter ve figürlerle doğrudan bağlantısı ve onlardan ekilenimi vardır.

Diğer karakter Manfred ise Doğu Almanya toplumunda neredeyse yalıtılmış durumdadır. Rita'nın üstlendiği, zorlukların üstesinden gelen figür rolünün aksine, topluma entegrasyonu pek başarılı olamamış ve yabancılaşmış olanı temsil etmektedir. Rita ile ilgili üstlendiği görülen rolü ise, Rita'nın kendi varlığının farkına varmasındaki etkisidir. Rita'nın anlatı içerisinde yaşadığı zorluğun, ikilemin, bölünmüşlüğü yansıması olarak okunabilecek Manfred karakteri Alman Demokratik Cumhuriyeti'nden kaçışıyla, sosyalist ideallere bağlı kalan sevgilisini ikna edemeyerek görünmez kılınmaktadır.

Buna karşın Rita, yaşadığı tüm zorluk ve bölünmüşlüklerle rağmen Doğu Almanya toplumuna dönüş yaparak görünür olmasını korumaktadır. Manfred nasıl ki Doğu Almanya toplumuna ait hissetmiyorsa, Rita da Batı Almanya toplumuna o derece uzaktır. Bu nedenle iki karakter resim olarak birbirlerine negatiftirler. İki Almanya arasındaki bu zıt görünüş, ideoloji ve toplum bağlamında iki başkarakter üzerinden şekillendirilmekte iken bölünmüş gökyüzü veya bölünmüş cennet ifadeleriyle ebedileştirilmektedir.

Dönemin şartları gereği ikiye bölünmüş Alman toplumunun maruz kaldığı ideolojik ve toplumsal güdülenme her iki karakterde kendini göstermektedir. Politik ve sosyolojik olarak ayrılmış aynı etnik unsurun iki parçasının etkilenimlerinin, toplumun oluşturucu öğeleri bireyler arasında da var olduğu ve bölünmelere, ayrışmalara yol açtığı yapıtta gözlemlenmektedir. Bireylerin, kendilerine dayatılan ideolojiler veya kendi idealleri uğruna yaşadıklarının buhran olarak ortaya çıkışı resmedilmiş olmasına rağmen aynı kaotik durum toplumsal düzeyde de yapıt içerisinde işlenmiştir.

Yapıt, tüm özellikleri ve anlatım teknikleriyle aşk, dönem veya toplumsal roman gibi birçok tür içerisinde değerlendirilebilme kabiliyetine sahip görünmektedir.

Kaynakça

1. Agud, I. C. (2020). Der geteilte Himmel: vergleichende Analyse der Filma-daption, ein Blick auf die verwendeten Filmtechniken. Universidad del Pais Vasco.
2. Aydın, Y. (2012). Eleştirilerin Odağında Bir Yazar: Christa Wolf. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 0 (18), 125-132.
3. Aydın, Y. (2016). Doğu Alman Yazınında Göç ve Sürgün. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 27-32.
4. Aydın, Y. (2020). Die weibliche Stimme als Warnerin bevorstehender Katast-rophen: Christa Wolf. *Rezeption der deutschsprachigen Literatur in der Türkei II*, içinde, Berlin: Logos Verlag, 221-228.
5. Aytaç, G. (2001). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
6. Aytaç, G. (2012). *Çağdaş Alman Edebiyatı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
7. Berg&Böhme, J. B. (1981). *Sozialgeschichte der deutschenliteratur von 1918 bis zur Gegenwart*. Farnkfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
8. Bulut, C. (2003). Sanatçı Problematiği ve Christa Wolf. *Sosyal Bilimler Der-gisi*, 1-11.
9. Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi - Sa-nat ve Bilimin Sınır Ötesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Der-gisi*, 81-95.
10. Çalışkan, Z. (2020). *Nasıl Başardılar? Almanya*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
11. Çoraklı, Ş., & Atmaca, S. (2019). Christa Wolf'un Der geteilte Himmel Adlı Eserinde Doğu-Batı İmgesi. 3. *Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu* (s. 97-108). Belgrad: Prof. Ljiljana Markovic, PhD. Doi:978-86-6153-611-3
12. Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
13. Erhan, Ç. (1996). Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Tem-el Sorunlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*(51), 259-273.
14. Erkurt, G. Ş. (2014, Eylül). Kişilik ve Kültür Etkileşimi Bağlamın-da Çevirmen İdiokültürü'nün Çeviri Ürün Aracılığıyla Erek Sosyal Ya-pıya Etkisi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(19), 23-46. doi:http://dx.doi.org/10.14225/Joh567
15. Ersan, Y. (2002). Die Untersuchung der Gründe für Ritas Entschluss in der DDR zu bleiben in Christa Wolfs Roman “ Der geteilte Himmel” C.Ü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 303-309.
16. Frenzel, H. F. (1977). *Daten deutscher Dichtung Chronologischer Abriß der deutschen Literaturgeschichte, Band II*. Köln: Deutscher Taschenbuch Verlag.

17. Hawes, J. (2019). *Kısa Almanya Tarihi*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
18. Nakiboğlu, M. (2020). *Hip Hop Kültürü/Küçük İstanbul Kreuzberg ve 36 Boys*. Konya: Çizgi Kitabevi.
19. Nürnberger, H. (1993). *Geschichte der deutschen Literatur*. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag.
20. Öncü, M. T. (2019). Zur Rezeption der DDR-Literatur in der Türkei. Y. Aydın içinde, *Türkische Beiträge zur DDR-Literatur I* (s. 13-25.). Berlin: Logos Verlag.
21. Schnell, R. (2003). *Geschichte der deutschsprachigen Literatur seit 1945*. Stuttgart: Verlag J.B, Metzler.
22. Şipal, K. (2014). *Çağdaş Alman Öykü Antolojisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
23. Welzig, W. (1970). *Der Deutsche Roman im 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Kröner Verlag.
24. Wolf, C. (1987). *Der geteilte Himmel*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
25. Wolf, C. (1999). *Lesen und Schreiben*. München: Luchterhand Verlag.

● Bölüm-11 ●

İŞ SAĞLIĞI ve GÜVENLİĞİ KURULLARI, RİSK DEĞERLENDİRMESİ ve MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI ve GÜVENLİĞİ

Kıvanç ATLI¹
Ahmet KİREZ²
Görkem IŞIK³
Dilek ÖZTAŞ⁴
Abdullah YILDIZBAŞI⁵
Ergün ERASLAN⁶

1.kivancatli@gmail.com, 05533123447

2.ahmetkirez28@gmail.com, 05315228528

3.gorkem.isik.92@gmail.com, 05346662550

4.Doç.Dr.,Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı
doztas@hotmail.com, 05070117140, ORCID NO: 0000-0002-8687-7238

5.Dr.Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
ayidizbasi@ybu.edu.tr, 05545382111, ORCID NO: 0000-0001-8104-3392

6.Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
eeraslan@ybu.edu.tr, 05426477700, ORCID NO: 0000-0002-5667-0391

1. Giriş

İşçilerin tehlike ve risklerden korunması için 6331 sayılı kanuna göre işverene düşen önemli görevler bulunmaktadır. Bunların derlemesi uzun soluklu bir çalışma sonucunda olmuştur. Fakat bizim bu çalışmada değerlendirmeye alacağımız konular iş sağlığı ve güvenliği kurulları, risk değerlendirmesi ve maden işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği konuları ele alınacaktır. İşveren, işçilerin daha sağlıklı bir ortamda çalışması için kurul oluşturmak durumundadır. Bu kurullar teknik kişilerden oluşup aynı zamanda içerisinde çalışan temsilcisi de bulunmalıdır.

Kanunla işverene yüklenen görevlerden en önemlisi de Risk değerlendirmesi yapmak ya da yaptırmaya zorunluluğudur. Çünkü risk değerlendirmesi, çalışanların korunması, iş yerinde olası durumlarda iş kazası ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çevreye zarar verecek olası durumların da olmaması için belirli çalışmalardan oluşmaktadır.

Türkiye’de madencilik sektörü, iş kolu olarak çok tehlikeli sınıfta yer almaktadır. Dolayısıyla İş sağlığı ve Güvenliği (İSG) profilinde yaşanan iş kazaları ve meslek hastalıkları bu alanda sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Bu durum da istenmeyen sonuçlara neden olmuştur. Gelişen teknolojiyle birlikte madencilik faaliyetinde kullanılan alet ve ekipmanlar daha güvenilir hale getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla İş sağlığı ve güvenliğinde çalışanlar için güvenlik anlayışının geliştirilmesine daha çok ihtiyaç duyulur. Ayrıca maden işyerlerinde İSG alanının geliştirilmesi için iş güvenliği uzmanlarının İSG konusunda madencilik faaliyetlerini geliştirilmesi ön görülen alanlardandır.

2. İş Sağlığı Ve Güvenliği

2.1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi bizim ülkemizde de iş sağlığı ve güvenliği konusu gelişmeye devam etmektedir. Yakından izlemeye alınan bu konunun üzerinde durulduğunda aslında ne kadar önemli olduğunu daha iyi anlamaya başlıyoruz. Ülkemizdeki veriler incelendiğinde iş kazalarının ve bununla ilgili alınan önlemlerin ne kadar doğru olduğunu her seferinde gözlemlemekteyiz. Özellikle işçi sağlığı ve güvenliği için alınan önlemler aynı zamanda iş yerinin üretimi bakımından sağlıklı sonuçlar ortaya çıkarıyor.

Türkiye’de iş kazaları ile ilgili olarak korkunç veriler gözlemlemek mümkündür. Fakat tüm veriler yine de resmi makamlara ulaşmadığı bilinmektedir [1]. İş sağlığı ve güvenliği konusunda devlet, işveren ve işçilerle birlikte aynı zamanda sendikalar, basın ve üniversiteler de aynı oranda sorumluluk sahibidir. “İş güvenliği iş yerinde başlar” ilkesi doğru bir şekilde benimsendiği zaman işyerinde bulunan iş güvenliğinden sorumlu örgütler, “İş sağlığı ve güvenliği kurulları” ile

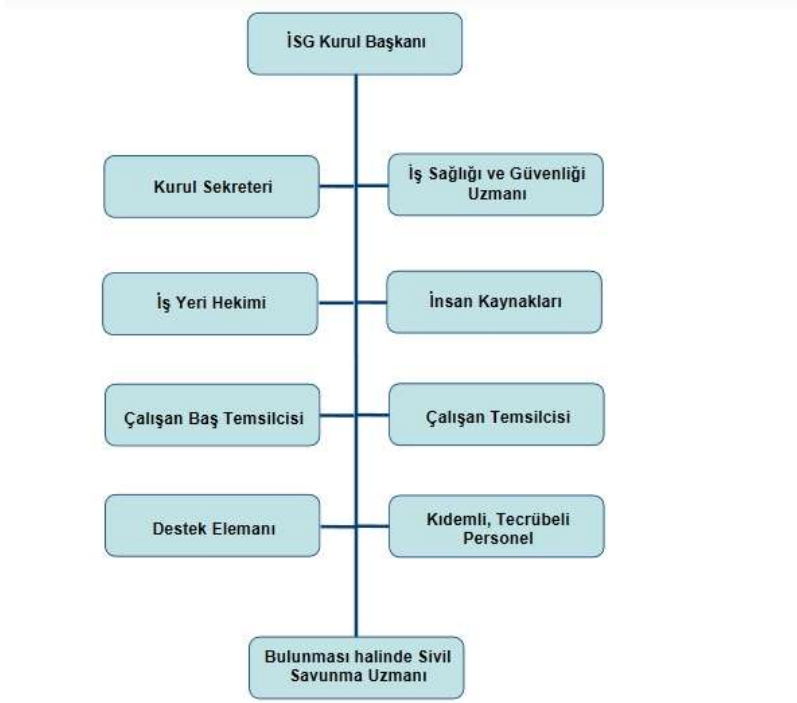
özel bir yere sahip olmaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği kurullarıyla ilgili olarak iş yerinde çalışan kişilerin elli ve daha fazla kişiden oluşması gerekmektedir. Ayrıca iş yeri faaliyetinin de altı aydan daha fazla olması gerekir. Bununla birlikte işverene bağlı olan herhangi bir fabrika, işletme, müessese gibi birden fazla işyerleri mevcutsa işveren, ayrı ayrı kurullar oluşturmak zorundadır [3]. Ayrıca kurullar arasında gerekli görüldüğü takdirde koordinasyon ve bilgiler işveren tarafından sağlanması gerekmektedir. İşveren, birden fazla kurulun çalışma usullerini düzenlemek, çalışma görüş birliklerinin oluşturulması ve bu işyerlerine ait olan raporların da en az 3 ayda bir teknik uzmanlar tarafından incelenmesini sağlamalıdır. Bu raporlar göz önüne alınarak işveren ve alt işveren ilişkisinde ayrı kurulların oluşturulması söz konusu olduğunda sorumluluk yine işverene aittir. 6 aydan fazla sürecek olan asıl işveren ve alt işveren ilişkisinde kurulların oluşumu şu şekilde olur;

- Eğer asıl işveren ve alt işverenin sayıları ayrı ayrı elli ya da daha üstü olursa asıl işveren ve alt işveren birbirinden ayrı kurullar kurmalıdır. İşbirliği birlikte yapılırken, koordinasyon işveren tarafından yapılır
- İşyerinde yalnızca işverenin çalışanları 50 ve üzeriyse kurul asıl işveren tarafından kurulmalıdır. Alt işveren bu noktada kurul oluşturma yükümlülüğünde değildir. Fakat kurul tarafından alınan kararların uygulanması için vekalet etmesi amacıyla yetkili bir temsilci atar.
- Alt işverenin çalışanları 50 ve üzeriyse ve asıl işverenin çalışanları bu sayının altındaysa iş sağlığı ve güvenliği kurulu alt işveren tarafından kurulmalıdır. Asıl işveren de alt işverenin kurulu için yetkili bir temsilci ataması yapmalıdır.
- Asıl işveren ve alt işverenin çalışanları ayrı ayrı elli kişinin altında ise ve bunlar toplam olarak 50 kişi ve daha fazlaysa işveren koordinasyonu sağlamak kaydıyla; alt işveren ve işveren kurulu birlikte oluşturur.

Çalışma hayatı göz önüne alındığı zaman aynı işletmede ya da iş sahasında birden fazla işveren bulunabilir [4]. Ortaklıkta bu konsorsiyumlar örnek olarak verilebilir. Pek çok işletmenin yer aldığı ve her işverenin kendi faaliyetleri doğrultusunda İSG kurulu oluşturduğu konularda işverenler birbirleriyle çalışmalarını etkileyecek olan kurul kararlarını birbirlerine danışmalıdırlar.

2.1.2. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının Önemi

Ülkemizde belirli büyüklükte olan iş sağlığı kurullarının oluşturulması yasal bir zorunluluktan ileri gelir. En az elli işçi çalıştırılan bir iş yerinde ve altı aydan daha fazla sürekli işlerin yapıldığı yerlerde işverenler, iş sağlığı ve güvenliği kurulunu kurmakla yükümlüdür.

Şekil 1: İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu [5].

Bu kurulda bulunması gereken kişiler ise işveren ya da işveren vekili, iş yeri hekimi, iş sağlığı ve güvenliği uzmanı, varsa formen, ustabaşı ya da usta, varsa sivil savunma uzmanı, işçi temsilcisi (eğer birden fazla çalışan temsilcisi varsa bu durumda baş çalışan temsilcisinin olması yeterlidir), sosyal işlere danışmanlık yapan bir temsilci, insan kaynakları bulunmalıdır. Şekil 1’de bu kişiler verilmiştir. Bu kurumda bulunan kişilerin belirli ödev ve yetkileri bulunmaktadır.

Tablo 1: İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullunun Görevleri

İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının Önemli Görevleri	Araştırma ve İnceleme Görevleri	İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu, işçilerin sağlığı ve güvenliği bakımından tedbir almakla görevlidir. Bu yüzden bu tedbirlerin araştırılması, tespit edilmesi ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili olarak belirli tedbirler almalıdırlar
	Eğitim Görevleri	İş Sağlığı ve güvenliği kurulları çalışanlar için bilgilendirici eğitimler planlamalıdır. Örneğin işyerinde konunun eğitim ve öğretim planlarıyla ilgili toplantı düzenleyecek ve konuyla ilgili olarak yayın ve konferans gibi çalışmalar yapmalıdırlar.
	Değerlendirme ve Rapor Yazma Görevleri	İş yerinde işin yürütümü ile alakalı olarak kurullar, ölüm ya da sürekli olarak iş görmezlikle sonuçlanmış olan iş kazaları ya da meslek hastalıklarının sonucunda alınması gereken araştırma, inceleme ve soruşturmaları yapmakla yükümlüdürler. İş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili olarak yeni çıkan gelişmelerden haberdar olmak ve yeni bilgiler toplamak durumundadırlar. Bu bilgiler işverene teklif ederek durumun değerlendirilmesini sağlamalıdırlar. Bununla beraber sağlık ve güvenlik durumuyla alakalı yıllık değerlendirme yapmalı ve gelecek sene için çalışma programı yaparak bunu değerlendirmek de kurulun görevleri arasındadır.
	Bakım ve Denetim Görevleri	İş sağlığı ve güvenliği kurulları, tesis bakımı ve onarımı ile ilgili olarak güvenlik tedbirlerini izlemek ve denetlemekle görevli oldukları gibi; aynı zamanda işçilerle ilgili olarak periyodik sağlık muayeneleri, yangına karşı alınması gereken tedbirler ve bu konuyla ilgili olarak çalışan ekiplerin çalışmalarını izlemelidirler.

İş sağlığı ve güvenliği kurulunun bir takım görevleri vardır. Bu görevler Tablo 1’de verilmiştir. Bunun haricinde bazı sorumlulukları olan iş sağlığı ve güvenliği kurullarının işverene teklif ve tavsiye götürürken işverenin olanaklarını göz önünde bulundurmalıdırlar. Mesleki teknik sırlarının saklanması, çalışma metoduyla ilgili iş yerini ilgilendiren teknik bilgilerin korunması ve gizli tutulması gerekmektedir. İş sağlığı ve güvenliği kurulları, görevlerini doğru bir şekilde yaptıkları zaman iş kazalarının oranları düşecek ve hata yapma olasılığı en aza indirgenecektir. İşçiler ve işçi sendikaları da bu konuda büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Çünkü İş sağlığı ve güvenliği kurullarının oluşturulmasında sendikalar da ilgilienmeli ve belirli ağırlıklarını korumaya devam etmelidirler. İşin sadece ücret problemleri değil, iş güvenliğinin bu konuda önemli bir nokta olduğunu unutmamalıdırlar. Çünkü veri-

len eğitimlerde işçiler genellikle ücret konusundan fazlasıyla yakınmaktadır. İşçinin görevi ne olursa olsun bunu iş güvenliği uzmanına mal etmektedirler. Bu noktada işçiye güvenliğin de önemli olduğu belirli teknik ve eğitimlerle vurgulanmalı ve bu konuda farkındalık sağlaması gerekmektedir.

Uygulamaya bakıldığı zaman belirli yetersizlikler kurulların görevleri ve fonksiyonlarında sadece danışmanlık yaptıkları gözlemlenebilir. Fakat danışmanlıkla birlikte yaptırım devreye girmelidir. Yani bir kurulun yaptırım gücü yoksa çok fazla etkili olamaz. Dolayısıyla verimliliklerini ortaya koyamazlar. İşveren bu noktada kurulda alınan kararların uygulanmasını sağlamalıdır.

2.1.3. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarında Çalışan Temsilcisinin Önemi

İşveren ve işçi ilişkisi göz önüne alındığı zaman, işçiler işverene karşı dezavantajlı bir pozisyonda görünmektedir. İş hukukunda özellikle de sanayi devriminden sonra kötü çalışma şartları yüzünden işçilerin korunmaya alınması ihtiyacı duyulmuştur. İşçi, işveren ve devlet bu örgütlerin çalışmalarıyla ilgili olarak belirli görevleri bulunur. İşçi, sözleşmeyi imzaladıktan sonra iş görme borcunu üzerine almış olur. Dolayısıyla İş hukukunda işçinin korunmaya alınması ve işçi kişiliği önemli olduğuna dair belirli şartlar konulmuştur. Eskiden işçilerin oldukça zor şartlar altında çalışması, yeni bir uygulamanın ortaya konulması ihtiyacını çıkarmıştır. Çünkü iş kazaları ve meslek hastalıkları yüksek oranda devam etmekteydi. Zamanla işçiler bilinçlenmiş ve bunun temelinde endüstriyel demokrasinin gelişmesi önemli bir adım olmuştur. İşçiler bu noktada örgütlenerek uluslararası kurumları devreye sokmuşlardır. İş sağlığı ve güvenliğinde çalışanların beden ve ruhen korunması en temel konu haline getirilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de iş kazası ve meslek hastalıklarıyla ilgili olarak bazı çalışmalar yapılarak iyileştirme yoluna gidilmiştir [2].

6331 sayılı kanunla ülkemizde çalışan kişilerin meslek hastalığı ve iş kazalarından korunması amaçlanmıştır. 2012’de çıkan bu mevzuat, İş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili olarak önemli bir gelişmede bulunmuştur. Bununla birlikte ara eleman olarak çalışan temsilcisi bir diğer adıyla işçi temsilcisi görevlendirmesi yapılmıştır. Mevzuatta geçen çalışmaktan kaçınma hakkı doğrultusunda çalışan temsilcilerine bazı görevler düşer. Bu noktada asıl amaç çalışan temsilcilerinin çalışma hakkının uygulanması ve çalışan kişilerin iş kazası ve meslek hastalıklarında önemli bir göreve dahil olmasını doğurur.

2.1.4. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında İşçilerin Katılımının Önemi

İş kazaları ve meslek hastalıklarıyla mücadele ederken iş sağlığı ve güvenliği kuruluyla beraber işçilerin de katılımının sağlanması önemli bir rol oynar. Ülke-

mizde 6331 sayılı kanunla beraber İş Sağlığı ve Güvenliğiyle ilgili uygulamalarda işçilerin de tam katılımı sağlanması amaçlanmıştır. Gerçekten uygulamaya konulduğunda işletmeler için daha verimli ve etkili bir ortam sağlanmış olur. İnsan kaynaklarının çalışanların görüşünü alması ve onların istek ve şikayetlerini dikkate alınması da önemli gelişmeleri sağlar. Bu yönetim şekilleri ele alındığı zaman iş sağlığı ve güvenliğinde yönetime katılma ve zorunluluk temeli dahilinde bazı faktörlerle karşılaşmaktayız. Bu faktörler arasında;

- Çalışanların psiko-sosyal gelişimi ve örgütsel gelişime olan katkısı
- Çalışanların üretime ve verimliliğe dayalı katkısı
- Etik zorunluluklarla beraber yasal zorunlulukların da yerine getirilmesi etkenleri ortaya çıkar.

-

Psiko-sosyal gelişim ve örgütsel gelişime katkısı incelendiğinde diğer çalışanlar ve işverenlerin ilişkilerinin gelişmesine olanak tanınmış olunur. İşçi, işine ve çalışmış olduğu işletmeye karşı bağlılığını iş memnuniyeti ile ortaya koyar. Dolayısıyla çalışan iş yerine karşı daha duyarlı olur ve işini benimser.

Üretim ve Verimliliğe katkısı incelendiğinde, iş kazası ve meslek hastalıklarına dayalı olan zaman kaybı, üretim kaybı, verimsizlik gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkmaması amaçlanmalıdır. Çalışanların görüş ve fikirleri alındığı zaman çalışma sürecinde daha etkin bir rol oynayacaklardır.

Etik zorunluluklarla birlikte yasal zorunlulukların da yerine getirilmesi durumu incelendiği zaman yönetime katılım süreci işçi ve işveren arasında olan ilişkiyi eşit seviyeye getirir. Bu durum da işçi ve işveren arasında olası çatışmaların ortaya çıkmasını engeller. İş sağlığı ve güvenliği kurulunda yer alan çalışan temsilcisinin etkinliği arttırıldığı zaman önemli bir mesafe kat edilecektir.

2.1.5. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının Çalışma Şartları

İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu her ay düzenli olarak 1 defa toplanmalıdır. Fakat kurulun tehlike sınıfına göre bu süreler değişebilmektedir. Tablo 2’de İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının toplanma süreleri verilmiştir.

Tablo 2: İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının Toplanması

Çok Tehlikeli İş Yerlerinde	Ayda 1 defa
Tehlikeli İş Yerlerinde	2 Ayda bir defa
Az Tehlikeli iş yerlerinde	3 Ayda 1 defa

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda işçinin çalışmaktan kaçınma isteği durumunda kurul bu sürelerle ihtiyaç duymaksızın acil bir şekilde toplantı kararı verebilir. Alınan bu kararlar sonucunda çalışanlara gerekli bilgilendirmeler yapılır. Toplantı yapılacağı zaman 48 saat öncesinde kurul üyelerine bilgilendirme yapılmalıdır. Toplantı gündemi, belirlenen sorunlar kurul üyelerine bildirilir. Kurul üyeleri bu durumla ilgili olarak gündem konularında değişiklik talebi isteğinde bulunabilirler.

Özel tedbir gerektiren haller ölümlü iş kazaları ve uzuv kaybı olmakla birlikte ağır iş kazalarının olduğu durumlarda kurul üyelerinden herhangi biri olağanüstü toplantı düzenleyebilir. Bu gibi durumlarda çağrışı yapan kurul üyesi, kurul başkanı (işveren veya işveren vekili) ya da kurul sekreterine (iş sağlığı ve güvenliği uzmanı) çağrı teklifinde bulunması gerekir. Toplantının zamanının belirlenmesi konunun önemine ve aciliyetine göre belirlenir. Kurul toplantısının yapılması günlük çalışma saatleri içerisinde olmalıdır. Ayrıca bu kurulda yapılan toplantı süreleri, çalışma saatine dahildir. Üye tam sayısının salt çoğunluğunda kurul, işveren ya da işveren vekili koordinatörlüğünde toplanarak, katılan kişilerin salt çoğunluğunda karar verilir. Kurulda çekimser oy kullanılamaz ve oylar eşitse başkanın oyu kararın sonucunu etkiler. Çoğunluk sağlanamadığı durumlarda ya da başka sebeplerden dolayı durumun belirtilmesi için bir tutanak düzenlenir [2].

2.1. Risk Değerlendirme Kavramı

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre Risk değerlendirmesi, işyerinde olan veya çevreden gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi amacıyla bu tehlikelerin riske dönüşmesine yol açan nedenlerin tehlikelerden dolayı meydana gelen riskleri analiz etmek amacıyla derecelendirmek ve kontrol etmek için yapılan çalışmalar bütünüdür. Özellikle endüstriyel işletmelerde işçiler için sağlık ve güvenlik bakımından olumsuz etkiler göz önüne alındığında tehlikeler ve risklerin kontrol altına alınması ön görülmektedir. Dolayısıyla bu tehlikelerin ve risklerin kabul edilebilir bir seviyeye getirilmesi için işveren tarafından teknik destek alınarak kontrol altına alınması amaçlanmaktadır. Proaktif çalışmalar olan risk değerlendirme çalışmaları, herhangi bir kazanın ya da meslek hastalığının meydana gelmeden önce kazaları önceden fark edebilmek gerekmektedir. Risk değerlendirmesi yapmak için tehlike, risk ve ramak kala olayların ne anlama geldiğini bilmemiz gerekmektedir.

Tehlike: Dışarıdan gelme ihtimali olan işçiyi veya işyerini etkileyecek zarar ya da hasar verme potansiyelidir

Risk: Tehlikeden kaynaklanacak olan herhangi bir kayıp, yaralanma veya farklı hasarlı sonuçların ortaya çıkma ihtimalidir.

Ramak Kala Olay: Bir kazanın ya da tehlikenin ortaya çıkma ihtimali olduğu halde gerçekleşmediği durumlardır.

2.2.1. Risk Değerlendirmenin Tarihçesi

Risk değerlendirmesi kavramı ele alınırken riskin büyüklüğünün önceden tahmin edilmesi gerekmektedir. Yani diğer bir deyişle ortaya herhangi bir tehlike olmadan bu tehlikenin ortaya çıkmasına etki eden faktörler ve etkinin büyüklükleri göz önüne alınmalıdır. 2. Dünya savaşından sonra risk ve tehlike olgusu ele alınmıştır. Bunların kontrol altına alınıp alınmadığı ya da nasıl yönetileceği gibi durumlar üzerine yoğun araştırmalar yapılmıştır. Bu yaklaşımı geliştirmiş olan ülkeler kabul etmiştir. Sahip oldukları kuruluşları da bu sayede risk değerlendirme çalışmalarına doğru yönlendirmiştir. Risk değerlendirme yöntemine ve analiz yöntemlerine baktığımızda 1930'dan bu yana dünyada sistematik bir şekilde uygulama yapılmaktadır. Bunun yanı sıra teknolojik olarak risklerin değerlendirilmesi de 20. Yüzyıldan bu yana hızlandırılmıştır. Bunun sonucunda farklı metodolojiler ve standartlar ortaya çıkmıştır.

2.2.3. Risk Değerlendirme Teknikleri

Tüm dünyada iki çeşit risk analizi yöntemi kullanılmaktadır. Bunlar kalitatif analizler ve kantitatif analiz yöntemleridir.

Tablo 3: Risk Analiz Yöntemleri [7].

Ön Tehlike Analizi,	Birincil Risk Analizi	Güvenlik Fonksiyon Analizi	Risk Haritası,	İş Güvenliği Denetlemesi,	İş Güvenliği Analizi
Süreç/Sistem Kontrol Listeleri,	İşlemleri İnceleme Tekniği,	Göreceli Sıralama-Dow ve Mond İndisleri Analizi,	Risk Analizi,	Olursa Ne Olur? Analizi,	Tehlike ve İşletilebilirlik Analizi,
Hata Türleri, Etkileri ve Kritiklik Analizi	Hata Ağacı Analizi,	Olay Ağacı Analizi,	Neden - Sonuç Analizi,	İnsan Hatası Analizi,	İnsan Hata Tanımlaması,
İnsan Güvenilirlik Değerlendirmesi	İnsan Hata Oranı Tahmini Tekniği	Hiyerarşik Görev Analizi,	Yönetim Bakışı ve Risk Ağacı Analizi	Enerji Analizi,	Güvenlik Bariyer Diyagramları,
Kinney Modeli,	Zürih Tehlike Analizi,	Makine Risk Değerlendirmesi,	Tehlike Erken Uyarı Modeli	Ortalamalardan Sapma Tekniği,	Ağırlıklandırılmış Ortalamalardan Sapma Tekniği,

Tablo 4: Risk Değerlendirme Tablosu [7].

Risk Değerlendirme Tablosu	a) L Tipi Matris
	b) X Tipi Matris

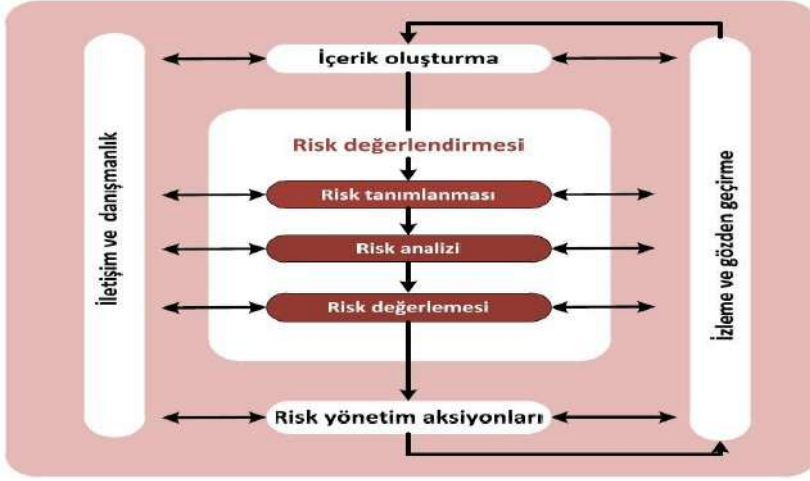
Kantitatif Risk Analizi: risk hesaplandığı sırada sayısal yöntemlerle hesaplama yapılır.

Kalitatif Risk Analizi: Bir tehdit ya da zararlı bir şey söz konusuysa bunların ortaya çıkma ihtimali ve tehditten durumuna göre sayısal değerler verilmesidir. Matematiksel ve mantıksal metotlar yöntemi ile proses edilerek risk değerlendirmesi yapılır. Dünyada yapılan risk analizleri ele alındığında 150’den fazla yöntem vardır. Bu yöntemlerden en fazla kullanılanları Tablo 3’te ve Tablo 4’te verilmiştir.

Risk Analiz yöntemlerinin farklı olarak kullanılmasının nedeni risk değerlerinin bulunması için kullanılan kendine has metotlarıdır. Her işletmenin çalışma koşulları ve yapılmakta olan işle alakalı olarak birbirinden farklı riskler bulunur. Bu risklerin sonucunda kazalar meydana gelirken; malzeme kaybı, çalışanların yaralanması, iş ekipmanlarının zarar görmesi, çalışanların uzuv kaybetmesi gibi etkenler ortaya çıkabilir. Risk değerlendirmesi yapılırken herhangi bir sistemden dolayı ortaya çıkan tehlikelerde riskin büyüklüğünün tahmin edilmesi gerekir. Dolayısıyla da mevcut veriler ışığında bu risklerin kabul edilebilir seviyeye indirgenmesi amaçlanır. Pek çok risk değerlendirme teknikleri mevcuttur. Risk değerlendirme teknikleri ele alındığında risklerin gerçekleşme oranları tahmin edilirken kalitatif ve kantitatif yöntemler kullanılır.

Risk değerlendirmesi yapılırken risk değerlerinin kabul edilebilir mi kabul edilemezse bunun için hangi önlemler alınmalıdır gibi soruların cevaplanması için oldukça önemlidir. Eğer bir iş yerinde risklerin yalnızca olasılık ve şiddeti hesaplanıyorsa bu oradaki riskleri ortadan kaldırmaz. Önemli olan asıl şey, belirlenmiş olan risklere karşı uygun olan önlemlerin doğru bir şekilde alınabilmesidir. Doğru bir şekilde risk değerlendirmesi çalışması yapılıyorsa iyileşme durumu söz konusudur. Bununla beraber meslek hastalığı ve iş kazası olasılıklarının düşürülmesi amaçlanmalıdır [7].

2.2.3.1.1. Risk Yönetim Prosesi

Şekil 2: Risk Yönetim Prosesi [12].

Risk Yönetim Prosesi ortamda var olan tehlikeleri belirlerken onların kritik değişkenlerini ve fonksiyonlarının üzerindeki etkilerini de araştırmaktadır. Koruma amaçlı olan bu çalışmada belirli mekanizma ve stratejiler geliştirilir. Bu prosesin oluşturulmasındaki asıl amaç hedefe ulaşmak için en etkin, hızlı ve güvenilir yöntemlerin araştırılmasıdır. Risk yönetim prosesinde problemlerin tanınması ve problemlerin çözümü ile ilgilenilir [14].

2.3. Maden Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği

2.3.1 Madencilik Sektörüne Genel Bir Bakış

Tarih boyunca madencilik sektörü, uygarlıkların şekillenmesinde büyük rol alan bir sektördür. Günümüz koşullarında da madencilik alanı insan yaşamının sürdürülmesi için temel kavramlardan biridir. Çünkü kullanılan araçlar, evler, telefonlar ve bilgisayarlara kadar her şey madencilik çalışmaları sonucunda elde edilmiştir [8]. Madencilik sektöründe ülkelerin istihdam etme problemleri ve ekonomik düzeyde gelişimlerine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Fakat bu sektörde iş sağlığı ve güvenliği bakımından dünya genelinde en riskli sektörler olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışılan ortam çok fazla tehlike ve risk barındırdığı için hepsinin bir anda değerlendirilmesi kolay olmamıştır. Maden işyerleri, sağlıklı ve güvenli iş yeri oluşturulması için ciddi çalışmalar ve önlemler gerektiren işyerleridir. Burada bulunan tehlikeler ve riskler sabit olmamakla beraber, değişkenlik gösterebildiği için bu konuda dikkatli bir çalışma yapılması gerekmektedir [16]. Ağır iş makineleri yeraltı ve yer üstünde kullanılırken kalifiye eleman-

ların istihdamlarının olmaması ve makineler için gerekli periyodik bakımların yapılmaması iş kazalarının ve meslek hastalıklarının maksimum düzeye çıkmasına sebep olur [9]. Faka madencilik sektöründe karşılaşılan tüm bu risklere rağmen yine de gelişen teknolojiyle birlikte bu risklerin uzaklaştırılması ve önüne geçilmesi mümkün hale gelmektedir. Son dönemlerde Türkiye’de gümüş, kömür, manganez, altın, krom ve bakır gibi cevherlerin bulunması için madencilik sektörü çalışmaları daha fazla olmuştur [9]. Bunun yanı sıra ülkemizde ihtiyaç duyulan enerji kaynakları için de milli kaynaklarla karşılaştırılması bakımında yerli kaynaklara yönelim olmuştur. Bu sebeple kömür yakıtlı olan termik santraller artarken, buna paralel olarak kömür üretiminde artış gerçekleşmiştir. Üretimin bu hızlı artışının iş kazalarıyla sonuçlanmaması için ekstra yöntemler uygulanmalı ve önlemler alınmalıdır.

Madenler, bir defa tüketilip yerine yenisinin konulamadığı kaynaklardır. Yani madenler, yenilebilir kaynaklardan değildir. Dolayısıyla jeolojik olayların sonucu doğrudan doğruya oluşan ürünlerdir [13].

Madencilik sektöründe en riskli grup kömür madenciliğidir. Kömür madenciliğinin içine giren yeraltı kömür madenciliği dünyada en riskli sektörlerdendir [10].

2.3.2. Madencilik Sektöründe İş Kazalarının Analiz Edilmesi

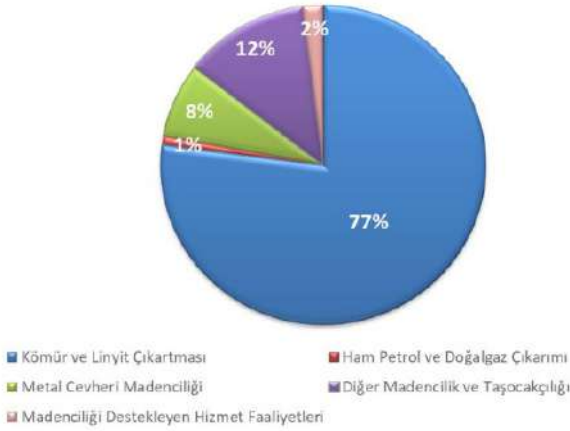
Madencilik sektöründe yapılan iş kazalarının analiz edilmesi için Niyazi ve Atiye Bilim, Sertaç Dündar’ın çalışmasından [9] derlediğimiz bilgilere göre 2012 ve 2016 yılları arasında maden işletmelerinde ortaya çıkan iş kazalarının sonuçları incelenmiştir. Bu yıllar arasında baz alınmasının nedeni, SGK’nın ayrıntılı çalışmasını bu dönemlerde sunmaya başlamasından ileri gelir. Madencilik sektöründe iş kazalarının analizi tablo 5’te gösterilmiştir. Bu tabloda iş kazalarının dağılımı analiz edilmektedir.

Tablo 5: Maden iş yerlerinde 2012 – 2016 yılları arasında ortaya çıkan iş kazaları [9].

Faaliyet Türü	Yıllar					Ortalama
	2012	2013	2014	2015	2016	
Kömür ve Linyit Çıkartması	8828	11289	10026	7429	8274	9169,2
Ham Petrol ve Doğalgaz Çıkarımı	44	118	165	84	112	104,6
Metal Cevheri Madenciliği	421	1055	1030	997	1037	908,0
Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı	569	1598	1557	1639	2045	1481,6
Madenciliği Destekleyen Hizmet Faaliyetleri	101	244	271	271	324	242,2

Bu tabloyu incelediğimizde madenlerde meydana gelen iş kazalarının büyük bir kısmı kömür madenciliğinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla en sık iş kazasının yaşandığı yer kömür madenciliğidir. En az kazanın ortaya çıktığı alan ise Ham Petrol ve doğal gaz alanıdır.

Son dönemlerde madencilik alanında ortaya çıkan iş kazaları detaylı olarak incelendiği zaman kömür madenciliği diğer madencilik işletmelerine göre daha yüksek düzeyde iş kazasına sebebiyet vermiştir.

Şekil 3: Ülkemizde meydana gelen madencilik iş kazalarının ortalama dağılımları

Tablo 6'yı incelediğimiz zaman madencilikle ilgili olan ana sektörler ve bu sektörlerin alt sektörleri ele alınmıştır. Burada gerçekleşmiş olan iş kazaları ve sayıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. SGK verilerine göre ana sektörlerle beraber alt sektörlerde de ortaya çıkan iş kazaları verileri 2013'ten bu yana paylaşılmaya başlanmıştır. Bu yüzden de 2012 yılından önceki veriler tam olarak bilinmemektedir [15].

İşveren, ortaya çıkabilecek patlama, yangın gibi etkenlerin ortaya çıkmasını önlemekle sorumludur. İşveren, herhangi bir tehlike anında işçilerin çalışma yerlerinin en kısa sürede güvenli bir şekilde terk edebilmeleri için uygun olan kaçış yolları ve kurtarma araçlarını sağlaması gerekir. Özellikle acil bir durum esnasında yardım, kaçma ve kurtarma için gerekli iletişim ve uyarı sistemlerini bulundurmakla yükümlüdür. Ayrıca işçilerin anlayacağı şekilde belirli uyarılar asılmalı ve işçilere bu konuda eğitimler verilmelidir.

Tablo 6: Madencilik sektörü ve madenciliğin alt sektörlerinde meydana gelen iş kazaları [9].

Faaliyet Alanları	Yıllar			
	2013	2014	2015	2016
Kömür ve Linyit Çıkartması	11289	10026	7429	8274
➤ Taş Kömürü	4390	3811	3268	3363
➤ Linyit Kömürü	6895	6215	4161	4911
➤ Diğer Kömürlerin İşletmeciliği	4	0	0	0
Ham Petrol ve Doğalgaz Çıkarımı	118	165	84	112
➤ Ham Petrol Çıkarımı	113	160	80	98
➤ Doğalgaz Çıkarımı	5	5	4	14
Metal Cevheri Madenciliği	1055	1030	997	1037
➤ Demir cevheri	61	54	78	62
➤ Demir dışı	908	913	861	920
➤ Uranyum ve toryum	86	63	58	55
Diğer Madencilik ve Taş ocaklığı	1598	1557	1639	2045
➤ Süsleme ve yapı taşlarının. Kireç taşı alçı taşı tebeşir ve kayağan taşı (bileği taşı) ocaklığı	935	946	859	1044
➤ Çakıl ve kum ocaklarının faaliyetleri, kil ve kaolin (an kil) çıkarımı	111	127	177	268
➤ Kimyasal ve gübreleme amaçlı mineral madenciliği	173	102	197	223
➤ Turba çıkarımı ve briketlenmesi	0	0	0	0
➤ Tuz çıkarımı	11	14	19	17
➤ Deniz ve göllerde tuz çıkarımı	2	0	0	0
➤ Kaya tuzu ve diğer tuzların çıkarımı	3	2	0	0
➤ Genel maden arama işleri (Petrol ve tabii gaz arama işleri hariç)	29	5	0	0
➤ Müstakilen yapılan maden ve cüruf temizleme, ayıklama işleri.	41	3	0	0
➤ Başka yerde sınıflandırılmamış diğer madencilik ve taş ocaklığı	293	358	387	493
Madencilik Destekleyen Hizmet Faaliyetleri	244	271	271	324
➤ Petrol ve doğal gaz çıkarımını destekleyici faaliyetler	118	57	45	56
➤ Madencilik ve taş ocaklığını destekleyici diğer faaliyetler	126	214	226	268

SGK verilerine göre madencilik kolları değerlendirildiği zaman meslek hastalığından dolayı hayatını kaybeden kişilere ulaşılmamıştır. Fakat iş kazasından dolayı çalışanlar hayatını kaybetmektedir. Madencilik faaliyetlerinde diğer iş kolları ile değerlendirmeye alındığı zaman iş kazalarının sonucunda meydana gelen can kaybı, yapı işlerinden sonra en fazla madencilik sektöründe gerçekleşmektedir. Bunun için alınması gereken önlemler kapsamında iş sağlığı ve güvenliğinin sınıflandırılmasında iş sağlığı ve güvenliği kurulu, iş yeri hekiminin bulundurulması, iş güvenliği uzmanının bulundurulması ve risk değerlendirmesi yapılarak yasal çerçeveler dahilinde iş kazası ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi amaçlanmalıdır [11]. Özellikle işçilerin dışarı çıkabilmesi için kolaylıkla ulaşabilecekleri yerlerde olacak solunum için koruma cihazları verilmelidir. İşçiler, bu cihazları kullanımında eğitim almalıdır. Ayrıca bu kişisel koruyucu cihazlar her daim kullanılabilir durumda olmalıdır. Bunun yanı sıra işçilere gerekli aydınlatıcı lambalar verilmeli ve onların sağlık ve güvenliklerini korunması için suni aydınlatma malzemeleri verilmelidir. Aydınlatma türleri, işçiler için bir risk oluşturmayacak düzeyde olmalıdır. Çalışmayı ve işçinin ergonomik konforunu engellemeyecek şekilde yerleştirilen aydınlatma sistemleri, güvenilir olarak yerleştirilmelidir [14].

İş sağlığı ve güvenliği sektörü ele alındığında öncelik çalışanların sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmalarını sağlamak ve iş kazalarıyla meslek hastalıklarının önüne geçmektir. Bunun için İSG kurullarında belirli tedbir ve yöntem kararları alınır, risk değerlendirme analizi yapılır ve daha pek çok önlemler alınır. Bu çalışmada ele aldığımız 3 konudan biri olan madencilik sektörü üzerine bir takım yorumlamalarda bulunacağız. Çünkü İSG kurullarının oluşturulması, risk analizinin yapılması ve iş kazalarının önüne geçmek için en çok kaa meydana gelen ve çok riskli grupta yer alan madencilik sektöründe iş kazalarının önlenmesi ile ilgili tedbirlerin alınması gerekir [13]. İş kazalarının gerçekleşmesi sonucunda çalışanlar ölüme, bedensel ve ruhsal hasarlarla karşı karşıya kalırlar. Bununla beraber makine ve iş ekipmanlarında zarar ortaya çıkması da üretimi durduran etkenlerdir. Bu durum hem işveren hem de işçiler için büyük bir kayıptır. Kaza önleme çalışmaları yapılırken öncelikle insanların yaşama hakkına saygı duyulması gerekmektedir. Üretim veya hizmet sürekliliği bakımından işçi-işveren ilişkisinin iyileştirilmesi de yararlı sonuçlar doğurur. Maden faciaları sıklıkla gördüğümüz ve duyduğumuz sonuçlarla birleştiğinde ortaya kötü sonuçlar çıkar. Bu nedenle alınması gereken tedbirler biran önce alınmalıdır. Alınan tedbirler kararlı olarak yürütülmeli ve iyileştirilmesi için yeni çalışmalar yapılmalıdır. Tüm bu önlemlerin alınması için risk değerlendirmesi tüm maden işletmelerinde yapısı gerekir. Asıl amaç risklerle kaynağında mücadele etmek olurken, kaçınılması mümkün olmayan risklerin analiz edilerek belirli önlemler ve faaliyetler uygulanmalıdır. Risk değerlendirmesi yapılmamış olan işletmelerde çalışma durdurulmalıdır [14].

Maksimum risk taşıyan teknik elemanların denetim ve gözetim altında olması ve eğer ilkel koşullarda çalışıyorlarsa çalışmanın durdurulması gerekir. Bugüne kadar gerçekleşmiş olan maden kazalarının incelenmesi ve kazaların neden ortaya çıktığı ve bu durumlarla ilgili olarak tedbirlerin alınıp alınmadığı kontrol edilmelidir. Tüm bunlar için Acil durum eylem planı hazırlanması gerekir. Acil durumların daha önceden değerlendirilmesi ve tedbirlerin alınmış olmasına özen gösterilmelidir. Bununla birlikte tahliye, tahsis, yangınla mücadele, ilk yardım vb. gibi konular için eğitim verilmelidir. Farklı zaman içerisinde tatbikat yapılarak belirlenen eksiklikler hızlı bir şekilde tamamlanmalıdır. Yeraltı işletmelerinde ocağın yer üstüyle en az iki adet bağlantı noktası bulunmalıdır. Ocaklar mekanik olarak havalandırılarak tüm çalışanlar için önleyici ve koruyucu donanımlar ve ekipmanlar bulundurulmalıdır [11].

3. Sonuç Ve Öneriler

Türkiye’de son dönemlerde iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarının etkinlikleri arttırılmaktadır. Gerek iş kazalarında gerekse de iş görmezlik sonucunda kayıp iş günleri ve kaza sonuçlarında ortalama değerler günden güne azalmaktan ve dolaşısıyla iyileşmeler sağlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında iş kazasının sıklığı bakımından hala birtakım çalışmalar yapılması gerekir. Çünkü özellikle çalışanlar ve işverenlerin doğru bir şekilde eğitilmesi, iş sağlığı ve güvenliğine dair planlamalar yapması ön görülmektedir. İş sağlığı ve Güvenliğinin uygulanması hususunda çalışanların eksiklikleri ve şikayetlerinin giderilmesi için İSG kurullarında yapılan faaliyetler oldukça önemlidir. Kurul toplantılarında görüşülen konular bir tutanak haline getirilmelidir. Tutanaktaki kararlar toplantıya katılmış olan diğer üyeler tarafından da imzalanmalıdır. İmzalanmış olan bu kararlar herhangi bir işleme gerek duyulmadan işverene bildirilmiş sayılmaktadır. Sonuç olarak bu tutanaklar sırayla özel bir dosya içerisinde saklanmalıdır. Çalışanlar için faydalı olduğu düşünülen kararlar da işyerinde ilan edilerek çalışanlar bilgilendirilir. İş Sağlığı ve Güvenliği kurulunun almış olduğu kararlar işvereni ve işletmeyi / işyerini bağlamaktadır.

Madencilik işleri ortam şartlarından dolayı sürekli olarak gelişim gösterir. Çalışmak, değişen ortam şartlarına göre belirlenir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları da madencilik sektöründe oldukça gelişmiştir. Özellikle son dönemlerde gelişen teknoloji ve iş güvenliği bilincinin artmasıyla birlikte, madencilikte iş sağlığı ve güvenliğine dair pek çok önlem ve tedbirler alınmıştır. İş güvenliği maliyetlerinden dolayı alınmayan önlemlerden sonra ortaya çıkan kazalarda daha fazla bir maliyet durumu söz konusu olabiliyor. İş sağlığı ve güvenliği etkinliklerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi ve işçilerin iş güvencelerinin sağlanması gerekmektedir. Dünya’da ve Türkiye’de gelişen teknoloji ile birlikte sanayileşmeden dolayı makine kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Makinelerin kullanımından sonra daha az iş gücüne ihtiyaç duyulmuş ve pratik bir şekilde üretimin hızlanması gerçekleşmiştir. Burada asıl önemli nokta sektörlerde iş güvenliğine dair risklerin değerlendirilerek daha çok dikkat edilmesi amaçlanmalıdır.

Kaynakça

1. Gerek, N . (1991). İŞÇİ SAĞLIĞI ve İŞ GÜVENLİĞİ KURULLARI İLE İŞ-YERİ HEKİMLERİNİN İŞ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ÖNEMİ . Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 9 (1) , 321-328 .
2. Orhan, S , Uysal, S . (2019). İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN SAĞ-LANMASINDA ÇALIŞAN TEMSİLCİLİĞİNİN ÖNEMİ . Yorum Yö-netim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi , 7 (1) , 1-16 .
3. CAM, Erdem (2013), “İşyerinde Sosyal Diyalog ve Demokrasi İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi”.
4. Dursun, Y . (2013). İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davra-nışları Üzerine Etkisi . SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi , 3 (2).
5. Erişim Tarihi 10.04.2021 <https://www.pakel.com.tr/isg-kurulu-organizas-yon-semasi/>
6. ÖZKILIÇ, Ö., İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri ve Risk Değer-lendirme Metodolojileri, TISK, Ankara, Mart, 2005
7. Ceylan, H , Başhelvacı, V . (2011). Risk Değerlendirme Tablosu Yöntemi İle Risk Analizi: Bir Uygulama. International Journal of Engineering Re-search and Development, 3 (2) , 25-33.
8. Bilim N., Dursun A.E., Bilim A. 2015. Maden ekipmanlarına bağlı iş ka-zalarının genel değerlendirmesi ve çözüm önerileri, Türkiye 5. Uluslara-rası Maden Makinaları Sempozyumu ve Sergisi, Eskişehir-Türkiye, 1-12, 1-2 Ekim.
9. Dünder, S , Bilim, N , Bilim, A . (2018). Ülkemizdeki maden sektörün-de meydana gelen iş kazası ve meslek hastalıklarının analizi . Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 7 (2) , 423-432.
10. Mahdevari S., Shahriar K., Esfahanipour A. 2014. Human health and sa-fety risks management in underground coal mines using fuzzy TOPSIS, Science of the Total Environment. 488-489, 85-99.
11. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. Yer altı ve Yer üstü Maden İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi. Yayın No: 43
12. Erişim Tarihi 09.04.2021, <http://www.onderakademi.com/blog/isg-der-gi-makaleler/risk-analizi.pdf>
13. Kartalkanat, A., “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, Jeoloji Mühendisleri Odası Dergisi , S.38, s. 51, Ankara, 1991.

14. Erişim tarihi: 10.04.2021 https://www.isguvenligi.net/wp-content/uploads/mevzuat/yeralti_ve_yerustu_maden_isletmelerinde_saglik_ve_guvenlik.pdf.
15. şafak, R , şensöğüt, C , Kasap, Y . (2018). AÇIK OCAK İşLETMELE-
RİNDE İş GÜVENLİĞİ UYGULAMASI: ÖRNEK OCAK ÇALIşMA-
SI . Bilimsel Madencilik Dergisi , , 99-108 .
16. TMMOB, Maden Mühendisleri Odası, 2010. Madencilikte Yaşanan İş
Kazaları Raporu.

● Bölüm-12 ●

TÜREV ve MİKRO İKTİSADİ UYGULAMALARI

Öğr. Gör. Hamdi AYYILDIZ¹

Öğr. Gör. Dr. Ömer BÜYÜKBAŞ²

Mahmut BİLİCİ³

Öğr. Gör. Mustafa Hakan ŞİMŞEK⁴

1.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, hayyildiz@ksu.edu.tr

2.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Pazarlama Programı, omerbuyukbas@ksu.edu.tr

3.Başkent Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, bilici0623@gmail.com

4.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı, hakansimsek@ksu.edu.tr

Giriş

“Mikroiktisat nasıl tanımlanır” sorusuna yanıt verebilmek için, öncelikle İktisat terimi “nasıl tanımlanır” sorusunu sormamız gerekmektedir. İktisat terimi, literatürde üç temel prensip göz önüne alınarak tanımlanabilecektir: 1. İnsan istek ve tutkuları limitsizdir, 2. Sınırlı ürün ve hizmeti sağlamak için kullanılan/kullanılacak kaynaklar sınırlıdır, 3. Gelirin sınırlı ve değişken olmasına bağlı olarak sürekli bir kaynak dağıtımı ve karşılanabilen/karşılanamayan istekler söz konusudur (Mansfield, 1985, s.13-14).

İktisat bilimi inceleme alanları çerçevesinde, alt araştırma konuları ile ilgilenmektedir. Bununla birlikte, farklı bilim alanları ile de bağlantılı bir biçimde insan davranışının ekonomik yönünü incelemektedir. Bu durumda, pozitif ve normatif analiz kavramlarının kapsamı da akla gelmektedir. Pozitif analiz terimi, iktisat biliminin kapsamı içerisinde bir olgu ya da durumun ne olacağı ile ilgilenmektedir. Normatif analiz ise, sosyal politika içeren değer yargılı konuların nasıl olması gerektiğini incelemektedir (Üstünel, 1988, s. 8-22).

18. yüzyılın sonlarına doğru Fizyokratlar da dahil olmak üzere ekonomik sorunların bilimsel tabanlarının incelenmesi ve araştırılması Adam Smith (1723-1790) ile yeni bir dönemin başladığını göstermiştir. Adam Smith’in 1776’da “Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme” eserini yayımlaması ile İktisadi konulara sistematik yönelim ve inceleme başlamıştır. Adam Smith, birçok konuda İktisat bilimine yön vermiş olmakla birlikte, mikro iktisat yol ayrımını ortaya çıkartan “değer kavramı” üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bir malın kullanımından sağlanan faydayı kullanım değeri olarak tanımlarken, malın piyasada alım-satım sırasında konu olduğu fiyatı değişim değeri olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama ile senelerce sürecek bir paradoksun kapılarını açmıştır: su-elmas paradoksu. Bu paradoksta, kullanım değeri yaşamsal bir kaynak olması nedeni ile çok yüksek olan suyun değişim değerinin çok düşük olması buna karşın elmas için ise tam tersi bir durumun geçerli olduğu tartışılmıştır (Smith, 2020a, s. 47)

Fiyat ve değer kavramlarına odaklanan klasik dönemin bu kavramlara odaklanma nedeni, bilimde ve sanayide yaşanan devrimlerdir. Fizikte yaşanan atılımlar ile başlayan bilimsel devrim özellikle Newton’ın birkaç sene süren inziva hayatı sonunda ürettiği “Philosophiae Naturalis Principia Mathematica (Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri)-1687” kısaca Principia yapıtı ile başlamıştır. Bu başarısı üzerine, bilimsel başarısı ile Sir unvanını kazanan ilk kişi olan Newton, “Gökcisimlerinin yörüngelerini matematiksel olarak açıklarken (ters kare yasası), yörüngede onları hareketlendiren evrensel ilk doğa kanunu olan “kütleçekimi” kavramını da ortaya koymuştur. Newton’ın 3 yasası pek çok sorunu açıkla-

mıştır: gezegenlerin hareketlerini, Okyanustaki gelgit olaylarını, gezegenle birlikte dönerken nasıl uzaya fırlamadığımızı...(Bryson, 2003, s. 43).

18. yüzyılda Adam Smith'in eseri yayınlanmadan önce birikmeli bir biçimde ilerleyen teknik bilgi ve bilimsel birikim gitgide artmaktaydı. Özellikle var olan iş yapma biçimlerine etkileri açısından buhar makinesinin gelişim süreci, Britanya Adaları'nda ve Batı Avrupa'nın batısında birçok çalışma düzenini de kökten etkilemekteydi. Örneğin; James Watt'ın (1736-1819) geliştirdiği buhar makinesi 1769 tarihliydi. Öte yandan, bu buhar makinesinin öncülleri madenlerde başarı ile kullanılan 1712 yapımlı Thomas Newcomen'ın buharlı makinesidir. Buradan hareketle, denebilir ki; ticari-iş yaşamında makineleşmenin başlaması ve iş bölümü suretiyle uzmanlaşma kavramının gelişmesinin anlatısı, Smith'in izah ettiği durumların daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır (Smiles, 1865, 128).

“Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme” isimli eserinde Adam Smith, I. Bölümde; emeğin üretici güçlerinde görülen gelişmenin nedenlerini ve emeğin mahsulünün toplumun değişik katmanları ve şartları içinde yaşayan insanlar arasında doğal olarak bölüşülmesini sağlayan “İş bölümü” ile başlamaktadır. Smith, gezip görmüş olduğu bir “iğne fabrikasında iğne üretme işinin aşağı yukarı 18 ayrı işleme bölündüğünü, bir kişinin teli çekip gerdiğini, bir diğernin kestğini, diğernin sıvırtma yaptığını vb. anlatmaktadır. Günde tek başına belki bir iğne yapamayacak kişi, birlikte çalıştıkları ve herkes kendi işi ile uğraştığı için günde 4bin800 iğne yapabiliyor demektedir. İş bölümü sonucunda, aynı sayıda çalışanın üretilen iş miktarında sağlayabildiği artışın nedenini şu şekilde açıklamaktadır: 1. Her kişinin yaptığı işe olan el yatkınlığının artması, 2. İş türleri arası geçişte yaşanabilecek zamanın tasarruf edilmesi, **3. Çok sayıda kişinin işini yapabilecek makinelerin icat edilmesi** (Smith, 2020b, s.29).

Mikro iktisat, fiyat ve değer kavramlarından hareketle bireylerin ve firmaların kar ile fayda optimizasyon süreçlerinde yaptıkları seçimleri ve bu seçimlerin otoritenin ekonomi-politik kararlarından nasıl etkilendiğini araştırmaktadır. Örneklendirilirse; bir tüketicinin satın alma sırasında fayda düzeyini maksimum düzeye çıkarmak için toplam gelirini nasıl harcayacağını, firmanın üretim ve karlılık seviyelerini etkileyecek faktör bileşimlerinin belirlenmesini, ekonomik yaşantı içerisinde farklı piyasa türlerinin nasıl meydana geldiğini, toplum refahını etkileyen birçok unsurun nasıl oluştuğunu incelemektedir (Türkay, 2000, s. 1-5)

Mikro iktisat bilimi içerisinde türevin özellikle; tercih ve sonucunda doğan fayda, fayda-kar maksimizasyonu ve bireysel talep eğrilerinin oluşumu, tüketici rantı kavramının açıklaması ile harcama fonksiyonu, üretim ve maliyet fonksiyonları kavramlarında sıklıkla kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Mikro iktisatın bu gelişiminde ve matematik kullanımında, Marjinalist iktisatçılar olarak anıla-

cak Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu'nun deyimi ile "İlk Neoklasikler'in etkileri paha biçilmezdir-1870 ve sonrası-. Matematikçi ve mühendis kökenli olan bu insanlar; değer kavramının kaynağını, toplumda gelirin bölüşümünü ve bireysel karar verme süreçlerini incelemişlerdir. Klasik iktisadın düşüncelerini ağır derecede hırpalayan Karl Marx'a ve sosyalist yaklaşımlara karşı David Ricardo'nun kaynaklık ettiği diferansiyel rant teorisinden güç alarak talebin rolünü ortaya koydukları matematiksel teknikler ve geometrik açıklamalar getirmeleri nedeni ile Marx'ın açtığı deliklere teorik çözümler üretmişlerdir. Dikkatlerini kısmi denge analizine başka bir deyişle mikro ekonomik analize odaklamışlardır (Bocutoğlu, 2016a, s. 157-161).

Adam Smith, kullanım değeri ve değişim değerleri kavramlarını ayırmıştır. Kullanım değeri kısaca bir malın kullanımı yolu ile elde edilen fayda ile ilgilidir. Değişim değeri ise, malın piyasada alım satıma konu olduğu fiyattır. Bu doğrultuda, 1870lerde marjinalist devrim olarak kabul edilen toplam fayda değil son birimin faydasının değişim değerini belirlediği öne sürülmüştür. Ancak asıl ilerleme talebin fiyat üzerindeki etkisinin açıkça ortaya konulması sonrasında olmuştur. İngiliz ekonomist Alfred Marshall, İktisadın İlkeleri adlı yapıtıyla 1890 yılında ortaya koyduğu fiyatın, arz ve talebin eş anlı hareketleri ile belirlendiği modeli, su-elmas paradoksunu çözmüştür (Bocutoğlu, 2016b, s. 186).

Mikro ekonomi/Mikro iktisat, birey ve firmaların ekonomik karar verme süreçlerini ve kıtlık karşısında seçimlerini incelemektedir. İktisadi sorunlar ortak ilkeler ile çözüme ulaştırılmaktadır. Bu ilkeleri kapsayan yaklaşıma, iktisadi düşünce tarzı denilmektedir. Temelde 3 ana ilkeye dayanmaktadır ki bu ilkelerde mikro iktisadın temelini oluşturmaktadır. Bu ilkeler: Rasyonel davranış, karar alma ve marjinal analiz ilkeleridir. Türevin iktisadi analizlerde kullanılması ise, mikro iktisadi ilkelerin bir sonucudur.

Öğrencisi makro iktisadın kurucusu kabul edilen John Maynard Keynes'ce son yüzyılın en büyük iktisatçısı olarak tanımlanan Alfred Marshall, 1906 yılında, A. L. Bowley'e iktisatta matematik kullanımı hakkında kabul ettiği ilkelerini şu şekilde belirtmiştir:

- İncelemenin öne çıkan özelliği matematik olmasın, matematiği anlatımı destekleme dili olarak kullan,
- Konu üzerine incelemen bitene kadar matematiği öne çıkarma,
- İngilizceye çevir,
- Gerçek hayattan örnekler göstererek göz önünde canlandırılmasını sağla,
- Matematiği yok et,
- Eğer 4. Aşamada başarılı değilsen, üçüncü aşamanın da öncesine dön (Bowley, 1924).

Türev Kavramı, Tarihsel Gelişimi ve Matematiksel Açıklamalar

Türev, Matematik bilimi içerisinde kullanılan Analiz (Calculus)'in kullandığı araçlardan birisidir. Türev, değişkenlik gösteren nicel verilerin hangi hızlarda ve hangi eğilimde hareket ettiğini -değişim gösterdiğini- belirleyen kavramdır. Türevi kullanarak; bir ülkedeki yaşlı ve genç nüfusun yıllar içerisindeki olası değişimleri tahmin edilebilir, bir ürünün fiyatındaki artışın satış rakamlarını hangi yönde ne kadar yoğunlukta etkileyeceği belirlenebilir, Başka bir deyişle, türev kavramı matematiksel olarak eğrilerin ve/veya fonksiyonların davranış analizlerini yapmaktadır. Üretilen bir malın maliyetini en az yapabilecek(minimum) üretim miktarını, karı da en çok yapabilecek satış miktarını, içi kareler ile dolu bir dikdörtgenler prizmasının en büyük hacmini bulmak şeklinde de kullanılabileceğimiz türev kavramının çok iyi anlaşılması; fonksiyonlar ve limit konusuna sıkı sıkıya bağlıdır.

Türev kavramının tarihsel gelişimine bakılmak istenirse, Analiz (Calculus)'i geliştiren iki bilim insanı Isaac Newton (1642-1727) ve Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) öncesinde Pierre de Fermat (1601-1665) ile başlayan türevin yolculuğu, Leonhard Euler'in (1707-1783) öğrencisi Joseph-Louis Lagrange (1736-1813)'ın cebire indirgenmiş türevi, Augustin Cauchy (1789-1855) ve Karl Weierstrass (1815-1897) ile temellendirilerek tanımlanmıştır.

Ancak öte yandan birçok matematikçi, sanki görünmez bir okulda biraradalmış gibi birçok alanda katkıyı birlikte sağlamışlardır. Örneğin, Leonhard Euler, Bernoulli ailesi ile oldukça yakın ilişkisi olması ile, on sekizinci yüzyılın son üç çeyreğinde matematik, astronomi, mühendislik bilimleri ve matematiksel fizik alanlarında yayımlanmış tüm eserlerin üçte birine Euler'in sahip olduğu tahmin edilmektedir. On sekizinci yüzyıl, Euler çağı olarak isimlendirilmektedir. On dokuzuncu yüzyıl içerisindeki çalışmaların çoğunun kaynağını da Euler'in çalışmalarının oluşturduğu kabul edilmektedir (James, 2019, s.10).

Bağımsız değişkendeki (x) artma veya azalma gibi bir değişime(Δx) karşılık, bağımlı değişkende(y) de bir değişiklik (Δy) olmaktadır. Bu iki değişim miktarının oranı ($\Delta y/\Delta x$) limit durumunda başka bir deyişle serbest değişkende sifıra yakın bir değişiklik olduğunda türev adını almaktadır.

Türevin detaylı ifade edilmesine geçmeden önce **süreklilik kavramı** ile ilgili bilgiler vermek gerekmektedir. $A \subseteq \mathbb{R}$ ve $f: A \rightarrow \mathbb{R}$ bir fonksiyon olsun, $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = f(a)$ ise f fonksiyonuna $x=a$ noktasında **sürekli** denir. Bir f fonksiyonunun bir a noktasında sürekli olması için;

- Fonksiyon a noktasında limitli ve tanımlı olmalı,
- f fonksiyonunun a noktasındaki limiti, a noktasındaki görüntüsüne eşit olmalıdır.

Türevin detay şekilsel ifadesi şu şekilde yazılabilecektir:

$A \subseteq \mathbb{R}$, $f: A \rightarrow \mathbb{R}$ ve $y=f(x)$ sürekli fonksiyon olduğunu kabul edelim.

$Y=f(x)$ fonksiyonunda x serbest değişkenine Δx kadar bir artma verildiğinde, fonksiyonda buna karşılık düşen artmayı Δy ile göstereyim. Bu durumda;

$$(\Delta y / \Delta x) = f(x + \Delta x) - f(x) / \Delta x = f(x) - f(x - \Delta x) / \Delta x$$

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \Delta y / \Delta x = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} f(x + \Delta x) - f(x)$$

$\Delta x \rightarrow 0$ Limitine (limit reel sayı ise), $y=f(x)$ fonksiyonunun türevi denilmektedir. y' , $f'(x)$, dy/dx veya $df(x)/f(x)$ biçiminde gösterilmektedir.

$\Delta x=h$ denildiğinde, $f'(x)=\lim_{h \rightarrow 0} f(x+h)-f(x) / h = \lim_{h \rightarrow 0} f(x)-f(x-h) / h$ olur.

$A \subseteq \mathbb{R}$, $f: A \rightarrow \mathbb{R}$ ve $y=f(x)$ sürekli bir fonksiyon olsun.

$\lim_{h \rightarrow 0} f(x+h)-f(x)/h$ limitine $y=f(x)$ fonksiyonunun türevi denilmektedir.

Daha da kolaylaştırmak amacı ile konuyu **limit kavramından** alarak bu noktaya tekrar getirmeye çalışalım, fonksiyonlarda limit kavramı incelenirken;

$A \subseteq \mathbb{R}$ olmak üzere $f(x)$, A 'dan $\mathbb{R}$ 'ye veya $A - \{x_0\}$ 'den $\mathbb{R}$ 'ye tanımlanmış olan bir fonksiyon olsun. Reel x değişkeni $x_0 \in \mathbb{R}$ sayısına yaklaşıırken, $f(x)$ fonksiyonu 1 reel sayısına yakınsıyorsa, 1 reel sayısına x değişkeni x_0 sayısına yaklaşıırken $f(x)$ fonksiyonunun limiti denir ve $f: A - \{x_0\} \rightarrow \mathbb{R}$,

$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = l$ şeklinde gösterilmektedir.

Reel x değişkeni bir x_0 noktasına sağdan yaklaşıırken, $f(x)$ fonksiyonu L reel sayısına yakınsıyorsa, L reel sayısına $f(x)$ 'in reel x değişkeni x_0 sayısına yaklaşıırken **sağdan limiti denir** ve $f: (x_0, b) \rightarrow \mathbb{R}$, $\lim_{x \rightarrow x_0^+} f(x) = L$ şeklinde gösterilmektedir.

Reel x değişkeni bir x_0 noktasına soldan yaklaşıırken, $f(x)$ fonksiyonu L reel sayısına yakınsıyorsa, L reel sayısına $f(x)$ 'in reel x değişkeni x_0 sayısına yaklaşıırken **soldan limiti denir** ve $f: (a, x_0) \rightarrow \mathbb{R}$, $\lim_{x \rightarrow x_0^-} f(x) = L$ şeklinde gösterilmektedir.

Başka bir deyişle, Türevin tanımını iki farklı biçimde yapabiliriz; birincisi f fonksiyonunun x_0 'daki tanımını ve f fonksiyonunun $x=a$ ve b noktaları için tanımını.

1. $x_0 \in (a, b)$ için $\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$ limiti bir reel sayı ise, bu limit değerine “ f fonksiyonunun x_0 daki türevi denilmektedir.

2. $A \subseteq \mathbb{R}$ ve $a \in A$ olsun, $f: A \rightarrow \mathbb{R}$ fonksiyonu için, $\lim_{x \rightarrow a^+} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$ limiti varsa, bu limite “ f fonksiyonunun $x=a$ 'daki sağdan türevi denilmektedir. Benzer biçimde, yukarıda soldan türev konusu da açıklandığı üzere, **f fonksiyonunun**

$x=a$ daki sağdan ve soldan türevi birbirine eşit ise $f'=a$ da türevi vardır denilecektir, aksi halde türevi bulunmamaktadır.

$B \subseteq A \subseteq \mathbb{R}$, $F:A \rightarrow \mathbb{R}$ bir fonksiyon olsun, Her x_1 ve x_2 için, $x_1 < x_2$ olduğunda $f(x_1) < f(x_2)$ ise $f(x)$ fonksiyonu B üzerinde artandır. **Artan fonksiyonun** birinci türevi genellikle pozitiftir. Birinci türevin pozitif olduğu aralıkta, fonksiyon daima artandır. Fonksiyon belirli bir aralıkta türevlenebilir ve artan ise, bu aralık içerisinde türevi pozitiftir ya da artandır.

$B \subseteq A \subseteq \mathbb{R}$, $F:A \rightarrow \mathbb{R}$ bir fonksiyon olsun, Her x_1 ve x_2 için, $x_1 < x_2$ olduğunda $f(x_1) > f(x_2)$ ise $f(x)$ fonksiyonu B üzerinde azalandır. **Azalan fonksiyonun** birinci türevi genellikle negatiftir. Birinci türevin negatif olduğu aralıkta, fonksiyon daima azalandır. Fonksiyon belirli bir aralıkta türevlenebilir ve azalan ise, bu aralık içerisinde türevi negatiftir ya da azalandır.

Türev, limit ve süreklilik arasındaki sıkı ilişkiyi şu şekilde izah ederek bu alt bölümü bitirebiliriz. Limiti bulunan her fonksiyon sürekli olmayabilir, sürekli olan her fonksiyon da türeve sahiptir diyemeyiz. Ancak; türevi bulunan her fonksiyon sürekli olup, limiti de bulunmaktadır.

Türev kavramının uygulandığı iktisadi problemlere geçmeden, türev kavramının uygulama pratiklerine ilişkin bilgiler ve örnekler aşağıda paylaşılabacaktır.

• Uygulama pratiği 1: Ortalama değişim hızı

Bir $y=f(x)$ fonksiyonunda $[x_0, x_1]$ aralığında x 'e göre ortalama değişim oranı(hızı);

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$$

$x - x_0 = h$ olarak alınırsa,

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x) - f(x_0)}{h} \text{ biçiminde ifade edilecektir.}$$

Uygulama Örneği 1: $f(x) = x + e^{x+1}$ fonksiyonunun $[-1, 1]$ aralığındaki ortalama değişim oranı nedir?

Belirtilen aralıktaki değişim oranını bulmak üzere,

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(1) - f(-1)}{1 - (-1)} = \frac{(1 + e^2) - (-1 + e^0)}{2} = e^2 + 1/2 \text{ olur.}$$

• Uygulama pratiği 2: Anlık değişim oranı

Bir önceki uygulama pratiğinde bir $[x_0, x_1]$ aralığında bir hareketlinin ortalama hızının nasıl hesaplandığını görmüştük. Uygulama pratiği 2, bu hareketin belli bir andaki hızını nasıl bulabileceğimizi anlatmaktadır. Anlık hız, hareketlinin oldukça kısa zaman aralıklarındaki hızı olarak adlandırılmaktadır.

Anlık hız, ortalama hızdaki değişim aralığının sıfıra yakınlştırılması başka bir deyişle limit işlemi kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamada, ortalama hız: $\frac{\Delta y}{\Delta t}$

Bu halde, limit kullanarak anlık hızı hesaplayabileceğimize göre;

$$\lim_{\Delta t \rightarrow 0} \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta t} \text{ dir.}$$

• Uygulama pratiği 3 grubu: Genel kolaylıklar

$$* \lim_{x \rightarrow a} f(x) = \frac{f(x) - f(a)}{x - a} = f'(a)$$

* $f(x)=c$ fonksiyonunun türevi $f'(x)=0$ dır. Sabit bir sayıya eşit olan bir fonksiyonun türevi sıfırdır.

$$* f(x)=x^n \text{ fonksiyonunun türevi } f'(x)=n \cdot x^{n-1} \text{ dir.}$$

$$* (f(x) \cdot g(x))' = f'(x)g(x) + f(x)g'(x)$$

$$* f(x)=n \cdot (g(x))^{n-1} \cdot g'(x)$$

$$* (f \circ g(x))' = g'(x) \cdot f'(g(x))$$

* y, t 'ye bağlı; t, x 'e bağlı; x 'de z 'ye bağlı türevlenebilen fonksiyonlar olsunlar.

$$Y=f(t), t=g(x), x=p(z) \text{ olmak üzere, } = \frac{dy}{dz} \cdot \frac{dz}{dt} \cdot \frac{dt}{dx} \cdot \frac{dx}{dz} \cdot$$

Türev Kavramının Uygulandığı İktisadi Problemler

Örnek soru 1: Kar maksimizasyonu amaçlayan bir firma için; toplam gelir: $R=3300Q-26Q^2$ ve toplam maliyet $C=Q^3-2Q^2+420Q+750$ ise, ($Q>0$ iken)

a. Kar fonksiyonu nedir?

$$\Pi = 3300Q - 26Q^2 - (Q^3 - 2Q^2 + 420Q + 750)$$

$$\Pi = -Q^3 + 24Q^2 + 2880Q - 750$$

b. Kritik noktaları nedir?

(İlk türev alınır ve sıfıra eşitlenir.)

$$\Pi' = -3Q^2 + 48Q + 2880 = 0$$

$$= -3(Q-24)(Q+40) = 0$$

Buradan hareketle, kritik noktalar; $Q=24$, $Q=-40$

c. Maksimum olduğu noktalar

(ikinci türevi alınır, içbükeylik kontrol edilir.)

$$\Pi'' = -6Q - 48$$

$$\Pi''(24) = -6(24) - 48 = -192 < 0 \text{ (içbükeydir.)}$$

$$\text{Kar, } Q=24 \text{ 'de maksimize olmuştur, } \Pi(24) = -(24)^3 - 24(24)^2 + 2880(24) - 750 = 40,722$$

Örnek soru 2: $TC = Q^3 - 24Q^2 + 600$ için;

a. Toplam maliyet fonksiyonunun birinci ve ikinci türevlerini alınız, içbükeylik durumunu kontrol ediniz, büküm noktasını belirleyiniz.

$$TC' = 3Q^2 - 48Q + 600$$

$$TC'' = 6Q - 48$$

$$Q < 8, TC'' < 0 \text{ için iç bükey}$$

$$Q > 8, TC'' > 0 \text{ için dış bükey}$$

$$6Q - 48 = 0, Q = 8$$

$$TC(8) = (8)^3 - 24(8)^2 + 600 \cdot 8 = 3776$$

$TC(Q)$, içbükeylikten dışbükeyliğe $Q=8$ 'de değişmektedir. Bu nedenle, büküm noktaları 8,3776 dır.

b. Ortalama maliyet fonksiyonu AC ve göreceli uç noktaları bulunuz.

$$AC = TC/Q = Q^2 - 24Q + 600$$

$$AC' = 2Q - 24 = 0$$

$$Q = 12, \text{ kritik değer}$$

$$AC = 2 > 0, \text{ dış bükey, göreceli minimum}$$

Örnek soru 3: Fayda fonksiyonu $U = 1/4 X^2 - 16X$ biçiminde olan bir tüketici için toplam faydayı maksimize eden X malı miktarı nedir?

Bir fonksiyonun maksimum noktası, fonksiyonun ilgili değişkene göre birinci derece türevinin 0 olduğu noktasıdır. Birinci derece türev, ekonomide marjinaliteyi göstermektedir. Dolayısı ile, toplam faydayı maksimum yapmak için marjinal faydayı 0'a eşitlemek gerekmektedir.

$$U = 1/4 X^2 - 16X$$

$$MU_x = \frac{dU}{dX} = \frac{1}{2} X - 16 = 0,$$

$$\frac{1}{2} X = 16, X = 32$$

Örnek soru 4: Fayda fonksiyonu $U = X^2 + 2XY + Y^2$ biçiminde olan bir tüketicinin $X=2$ ve $Y=1$ birim mal tükettiğinde X malından elde edeceği marjinal fayda ne olacaktır?

X 'e göre birinci türev alınarak, X 'in marjinal faydası bulunacaktır.

$$MU_X = \frac{dU}{dX} = 2X + 2Y$$

$X=2$ ve $Y=1$ için $MU_X = 2(2) + 2(1) = 6$ birim fayda olacaktır.

Örnek soru 5: Fayda fonksiyonu $U = (XY)^{0,75}$ olan bir tüketiciye ilişkin ne söylenebilecektir?

$$U = (XY)^{0,75} \text{ ise } U = X^{0,75} Y^{0,75}$$

$$MU_X = \frac{dU}{dX} = 0,75 \cdot X^{-0,25} Y^{0,75} = 0,75 \cdot Y^{0,75} / X^{0,25}$$

Bu sonuç şu anlama gelmektedir: X malı tüketim artarsa, toplam fayda artmakta, ancak X 'in marjinal faydası azalmaktadır. Bunun yanında, Y malı tüketimi artarsa X malının marjinal faydası artmaktadır.

$$MU_Y = \frac{dU}{dY} = 0,75 \cdot X^{0,75} Y^{-0,25} = 0,75 \cdot X^{0,75} / Y^{0,25}$$

Burada ise, Y 'nin tüketimindeki artış toplam faydayı artırmakta olup, Y 'nin marjinal faydasını azaltmaktadır. X 'in tüketimi artarsa da Y 'nin marjinal faydası artmaktadır.

Örnek soru 6: $U = X^{0,25} Y^{1,25}$ biçimindeki bir fayda fonksiyonuna ilişkin ne söylenebilecektir?

$$MU_X = \frac{dU}{dX} = 0,25 X^{-0,75} Y^{1,25}, MU_Y = 0,25 Y^{1,25} / X^{0,75}, \text{ buradan hareketle dene}$$

bilir ki, X malı tüketimindeki artış toplam faydayı (U) artırmasına karşın, marjinal faydayı azaltmaktadır. Ancak Y malı tüketimindeki artış, X malının marjinal faydasını artırmaktadır.

$$MU_Y = \frac{dU}{dY} = 1,25 X^{0,25} Y^{0,25}, \text{ fonksiyonunda ise; } Y \text{ malı tüketimindeki artış}$$

hem toplam faydayı hem de Y 'nin marjinal faydasını artırmaktadır. Dolayısıyla, Y malı için azalan marjinal fayda yasası geçerli değildir.

Bu şekilde bir fonksiyon görüldüğünde, toplam fayda fonksiyonunun 2. Türevi alınıp işaretine bakılabilir. Eğer 2. Türevi negatifse toplam fayda azalarak artmakta yani marjinal fayda azalmaktadır.

Örnek soru 7: $TR=440Q-3Q^2$ ve $TC=14Q+225$ ise;

a.kar fonksiyonunu yazınız.

$$\Pi=440Q-3Q^2 - (14Q+225)$$

$$\Pi= -3 Q^2 + 426 Q - 225$$

b. Π 'ın göreceli uç noktalarını bulunuz.

$$\Pi'=-6Q+426= 0$$

$$Q=71$$

$\Pi''= - 6<0$ olduğundan içbükeydir.

c.maksimum kar ne olmaktadır?

$$\Pi= - 3 (71)^2 + 426 (71) - 225 = 14,898$$

Örnek soru 8: $TC= 2Q^3 - 12Q^2 + 225Q$ fonksiyonundan hareketle;

a.ortalama maliyet fonksiyonunu bulunuz.

$$AC=TC/Q = 2Q^3 - 12Q^2 + 225Q / Q = 2Q^2 - 12Q + 225$$

b.AC'yi minimize eden kritik değeri bulunuz.

$$AC'=4Q-12=0, Q=3$$

$AC''=4>0$ olduğundan dışbükeydir.

Örnek soru 9: Toplam maliyet fonksiyonu $TC= Q^2 - 12Q+420$ biçiminde olan tam rekabetçi bir işletme rasyonel davrandığında 20 birim mal üretmektedir. Buna göre, işletmenin faaliyet karı kaçtır?

$$TC= Q^2 - 12Q+420$$

Tam rekabet piyasasında denge koşulu, $P=MC$ dir.

$$MC=2q-12=P \text{ ise } q=20, 2.(20)-12=28 \text{ 'dir.}$$

$$TVC=q^2-12q \text{ ise } q=20 \text{ den hareketle, } TVC=20^2-12(20)=160 \text{ olacaktır.}$$

$$TR=P.q=20.28=560 \text{ dir.}$$

$$\text{Faaliyet karı ise } = TR-TVC=560-160=400 \text{ olacaktır.}$$

Sonuç

Matematik ve iktisat bilimleri birbirleri ile sıkı bir ilişkiye sahiptir. Bu bölümde amaçlanan, bu sıkı ilişkiyi çok disiplinli görüntü içerisinde gerçekten gösteren bir türde vermek ve bu sayede matematiksel ilgiyi canlı tutabilmektir. Açıkçası, bilim kümülatif bir biçimde ilerlerken, İktisat öğrenimini kolaylaştırıcı metodolojiler geliştirilmesi gerektiği sonraki çalışmalar için önerilmektedir. İktisat bilimini sevdirek, türevin kullanım alanlarında diğer bilimler ve bilim insanlarının çabalarından yola çıkılarak, tarihsel ve fiziki coğrafyadan somutlaştırmalar yapılmalıdır.

Türevin gelişiminde Rene Descartes'ın, Leibniz ve Newton'a açtığı yol unutulmamalı, Kartezyen koordinat denkleminin ekonomide yeri ve kalkülüsün geliştirilmesi sürecine nasıl zemin hazırladığı da çalışılması gereken bir konudur. Bu sayede, türevi doğuran nedenler ve bu nedenlerin ekonomide nelerle etkileşimde olduğunun açıkça ortaya konulması, başka bir somutlama daha yapacaktır. Bu sayede, türev öğrenimi ve ekonomide türevli çözümler oldukça rahat kavranacaktır.

Kaynakça

1. Mansfield, Edwin. (1985). Microeconomics:Theory and Applications. 5th Edition, New York: W. W. Norton Company, s.13-14.
2. Üstünel, B. (1988). Ekonominin Temelleri, Ankara, Toygar, s.8-22.
3. Smith, Adam. (2020a). Milletlerin Zenginliği'nin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme, Der. S. M. Soares, Çev. M. Acar, İstanbul, Liberus Yayınları, s.47.
4. Bryson, Bill. (2016). Hemen Her Şeyin Kısa Tarihi, İstanbul, Boyner Yayınları, s.43.
5. Smiles, S. (1865). Lives of Boulton and Watt: Principally from the original Soho mss. Comprising also a history of the invention and introduction of the steam engine Retrieved from <http://ia700201.us.archive.org/11/items/livesofboultonwa00smilrich/livesofboultonwa00smilrich.pdf>
6. Smith, Adam. (2020b). Milletlerin Zenginliği'nin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme, Der. S. M. Soares, Çev. M. Acar, İstanbul, Liberus Yayınları, s.29.
7. Türkay, Orhan. (2000). Mikro İktisat Teorisi, Ankara:İmaj, s.1-5.
8. Bocutoğlu, Ersan. (2016a). İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara:Ekin Yayınevi, s.157-161.
9. Bocutoğlu, Ersan. (2016b). İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara:Ekin Yayınevi, s.186.
10. Bowley, A. L. (1924). The Mathematical Groundwork of Economics, Oxford: Clarendon Press.
11. James, Ioan. (2019). Büyük Matematikçiler Euler'den Von Neumann'a, 2019:IV.Basım, Çev. Cumhur Öztürk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.10.

• Bölüm-13 •

ANTİK ÇAĞ MUHASEBE SİSTEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜL¹

1.Çanakkale Onsekiz Mart Üniv ersitesi, Ezine Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü,
Email: hasangul17@gmail.com ORCID: 0000-0003-4775-8698

Giriş

“Tarihte adı yazılmış ilk insanın peygamber, şair veya büyük bir komutan değil de bir muhasebeci olması çok anlamlıdır”

(Harari, 2017: s. 131).

Modern insanın 200.000 yılı geçen varoluş serüveninde onun yaşam biçimini kökünden değiştiren en önemli olaylardan bir günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce başlayan tarım devrimidir. Daha önce avcı-toplayıcı ve göçebe bir yaşam sürdüren insanoğlu için tarım devrimi, yerleşik hayata geçişin başlangıcını oluşturmuştur. Bitkilerin ve hayvanların sistematik biçimde evcilleştirildiği bu dönem boyunca insanoğlu, yaşam biçimi değişimine bağlı olarak yeni kültür öğeleri de oluşturmaya başladı.

Tarıma dayalı yaşam biçimiyle birlikte yeni ve kalabalık merkezler oluşmaya, yeni iş alanları ve örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaya başladı. Ticaret gelişmeye, mülkiyet, borç, alacak gibi ekonomik kavramlar şekillenmeye başladı. Ekonomik, sosyal ve politik yapı gelişip farklılaştı. Devlet ve ona bağlı kurumlar tesis edilmeye başlandı.

Fakat bir noktadan sonra muhasebe sistemlerine¹ ihtiyaç duyulmaya başlandı. Çünkü büyümüş ve çeşitlenmiş bir ekonomik ve sosyal yapı, muhasebe sisteminin ürettiği bilgi olmaksızın gelişimini devam ettiremezdi. Tamamıyla takas biçiminde işleyen -ve gelişmeye devam eden bir ekonomik modelde bile- varlıkların ve yükümlülüklerin hesaplanması, sonrasında ise kaydedilmesi gereklidir.

Bunun yanında muhasebe, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesi ve toplumsal düzenin sağlanmasında da çok önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Devletin mali yapısının kontrolü ve hukuki düzenin tesis ettirilmesinde muhasebenin kullanımı bir zorunluluktur. Devlet ve vatandaşlarının karşılıklı yükümlülüklerinin belirlenmesi, vatandaşlar arasındaki ekonomik sorunların çözülmesi, miras, ortaklık, ücretlendirme gibi pek çok işlemin yürütülmesi muhasebe fonksiyonlarına ihtiyaç duyar. Nitekim pek çok antik uygarlıkta muhasebe sistemleri başlangıçta, büyük oranda saray veya tapınaklar tarafından kullanılmıştır.

1. Basit sayma ve gruplamaya ilişkin ilk arkeolojik kanıtları da muhasebe uygulaması olarak yorumlayanlar olmuştur. Örneğin yaklaşık M.Ö. 37000 yılında yapıldığı tahmin edilen ve üzerinde 29 çentik bulunan Lebombo kemiğine bakışta görülebileceği gibi (Evans, 2014). Fakat Lebombo kemiği ve benzer buluntuların bir kaydı gösterdiği kabul edilse bile, bunun çoğunlukla kaydeden kişi için bir anlam ifade edeceğini söyleyebiliriz. Oysa bu araştırma muhasebe sistemlerini konu almaktadır. Buradaki anlamıyla sistem, belli bir amaç için belli prosedürlerle meydana getirilen ve sistemi bilen herkes için aynı çıktıyı üreten yöntem ve süreçlerdir. Muhasebe uygulamalarının bir sistem olarak kabul edilebilmesi için, -genel olarak- gerek bilginin üretilmesinin gerekse bilginin yorumlanmasının standart denilebilecek bir yapıda olması gereklidir.

Muhasebe sistemlerinin kökleri ilk insan şehirlerine kadar uzanmaktadır ve medeniyetteki karmaşık işlemlerin gelişmesine eşlik etmiştir. Muhasebe, belki on bin yıldan fazla bir süre önce Yakın Doğu bölgesinde ortaya çıktı (Resace ve Davani, 2012). Mezopotamya'daki Sümerler, Babiller ve antik Mısırlılar, emek ve çabanın sonuçlarını sayma ve ölçme ihtiyacını anlamışlardı. Bu eski toplumlar daha karmaşık medeniyetler inşa ettikçe ticaret yapma ihtiyacı büyüdü ve çeşitlendi. Nihayetinde para, sermaye, özel mülkiyet düzenlemelerinin yanı sıra ticaret ve kamu yönetimi sistemleri oluştu (Dumont, 2019). Tüm bu sürece başından beri farklı biçimlerde de olsa bir muhasebe sistemi eşlik etti. Gelişmiş bir mali kayıt tutma sisteminin faydalarından yararlanmadan bir toplum, modern ve organize biçimde işleyemezdi (Neighbour, 2018).

Bu araştırmanın amacı, ilk örneklerini M.Ö. 8000'lerden itibaren görmeye başladığımız muhasebe sistemlerini incelemektir. Bu kapsamda, antik dönemlerde muhasebe sistemlerinin görünür olmaya başladığı Yakın Doğu, Uzakdoğu ve Kıta Avrupası'nda yeşermiş belli başlı uygarlıklardaki muhasebe sistemleri ele alınmıştır.

Muhasebe tarihine ilişkin çalışmaların sayısı son yıllarda giderek artmıştır. Çünkü muhasebe tarihi, geçmiş dönemlerdeki ekonomik, sosyal ve politik yapıya ilişkin son derece önemli bilgileri günümüze taşımaktadır. Ayrıca muhasebe tarihine ilişkin bulgular, muhasebenin, organizasyonlarda ve toplumdaki rollerini teorize etmek amaçlı araştırmalara önemli katkılar da verebilir (Carmona ve Ezzamel, 2007). Muhasebe tarihi insanoğlunun bilişsel gelişiminin seyri konusunda da önemli ipuçları barındırmaktadır. Kayıt tutma ve muhasebenin kökenlerinin anlaşılması, sadece bir para ve rakam hikayesinden daha fazlasını sağlar (Farag, 2012).

1. Yakın Doğu Uygarlıklarında Muhasebe

Yakın Doğu ekonomisi, saray ve tapınak kompleksi merkezli bir yapıda oluşturulmuştur. Saray ve tapınak, toprak ve her türlü varlığın -neredeyse tek- sahibiydi. Tek elde toplanan bürokratik yapılanma ve kayıt tutma yöntemiyle, toplumun ekonomik, askeri, siyasi ve dini hayatı düzenlenmekteydi (Finley, 2007).

Yakın Doğu uygarlıkları yeniden dağıtım ekonomisi denilen bir modele göre işliyordu. Yeniden dağıtım ekonomisi (Redistribution economy), bir merkezin, -genelde vergileri kullanarak- ekonomiden üretim fazlasını toplayıp yeniden dağıtması şeklinde tanımlanabilir. Saray veya tapınak, topladığı üretim fazlası ekonomik varlıkları kendi geniş organizasyonuna bağlı olarak çalışan bürokratlara, memurlara, askerlere ve çeşitli alanlardan işgörenlere dağıtıyordu. Dolayısıyla paylaşım kelimesi, antik Yakın Doğu'nun ekonomik düzenini ifade eden doğru sözcük olabilir (Finley, 2007).

Yakın Doğu, nehirlerin suladığı bereketli toprakları, kalabalık şehirleri, gör-

kemli yapıları ve karmaşık ekonomisi ile M.Ö. 4000 itibaren belirgin medeniyet düzeninin olduğu bir coğrafyaydı. Antik dönemlerde Yakın Doğu’da madeni para kullanımı yoktu. Bu nedenle alışverişlerde -farklı malların eşdeğerliğine dönüştürüldüğü ortak bir payda işlevi gören- bir hesap para sistemi kullanıldı. Bu değerler muhasebe defterlerine kaydedilirdi (Carmona ve Ezzamel, 2006).

Yakın Doğu’yu özel kılan sebeplerden biri de yazının ve rakamların gösteriminin burada icat edilmesidir. Yazının icadı tarihi başlatan olay olarak kabul edilmektedir. Yakın Doğu’da yazı üç temel amaç için kullanılıyordu (Garbutt, 1984):

- i. Verilerin kaydedilmesi: Bu kapsamda idari amaçlarla, kutsal geleneklerin oluşturulması amacıyla, hukuki geleneklerin kayıt altına alınması amacıyla, yıllıklar oluşturulması ve bilimsel amaçlarla veriler kaydediliyordu.
- ii. Bilgi iletişimi: Hükümdar fermanları, önemli duyurular ve mektuplar bu kapsamda sayılabilir
- iii. Törensel kullanım: Bu amaç, sadece antik Mısır’da ortaya çıkmıştır. Anıt mezarlarda bulunan metinler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Yazının tüm bu kullanım amaçları doğrudan veya dolaylı olarak muhasebeyle ilgilidir. Zaten bulunan tabletlerin çok büyük bir kısmı ekonomik nitelikte, dolayısıyla muhasebe uygulamalarına dönüktür (Auerswald, 2017). Metinlerin içeriği o günün ekonomik, sosyal ve politik olaylarına ışık tutmaktadır.

Bilindiği kadarıyla bir muhasebe sisteminin kullanılmaya başlandığı ilk yer Yakın Doğu’nun Mezopotamya bölgesidir. En eski muhasebe kayıtları Mezopotamya’da Sümer, Babil ve Asur kalıntıları arasında bulundu (Carnegie, 2013). Kilden küçük şekilli nesnelerin kullanımıyla başlayan Mezopotamya muhasebesi, çivi yazısının icadı ile daha da gelişmiştir. Bir başka sistem de Antik Mısır’da parşömenler üzerine yapılan hiyerogliflerde görülmüştür.

1.1. Antik Mezopotamya

Mezopotamya, Türkiye’nin güneyinden başlayarak Fırat ve Dicle nehirleri arasında Basra Körfezine kadar inen bölgenin tarihsel adıdır. Mezopotamya, yazının ilk icat edildiği yer olması dolayısıyla “tarihin başladığı yer”, “medeniyetin beşiği” gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Ayrıca çömlekçi çarkı, saban, sulu tarım, matematik ve insanlığın en önemli buluşlarından bazılarının yapıldığı yer olarak kabul edilmektedir.

Mezopotamya’da, muhasebe teknikleri ve uygulamalarının incelenmesi, sanat ve arkeoloji profesörü Schmandt-Besserat’ın yirmi yılı aşan çalışmalarına dayanmaktadır. Araştırmaları, ağırlıklı olarak muhasebe, sayma ve yazmanın kökenle-

riyle ilgiliydi (Gonçalves, 2010).

Schmandt-Besserat yaptığı araştırmalar sonucunda M.Ö. sekizinci milenyumdan itibaren Mezopotamya bölgesinde “token (jeton)” diye adlandırdığı farklı şekillerde kilden yapılmış küçük nesneler üretildiğini gözlemledi. Tokenler, sözlü anlatım kültürlerinde ekonomik nitelikteki verileri saymak, saklamak ve iletmek amacıyla kullanılan çeşitli şekillerde kilden yapılmış sembollerdir (Schmandt-Besserat, t.y.)

Tokenlerin iki ana çeşiti vardı. Daha erken dönem ait olan, küre, disk, silindir, üçgen gibi şekillere sahip *basit tokenler* ve daha geç dönemlere tarihlenen, çeşitli şekillerde biçimlendirilmiş, ortası delikli, farklı formlarda *kompleks tokenler* (Mattessich, 2000). Şekil 1’de basit ve kompleks tokenler gösterilmiştir.

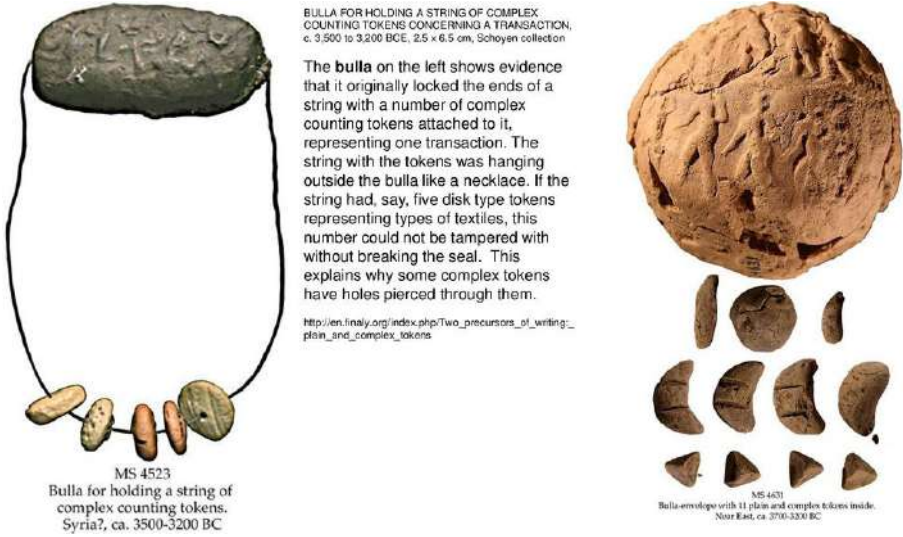
Şekil 1. Basit ve Kompleks Tokenler

Kaynak: McAdams, M. (2007). Clay tokens and the origin of writing. <https://www.slideshare.net/macloo/clay-tokens-and-the-origin-of-writing> [Erişim Tarihi: 18/12/2020].

Basit tokenler, hayvanları veya tahılları ifade etmekte kullanılırken; kompleks tokenler, mamul ürünleri veya hizmetleri ifade etmekte kullanılıyordu. İster basit token, isterse kompleks token olsun, her bir şekil her zaman belirli bir emtia hesabını temsil ediyordu (Carmona ve Ezzamel, 2006; Mattessich, 2000). Örneğin, üzerinde kesik atılmış oval şekilde bir token yağ kavanozunu; silindir biçiminde bir token -keçi veya koyun- bir hayvanı; dört yüzlü bir piramit ise bir hizmeti gösteriyordu (Mattessich, 2000).

M.Ö. dördüncü bin yıldan itibaren tokenler, “bulla” isimli kil topların içine

yerleştirilmeye başlandı (Stiebing Jr. ve Helft, 2017). Bullalar, yaklaşık 10 cm boyutunda kilden bir zarf gibi tokenleri mühürlüyordu. Yumuşak dış yüzeyine içine konulan tokenler baskı yapıyor, ancak yüzeyde genellikle yeterli alan olmadığı için -piktografik karakterli- soyut işaretler de kullanılıyordu (Mattessich, 2000). Böylece hem bullaların dışına baskılanmış kayıtlı bulların içindekilerin eşleştiği garanti edilebiliyor, hem de hesap verilebilirlik ilkesi çalıştırılıyordu (Carmona ve Ezzamel, 2006). Şekil 2’de, bulla örnekleri ve kullanım şekilleri gösterilmiştir.

Şekil 2. Bullalar ve kullanımları

Kaynak: Quinn, C. (2007). The invention of writing. <https://slideplayer.com/slide/13704477/> [Erişim Tarihi: 18/12/2020].

Şekil 2’de görünen soldaki bullada ipe geçirilmiş bir dizi kompleks token görülmektedir. Sağdaki bullanın yüzeyinde ise içindeki tokenleri temsil eden semboller (piktogramlar) rahatlıkla görülebilmektedir. M.Ö. 3200’den itibaren bullaların iki farklı kullanımını eş zamanlı olarak görmek mümkündür (Mattessich, 2000). Bullaların kullanımı daha karmaşık nitelikteki ekonomik işlemlerin temsilini kolaylaştırmıştır.

Bu muhasebe tekniği M.Ö. 8000’den başlayarak M.Ö. 3000’e ve daha ötesine kadar çok geniş bir coğrafyada yaygın şekilde kullanıldı (Mattessich, 2000). Bu tekniğin, yükümlülükleri, toplanan vergileri, yapılan ödemeleri ve bir takım hakları kaydetme yeteneği vardı (Carmona ve Ezzamel, 2006). Mali nitelikteki

işlemleri kaydetmek için token ve bullaların kullanıldığı bu yöntem dünyanın bilinen ilk muhasebe sistemidir denilebilir.

M.Ö. 3400'den itibaren yine Mezopotamya bölgesinde çığır açan bir yenilik ortaya çıktı. Sümerler bir yazı sistemi geliştirdi. Adına çivi yazısı denilen bu tekniğe, ıslak kil tabletler üzerine, kamış benzeri sivri uçlu bir malzeme ile kama biçiminde şekiller çiziliyordu (Charpin, 2010). Günümüzde arkeolojik kazılar sonucu çivi yazısı tabletlerinden oluşan çok geniş bir buluntu koleksiyonu elde edilmiştir. Tabletler çok büyük oranda, makbuzlar, satış sözleşmeleri, ücretler ve diğer kaynaklar gibi ekonomik nitelikteki işlemler kaydedilmekteydi (Auerswald, 2017). Garbutt'un (1984) da ifade ettiği gibi yasal kayıtların içeriğinin çoğu muhasebeyle ilgilidir.

Bu tabletlerden anlaşıldığına göre Mezopotamya'da kayıt tutma sistemi son derece basitti. Buna rağmen öldürülmüş hayvanların bile kayıt altına alınması, kayıtların, tam ve titiz şekilde yapıldığını göstermektedir. Çoğunlukla, makbuz, harcama, listeler ve sözleşme temelli kayıtlar yapıldı. Bir katip çağırma pahasına bile olsa bütün para ve mal hareketleri kayıt altına alınırdı. Mezopotamyalılar ticari kayıtlarını çoğunlukla makbuz gibi hazırlanmış tabletlerle yapıyordu. Aşağıda o dönemde kullanılan standart makbuz tabletlerinin bir örneği görülebilir (Keister, 1963):

*I yünlü keçi
I yünlü emen yavru
I emen yavru Magan'ın katlettiği;
sekizinci günde
Axuni
Urnigingar'dan
teslim aldı.
Urbilum'un harap olduğu yılın
Anna festivali ayında*

Bu tabletlerde (i) alınan para, mal gibi varlıkların miktarı ve türü, (ii) geldikleri kişinin adı, (iii) alıcının adı, (iv) tarih bilgileri bulunurdu. Tabletler, yükümlülükler yerine getirildiğinde imha edilirdi. İşlemin niteliğine göre tabletlere farklı ayrıntılar eklenirdi. Örneğin, (i) emtianın veya verilen borcun miktarı ve niteliği, (ii) varsa faiz oranı, (iii) borçlunun adı, (iv) alacaklının adı, (v) geri ödeme zamanı, (vi) yöntemle ilgili özellikler, (vii) tanıklar, (viii) tarih gibi. Mezopotamyalılar, varlık ve yükümlülükleri, alışverişleri, borç alacak ilişkilerini, kira sözleşmelerini, tahsil ve tediyeleyeri, mal sevkiyatlarını, maliyetleri, işçi ödemelerini hatta denetim sonuçlarını gösteren pek çok farklı kayıt tuttular (Keister, 1963).

Böylece Mezopotamyalılar, mali nitelikteki işlemlerini ifade etmek için son

derece etkin bir başka muhasebe sistemi daha geliştirmeyi başardılar. Kayıtları kısa ama ayrıntılıydı (Garbutt, 1984). Bu basit sistemin her şeyi kapsayıcılığı şaşırtıcıydı (Keister, 1963).

1.2. Antik Mısır

Antik Mısır'da muhasebe ve yazma M.Ö. 3200'lerden itibaren görülmeye başlamasına rağmen muhasebe uygulamalarının daha sistematik bir temelde kullanılmaya başlaması iki yüzyıl sonra Mısır'ın birleşik ve merkezi bir devlet olmasıyla başlamıştır. Fakat bu kayıtlardan günümüze fazla kalmamıştır (Carmona ve Ezzamel, 2006).

Eski Mısır'da muhasebe Mezopotamyalılara benzer bir şekilde gelişti. Fakat kil tabletler yerine papirüs kullanımı, daha detaylı kayıtların daha kolay yapılmasına olanak sağladı (Accounting Zone, t.y.). Papirüs şeklindeki bu kayıtlar: hesap beyanları, provizyonlar, özel teslimatlar, bakiyeler, hesap kalanları; belirli kişiler için tahsis edilmiş sipariş emirleri; değerli mallar için yapılan harcamalar; belirli kalemlerin ayrıntılarını içeren resmi raporlar ve belgeleri içermektedir (Carmona ve Ezzamel, 2006). Bu yöntemle özellikle “aynı” vergi ödemelerinin tutulduğu kraliyet ambarları ağı için kapsamlı kayıtlar tutuldu (Accounting Zone, t.y.; Salah, 2012).

Her bir emtia türüne ilişkin hareketler sütun şeklindeki hesaplarla günlük olarak takip edilmekteydi. Envanter listeleri, her malın belli kategorilere göre daha ayrıntılı sınıflandırıldığı tablolar şeklinde düzenleniyordu. Giriş ve çıkışları takip etmek için farklı renkte mürekkepler kullanılıyordu. Denetçiler denetim yaptıklarını göstermek için çizgiler çizdi (Carmona ve Ezzamel, 2006). Bu şekildeki bir kullanım papirüs rulolarının gittikçe küçültülmesinin yolunu açtı. Boyutlardaki küçülme muhasebe verilerinin sınıflandırılmasında basitleştirilmeye gidildiğini göstermektedir (Stevenson ve Most, 1985).

Vergi devlet için önemli bir kaynaktı ve hesaplanması, toplanması ve yeniden dağıtımı önemli bir faaliyetti. Katipler, vergilendirilecek arazinin boyutunu 5, 7,5 ve 10 arasında değişen katsayılar ile çarparak eş değer bir mahsule dönüştürüyordu. Toplanıp ambarlara alınan vergiler katiplerce dikkatli bir şekilde organize edilip belgelenirdi. Katipler her bir vergi tahsilatına ilişkin olarak, tarih ve yer, tahsilat kapsamında görevlilere teslim edilen verginin tam miktarı, her bir teknenin taşıdığı vergi miktarı, taşınan vergiden mürettebatın tüketimi, toplanan verginin ambara teslimi ve ortaya çıkan açığı kaydederdiler. Kayıtlar son derece titiz şekilde tutuluyordu. Örneğin, bir vergiyi zimmete geçirme davası, -vergi miktarlarının ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde kaydedilmesi sayesinde- dokuz yıl sonra gündeme gelmişti. Hesaplanan vergi miktarı ile gerçekleşen vergi tahsilatı karşılaştırılmış, sorumluluk belirli tarihlere, yerlere ve kişilere kadar izlenebilmişti

(Carmona ve Ezzamel, 2006).

İnşaat projeleri için de kayıtlar tutuldu. İşçi listeleri, unvanlar, mesailer ve devamsız günler, ödemeler, ödeme emirleri ve tamamlanan işler gibi pek çok ayrıntı kayıt altına alındı. Mısırlıların yaptığı kayıtlar, içinde işbölümü, performans kriterleri, bireysel pozisyona göre ücretlendirme ve tamamlanan işlerin düzenli raporlandığı, performansla dayalı bir kayıt sistemi kullandıklarını göstermektedir (Carmona ve Ezzamel, 2006).

Antik Mısır'da ekonomik faaliyetler ve kayıtlar büyük oranda devlet merkezli olmasına rağmen özel sektörün faaliyetlerine ilişkin de kayıtlar tutulduğunu gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin fırıncılık faaliyetlerine ilişkin muhasebe kayıtları bu kapsamda sayılabilir. Fırıncıların firavunun ambarından aldığı tahıllarla başlayan sürecin her aşaması muhasebeleştirildi. Bu kapsamda;

- (i) buğday hesapları,
- (ii) ekmek hesapları,
- (iii) ekmek raporları
- (iv) pişirme hesapları kullanıldı.

Böylece belirli bir girdiden beklenen çıktı sayısı, dönüşüm katsayıları, fireler, pişirme standartlarının belirlenmesi gibi pek çok bilgi üretilebiliyor; beklenti ile fiili durum karşılaştırılabiliyordu. Bu, bireylerin ve kurumların performanslarını görselleştiren, beklenen performans ile gerçekleşen performans (hesapları) -kayıpları da hesaba katarak- ortaya seren bir kayıt ve kontrol sistemiydi (Carmona ve Ezzamel, 2006).

Mısır, ekonomik gelişmeleri kayıt altına almak, vergileri toplayabilmek ve devletin kontrolünü sağlamak için muhasebe sisteminden yararlandı. Bu sistem ayrıca törenleri ve dini olayları, anıt ve bayındırlık projeleri ile işgücü kontrolünü takip etmek için de kullanıldı. Mısırlı yöneticiler, doğru kayıt tutmanın temeli olarak korku ve acıyı kullanma eğilimindeydi. Kraliyet denetçilerinin tespit ettiği usulsüzlükler ağır şekilde cezalandırılıyordu (Dumont, 2019).

Eski Mısırlılar, maliyetleri mükemmel bir şekilde yansıtan ve günümüzde hala kullanılan muhasebenin temelini oluşturan bir sistem yarattılar (Green Quarter Consulting, t.y.; Neighbour, 2018). Bu görüşten farklı olarak Mısır muhasebe sistemini -binlerce yıllık varoluşu boyunca- basit listelemekten ve sınırlı kayıt tutmadan ibaret gören yaklaşımlar da bulunmaktadır. Onlara göre Mısır bir tarım toplumdur ve bilgi ihtiyacı sınırlıdır (Farag, 2012). Ayrıca tüm mal ve hizmetler tek bir değerlendirme ölçüsü ile ifade edilememiştir. Altın ve gümüş bir değerlendirme ölçüsünden çok diğer mallar gibi takas malları olarak işlem görmüştür (Accounting Zone, t.y.).

2. Uzak Doğu Uygarlıklarında Muhasebe

Uzak Doğu toplumları, tarih, sanat, bilim ve kültürleriyle her zaman dünyanın geri kalanı için merak ve hayranlık konusu olmuştur. Özellikle çok geniş bir alanlara ve çok büyük nüfuslara ev sahipliği yapan Çin ve Hindistan bölgeleri dikkat çekicidir.

Antik Uzak Doğu uygarlıkları hiyerarşik yapılanmanın nispeten çok daha belirgin olduğu toplumlardı. Feodalite ve kölelik yaygındı. Hakim dinsel anlayışları çoğunlukla itaatkar, kanaatkar ve sebatkar olmayı öğütüyordu. Bu toplumlar uzun tarihleri boyunca insan kültürüne pek çok katkı sunmuşlardır.

İnsanoğlunun önemli bilişsel başarılarından biri olan muhasebe sistemleri oluşturma becerisi de ilk çağlardan itibaren Uzak Doğu uygarlıklarında görülmüştür. Uzak Doğu toplumlarının kendilerine has denilebilecek örgütlenme biçimleri ve kültürleri, kendilerine has muhasebe sistemleri inşa edilmesine sebep olmuştur.

2.1. Antik Çin

Antik Çin’de bir muhasebe sisteminin üç bin yıl önce başlayabileceğini iddia eden araştırmalar bulunmaktadır (Solas ve Ayhan, 2007). Bu dönemin çoğunda feodal yönetim biçimi normdu ve muhasebe, daha çok hükümet işlevlerini ve kurumlarını desteklemek için kullanılıyordu (Chow, Duh ve Xiao, 2006).

M.Ö. ikinci milenyumdan itibaren ön muhasebe anlamına gelen Kuaji isminde bir defter tutma yöntemi kullanılmaya başlandı. Bu yöntem ile dükkânlar ve prenslerin başarıları ölçülerek karşılaştırma yapılabilirdi (Solas ve Ayhan, 2007). Han hanedanlığı döneminde Sima Qian tarafından yazılan Shiji (veya Tarih Kitabı) isimli kitapta, Xia Hanedanı (M.Ö. 2070 - M.Ö. 1600) hükümdarı Büyük Yu’nun yaklaşık M.Ö. 2000 yılında, tüm dükkânlar ve prensleri çağırıp, haraç ve vergilendirmeye ilgili bölgesel istatistikleri denetlediği ve performansları değerlendirdiği yazmaktadır (“Shaoxing: Birthplace of China’s”, 2020).

M.Ö. 1500’den itibaren muhasebe sistemi daha karmaşık bir yapıya bürünmeye başladı. Artık görevlilere yapılan ödemeler, tanrılara ve atalara adanan hayvanların sayısı, diğer mükafatlandırmalar gibi bilgiler kayıt altına alınmaya başlandı (Solas ve Ayhan, 2007). Bu dönemden Zhou Hanedanlığı (M.Ö. 1100 - M.Ö. 771) dönemine kadar tek girişli kayıt sistemi; defter tutma, hesaplama, raporlama ve bilgi kullanımı unsurlarını içerecek şekilde gelişim gösterdi. Ayrıca muhasebeye bağımsız bir departman olarak kurulmasına neden olacak kadar önem verildi. Nakit işlemlerin yürütülmesi ve kaydedilmesinde görev dağılımına gidildi; departmanlar arasında belli periyotlarla çapraz kontroller yapılmaya başlandı (Chow, Duh ve Xiao, 2006). Ondalık sayı sisteminin kullanımı gelişti ve otuz bine kadar büyük sa-

yıllar kullanılmaya başlandı. Bu dönem Çin'deki muhasebe sisteminin embriyonik aşaması olarak kabul edilmektedir (Solas ve Ayhan, 2007).

M.Ö. ikinci yüzyıla gelinirken muhasebenin rolü daha da arttı. Hırsızlık, zimmete para geçirme, borçların geri ödenmemesi, devlet mallarının kaybı, gerçekçi olmayan raporlama ve ölçümle ilgi bir takım yeni yasalar yürürlüğe konuldu. Bir depo yönetim sistemi de oluşturularak kanunla düzenlendi. Bu dönemde çıkarılan yasalar, hesapların dikkatlice kontrol edilmesini, kayıtların ve hesapların doğru olmasını, kayıtların gerçek ekonomik olayları ve maddi akışları yansıtmasını emrediyordu. Muhasebe görevlileri etik kurallara ve yasalara uygun davranmak zorundaydı. Haleflerin seleflerinin hesaplarını kontrol etmeleri ve sonuçları üstlerine bildirmeleri gerekiyordu. Ayrıca malzeme ve paranın alınmasını ve harcanmasını düzenleyen yasalar vardı ve önemli gider kalemleri için harcama normları oluşturuldu. “Gelir = harcama + fazla” denklemi oluşturuldu (Chow, Duh ve Xiao, 2006).

2.2. Antik Hindistan

Hindistan'da kullanılan antik muhasebe sistemine ilişkin ipuçlarını, “zenginlik ve refah bilimi” olarak tercüme edilebilecek Arthaşastra (veya Arthashastra) isimli kitapta görmek mümkündür. Arthaşastra'yı M.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Vishnugupta Chanakya Kautilya²'nın yazdığı düşünülmektedir. Kautilya'nın kendini yetiştirmiş bir ekonomist ve devlet adamı olduğu kabul edilmektedir. Arthaşastra, onbeş kitap ve yüz elli bölümden oluşmasına rağmen makul derecede iyi yazılmış üç bölümünden biri, ekonomik kalkınma, vergilendirme, işgücü yönetimi ve mali yönetim ile ilgili ekonomik politikalarla birlikte muhasebenin kritik rolü üzerine bir tartışmayı kapsamaktadır (Sihag, 2004).

Arthaşastra, genel olarak zenginliği elde edilmesinde ve sürdürülmesinde Mauryan dönemi (M.Ö. 322 - M.Ö. 185) toplumunun davranış normlarını –ve devletin yönetilme prensiplerini- tanımlamaktadır. Buna göre kişiler, kamusal sorumluluklarını ve ahlaki ilkeleri unutmadan kişisel arzularını yerine getirebilir (Murthy ve Rooney, 2018).

Kautilya'nın çalışmalarının içeriğinden, M.Ö. 500'den itibaren Hindistan'da bir muhasebe sistemi oluşturabilecek ön koşulların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde Hintliler kesirlerin, yüzdelerin hatta permütasyon ve kombinasyonların hesaplanabildiği derinlikli bir aritmetik bilgiye sahiptiler. Kautilya kitabında sadece defter tutma kurallarından bahsetmedi; aynı zamanda dönemsel gelir tabloları, bağımsız denetimler ve bütçeleme prosedürleri üzerinde de durdu

2. Pek çok kitaptan ve bölümden oluşan Arthaşastra'nın farklı kişilerce veya bir okul tarafından yazıldığına ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Sihag, 2004).

(Monsurur, Framarz ve Reza, 2014; Sihag, 2004).

Defter tutma ve zorunlu muhasebe işlevleri: Kautilya, devletin mali işlerini yönetmek için defter tutma ve davranış kuralları sistemi geliştirdi. Finansal verileri ‘kaydetmek, sınıflandırmak ve özetlemek’ için bir format geliştirdi ve her departman için gelir, gider ve net bakiyeler için hesapların tutulması için kapsamlı bir yaklaşım önerdi. Sayman ve denetçiler mali dönem sonunda ayrıntılı olarak hesapları tutacaktı. Tüccarlar, her işlemin tarih sırasına göre kaydedildiği hesap defterleri tutmak zorundaydı. Arthaşatra’da, gelir, gider, sabit ve değişken maliyetler gibi muhasebe kavramlarına getirilen açıklamalar, modern muhasebe kullanımlarına paraleldir (Monsurur, Framarz ve Reza, 2014).

Finansal muhasebe sistemi: M.Ö. 300’lerde bile sıkı kontrol edilen ve düzenli bir finansal muhasebe sistemi uygulanıyordu. Devlet, sistematik şekilde sosyal ve ekonomik değişkenlerin kaydını tutarken işletmeler de ekonomik verilerinin kaydını tutuyordu. Hatta denetim prosedürleri bile oluşturulmuştu. Denetçiler, dönem sonlarında defter kayıtlarındaki giriş ve çıkışları kontrol ediyordu. Ekonomik performansın doğru şekilde ölçülmesi son derece önemliydi. Bu nedenle standart defter tutma kuralları, sık periyotlarla raporlama ve bağımsız denetimin önemi vurgulandı (Monsurur, Framarz ve Reza, 2014).

Hesap verebilirlik ve tüketici hakları: Arthaşatra’da, sömürüye karşı tüketicinin korunması kavramına ve bu suçlar için cezalar konması da önerilmiştir. Yasa, tüketicilere makul bir fiyat karşılığında mal ve hizmet sağlanmasına değiniyor; aykırı davranışların devlet tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılmasına hükmediyordu (Monsurur, Framarz ve Reza, 2014).

Denetim ve adli muhasebe: Arthaşatra’da denetim prosedürleri hakkında ayrıntılı talimatlar oluşturulmuştu. Kautilya, kitabında zimmete para geçirme ve hileli muhasebe yöntemlerinden bahsediyordu. Örneğin kayıtlarla ilgili usulsüzlüğün, (i) bir işlemi kaydetmemek, (ii) işlem ile kayıt zamanının bir birini tutmaması, (iii) hayali kayıt yapılması ve (iv) bir işlemin yanlış kayıt edilmesi şeklinde olabileceği yazılmıştı. Muhasebe sorumluları, talep edildiğinde denetime hazır olmalı ve hesaplar hakkında yalan söylenmemelidir. Herhangi bir düzenlemeye uyulmaması yasalarca cezalandırılacağından; yanlış yapılmış bir giriş, unutulmuş gibi izah edilmeye çalışılmamalıdır. Kautilya, devletin mali sağlığını izlemek ve yönetmek için çok önemli iki ofisin kurulmasını önerdi: Hazinedar ve Baş Sayman-Denetçi pozisyonları. Hazinedar, varlıkların yönetilmesinden sorumluyken; Sayman-Denetçi kayıtların tutulması, kuralların derlenmesi, teftiş, denetim, mali raporların hazırlanması ve Kral’a sunulmasından sorumluydu. Böylelikle Kautilya, çıkar çatışmalarının kapsamını sınırlamak için uzmanlaşmayı ve sorumluluğu teşvik etmeye çalıştı (Monsurur, Framarz ve Reza, 2014).

Kautilya'nın Arthaşāstra'sı (i) gelir, gider, harcama, maliyetler, satış vergisi ve sermaye gibi kavramların çerçevesini çizmek, (ii) mamuller, yarı mamuller ve yan ürünler, uzun vadeli kar optimizasyonu, sigorta, risk dağılımı, leasing ve kiralama gibi maliyet unsurlarına ilişkin farkındalığı göstermek, (iii) doğrulama, denetim ve vergilendirme prosedürlerine ilişkin bir tartışma sunmak ve (iv) fiyat değişiklikleri ve bunun sonucu oluşan farklı kar ve kazanç düzeylerinin muhasebe işlemlerine etkisini vurgulamak konularını daha önce bilinen her hangi bir kaynaktan daha teorik bir bakış açısıyla ele alması bağlamında önemlidir (Mat-tessich, 1998).

Antik Hint dünyasında muhasebenin büyük ölçüde rolü, kaynakların kontrolünü, sosyal-ekonomik yapının kontrolünü ve devlet gücünün kullanımını kolaylaştırmaktı (Murthy ve Rooney, 2018). Antik dönemin bütün büyük uygarlıklarında olduğu gibi Hint uygarlıkları da ekonomik, sosyal ve politik örgütlenmesini bir muhasebe sistemine dayanarak yürütmeye çalışmıştır.

3. Kıta Avrupasında Muhasebe

Antik çağların Kıta Avrupa'sında -neredeyse her konuda olduğu gibi- muhasebe söz konusu olduğunda da bahsedilmesi gereken iki önemli uygarlık, Klasik Yunan ve Roma İmparatorluğu'dur. Roma İmparatorluğu, kısmen Yunan medeniyetinin bir devamı olarak nitelenebilir.

Zaman bakımından Helen ve Roma dönemi genel bir ifadeyle M.Ö. 1000 ile M.S. 500 tarihlerini kapsar. Başlangıçta coğrafi olarak Balkanlar'ın bir köşesi ile Türkiye'nin Ege kıyılarından ibaret olan bu dünya zamanla batı doğu doğrultusunda 4800 km, kuzey güney doğrultusunda ise 2800 km büyüklüğe ulaşmıştır. Ekonomisi sulu tarım üzerine kurulmuştur. Kölelik sistemi işliyordu. Roma döneminde farklı bilgelere farkı vergilerin uygulandığı karmaşık bir sistem vardı (Finley, 2007).

Yunanlılar, -her ne kadar toplumu oluşturan bireylerin çoğunluğunu³ sistem dışında tutsalar da- demokratik yönetimin ilk uygulayıcılarıydı. Kanunlara saygılı olmak, düşünce ve tartışma özgürlüğü gibi kavramlar ilk olarak eski Yunanda biçimlendi. Bilimsel anlayış ve felsefe ilk kez antik Yunan toplumunda ortaya çıktı. Romalıları ise Yunanlılardan aldıkları bu mirasa askerlik, idarecilik, mimarlık ve hukuk sistemleri eklediler. Günümüz Batı uygarlığı fikri temellerini Yunanlılardan, idari ve hukuksal temellerini ise Romalılardan almıştır (Tanilli, 2014).

Kıta Avrupası'nda Antik Yunandan itibaren muhasebe sistemleri görülmeye

3. Atina demokrasisi bir azınlık demokrasisiydi. Metek denilen yabancılar, köleler ve kadınlar demokratik haklarda yararlanamazdı (Tanilli,2014).

başlamıştır. Doğrudan demokrasinin bir gereği olarak kamu maliyesinin idaresi ve yöneticilerin hesap vermesi gerekliliği muhasebeyi ön plana çıkarmıştı. Buna ek olarak gelişmiş bir kredi sisteminin varlığı da bir muhasebe sistemi kullanmayı zorunluluk haline getirmişti. Roma imparatorluğunda ise oldukça geniş bir coğrafyanın mali ve idari kontrolü ancak bir muhasebe sistemi ile mümkün olmuştu.

3.1. Antik Yunan

Antik Yunan muhasebesine ilişkin dökümantasyon eksikliği bu muhasebenin ilk adımlarının yeterince tanımlanmasına izin vermemektedir. Buna rağmen Mısır muhasebe sisteminden türetildiği söylenebilir. Delos adasındaki kayıtlar, yasanın önemi, belgelerin kamuya açık olması⁴ ve uzun süre dayanması için mermer üzerine işleniyordu. Taslağı papirüs üzerinde hazırlanan bu tablolar büyük harcamalar içeriyordu. Delos'dan günümüze ulaşan kayıtlar yaklaşık 400 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Kayıtlar, adada yaşam, fiyatlar, maaşlar, ortalama yaşam maliyeti ve parayı satın alma gücü hakkında bir dizi bilgi sağlamaktadır. Ayrıca, işletme hiyerarşisi, temsilciler, yazıcılar, muhasebeciler, işçiler, tedarikçiler, komisyoncular, bankacılar, vergi tahsilatı ve kutsal ödemeler gibi münferit konulara ilişkin bilgiler de içermektedir. Benzer kayıtlar Delphi'de mermer veya kireçtaşı levhaları üzerinde de bulunmaktadır. Kalıntılar tapınağın mali yapısına ilişkin pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Bu kayıtlarda çeşitli kalemlerden oluşan gelir ve giderlerin bakiyelerinin karşılaştırıldığı görülmektedir (Provasi ve Farag, 2013).

Antik Yunan'da bankacılık, önceki toplumlara göre daha gelişmişti. Bankacılar, hesap defterlerini tutuyor, para değişimi ve kredi işlemleri yapıyor hatta uzak şehirlerdeki bağlı bankalar aracılığıyla vatandaşlar için nakit transferleri dahi yapıyordu. MÖ 5. yüzyılda Yunanistan'da vatandaşlar, hükümetlerinin maliyesi üzerinde gerçek otorite ve kontrol sahibi olabilsinler diye muhasebeciler kullanılıyordu. Atina Halk Meclisi üyeleri, kurayla seçilen on devlet muhasebecisinin gözetiminde mali konularda yasa yapıyor; kamu gelirlerinin toplanmasını ve harcanmasını kontrol ediyordu (Accounting Zone, t.y.).

Yunanlıların Fenike yazı sistemini benimsemeleri yanında, Yunan alfabesinin icadı kayıtların tutulmasına yardımcı olmuştur. Yunan muhasebe sistemi, günümüze kadar ayakta kalan mühendislik harikalarının nasıl ortaya çıkarıldığının takip edilmesi açısından da bilgiler sunmaktadır (Dumont, 2019). Yunan toplumunun eseri olan demokrasiye dayalı sosyal, ekonomik ve politik yapı ancak bir muhasebe sisteminin kullanılması ile mümkün olabilmiştir.

4. Bilgilerin halkla paylaşılması geleneği Yunan demokrasi anlayışının bir sonucuydu. Yakın doğu uygarlıklarda bu bilgiler saray veya tapınağa özeldi (Provasi ve Farag, 2013).

3.2. Roma İmparatorluğu

Antik Roma’da hükümet ve bankacılık hesapları, geleneksel olarak aileyi yönetenler tarafından tutulan kayıtlardan evrilmiştir (Accounting Zone, t.y.). Romalılar ticari nitelikteki işlemleri için iki çeşit muhasebe kayıt defteri kullanıyordu. “Adversaria”, isimli ilk defter hatırlatma notları gibi basit muhasebe kayıtları için kullanılırdı. Bu defterde olaylar, her hangi bir sisteme bağlı olmaksızın serbestçe kayıt altına alınır, toplanır veya düzenlenirdi. Buradaki kayıtlar düzenli olarak “Codex Rationum” (hesaplar defteri), isimli ikinci bir deftere geçirilirdi. Codex Rationum, muhasebe sistemini tanımlayan asıl ana defterdi. Bu defterde hesaplar sınıflandırılır ve bir sistem çerçevesinde kayıt altına alınırdı. Hesaplar, “accepti” (gelirler) ve “expensi”(giderler) olmak üzere ayrı sayfalarda takip edilirdi (Provasi ve Farag, 2013). Kayıtlarda, miktar, gün, neden bu işlemin yapıldığı gibi pekçok detay bulunurdu (Özyıldırım, 2021).

Bunlara ek olarak, Codex Accepti et Expensi, Kalendarium ve Libellus Familiae gibi başka küçük defterler de kullanılmaktaydı. The Codex Accepti et Expensi, bir tür “kasa defteri” idi (Provasi ve Farag, 2013). Borç doğuran kayıtlar Codex Accepti et Expensi’ye yapılırdı. Alacaklının, giderler kısmına “expensum fero” (harcama yapıldı) kaydı düşmesiyle birlikte; borcun yanında ismi yazan kişi ile alacaklı arasında bir borç ilişkisi kurulmaktaydı (Özyıldırım, 2021: 29). Codex Accepti et Expensi her zaman yardımcı bir defter olarak kalmıştır ve günümüzde kullanılan defterler içinde tam bir eşdeğeri bulunmamaktadır (Provasi ve Farag, 2013).

Kalendarium, özellikle bankerler ve zengin aile babaları tarafından faizli olarak verilen borçları takip etmek için kullanılan bir defterdi (Özyıldırım, 2021). Bu defterde, açılan krediler, geri ödeme süreleri, ödeme tarihlerindeki faizler gibi münferit bilgiler kayıt altına alınırdı. M.Ö. 67’deki vergi reformu sonucu kullanılmaya başlanan Libellus Familiae (veya Liber Patrimoni) ise gayrimenkullerin yanı sıra nüfus sayımında yemin altında beyan edilmesi gereken tüm kişisel varlıkların sınıflandırılarak kayıt edilmesinde kullanıldı (Provasi ve Farag, 2013).

Roma’da, hazineyi yöneten, orduya ödeme yapan ve hükümet defterlerini denetleyen görevliler tarafından, devlet makbuzları ve ödemeleri için ayrıntılı bir kontrol ve denge sistemi uygulandı. Kamu hesapları, bir denetim personeli tarafından düzenli olarak incelenir ve görevliler, görevden ayrıldıktan sonra haleflerine ve Roma senatosuna hesap verirdi (Accounting Zone, t.y.).

Roma muhasebesindeki yenilikler arasında, İmparatorluğun çeşitli finansal girişimlerini koordine etmeye çalışan yıllık bir bütçenin kullanılması, harcamaların tahmini gelir miktarıyla sınırlandırılması ve vatandaşların ödeme kabiliyetini dikkate alacak şekilde vergi alınması sayılabilir (Accounting Zone, t.y.).

Günümüzde, Roma İmparatorluğunda çift taraflı kayıt sistemine benzer bir kayıt tutma yöntemi kullanıldığını savunan görüşler bulunmaktadır. Bu görüşe karşı çıkanlar, Romalıların iyi birer matematikçi olmadıklarını, karmaşık ve yapılandırılmış bir muhasebe sistemi tasarlayamayacaklarını; çift taraflı kayıt sistemi için kağıdın icadının ve Arap rakamlarının kullanılması gerektiğini; çift taraflı muhasebe sisteminin gelişimi için 13. ve 14. yüzyıllardakine benzer gelişmelere ihtiyaç olduğunu savunmaktadırlar. Görüşün taraftarları ise sayılan tüm şartların mevcut olduğunu iddia etmektedirler (Provasi ve Farag, 2013). Tartışma nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, Romalılar, kıtaları aşan bir ekonomik ve politik yapıyı kendilerine özgü bir muhasebe sistemi kullanarak yüzyıllarca sürdürmeyi başardılar.

4. Sonuç

Modern insan türü, diğer türlerden daha karmaşık ve daha çeşitli biçimlerde değişen çevreye uyum gösterebilmesi ve ihtiyaçlarına göre yeni düzenlemeler yapabilme başarısıyla farklılaşmaktadır. Bunları ona yaptırabilen büyük oranda zihinsel kapasitesidir. İki yüz bin yılı geçen varoluş serüvenindeki en önemli anlardan biri tarım devrimi ve onun sonucunda yeni bir yaşam biçimine geçmesidir. Tarım devrimi büyük oranda yeni teknolojilerin kullanımı ve yerleşik hayata geçişle karakterize edilmektedir. Yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte insanda içkin olan sosyal yapıya, belirgin biçimde ekonomik ve politik yönler de eklenmiştir. Ekonomik ve politik yön gelişip genişledikçe yeni kültür öğeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehirler, devlet, kurumsallaşmış din, gelişmiş üretim biçimleri, çeşitlendirilmiş ticaret ve ekonomik araçlar, hukuk gibi pek çok unsur bu kapsamda sayılabilir. Bütün bu süreç aslında insanoğlunun bilişsel başarılarının bir tezahürüydü.

Bilişsel başarıların en önemli ve ilk örneklerinden birinin muhasebe sistemleri geliştirebilmek olduğu söylenebilir. Muhasebe sistemi geliştirmenin önemli sayılmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle ilk muhasebe sistemleri, insanların soyut düşünme becerisinin ilk sistemli dışavurumlarından biridir. Çünkü muhasebe sistemleri sayesinde gerçekte olan -ekonomik ve sosyal- bir olay, sonuçları ile birlikte, herkesçe kabul edilebilir ve anlaşılabilir şekilde -hesaplanıp-kayıt altına alınabilmiştir. Günümüzden yaklaşık 10000 yıl önce birisi, kilden yapılmış küçük ve farklı nesneler kullanarak olayların, varlıkların, yükümlülüklerin temsili bir kaydını tutmayı akıl etmiştir. Bu buluşu başarılı bir sistem yapan öncelikli faktör, kullanılabilir, anlaşılabilir ve kabul edilebilir olmasıdır.

İlk nedenin önemini daha belirginleştiren ikinci neden ise ilk muhasebe sistemi oluşturulduğunda yazının ve sayıların gösteriminin henüz icat edilmemiş olmasıdır. Günümüzde, işlevsel bir muhasebe sistemi icat etmenin, matematik ve

yazı sistemlerinin gelişimine çok önemli katkılar yaptığını destekler nitelikte pek çok bilimsel çalışma yayınlanmıştır. Bu araştırmalara göre muhasebe sistemleri geliştirilmesinin getirdiği birikim veya daha kapsamlı muhasebe yapma ihtiyacı yazının icat edilmesine ve matematiğin geliştirilmesine sebep olmuştur.

Üçüncü sebep, muhasebe sistemleri kullanılmasının sosyal, ekonomik ve politik yapıdaki gelişmeyi önemli biçimde desteklemiş olmasıdır. Muhasebe, ilk çağ kurumlarının ve ekonomik aktörlerinin ihtiyaç duyduğu neredeyse her türlü bilgiyi üretip saklamayı başarmıştır. Bir yönüyle devletler, meşruiyetlerini dahi muhasebeye borçludur denilebilir. Muhasebe sistemleri sayesinde ticaret ve diğer ekonomik faaliyetler hız kesmeden gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Günümüzde hayranlıkla izlenen pek çok anıt ve eserde muhasebenin görünmeyen izleri bulunmaktadır.

Dördüncü sebep, geçmişte yapılan muhasebe uygulamalarının eski insan toplumları ve kültürleri hakkında pek çok bilgiyi günümüze taşınmasıdır. Muhasebenin kaydetme ve raporlama fonksiyonu, -modern zamanlarda da olduğu gibi- geçmiş çağlarda yapılan faaliyetlere ilişkin belge ve bilginin üretilmesini sağlamıştır. Bu belgelerden günümüze ulaşanlar eski uygarlıkların sosyal, ekonomik ve politik yapılarına ilişkin çok önemli bilgiler barındırabilmektedir.

Muhasebe tarihi üzerinde araştırma yapılması gereken eşsiz alanlardan biridir. Maden insan kimilerince Homo Economicus'dur; o halde onun sırları aynı zamanda muhasebe tarihinin de sırlarıdır.

Kaynakça

1. Accounting Zone. (t.y.). Accounting In Ancient Egypt, China, Greece and Rome. <https://accountingzone.weebly.com/accounting-in-ancient-egypt-china-greece--rome.html> [Erişim Tarihi: 20/12/2020].
2. Auerswald, P. E. (2017). *The code economy: A forty-thousand year history*. Oxford University Press
3. Carmona, S. ve Ezzamel, M. (2007), Accounting and accountability in ancient civilizations: Mesopotamia and ancient Egypt, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 20 No. 2, pp. 177-209. <https://doi.org/10.1108/09513570710740993>
4. Carnegie, G.D. (2013). Mesopotamia and money: The missing link - accounting! Exhibition welcoming address. *Accounting History*, 18(4), 561-563.
5. Chow, C. W., Duh, R. R ve Xiao, J. Z. (2006). Management accounting practices in the people's Republic of China, *Handbooks of Management Accounting Research*, ed. by Christopher S. Chapman-Anthony G. Hopwood-Micheal D. Schields, https://www.researchgate.net/publication/222026277_Management_Accounting_Practices_in_the_People's_Republic_of_China
6. Dumont, M. (2019). Ancient accounting systems. <https://www.investopedia.com/articles/financialcareers/09/ancient-accounting.asp> [Erişim Tarihi: 20/12/2020].
7. Evans, B. (2014). *The development of mathematics throughout the centuries: a brief history in a cultural context*. John Wiley & Sons
8. Farag, S. M. (2012). Ancient Egypt: The development of record keeping in the "Old Kingdom". <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319957>
9. Finley, M. I. (2007). *Antik çağ ekonomisi*. Çeviren: Hatice Palaz Erdemir. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ISBN: 9944-75-011-5
10. Garbutt, D. (1984). The significance of ancient Mesopotamia in accounting history. *The Accounting Historians Journal*, 11(1), 83-101. <http://www.jstor.org/stable/40697796>
11. Gonçalves, M. (2010). Analysis of accounting practices in the former Mesopotamian civilization. *Enfoque*, 29(1), 9-17. doi:<http://dx.doi.org/10.4025/enfoque.v29i1.10133>
12. Green Quarter Consulting. (t.y.). Accounting & Bookkeeping's Early Origins. <https://www.green-quarter-accountants-bookkeeping.com/the-history-of-accounting.html#:~:text=Erişim Tarihi: 21/12/2020>.

13. Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara sapiens*. İstanbul: Kolektif Kitap, 40. Baskı, ISBN: 978-605-5029-35-7
14. Mattessich, R. (1998). Review and extension of Bhattacharyya's modern accounting concepts in Kautilya's Arthasastra. *Business and Financial History*, 8(2), 191-209.
15. Mattessich, R. (2000). *The beginning of accounting and accounting thought: Accounting practice in the Middle East (8000 B.C to 2000 B.C.) and accounting thought in India (300 B.C. and the Middle Ages)*. New York: Routledge
16. McAdam, M. (2007). Clay tokens and the origin of writing. <https://www.slideshare.net/macloo/clay-tokens-and-the-origin-of-writing> [Erişim Tarihi: 18/12/2020].
17. Monsurur, R., Framarz, B. ve Reza, K. (2014). Accounting practices in the ancient indian peninsula: Glimpses from kautilya's arthashastra. *Advances in Management*, 7(12), 4-13A,14A,15A,16A. Retrieved from <https://search.proquest.com/scholarly-journals/accounting-practices-ancient-indian-peninsula/docview/1628949306/se-2?accountid=15572>
18. Murthy, V. ve Rooney, J. (2018). The role of management accounting in ancient India: Evidence from the Arthasastra. *Journal of Business Ethics*, DOI: 10.1007/s10551-016-3271-y. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10551-016-3271-y.pdf>
19. Neighbour, A. (2018). Ancient Egyptians: the original bookkeepers!. <https://www.reckon.com/reckon-blog/ancient-egyptians-the-original-bookkeepers1/> [Erişim Tarihi: 20/12/2020].
20. Özyıldırım, M. M. (2021). *Roma Hukukunda İbra İşlemi (Acceptilatio) Ve Alacağı Talep Etmeme Taahhüdü (Pactum De Non Petendo)* (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/23310/10320049.pdf?sequence=1>
21. Provasi, R ve Farag, S . (2013). Accounting in Ancient Times: A Review of Classic References. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (5), 68-87. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/30124/325023>
22. Quinn, C. (2007). The invention of writing. <https://slideplayer.com/slide/13704477/> [Erişim Tarihi: 18/12/2020].
23. Resaee, Z. ve Davani, G. (2012). Iran. içinde *A Global History of Accounting, Financial Reporting and Public Policy: Eurasia, Middle East and Africa*. Eds: G. Previts, P. Walton & P. Wolnizer. ss. 17-48, Bingley: Eme-

- ral Group, ISBN: 978-0-85724-815-2
24. Salah, A. M. A. (2012). Egypt. içinde *A Global History of Accounting, Financial Reporting and Public Policy: Eurasia, Middle East and Africa*. Eds: G. Previts, P. Walton & P. Wolnizer. ss. 1-16, Bingley: Emerald Group, ISBN: 978-0-85724-815-2
 25. Schmandt-Besserat, D. (t.y). Tokens: their significance for the origin of counting and writing. <https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/tokens/> [Erişim Tarihi: 17/12/2020].
 26. Shaoxing: Birthplace of China's accounting culture. (2020, 25 Kasım). Erişim adresi: [http://www.ezhejiang.gov.cn/shaoxing/2020-11/25/c_1"24566712.htm](http://www.ezhejiang.gov.cn/shaoxing/2020-11/25/c_1)
 27. Sihag, B. (2004). Kautilya on the scope and methodology of accounting, organizational design and the role of ethics in Ancient India. *Accounting Historians Journal*, 31(2):125-148, DOI:[10.2308/0148-4184.31.2.125](https://doi.org/10.2308/0148-4184.31.2.125)
 28. Solas, Ç. ve Ayhan, S. (2007). The historical evolution of accounting in China: the effects of culture. *De Computis - Revista Española de Historia de la Contabilidad*, 4(7):146-173, DOI: [10.26784/issn.1886-1881.v4i7.175](https://doi.org/10.26784/issn.1886-1881.v4i7.175)
 29. Stevelinck, E. ve Most, K. S. (1985). Accounting in ancient times source. *The Accounting Historians Journal* , Vol. 12, No. 1 pp. 1-16 <https://www.jstor.org/stable/40697841>
 30. Stiebing Jr., W. H. ve Helft, S. N. (2017). *Ancient near eastern history and culture*. Milton: Taylor & Francis Group.
 31. Tanilli, S. (2014). *Uygarlık tarihi*. (30. Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
 32. Zhao, Y. L. (1987). A brief history of accounting and auditing in China. İçinde *Accounting and Auditing in PRC: A Review of its Practices, Systems, Education and Developments*. Eds: E.Y. Lou, S.N. Wang, A.J.H. Enthoven

• Bölüm-14 •

**DER STÜRMER GAZETESİ ve
ANTİSEMİTİST PROPAGANDA**

Mehmet Ali GAZİ¹

1.Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü,
Email: hasangul17@gmail.com

1. Giriş

Antisemitist görüşlere sahip Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP), 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmesinden sonra Alman medyasında Yahudi karşıtı söylemler ağırlık kazanmıştır. Bu süreçte özellikle NSDAP'ye bağlı yayın organları, Yahudilere karşı toplum genelinde nefret söylemine yönelmiş ve kamuoyunda Yahudileri Alman halkının temel düşmanı olarak inşa etmeye başlamıştır. NSDAP, medya üzerinden Yahudilerin Alman toplumu için büyük bir tehlike olduğuna kitleleri inandırmaya ve Alman toplumunda antisemitist düşüncelerin güçlenmesine çalışmıştır. Yahudilere karşı Almanya genelinde nefret söylemine yönelen NSDAP, 1935 yılında Yahudileri Alman toplumundan dışlayan Nürnberg Yasaları'nı yürürlüğe koymuştur. Nürnberg Yasaları ile Yahudilerin pek çok hakkı elinden alınmış, ilerleyen süreçte Yahudiler gettolara yerleştirilerek Alman toplumundan tamamen izole edilmiştir. Yaşanan tüm bu süreçte Julius Streicher'in kuruculuğunu yaptığı *Der Stürmer* gazetesi en sert antisemitist söylemlere yönelen NSDAP yayın organlarından biri olmuştur. *Der Stürmer*, yayınladığı haberlerde Yahudilere karşı nefret söylemine yönelmiş ve Yahudileri Alman toplumunun temel düşmanı olarak sunmuştur.

Nazi rejimi altında Yahudilerin yaşamını ele alan uluslararası alanda akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda; Starr (1950), Nazi kontrolü altındaki Yahudi kültürel varlıklarını; Friedman (1954), Nazi döneminde Yahudi gettolarını; Kaplan (1990), Nazi Almanya'sındaki Yahudi kadınları; Deichmann (1999), Nazi Almanya'sındaki Yahudi akademisyenleri; Kaplan (1999), Nazi Almanyası'nda Yahudi yaşamını; Browning (2000), Nazi politikası ve Yahudi işçileri; Tammes (2007), Nazi işgalinde Yahudi göçmenleri, Friedlander (2014), 1933-1939 yılları arasında Nazi Almanyası'nı ve Yahudileri; Akbulut Yüksel ve Yüksel (2015), Nazi Almanya'sında Yahudilerin sınırdışı edilmesini incelemiştir.

Yahudilerin medyadaki temsilini konu alan akademik çalışmalar içerisinde de; Lipstadt (1982), 1938-1943 yılları arasında Amerikan haber medyası ve Kristallnacht'tan Bermuda'ya Holokost'u; Israeli (1990), 1975-1981 yılları arasında Arap medyasında Yahudi karşıtı tutumları; Becker ve Gardner (2004), Alman medyasında Rus Yahudileri; Wicken (2006), Arap Medyasında Holokost'u; Berkhoff (2009), 1941-1945 yılları arasında Sovyet medyasında Holokost'u; Jantzen ve Durance (2011), Kanada kitle iletişim araçlarında Kristallnacht'ı; Florian (2011), Romanya medyasında Holokost algısını; Wodak (2015), Avusturya ve İngiltere'de medya tartışmalarında Holokost'u ele almıştır.

Der Stürmer gazetesi üzerine yapılan akademik çalışmalar da ise; Bytwerk (2001) ve Roos (2014), gazete editörü Julius Streicher'i; Liebel (2011), gazetede yer alan siyasi karikatürler üzerinden mizah ve şiddeti; Reuband (2008), gazete-

nin okurlarını; Liebel (2010), gazetedeki siyasi karikatürleri; Gistel (2017), Weimar Cumhuriyeti döneminde Der Stürmer gazetesini incelemiştir.

Literatür incelendiğinde Der Stürmer gazetesi özelinde Nazi Almanyası'nda Yahudilerin temsilini ve medya yoluyla Yahudilerin Alman toplumunda düşman olarak inşasını doğrudan ele alan herhangi bir çalışma başlığına ulaşılamamıştır. Çalışma kapsamında Der Stürmer gazetesi özelinde Nazi Almanyası'nda Yahudilerin medyadaki temsilinin ortaya konulmasına ve Alman medyasında hangi söylemler üzerinden Yahudilerin Alman toplumunda düşman olarak inşa edildiğinin açıklanmasına çalışılmıştır. Böylece Nazi Almanyası döneminde medyadaki antisemitist söylemlere ışık tutulması amaçlanmıştır. Çalışmada "Nazi Almanyası'nda Yahudiler medyada hangi söylemler üzerinden temsil edilmektedir?" şeklindeki sorunun da yanıtlanması hedeflenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Nazi Almanyası döneminde medyada hakim olan antisemitizme ışık tutması, Yahudilerin medyada ne şekilde temsil edildiğini ortaya koyması ve Yahudilerin medya yoluyla Alman toplumunda nasıl düşman olarak inşa edildiğini açıklaması bakımından önem taşımaktadır.

2. Nazi Almanyası'nda Yahudilerin Medyada Temsili

24 Şubat 1920 tarihi itibarıyla Almanya'da siyaset sahnesinde yer alan, antisemitist, antikomünist, antikapitalist ve ırkçı fikirleri bünyesinde barındıran Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), 30 Ocak 1933 tarihinde Almanya'da iktidara gelmekte ve NSDAP'nin lideri Adolf Hitler, Almanya'nın şansölyesi olmaktadır (Kershaw, 2007: 439). NSDAP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) olarak adlandırılan Alman demokrasisi son bulmakta ve yerine Hitler'in *Der Führer* (Yöneten) unvanıyla Almanya'da totaliter yönetimi kurulmaktadır. Bu dönemde NSDAP tarafından kurulan Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı ülkedeki tüm kitle iletişim araçlarını denetimi altına almakta ve resmi ideoloji olarak benimsenen Nazizm ideolojisinin söylemlerini Alman halkına benimsetmeye çalışılmaktadır. Özellikle Hitler'in totaliter yönetimiyle birlikte Almanya'da antisemitist söylemler ön plana çıkmaya başlamaktadır.

NSDAP iktidarında kitle iletişim araçları üzerinden sık sık antisemitist söylemlere yer verilmekte ve Yahudilerin Almanya ve insanlık için büyük bir tehdit oluşturduğu iddia edilmektedir. Özellikle Naziler, Yahudileri Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman yenilgisinden sorumlu tutmakta ve *Arkadan Bıçaklama*¹ (Die

1. Arkadan Bıçaklama (Die Dolchstoßlegende), 1918 yılında Alman Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı savaş alanında kaybetmediği, bunun yerine iç cephedeki siviller -özellikle 1918-1919 Alman Devrimi'nde Hohenzollern monarşisini deviren cumhuriyetçiler- tarafından ihanete uğratıldığı düşüncesini ifade etmektedir. Bu düşünce kapsamında Naziler tarafından Yahudiler de hedef alınmaktadır.

Dolchstoßlegende) düşüncesi üzerinden Yahudilerin Alman halkına ihanet ettiğini ileri sürmektedir. Diğer yandan Yahudilerin, Almanya'daki en üst mevkilerde bulunarak ve Alman ekonomisini yöneterek Almanları sömürdüğü iddia edilmektedir. Aynı zamanda Komünizm ideolojisinin Yahudiler tarafından ortaya atılan bir fikir akımı olduğu ve ideolojinin Yahudilerin çıkarlarına hizmet ettiği söylemleri Alman medyasında ön plana çıkarılmaktadır. Nihayetinde de NSDAP'nin iktidarıyla da Yahudilerin dışlanması, tecrit edilmesi ve sınır dışı edilmesi söz konusu olmaktadır (Bajohr, 2006: 183).

Naziler, antisemitist söylemlerde ülkedeki yaygın tüm kitle iletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bu dönemde Yahudi karşıtı kitaplar yayınlanmakta ve yayınlanan antisemitist kitaplarda Yahudilerin Alman kültürünü yozlaştırdığı iddialarına yer verilmektedir. Bu kitaplar içerisinde ön plana çıkanlardan biri Julius Streicher tarafından 1938 yılında yayınlanan *Zehirli Mantar* (Der Giftpilz) adlı çocuk hikaye kitabı olmaktadır. Zehirli Mantar isimli kitapta, Yahudilerin Alman toplumunu ekonomik yönden sömürdüğüne yönelik algı ortaya çıkmaktadır (Keskin Yılmaz vd. 2020: 1106). Nazi rejimi altında büyüyen Almanlar, antisemitik olmakta (Voigtländer ve Voth, 2015: 7981) ve Yahudilere yönelik önyargılara besleyebilmektedir. Nitekim kitapta yer alan bir bölümde ise küçük bir Alman çocuğu büyüdüğünde Yahudileri yaşadığı yere sokmayacağını belirtmekte ve bu yolla kitap üzerinden Yahudilerin Alman toplumundan izole edilmesi gerektiği telkin edilmektedir.

Almanya'da yayınlanan kitaplara benzer şekilde Alman sinemasında antisemitist söylemlere yer veren filmler çekilmek ve sözde Yahudilerin Almanya için oluşturduğu tehditler ön plana çıkarılmaktadır. Diğer yandan sinemada, Yahudilerin Nazilere göre *ari ırk* olarak adlandırılan Alman ırkından olmadığına vurgu yapılmakta, Naziler tarafından Yahudilere yakıştırılan fiziksel özellikler üzerinden (iri burunlu, geniş ağızlı vb.) Yahudilerin aşağı ırk veya alt insan (Untermensch) olarak nitelendirilmesine yol açılmaktadır. Nazi Almanyası'nda Yahudileri konu alan önde gelen antisemitist filmlerden biri Fritz Hippler tarafından yönetilen *Der ewige Jude* (Ebedi Yahudi) adlı film olmaktadır. Belgesel formatında hazırlanan filmde Yahudiler gezici bir kültürel parazit olarak nitelendirilmektedir. Diğer yandan filmde idealize edilen ve ari ırk olarak nitelendirilen Almanların fiziksel emek ve değer yaratmadan mutlu olduğu ileri sürülürken, Yahudilerin ise sadece paradan ve hazzı bir yaşam tarzından zevk aldığına yönelik algı oluşturulmaktadır. Böylece Yahudilerin, Nazizm ideolojisinde idealize edilen çalışkan, ülkesini seven ve koruyan Alman profilinin dışında bir topluluk olduğu iddia edilmektedir. Alman sinemasında antisemitist filmlerde Yahudilere yönelik Almanların nefretinin ortaya çıkarılmasına çalışmaktadır (Rentschler, 1996: 153).

Nazi Almanya'sındaki gazeteler içerisinde Yahudi karşıtı söylemlere sıkça rastlanabilmektedir. Özellikle NSDAP'nin resmi gazetesi olan 1920 yılında yayın hayatına başlayan *Völkischer Beobachter*'da parlamentarizmin zayıflığına, Yahudilerin ve Bolşevizm'in kötülüklerinden söz edilmektedir. 1926 yılında Propaganda Bakanı Joseph Goebbels tarafından kurulan haftalık ve daha sonra günlük olarak yayınlanan *Der Angriff*'de temel olarak siyasi muhaliflere ve Yahudilere yönelik saldırılara yer verilmektedir. *Irksal Politika Ofisi*'nin (Rassenpolitisches Amt der NSDAP) aylık yayını olan *Neues Volk*'ta da çoğunlukla ırk ilişkilerine odaklanılmaktadır. Irksal Politika Ofisi insan evrimini ırksal ideolojilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir (Weikart, 2013: 548). Bu aşamada ari ırkın, sözde Yahudilere kıyasla gücü ve karakteri hakkında makalelere yer verilmektedir.

Yahudi karşıtı söylemlerin Nazi Almanyası'nda en etkili kullanıldığı kitle iletişim araçlarından biri de posterler olmaktadır. Posterlerdeki nefret söylemi Yahudiler ve Müttefik Devletleri ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye odaklanmaktadır. Yahudilerin, Müttefik Devletleri'ni kontrolü altına aldığı ve istediği gibi bu ülkeleri yönettiği mesajı verilmekte, Almanya'nın gerçek savaşının Müttefik Devletleri ile değil sözde dünyayı ele geçirmeyi amaçlayan Yahudiler ile olduğu iddia edilmektedir. Yahudilerin Almanya için ulusal bir düşman olduğu posterlerdeki ana temayı meydana getirmekte ve Almanlar kimi zaman dolaylı olarak kimi zamanda doğrudan Yahudilere karşı mücadeleye çağrılmaktadır. Diğer yandan Naziler, tüm muhalif siyasi güçlerin ardındaki gücün Yahudiler olduğu fikrini ön plana çıkarmakta ve görsellerde genellikle ekonomik ve politik nüfuz sembollerinin arkasında veya üstünde bir Yahudi figürüne yer verilmektedir. Naziler, Yahudi karşıtı posterleri yalnızca Almanya'da değil Almanya'nın işgali altında bulunan diğer ülkelerde de kullanmaktadır. Örneğin Nazi Almanyası'nın işgali altında bulunan Polonya'da antisemitist posterlerden yararlanılmaktadır (Grabowski, 2009: 393).

3. Der Stürmer Gazetesi ve Yahudi Karşıtı Söylemleri

Der Stürmer, NSDAP'li Julius Streicher tarafından çıkarılan ve Türkçesi saldırgan anlamına gelen, haftalık yayınlanan bir gazetedir. Yayın hayatına NSDAP'nin kuruluşundan üç yıl sonra 20 Nisan 1923 tarihinde başlayan gazete, Nazi Almanyası'nın Müttefik Devletleri'ne teslim olmasından kısa bir süre önce 22 Şubat 1945 tarihinde yayın hayatına son vermektedir. Streicher da savaş sonrasında yargılandığı Nürnberg Duruşmaları'nda suçlu bulunarak 16 Ekim 1946 tarihinde idam edilmektedir. Gazete, *Völkischer Beobachter* gazetesi gibi NSDAP'nin resmi gazetelerinden biri olmamakla birlikte, NSDAP'li Streicher kurucusu olması ve söylemlerinin Nazizm ideolojisini yansıtmışından dolayı Almanya'da NSDAP ile özdeşleşen bir gazete haline gelmektedir. Streicher'in Der

Stürmer'i (Bytwerk, 2001: 17) 30 Ocak 1933 tarihinde NSDAP'nin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra Alman medyasının önemli bir basın mecrası olmakta ve ülkede büyük bir tiraj elde etmeyi başarmaktadır.

Der Stürmer gazetesinin geniş kitlelere ulaşabilmesini sağlamak için gazete Almanya'nın muhtelif yerlerinde bulunan Stürmerkästen²'lere de asılmaktadır. Gazetede yer alan çizimlerin büyük çoğunluğu, Nazi Almanyası'nın önde gelen antisemitik karikatüristlerinden biri olan Philipp Rupprecht'e (Fips olarak bilinmektedir) ait olmaktadır. Hemen hemen her antisemitik stereotip, efsane ve geleneğin uyarlanması yoluyla, Rupprecht'in çizimlerinde Yahudileri insanlıktan çıkarmakta ve Yahudileri kötülük ile özdeşleştirmektedir. Yahudilerin dünya zenginliklerini elde edebilmesi için her türlü kötülüğü yapabileceği iddia edilmekte, ayrıca Yahudiler hain, gaspçı, açgözlü gibi olumsuz kavramlar üzerinden kitlelere sunulmaktadır. Hitler, kitle toplantılarında ve sokak köşelerinde başlayan politik eğitime devam etmenin bir yolu olarak gazetenin önemini vurgulamaktadır (Showalter, 1983: 173). Bu aşamada Der Stürmer, Nazizm ideolojisinin antisemitist politikasının kitleler nezdinde inşasında önemli bir politik eğitim rolü oynamaktadır.

Resim 1. Stürmerkasten³

(Kaynak: WDR, 2020)

Der Stürmer'de yayınlanan makaleler, doğrudan NSDAP'nin resmi ideolojisi olan Nazizm ideolojisinin söylemleri üzerine şekillenmektedir. Bu nedenle antise-

2.* Stürmerkasten (çoğulu Stürmerkästen) Nazi Almanyası'nda Hitler döneminde her köye dikilmiş bir tür duvar gazetesini ifade etmektedir.

3.** Stürmerkasten'de *Yahudi Sorununun Çözümü Olmadan, Alman Halkının Kurtuluşu Yok* (Ohne Lösung der Judenfrage keine Erlösung des deutschen Volkes) yazısı yer almaktadır.

mitist, antikomünist, antikatolik, antikapitalist söylemlere gazetede yer verilmektedir. Buna karşılık sert Yahudi karşıtı söylemler içermesi, gazetenin en dikkat çeken özelliği olmaktadır. Özellikle gazetede yer alan karikatürlerde yoğun şekilde antisemitist söylemler kullanılmakta ve Yahudiler Almanya ve insanlık için büyük bir tehdit olarak kitlelere sunulmaktadır. Der Stürmer, Yahudilerin insanlığa zarar verdiğini iddia etmekte ve Almanların hem kendilerini hem de insanlığı Yahudilerin sözde tehlikesinden kurtarmasını istemektedir. Gazetede, Yahudiler iri burunlu, biçimsiz ve çirkin şekillerde karikatürize edilmekte, kimi zaman da Yahudiler korkutucu şekilde de kitlelere sunulmaktadır. Gazetede tasvirlerin yanı sıra, makaleler genellikle hayali korkular, abartılar ve Yahudiler ile diğer Alman vatandaşları arasındaki sözde farklılıklara odaklanmaktadır. Bu aşamada Yahudi aleyhtarı gazetenin (Voigtländer ve Voth, 2012: 1340) en dikkat çeken antisemitist söylemi ise *Yahudiler Bizim Talihsizliğimizdir* (Die Juden sind unser Unglück) olmakta ve gazetenin kapağının en altında slogan şeklinde bu söze yer verilmektedir. Gazetenin ana sayfasında ise *Alman Haftalık Gazetesi Doğruluk için Savaşıyor* (Deutsches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit) yazısı bulunmaktadır.

1936 yılında Berlin’de gerçekleşen Olimpiyat Oyunları sırasında dünya devletlerine olumlu bir imaj oluşturulması için antisemitist söylemler geçici olarak askıya alınmakta, bu amaçla Der Stürmer’in satışı da Nazi rejiminin uluslararası itibarını ve prestijini korumak amacıyla Olimpiyat Oyunları sırasında Berlin’de kısıtlanmaktadır. Buna karşılık 1938 yılında gerçekleşen Kristal Gece⁴ olayından sonra Almanya’da antisemitist söylemler, Yahudilere karşı şiddet eylemlerine dönüşmekte ve Der Stürmer’in Yahudilere yönelik nefret içeren söylemleri ön plana çıkmaktadır. Naziler, Yahudilere karşı kendilerini savunmak için mücadele ettiğini iddia etmektedir (Bytwerk, 2005: 37). Der Stürmer, bu iddiayı haklı çıkarma ve Yahudilere karşı girişilen eylemleri meşrulaştırma konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Der Stürmer’in Yahudi karşıtı söylemleri sert bir şekilde Almanya’da hissedilmekte ve gazete bünyesinde Almanların Yahudilere karşı mücadelesini teşvik eden yazılara yer verilmektedir. Bu dönemde gazete, Yahudiler ile Müttefik Devletleri’ni bir arada göstermekte, bu yolla Yahudilerin Müttefik Devletleri’ni Almanya’ya karşı topyekûn bir savaşa sürüklediğine yönelik algı oluşmaktadır. Bu algı hem Almanlar nezdinde Yahudilere yönelik nefretin arttırmasına hem de Almanya’nın Müttefik Devletleri’ne karşı mücadelesinin meşrulaştırılmasına yol açmaktadır. 1939-1945 yılları arasında Hitler, Goebbels ve diğer pek çok Nazi yetkilisi İkinci Dünya Savaşı’nın Nazi Almanyası ve gerçekte var olan bir uluslara-

4. * Kristal Gece (Kristallnacht), 9 Kasım-10 Kasım 1938 tarihleri arasında Almanya’da Yahudilerin ev, iş yeri ve sinagoglarına düzenlenen saldırılara verilen isimdir.

rası Yahudi komplosu arasında gerçekleştiğini iddia etmektedir (Herf, 2005: 52). Bu algı savaş sırasında Der Stürmer'deki yayınlarda doğrudan hissedebilmektedir.

4. Der Stürmer Gazetesi'nin Manşetlerinin Yahudi Temsili Özelinde İncelenmesi

Der Stürmer gazetesine ait manşetlerdeki görsel ve yazılı kodlar, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Son dönemde ulusal çalışmalar içerisinde propaganda alanında Charles William Morris'in (Gülada, 2019: 326; Avcı ve Çakı, 2020: 91), Claude Lévi-Strauss'un (Çakı ve Gülada, 2019: 238) ve Roland Barthes'ın (Gülada vd. 2019: 1086; Işık ve Karaca, 2019: 43; Yılmaz vd., 2020: 444) göstergebilim anlayışları üzerinden çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında ise gazete manşetleri üzerinden verilmek istenen mesajlar Rus dilbilimci Roman Jakobson'un göstergebilim kavramları üzerinden analiz edilmektedir. Bu aşamada Jakobson'un ortaya çıkardığı iletişim modeline ait altı temel etkenin altı temel işlevinden duygusal, gönderimsel ve çağrı işlevleri üzerinden gazete manşetleri incelenmektedir. Duygusal işlevde, göstergeleri kullanan kişiye odaklanılmaktadır. Diğer bir deyişle iletişim sürecindeki kaynağın, duygu, düşünce ve tutumlarına yönelik açıklamalara yer verilmektedir (Guiraud, 2016: 23). Gönderimsel işlevde de, göstergelerin hangi bağlamda kullanıldığı ortaya konulmaktadır. Göstergelerin kim tarafından, kime, ne zaman, ne şekilde ve nasıl kullanıldığı gönderimsel işlevde konu edinilmektedir (Fiske, 2017: 116). Çağrı işlevinde ise göstergelerin yöneldiği kişiye odaklanılmaktadır. Göstergeler üzerinden hangi çıkarımlarda bulunduğu, ne gibi bir amacı olduğu, iletişim sürecinde alıcı üzerinde ne gibi bir değişimim olduğu konu edilmektedir.

Çalışmada belirlenen manşetler, ilk olarak duygusal işlev boyutunda analiz edilmekte ve iletişim kaynağı tarafından göstergelerin ne şekilde dizimlendiği ortaya konulmaktadır. Daha sonra gönderimsel işlev boyutunda göstergeler kullanıldıkları bağlama göre yorumlanmaktadır. Son olarak çağrı işlevinde gazete manşetleri üzerinden alıcının hangi çıkarımlarda bulunmasının istendiği analiz edilmektedir.

5. Bulguların Değerlendirilmesi

Der Stürmer gazetesinin 1923-1945 yılları arasındaki yayın hayatındaki manşetlerinde Yahudilerin konu edildiği tüm sayıları çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Buna karşılık zaman kısıtlaması ve Der Stürmer gazetesinin tüm sayılarına ulaşmanın güçlüğünden dolayı çalışmada örneklem kullanılmaktadır. Bu amaçla çalışma kapsamında NSDAP'nin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra ulaşı-

labilen Der Stürmer gazetesinin manşetleri içerisinde amaçlı örneklem metodu kullanılarak seçilen toplam 7 manşet çalışmanın örneklemini olarak belirlenmektedir (Research Calvin, 2020). Çalışmada örneklem belirlenirken, benzer konu ve içerikte olan manşetler çalışmanın dışında tutulmuş, farklı konular üzerinden Yahudileri temsil eden gazete manşetleri çalışmada incelenmektedir.

Çalışmada Der Stürmer Gazetesinin *Yahudi Kurbanları, Açgözlü, Yahudiliğin İşaretleri, Uğursuz Para, Özgürlük Ülkesi, İblis, Savunma* manşetleri göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak ele alınmaktadır.

5. 1. Yahudi Kurbanları Manşeti

Yahudi Kurbanları manşeti, 1934 yılına aittir. Duygusal işlev açısından incelendiğinde resimde, iki kişinin mezarların haç şeklinde olduğu mezarlıkta bulunduğu ve birinin elinde kanlı bir bıçak, diğerinin elinde ise kanların damladığı bir tepsi olduğu görülmektedir. Resmin sol üstünde de üzerlerinde kan damlayan çocukların görsellerine yer verilmektedir. Posterde yer alan iki kişinin, iri burunlarının olduğu, siyah takke taktığı ve saçlarının bukleli olduğu, resmedilmektedir. Diğer yandan tepsinin kenarında da altıgen bir yıldızın olduğu görülmektedir. Gazetenin manşetinde “İnsanlığa karşı Yahudi cinayet planı ortaya çıktı” yazısı yer almaktadır. Gazete manşetindeki görselin altında da “*Bin yıl boyunca, Yahudi gizli bir ayine göre insan kanını döktü. Şeytan bugün hala dibimizde, şeytan yavruklarını yakalamak size kalmış*” yazısı bulunmaktadır.

Resim 2. Yahudi Kurbanları Manşeti

Gönderimsel işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde, *Kan İftirası* (Blood Libel) yönelik söylemlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kargaşa meydana geldiğinde Yahudiler sık sık suçlanmakta (Gibson ve Howard, 2007: 193), buna karşılık Kan İftirası'nda Yahudilerin Hristiyanların kanını Yahudi dini ritüellerinde kullandığına yönelik suçlamaya yer verilmektedir. Diğer adıyla Kan Suçlaması olan Kan İftirası, Yahudilerin çocukların kanlarını dini ayinlerde ve bayramlarda kullandıkları yönündeki iftira ve suçlamaları ifade etmektedir. Kan İftirası, Yahudileri suçlayıcı bir efsane yayabilmekte, toplumda Yahudi kötülüğü şeklinde bir kavramın oluşmasına yol açabilmekte ve bu da kitlesel fobiye dönüşebilmektedir (Šiaučiušaitė-Verbickienė, 2008: 201).

Çok eski bir geçmişi olan Kan İftirası, Yahudilere yönelik ön plana çıkarılan diğer olumsuz söylemler ile birleştirilerek, Avrupa'da Yahudi karşıtı eylemlerin zeminini meydana getirmektedir. Kan İftirası'na göre Hamursuz Bayramı⁵ için Yahudilerin insan kanına ihtiyaç duydukları ve ihtiyaç duydukları kanı da Hristiyan çocuklardan temin ettikleri iddia edilmektedir. Bu iddialar, Yahudilere yönelik nefret söyleminin gelişmesine ve beraberinde söylemlerin gerçekleştiği toplumda Yahudilerin düşmanca algılanmasına yol açabilmektedir. 1840'lı yıllarda Şam'da iki kişinin kaybolması sonucunda Kan İftirası'nın ortaya çıkması gibi (Kalman, 2007: 35), kimi zamanlarda Kan İftirası'na yönelik söylemler gündeme gelebilmektedir. Gündeme geldiği dönemlerde de antisemitist söylemler ağırlık kazanabilmekte ve toplumda Yahudilere yönelik düşmanca eylemler gerçekleşebilmektedir.

Her iki kişinin iri burun, bukleli saçlar ve siyah takke düzdeğişmecelerinden ve tepside bulunan, Yahudiliği simgeleyen altıgen yıldızdan Yahudi olduğu anlaşılmaktadır. Manşetteki fonda yer alan Hristiyan mezarlıkları üzerinden değerlendirildiğinde, sözde resimdeki çocuk görselleri Yahudiler tarafından kanları akıtılan Hristiyan çocukların, elinde kanlı bıçak olan ve tepsi bulunan iki kişi ise Hristiyan çocukların kanlarını akıtan Yahudilerin düzdeğişmece⁶si olarak sunulmaktadır. Hristiyan çocuklar, masumiyet, Yahudiler ise ölüm ve korku eğretileme⁷leri olarak ön plana çıkarılmakta, bu yolla Almanlar nezdinde Yahudilere yönelik nefret oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Çağrı işlevi açısından incelendiğinde manşette, sözde Yahudilerin yüzyıllardır

5. *Hamursuz Bayramı*, diğer adıyla Pesah Bayramı, Nisan ayının 15. günü başlayan, 7 veya 8 gün boyunca kutlanan Mısır'da kölelikten kurtarılan İsraililerin göç hikâyesini anmak amacıyla yapılan bir Yahudi bayramıdır.

6. Düzdeğişmece, aralarında belirli bir anlam bağı olan iki kavramdan birinin diğeri yerine kullanılmasıdır. Özellikle parçanın bütünü temsil etmesinde düzdeğişmecelerden yararlanılabilmektedir.

7. Eğretileme, bir sözcüğün veya bir kavramın, farklı bir sözcük veya kavram ile ifade edilmesiyle gerçekleştirilen sapmacıdır.

Hristiyanların kanını akıttığına ve onları öldürdüğüne yönelik bir mit inşa edilmektedir. İnşa edilen mit üzerinden geçmişte olduğu gibi yine Yahudilerin Hristiyanları öldürdüğü iddia edilmektedir. Manşetteki yazılı ve görsel kodlar üzerinden Yahudiler kötülük kavramı ile özdeşleştirilmekte ve Yahudilerin durdurulmadığı takdirde Hristiyanları öldürmeye devam edeceğine yönelik bir suçlamada bulunmaktadır. Bu aşamada manşette Yahudiler, Hristiyanlık için bir tehdit olarak sunulmakta ve Hristiyanların korunabilmesi için Yahudilerin yakalanması istenmektedir. Manşet üzerinden Alman halkı doğrudan Yahudilere karşı savaşa çağrılmakta ve Yahudilerin Almanya'dan çıkarılması gerektiğine yönelik çıkarımda bulunmaktadır. Manşette görsel kodlar üzerinden inşa edilen nefret kullanılarak, Almanların doğrudan Yahudi karşıtı eylemlere yönelmesi istenmektedir.

5. 2. Açıgözlü Manşeti

Açıgözlü manşeti, 1936 yılına aittir. Duygusal işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde, insan yiyen, büyük sivri dişli, iri burunlu, iri kulaklı bir canavarı andıran bir erkek görseline yer verildiği görülmektedir. Resimde yer alan erkeğin ağzında yerel Alman kıyafetleri giyen insanların olduğu ve ağzından salyaların aktığı yansıtılmaktadır. Erkeğin başında altıgen bir yıldız, sol omzunda orak ve çekiç, sağ omzunda da Masonluk işaretinin olduğu görülmektedir. Gazetede yer alan görselin altında “*Yahudilerin amacı, tek bir insanı köleleştirmek değil. Amaçları tüm dünyayı yutmak*” yazısı bulunmaktadır.

Gönderimsel işlev açısından incelendiğinde resimde yer alan yarı insan yarı canavar görselinin, gerek başındaki altıgen yıldız gerekse manşetteki yazılı kodlar üzerinden Yahudilerin düzdeğişmecesi olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle görsel üzerinden Almanların zihinlerinde Yahudilerin canavar ile özdeşleştirilmesi istenmekte, bu yolla Alman kültüründe Yahudilere yönelik nefret ve düşmanlığın oluşması amaçlanmaktadır. Canavarın sol yanında bulunan Masonluk işareti ve sağ yanında bulunan ve Komünizm ideolojisinin simgesi olarak kullanılan orak ve çekiç, Yahudilerin, Masonlar ve Komünistler ile ortak hareket ettiğine yönelik algıyı oluşturmaktadır. Resimde canavarın ağzındaki kişilerin kıyafetlerinin Alman yerel kıyafetleri olması, kişilerin Almanların düzdeğişmecesi olduğunu aktarmaktadır. Canavarın, insanları ağzına alması ile Yahudilerin insanlık için büyük bir tehdit olduğu iddiası ön plana çıkarılmaktadır. Diğer yandan Yahudiler üzerinden Komünizm ideolojisine ve Masonluğa yönelik de nefret oluşturulmaya çalışılmakta, Komünistlerin ve Masonların da Yahudiler gibi Almanlara yönelik tehdit oluşturduğu iddia edilmektedir.

Çağrı işlevi boyutunda analiz edildiğinde manşette, Yahudilerin dünyaya hakim olmayı amaçladığına yönelik antisemitist mitin ortaya konulmaya çalışıldığı

görülmektedir. Antisemitist mit üzerinden de Yahudilerin yalnızca Almanya için değil tüm insanlık için tehdit oluşturduğu iddia edilmektedir. Bu mitin Almanlar üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla manşette Yahudiler canavar şeklinde sunulmaktadır. Antisemitizm Yahudi komplosu kavramına dayanmakta (Küntzel, 2005: 99) ve Yahudilerin dünyayı ele geçirme planlarının olduğuna yönelik algı meydana gelebilmektedir. Bu aşamada sözde Yahudi tehlikesini ortadan kaldırmak için manşet üzerinden Almanların Yahudilere karşı harekete geçmesi gerektiğine yönelik çıkarımda bulunmaktadır. Manşette Almanların Yahudilere yönelik nefret ile birlikte öfke de duymaları istenmekte ve Alman kültüründe Yahudilerin düşman olarak inşa edilmesi amaçlanmaktadır.

Resim 3. Ağgözlü Manşetii

5. 3. Yahudiliğin İşaretleri Manşeti

Yahudiliğin İşaretleri manşeti, 1936 yılına aittir. Duygusal işlev açısından incelendiğinde resimde, büyük ve kanlar içerisinde üzerinde Yahudi (Juda) yazan altıgen yıldızın üstünde duran siyah elbiseli ve şapkalı bir kişinin olduğu resmedilmektedir. Resimde yer alan kişinin arkasında kanların damladığı büyük bir orak ve çekiç görseli olduğu, elinde ise *Engizisyon* (Inquisition) yazan bir kağıt taşıdığı görülmektedir. Resimde bulunan altıgen yıldızın çevresinde kurukafaların olduğu, fonda ise haç şeklinde mezarların bulunduğu bir mezarlık resmedilmektedir. Gazetede yer alan görselin altında “*Yahudiden gelen tüm dünyayı mahvetti*, kültürler ve halklar öldürüldü” yazısı bulunmaktadır.

Gönderimsel işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde, Yahudilik ile Komünizm ideolojisinin özdeşleştirilmeye çalışıldığı ve hem Yahudilerin hem de Komünizm'in insanlık için büyük bir tehdit olduğu iddia edilmektedir.

Resim 4. Yahudiliğin İşaretleri Manşeti

Resimde yer alan ve üzerinde Yahudi yazan altıgen yıldız Yahudileri, orak ve çekiç ise Komünizm ideolojisini simgelemektedir. Mezarlık ve kurukafa görselleri de ölüm eğretilmeleri olarak kullanılmakta ve Yahudiler tarafından sözde zarar gören insanları temsil etmektedir. Resimde bulunan Engizisyon yazısı ile de manşetteki ölüm algısı güçlendirilmektedir. Orak ve çekiç ile altıgen yıldızdan damlayan kanlar ise sözde Yahudiler ve Komünistler tarafından öldüren insanları simgelemektedir.

Almanya'da Yahudiler sistematik olarak Alman ekonomisinden, toplumundan ve yönetiminden çıkarılmaktadır (Spencer, 2012: 277). Çağrı işlevi açısından incelendiğinde manşette Yahudilerin Alman toplumundan izole edilmesine yönelik mesajların verildiği görülmektedir. Resimde Yahudiler ve Komünizm ideolojisi ölüm kavramı ile ön plana çıkarılmaya çalışılmakta, bu yolla Almanların Yahudilere ve Komünistlere karşı korku ile bakmaları ve onları katiller olarak algılamaları amaçlanmaktadır. Manşette yer alan yazılı kodlar, görsel kodlar ile bütünleştirilmekte ve Yahudilerin insanlığa zarar verdikleri iddia edilmektedir. Bu şekilde Yahudilere yönelik olumsuz algı ile Almanların Yahudilerden uzak durması ve onlara karşı mücadeleye girişmesi gerektiğine yönelik mesaj verilmeye çalışılmaktadır.

5. 4. Uğursuz Para Manşeti

Uğursuz Para manşeti, 1937 yılına aittir. Duygusal işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde, dünya maketinin üzerinde bulunan bir canavar görseline yer verildiği görülmektedir. Canavarın göğsünde Yahudi (Juda) yazan altıgen bir yıldız, sol kolunda ise dolar işareti resmedilmektedir. Resmin sol üstünde yüzdelik işareti % ve fonunda siyah renk bulunmaktadır. Resimde canavarın dilini dışarı çıkardığı ve ağzından salyaların aktığı görülmektedir. Gazetedeki görselin altında “*Para güçtür! Yahudi parasına ihtiyacı olan kişinin gücümüzü hissetmesi gerekecek. Milletlerin varlıklarının ötesinde yaşamalarını sağlamaya ihtiyacınız var, böylece paramıza ihtiyaç duyarlar*” yazısı yer almaktadır.

Resim 5. Uğursuz Para Manşeti

Gönderimsel işlev açısından incelendiğinde resimde yer alan canavarın göğsünde bulunan altıgen yıldız ve Yahudi yazısı, canavarın Yahudilerin düzdeğişmecesesi olarak sunulduğunu ortaya çıkarmaktadır. Manşette bulunan dünya maketi insanlığı, canavarın elinde bulunan dolar ve yüzdelik işareti de ABD’yi ve dünya ekonomisini simgelemekte, bu yolla manşet üzerinden canavarın dünya ekonomisine hakim olduğuna yönelik algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Canavarın dünya görselinin üzerinde durması, Yahudilerin insanlık için tehdit oluşturduğuna yönelik algıyı meydana getirmektedir. Diğer yandan canavarın ağzından salyaların akması ve dilini dışarı çıkarması da, Almanlar nezdinde Yahudilerin olumsuz ve korkutucu şekilde algılanmasına yol açmaktadır. Bu açıdan manşette Yahudiler, korku ve tehdit eğretilmeleri olarak ön plana çıkarılmakta ve Alman kültüründe düşman olarak inşa edilmelerine çalışılmaktadır.

Antisemitist söylemde Yahudilerin, insanlar için ciddi bir tehlike oluşturduğu

söylenmektedir (Wegner, 2007: 299). Çağrı işlevi boyutunda analiz edildiğinde manşette benzer şekilde Yahudilerin insanlık için tehdit oluşturduğuna yönelik söylemlere yer verilmektedir. Bu süreçte Yahudilerin dünya ekonomisini ellerinde tuttuğu ve insanları ekonomik yönden sömürdüğüne yönelik antisemitist mitin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yahudilerin dünya ekonomisine egemen olması, canavara benzetilen Yahudi'nin insanlığı sömürdüğüne yönelik algının oluşmasına yol açmaktadır. Bu aşamada sözde dünya genelindeki yoksulluğun temelinde Yahudilerin olduğuna yönelik mesaj verilmeye çalışılmaktadır. Manşetteki görsel ve yazılı kodlar, Almanların, ekonomik yönden yaşadıkları sıkıntıların sorumlusu olarak Yahudileri görmelerine yol açmakta ve manşette Almanların ekonomik sıkıntılarından kurtulabilmeleri için Yahudiler ile müdahale etmeleri gerektiğine yönelik çıkarımda bulunmaktadır.

5. 5. Özgürlük Ülkesi Manşeti

Özgürlük Ülkesi manşeti, 1939 yılına aittir. Duygusal işlev açısından incelendiğinde resimde, takım elbise içerisinde yere düşmüş bir adamın görseline yer verildiği görülmektedir. Manşette bulunan adamın arkasında ABD'de bulunan Özgürlük Heykeli'nin olduğu ve üzerinde altıgen yıldız bulunan başka bir kişinin ayağı ile sırtına bastığı resmedilmektedir. Gazetedeki görselin altında "*Kişinin Yahudiler tarafından yönetildiği yerde, özgürlük sadece boş bir rüyadır*" yazısı yer almaktadır.

Resim 6. Özgürlük Ülkesi Manşeti

Gönderimsel işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde Özgürlük Heykeli, ABD'nin düzdeğişmecesesi olarak kullanılmakta, yerde bulunan erkek görseli de

ABD vatandaşlarını temsil etmektedir. Manşetteki yazılı kodlardan da yerde yatan erkeğin üzerine basan kişinin Yahudi olduğu mesajı verilmektedir. Diğer yandan yazılı kodlar üzerinden ABD'nin Yahudiler tarafından yönetildiği, bu nedenle de ABD'nin gerek vatandaşlarına gerekse dünya uluslarına aktardığı özgürlük söylemlerinin gerçek dışı olduğu iddia edilmektedir. Manşetteki görsel kodlar üzerinden ABD vatandaşlarının Yahudiler tarafından sömürüldüğü ve baskıya maruz kaldıklarına yönelik algı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Nazilerin kompto teorisinde Yahudiler, Londra, Moskova ve Washington'daki perde arkasındaki güçlerden oluşmaktadır (Herf, 2005: 51). Bu aşamada çağrı işlevi açısından incelendiğinde manşet üzerinden Yahudiler ile birlikte ABD yönetimi hedef alınmaktadır. Almanya'da Yahudilere karşı inşa edilen nefretin doğrudan ABD'ye yöneltilmeye çalışıldığı görülmektedir. ABD ve Yahudiler özdeşleştirilmekte ve Alman kültüründe ABD yönetiminin tıpkı Yahudiler gibi düşman olarak algılanması için çalışılmaktadır. Bu açıdan Yahudiler, manşette sömürü eğretilmesi olarak sunulmakta, bu yolla Almanların zihninde Yahudiler üzerinden ABD'deki yaşama yönelik olumsuz bir algı oluşturulması amaçlanmaktadır.

5. 6. İblis Manşeti

İblis manşeti, 1943 yılına aittir. Duygusal işlev boyutunda analiz edildiğinde resimde siyah takkeli, siyah elbise içerisinde, uzun sakallı, bukleli saçlı bir adam görseline yer verilmektedir. Resimde yer alan adamın gözlerini sağ tarafa yönelttiği ve hafifçe gülümsediği görülmektedir. Adamın üzerinde İblis (der Satan), gazetedeki görselin altında da “*Yahudi kazanırsa, dünya yok olacak*” yazısı yer almaktadır.

Resim 7. İblis Manşeti

Gönderimsel işlev açısından incelendiğinde siyah takke, uzun sakal, bukleli saç düzdeğişmeceleri ve manşette yer alan yazılı kod ile resimde yer alan kişinin Yahudi olduğuna yönelik mesaj verilmektedir. Yahudi resminin üzerinde yazan İblis yazısı, Yahudileri kötülük ve tehlike eğretilemesi olarak ön plana çıkarmakta ve bu yolla toplumda Yahudilere yönelik olumsuz algıların oluşması amaçlanmaktadır. Manşet üzerinden Almanlar nezdinde Yahudilerin İblis kavramı ile özdeşleştirilmesi, Yahudilerin insanlığın kötülüğüne yol açtığına yönelik algının meydana gelmesine neden olmaktadır.

Almanya'daki antisemitist söylemler, Alman halkının seferber edilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Kershaw, 1981: 261). Çağrı işlevi boyutunda analiz edildiğinde manşette Yahudiler üzerinden inşa edilen nefret ile Alman halkı istenilen yönde harekete geçirilmeye çalışılmaktadır. Manşette yalnızca Yahudileri temsilen bir erkek görseline yer verilmesi, hemen ardında da İblis açıklamasının yapılması ile Yahudilik ve kötülük kavramlarının özdeşleştirilmesine çalışıldığı ortaya çıkarılmaktadır. Diğer bir deyişle Yahudi kelimesi kullanıldığında Almanların zihinlerinde manşette yer alan erkek görselinin çıkması ve Yahudilerin İblis ile özdeşleştirilerek hatırlanması hedeflenmektedir. Bu yolla Almanların, Yahudilerin dünyaya yalnızca kötülük yapmak için geldiğine yönelik bir algıya kapılmaları ve Yahudileri bulundukları ortamdan izole etmeye çalışmaları amaçlanmaktadır. Manşette verilmek istenen temel mesajda, Almanların Yahudiler ile iletişim kurmasını engellemek, onlara yardım edilmesini önlemek ve dışlanmalarını sağlamak hedeflenmektedir.

5. 7. Savunma Manşeti

Savunma manşeti, 1944 yılına aittir. Duygusal işlev açısından incelendiğinde resimde, mağaranın içerisinde bulunan yarı çıplak bir adamın elindeki taşı önünde yer alan yılanı yönelttiği görülmektedir. Mağarada yer alan yılanın üzerinde orak ve çekiç ve dolar resmedilmektedir. Yılanın büyük bir burnu olduğu ve ağzını açarak dilini dışarı çıkardığı yansıtılmaktadır. Mağarada yılanın yanında yaralarının olduğu ve adamın arkasından da ışığın geldiği görülmektedir. Gazetede ki görselin altında “*Her kim yılanı teslim olursa, zehirli ısırtığı yaşamını bitirir. Yalnızca canavarı ölümcül şekilde yaralayan, yılanın zehrinden kendini korur*” yazısı yer almaktadır.

271

dıkları taktirde insanlığa zarar verebileceği iddia edilmektedir. Manşette Alman halkının sözde Yahudilerin tehlikesinden korunması için onlar ile mücadele etmesi ve gerektiğinde onları yok edecek şekilde müdahale de bulunması gerektiği aktarılmaktadır.

6. Sonuç

Çalışmada incelenen gazete manşetlerde Yahudilerin katil, canavar, zehirli yılan, İblis şeklinde temsil edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde manşetler üzerinden Almanların zihninde Yahudilere yönelik olumsuz algıların güçlenmesi ve Yahudilerin korku ve tehdit içeren kavramlar ile özdeşleştirilmesi amaçlanmaktadır. Manşetlerde yer alan görsel ve yazılı kodlar üzerinden Yahudilerin gerek Almanlar için tehdit oluşturduğu, gerekse dünya ekonomisini sömürdüğü ve insanlığa zarar verdiği iddia edilmektedir. Medyada Yahudilere yönelik ön plana çıkarılan temsiller ile Yahudilerin korkutucu gösterilmesine çalışılmakta, bu yolla Almanlar nezdinde Yahudilere yönelik nefret ve öfkenin oluşması amaçlanmaktadır. Manşetlerdeki yazılı kodlar ise, görsel kodlar üzerinden Yahudilere karşı oluşan nefret ve öfkeyi kullanarak, Almanların Yahudiler ile mücadele etmesi gerektiğine yönelik söylemlere yer vermektedir. Manşetler üzerinden Almanlar, doğrudan Yahudilere karşı mücadeleye çağrılmakta, sözde tehlike olarak sunulan Yahudilerin engellenmediği taktirde Almanların zarar görmeyi sürdüreceği iddia edilmektedir.

Der Stürmer gazetesinde Yahudilere karşı nefret söylemine yönlenilirken, Nazi Almanyası döneminde ön plana çıkan antisemitist mitlerden de yararlanıldığı görülmektedir. Özellikle Yahudilerin dünyayı ele geçirmeye çalıştığı, Komünizm ve Masonluk ile ortak hareket ettiği, dünyayı tehdit eden komplo içerisine girdiği gibi antisemitist mitler üzerinden Yahudi karşıtı algının güçlendirilmesine çalışılmaktadır. Yahudilerin Masonlar ile özdeşleştirilmesi ile Yahudilerin dünyayı yöneten güç olduğu ve dünya ekonomisini elinde bulundurduğu ile ilgili mesajlar verilmekte, diğer yandan Komünizm ideolojisi ile Yahudiler özdeşleştirilerek de Almanya’da Komünizm karşıtı grupların Yahudi karşıtı da olmasına çalışılmaktadır. Diğer yandan Almanya’da Yahudi karşıtlığını güçlendirmek için Der Stürmer, geçmişte çok eski dönemlere dayanan Kan İftirası’nı bile kullanarak, Yahudilerin Hristiyan çocuklarının kanını akıttığını bile iddia etmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, Nazi Almanyası’nda Yahudilerin Alman toplumundan dışlanmasına yol açan 1935 yılındaki Nürnberg Kanunları’nın kabul edilmesinden, Yahudilere yönelik toplu saldırı girişimlerinin gerçekleştiği 1938 yılındaki Kristal Gece Olayı’na kadar pek çok Yahudi karşıtı eylemin hangi zeminde meydana geldiği konusuna ışık tutmaktadır. Nazi Almanyası’nda medya

yoluyla inşa edilen antisemitizmin Almanların bir kısmında Yahudilere karşı nefretin oluşmasında ve ilerleyen süreçte de ayrımcı politikalara ve şiddet eylemlerine girişilmesinde rol oynadığı söylenebilmektedir. Bulgular, Nazi Almanyası'nda antisemitizmin nasıl güçlendiği ve Yahudi karşıtı uygulamaların zaman içerisinde nasıl sertleştiği konusunda ipucu vermektedir.

Çalışma kapsamında Nazi Almanyası'nda Yahudilerin medyada ne şekilde temsil edildiği Der Stürmer gazetesi özelinde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışma, antisemitist söylemlerin yoğun olduğu Nazi Almanyası'nda Yahudilerin medyadaki sunumu ile ilgili bilgi vermesi ve kültür içerisinde medya yoluyla nasıl düşman inşa edildiği konusuna açıklık getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Buna karşılık çalışmanın tek bir gazete üzerinden ve yalnızca 7 manşet özelinde gerçekleştirilmesi çalışmadaki temel sınırlılığı meydana getirmektedir. Bu açıdan gelecek çalışmaların *Völkischer Beobachter*, *Das Reich*, *Der Angriff* gibi Nazi Almanyası'nda yayın hayatında bulunan farklı gazeteler üzerinden Yahudi temsiliyi incelemesinin ve ulaşılan bulguların mevcut çalışmada elde edilen bulgular ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

1. Adena, M., Enikolopov, R., Petrova, M., Santarosa, V., & Zhuravskaya, E. (2015). Radio and the Rise of the Nazis in Prewar Germany. *The Quarterly Journal of Economics*, 130(4), 1885-1939.
2. Akbulut-Yuksel, M., & Yuksel, M. (2015). The long-Term Direct and External Effects of Jewish Expulsions in Nazi Germany. *American Economic Journal: Economic Policy*, 7(3), 58-85.
3. Avcı, Ö. & Çakı, C. (2020). Milan Nedić İktidarında Sırp Toplumunda Düşman İnşası Propagandasına Yönelik Bir İnceleme. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (21), 81-110.
4. Bajohr, F. (2006). The “Folk Community” and the Persecution of the Jews: German Society under National Socialist Dictatorship, 1933–1945. *Holocaust and Genocide Studies*, 20(2), 183-206.
5. Becker, F., & Gardner, R. (2004). Holocaust-Memory and Multiculturalism. Russian Jews in German Media after 1989. *New German Critique*, (92), 5-20.
6. Berkhoff, K. C. (2009). “Total Annihilation of the Jewish Population”: the Holocaust in the Soviet Media, 1941-45. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 10(1), 61-105.
7. Browning, C. R. (2000). *Nazi policy, Jewish workers, German killers*. Cambridge University Press.
8. Bytwerk, R. (2001). *Julius Streicher: Nazi Editor of the Notorious Anti-Semitic Newspaper Der Stürmer*. The United States: Cooper Square Press.
9. Bytwerk, R. L. (2005). The Argument for Genocide in Nazi Propaganda. *Quarterly Journal of Speech*, 91(1), 37-62.
10. Calvin College (2020). “Der Stürmer Gazetesi Manşetleri”, <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/sturmer.htm>, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
11. Çakı, C. & Gülada, M. O. (2019). Birinci Dünya Savaşında zulüm propagandasının kullanılması: İtilaf Devletleri'nin Alman karşıtı propaganda posterleri üzerine inceleme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 238-260.
12. Deichmann, U. (1999). The Expulsion of Jewish Chemists and Biochemists from Academia in Nazi Germany. *Perspectives on Science*, 7(1), 1-86.
13. Fiske, J. (2017). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev: Süleyman İrvan. 5. Baskım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

14. Florian, A. (2011). The Perception of the Holocaust in Historiography and in the Romanian Media. In *Local History, Transnational Memory in the Romanian Holocaust* (pp. 19-45). New York: Palgrave Macmillan.
15. Friedlander, S. (2014). *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution: 1933-1939*. The United Kingdom: Hachette UK.
16. Friedman, P. (1954). The Jewish Ghettos of the Nazi Era. *Jewish Social Studies*, 61-88.
17. Gibson, J. L., & Howard, M. M. (2007). Russian anti-Semitism and the Scapegoating of Jews. *British Journal of Political Science*, 37(2), 193-223.
18. Gistel, K. V. (2017). *Eine emotionssoziologische Analyse des Antisemitismus in der Zeitung "Der Stürmer" zur Zeit der Weimarer Republik*. München: GRIN Verlag.
19. Grabowski, J. (2009). German Anti-Jewish Propaganda in the Generalgouvernement, 1939–1945: Inciting Hate Through Posters, Films, and Exhibitions. *Holocaust and Genocide Studies*, 23(3), 381-412.
20. Guiraud, P. (2016). *Göstergebilim*. Çev: Mehmet Yalçın. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
21. Gülada, M. O. (2019). 1936 Berlin Olimpiyatları'nda Spor Yayıncılığının Propaganda Amaçlı Kullanımı: Olympia Filmi Üzerine İnceleme. *TRT Akademi*, 4(8), 326-344.
22. Gülada, M. O., Gazi, M. A., Çakı, C. (2019). Nazi Propagandasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: "Das Deutsche Mädel" Dergisi Üzerine İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1079-1100.
23. Herf, J. (2005). The "Jewish War": Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry. *Holocaust and Genocide Studies*, 19(1), 51-80.
24. Israeli, R. (1990). Anti-Jewish Attitudes in the Arabic Media, 1975–1981. In *Anti-Zionism and Antisemitism in the Contemporary World* (pp. 102-120). London: Palgrave Macmillan.
25. Işık, M. & Karaca, M. (2019). Vichy Fransası'nda Müttefik Devletlerine Karşı Yürütülen Propaganda Faaliyeti. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 43-62.
26. Jantzen, K., & Durance, J. (2011). Our Jewish Brethren: Christian Responses to Kristallnacht in Canadian Mass Media. *Journal of Ecumenical Studies*, 46(4), 1-12.
27. Kalman, J. (2007). Sensuality, Depravity, and Ritual Murder: The Damascus Blood Libel and Jews in France. *Jewish social studies*, 13(3), 35-58.

28. Kaplan, M. A. (1990). Jewish Women in Nazi Germany: Daily Life, Daily Struggles, 1933-1939. *Feminist Studies*, 16(3), 579-606.
29. Kaplan, M. A. (1999). *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*. The United Kingdom: Oxford University Press.
30. Keskin Yılmaz, Y., Çakı, C. & Kazaz, A. (2020). Nazi Almanyası döneminde Nazizm ideolojisiindeki antisemitist propaganda mitlerinin eğitime yansımaları. *Selçuk İletişim*, 13(3), 1081-1113.
31. Kershaw, I. (1981). The Persecution of the Jews and German Popular Opinion in the Third Reich. *The Leo Baeck Institute Year Book*, 26(1), 261-289.
32. Kershaw, I. (2007). *Hitler, 1889-1936: Hubris*. Çev: Zarife Biliz. 1. Cilt. İstanbul: İthaki Yayınları.
33. Küntzel, M. (2005). National Socialism and Anti-Semitism in the Arab World. *Jewish Political Studies Review*, 17(1/2), 99-118.
34. Liebel, V. (2010). Die politische Karikatur im Stürmer-eine dokumentarische Bildinterpretation. *Zeitschrift für Qualitative Forschung*, 11(1), 55-74
35. Liebel, V. (2011). Politische Karikaturen und die Grenzen des Humors und der Gewalt: eine dokumentarische Analyse der nationalsozialistischen Zeitung "Der Stürmer". Opladen: Budrich UniPress
36. Lipstadt, D. E. (1982). Pious Sympathies and Sincere Regrets: The American News Media and the Holocaust from Krystallnacht to Bermuda, 1938-1943. *Modern Judaism*, 53-72.
37. Rentschler, E. (1996). *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and its Afterlife*, The United States of America: Harvard University Press.
38. Research Calvin (2020). Der Stürmer Gazetesi'nin Yahudileri Konu Alan Manşetleri, [https:// research. calvin. edu/ german- propaganda- archive/ sturmer. htm](https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/sturmer.htm), (Erişim Tarihi: 16.03.2020).
39. Reuband, K. H. (2008). Die Leserschaft des „Stürmer“ im Dritten Reich. Soziale Zusammensetzung und antisemitische Orientierungen. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 214-254.
40. Roos, D. (2014). *Julius Streicher und "Der Stürmer" 1923-1945*. Deutschland: Verlag Ferdinand Schöningh.
41. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J. (2008). Blood libel in a multi-confessional society: the case of the Grand Duchy of Lithuania. *East European Jewish Affairs*, 38(2), 201-209.
42. Showalter, D. E. (1983). Letters to "Der Stürmer": The Mobilization of Hostility in the Weimar Republic. *Modern Judaism*, 3(2), 173-187.

43. Spencer, P. (2012). European Marxism and the Question of Antisemitism: Reactions to the Holocaust Before, During and After the Event. *European Societies*, 14(2), 275-294.
44. Starr, J. (1950). Jewish Cultural Property under Nazi Control. *Jewish Social Studies*, 27-48.
45. Tammes, P. (2007). Jewish Immigrants in the Netherlands during the Nazi Occupation. *Journal of Interdisciplinary History*, 37(4), 543-562.
46. Voigtländer, N., & Voth, H. J. (2012). Persecution Perpetuated: the Medieval Origins of Anti-Semitic Violence in Nazi Germany. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(3), 1339-1392.
47. Voigtländer, N., & Voth, H. J. (2015). Nazi Indoctrination and Anti-Semitic Beliefs in Germany. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(26), 7931-7936.
48. WDR (2020). Stürmerkasten, <https://digit.wdr.de/entries/23272>, (Erişim Tarihi: 17.03.2020).
49. Wegner, G. P. (2007). 'A Propagandist of Extermination: Johann von Leers and the Anti-Semitic Formation of Children in Nazi Germany. *Paedagogica Historica*, 43(3), 299-325.
50. Weikart, R. (2013). The Role of Darwinism in Nazi Racial Thought. *German Studies Review*, 36(3), 537-556.
51. Wicken, S. (2006). Views of the Holocaust in Arab Media and Public Discourse. *Yale Journal of International Affairs*, 1(2), 103-115.
52. Wodak, R. (2015). Saying the Unsayable: Denying the Holocaust in Media Debates in Austria and the UK. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 13-40.
53. Yılmaz, M. B., Çakı, C. & Gazi, M. A. (2020). Nazi Almanyası işgalindeki Sırbistan'da antisemitist propaganda faaliyetleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 441-450.

• Bölüm-15 •

**TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN POPÜLER BİLİM
DERGİLERİNDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN
ÇERÇEVELENMESİ**

Dr. Meltem ŞAHİN HASSAN¹

1.Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
ORCID: 0000-0003-0337-1678

Giriş

Dünyada iklim birçok kez değişse de bu değişiklikler binlerce yıl içinde gerçekleşmiştir. Ancak bu değişim Sanayi Devrimi'nden bugünlere çok hızlı ve tehlikeli biçimde artmıştır. Doğal olmayan bu artışta insan katkısı oldukça yüksektir. Mart 2021 tarihine kadar güncellenmiş yüzey sıcaklığı gözlemlerini de içeren hesaplamalara göre, insan kaynaklı küresel ısınma değeri yaklaşık 1.17°C'ye ulaşmıştır (<http://www.globalwarmingindex.org/>, Türkeş, 2020, s. 126). Bu ciddi artış doğal değildir ve insan faaliyetleri oldukça etkilidir. Hızla artan sera gazı salımının etkisiyle dünyanın iklimi değişmekte ve küresel ısınma oluşmaktadır. İklim değişikliği, doğal afetlere sebep olmakta, dünyadaki tüm canlıların yaşam alanlarını daraltmakta, temiz su sorununa, insanların geçim kaynaklarının kısıtlanmasına ve bunlara bağlı olarak da iklim göçüne ve çatışmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca tüm bu felaketlerin kısa bir zamanda daha da çok artacağı tahmin edilmektedir. Araştırmalara göre dünyada son on yılda tüm afetlerin % 83'ü sel, fırtına ve sıcak hava dalgaları gibi aşırı hava olayları ve iklimle ilgili olaylardan kaynaklanmıştır. 2016'daki en büyük 10 göç hareketliliğine iklim değişikliği sebep olmuş ve iklime bağlı felaketler, son on yılda 410.000'den fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Son 10 yılda dünya çapında 1,7 milyar insan daha iklim ve hava ile ilgili afetlerden etkilenmiştir (UNDP Report 2020, IFRC Report 2020). İklim değişikliği insanların geçim kaynakları üzerinde de baskı yaratmakta ve doğrudan çatışmaların nedeni olmasa da yaratacağı tehdit çarpanı etkisiyle büyük tehdit yaratmaktadır (Özer, 2020, s. 45-60).

Türkiye ise iklim değişikliğinden en fazla etkilenmesi beklenen Akdeniz Havzası'nda yer almaktadır. Yağışların çoğu bu bölgede kışın gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kış yağışları azaldığında Türkiye'nin çok ciddi su sorunu yaşayacağı ifade edilmektedir. Özellikle yakın gelecekte Orta Doğu ve Kuzey Afrika dahil olmak üzere Akdeniz bölgesinde yaşanacak aşırı sıcaklık artışının insan adaptasyonunu açacağı öngörülmektedir (Zittis vd., 2021, s. 3). Adaptasyon sorunu, bu bölgede yaşayan insanları daha kuzeye göç etmek zorunda bırakacaktır. Türkiye ise bulunduğu coğrafi konumdan dolayı bu göç yolları üzerinde yer almaktadır ve bu durumun Türkiye için birçok sorunu beraberinde getireceği öngörülmektedir. Bunların dışında "Türkiye'de 2000 yılından bu yana maksimum hava sıcaklıklarına ilişkin rekorların yaklaşık % 50'si gerçekleşirken, ülkede yaklaşık son 25 yıllık dönemde, hem sıcaklık rejimi belirgin olarak daha ılıman ve sıcak koşullara doğru değişmiş, hem de sıcak hava dalgalarının sıklığında ve şiddetinde önemli değişimler gerçekleşmiştir" (Türkeş, 2018, s. 38). Türkiye'de 2100 yılına kadar ısınmaya bağlı olarak deniz seviyesinin 74 cm artacağı, İstanbul ve İzmir'de 50 cm yükselmesi durumunda 252.000 kişinin su taşkınlarına maruz kalacağı ön-

görülmektedir. Kıyı bölgeleri; kalıcı toprak kaybı, taşkın ve erozyonlara maruz kalacak, deniz canlıları % 17 azalacak, sıcaklık ve asitlenmenin artmasıyla, oksijen miktarı ve gıda arzı azalacak, Kuzey Ege Denizi'ndeki balık stokları % 18 oranında düşecektir (www.wwf.org.tr). Türkiye, dünyada, 'yüksek seviyede su stresi altında' yer alan ülkeler arasında 32. sıradadır (Casella, 2019; wri.org). Dolayısıyla Türkiye'nin iklim değişikliği sorunlarına çözüm araması, ilgili sözleşmelerde taraf olması, ulusal eylem planları hazırlaması ve yürürlüğe koyması gerekmektedir. Bunların dışında kamuoyunun yaşanacak sorunlar hakkında bilgilendirilmesi, eğitilmesi gerekmektedir. Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve eğitilmesinde en önemli ajanlardan biri olan medyanın ise bu konuda etkili biçimde kullanılması önemlidir.

Bu çalışma, tüm canlıların gelecek yaşantılarını ciddi bir biçimde değiştiren ve gelecekte bunu daha da artıracak olan iklim değişikliği konusunu popüler bilim dergileri üzerinde incelemektedir. Türkiye'de gazetelerde iklim değişikliği konusu politik ve ekonomik gündemin yoğunluğu altında kalmakta, gazeteler gerektiği kadar hem bilim haberlerine hem de iklim haberlerine yer vermemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de yayımlanan popüler bilim dergilerinin; iklim değişikliği konusunu nasıl ele aldığına odaklanılmıştır. Bilim alanında uzman olmayan kişilere bilimi, bilimsel gelişmeleri aktarmak amacıyla yayımlanan popüler bilim dergilerinde iklim değişikliği meselesinin yer alma biçimini incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmada, Türkiye'de yayımlanan *Bilim ve Teknik* (aylık), *Bilim ve Ütopya* (aylık), *Bilim ve Gelecek* (aylık), *Herkes Bilim Teknoloji* (haftalık) popüler bilim dergilerinin 2020 yılı içindeki iklim değişikliği konusunu içeren metinleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, tüm dünyada etkileri artık görünür olan iklim değişikliği sorununa vurgu yapmak, bilim dergilerinin konuyu nasıl çerçevelediğini ortaya koymak ve bilim dergilerinin bu çerçevelerinin sonuçları hakkında bazı tespitler yapmaya çalışmaktır.

Medyada iklim değişikliğini anlatmak neden önemli?

Medyada genel olarak, iklim krizi göstergeleri olarak kullanılan kutup ayları, penguenler, eriyen buzullar Türkiye'de yer almasa da iklim krizinden farklı boyutlarda en çok etkilenecek ülkelerden biri Türkiye'dir. Küresel iklim krizi yalnızca politika üreticilerinin ya da iklim bilimcilerinin sorunu değildir. Bu sorun tüm insanlığın ortak sorunudur ve çözümü; birlikte, ortak hareketle mümkündür. Bilim insanların ortaya koyduğu veriler ve bunlara ilişkin öneriler çerçevesinde politikacılar, bazı kararları alıp yürürlüğe koyabilir, yasalaştırabilir. Ancak halkta da bazı davranış değişikliklerinin geliştirilmesi gerekir. Kamunun iklimle ilgili bilimsel bilgileri öğrenmeleri, sorunların kaynaklarının farkına varmaları, birey

olarak yapılması gerekenler ile vatandaş olarak talep etmesi gerekenleri öğrenmeleri önemlidir. Kuşkusuz, birçok konu hakkında medya aracılığıyla bilgi sahibi olan toplumların yine medya araçları kullanılarak iklim değişikliği konusunda da bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gereklidir. Gazete, radyo, televizyon veya internet gibi kitle iletişim araçları, iklim değişikliğinin “anlamının üretimi, yeniden üretimi ve dönüştürülmesinde önemli ajanlardır ve önemli alanlar yaratır” (Carvalho, 2010, s. 172). “Medya, bir konuyu aktarırken sunduğu çerçevelerle belirli düşünce zincirlerini harekete geçirir ve bir sorun hakkında sorumluların kim ve ne olduklarını ve bu konuda yapılması gerekenleri aktaran hikâyeler sunar” (Nisbet, 2009, s. 15). Tüm bilim konularında olduğu gibi iklim meselesinde de medyanın bilimsel bilgileri tasvir etme biçimleri (Boykoff & Boykoff, 2007), halkın iklim değişikliği risklerini algılamasında önemli rol oynamaktadır (McComas and Shanahan, 1999; Slovic, 2000). Medyanın bilim hikâyelerini nasıl oluşturduğu ve bu hikâyelerde sorunu ve çözümü nasıl aktardığı önemlidir. Birçok bilim alanında toplumu ilgilendiren konuların doğru bir şekilde medyada aktarımı, kamuda bilim bilincinin oluşmasına katkıda bulunur ve birçok risk karşısında kamunun bilimsel ve doğru bilgileneşini sağlar.

Türkiye’de yapılan, kamuoyunun iklim algısını araştırma çalışmaları, ülkedeki genel durum hakkında fikir vericidir. Konda’nın 2018 yılında yaptığı araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %76’sı, Türkiye’de sel, fırtına, aşırı sıcaklık, kuraklık gibi düzensiz hava olaylarının arttığını düşünürken, %87’si küresel ısınmanın yaşandığını düşündüğünü ifade etmiştir. İklim değişikliği konusunda ‘endişeli’ olanların oranı %50, çok endişeli olanların oranı ise %26’dır (Konda, 2018, s. 45-46). Yine Konda ve İklim Haber ortaklığında yapılan ‘Türkiye’de İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Algısı 2020’ araştırmasına göre katılımcıların % 71,4’ü iklim değişikliğini insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak okurken, %28’i doğal bir süreç olarak görmektedir. Katılımcıların %51,5’i iklim krizinin koronavirüs’ten daha büyük bir kriz olduğunu dile getirirken, iklim krizinin ciddi ancak acil bir durum olmadığını düşünenler ise %42’lik bir orana sahiptir (Konda, 2020, s. 4). Bu araştırma sonuçlarına göre; Türkiye’de iklim inkarcılığının olmadığı ve toplumun büyük bölümünün iklim değişikliği konusunda haberdar olduğu söylenebilir. Ancak iklim değişikliğini duymuş olmak, onun hakkında doğru bilgiye sahip olmak ve konuyu anlamak demek değildir (Corbett & Durfee 2004: 132). Bazı araştırmalar insanların genel küresel ısınma kavramının farkında olduklarını ancak, belirli nedenleri, olası sonuçları ve çözümleri hakkında sınırlı bir anlayışa sahip olduklarını belirlemiştir ve yanlış anlamalar ve belirsizliklerin varlığına dikkat çekilmiştir (Stamm, Clark and Eblacas, 2000). Ayrıca çoğu insanın hava ve su kirliliği gibi çevresel sorunları duymuş olmasına rağmen bunu aşırı nüfus

gibi nedenlerle ilişkilendiremediği (Simon, 1971) çoğu insanın çevre sorunlarını nedenleri açısından düşünmediği belirtilmiştir (Carter, Stamm and Heintz-Knowles, 1992). Bu durum medyanın konuyu ele alış biçimi ve konuyu çerçevelendirme kriterleriyle ilgilidir.

Türkiye’de gazetelerde iklim değişikliği konusu; kuraklık, aşırı hava olayları ve uluslararası gündemde olan gelişmeler dışında çok yer bulamamıştır (Şahin, Üzelgün, 2016, s.15; Şahin, 2014, s. 186; Şen, 2013, s.5). Bu konuda yer alan az sayıda çalışmada iklim sorunu, çevre haberleri içinde tanımlanmış ve gazetelerin bu konuya ne kadar yer verdikleri ortaya çıkarılmıştır. ‘Türkiye’de Gazetecilik ve Bilim İletişimi’ (Erdoğan, 2007, s. 213) başlıklı çalışmada yapılan araştırma sonuçlarına göre; yaygın basında bilim iletişiminde üzerinde durulan konular sırasıyla; sağlık (% 50,5), bilişim (%11,7), alternatif tıp (%11,3), bilgisayar ve teknoloji (% 8,1), icat ve keşifler (% 6,8), astronomi/uzay (% 4,9), ekoloji (% 4,5), eğitim (% 2,2)’dir. Bir başka çalışmada ise, Türkiye’deki en çok tiraja sahip 5 gazetede; tıp/sağlık kategorisi %41,58’lik bir oranla, doğa/çevre kategorisi ise %14,78’lik bir oranla yer aldığı tespit edilmiştir (Dursun, 2018, s. 98). Başka bir çalışma, Türkiye’de yayımlanan 4 büyük gazeteyi incelemiştir. Toplam 100 bilim haberi üzerine yapılan çalışmada bilim haberlerinin yarısından fazlasını (%52) tıp/sağlık alanındaki haberleri oluşturmuştur. Tıp/sağlık haberlerini sırasıyla arkeoloji (%9), astronomi (%7), teknoloji (%7), psikoloji (%6), biyoloji (%5), eğitim (%4), doğa-çevre (%4) izlemiştir (Öztekin, Şahin, 2019, s.190). Bu araştırma sonuçlarına bakıldığında Türkiye’de gazetelerin yeterli derecede bilim haberi aktarmadığı gibi ayrıca iklim değişikliği konusunda da zayıf kaldığı görülmektedir. Bunların dışında medyanın oluşturduğu haberler çerçevesinde kamuda nasıl bir algı yarattığı da ayrıca çalışılmalıdır. Türkiye’de iklim değişikliği ve medya ilişkisi oldukça az sayıda çalışmada yer almaktadır. Bireylerin iklim değişikliği gibi bir konuda, çözümlere katkıda bulunma, doğayla uyumlu yaşama, daha az tüketim, kaynakların doğru kullanımı, geri dönüşüm, karbon ayak izi azaltımı, sürdürülebilirlik gibi konularda nasıl bilgilendikleri ve bilgilene araçları da ayrıca incelenmelidir.

Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye’de ulusal düzeyde yayımlanan 4 popüler bilim dergisi olan *Bilim ve Teknik*, *Bilim ve Ütopya*, *Bilim ve Gelecek*, *Herkese Bilim Teknoloji* dergilerinin iklim değişikliği konusundaki çerçevelerine odaklanılmıştır. Dergilerin özellikleri kısaca şöyledir:

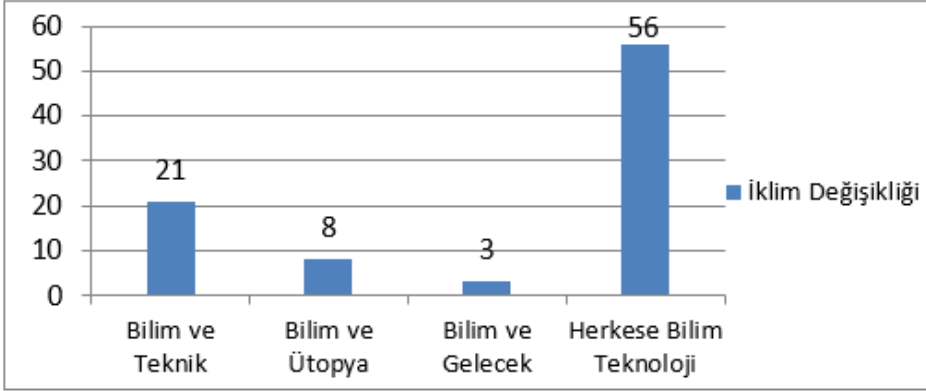
Türkiye’de ilk kez pozitif bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmalar yapılması amacıyla, 1963’te Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİ-

TAK) kurulmuştur ve T  T  BAK, 1967 yılından itibaren aylık olarak *Bilim ve Teknik* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Dolayısıyla *Bilim ve Teknik* kamusal yayıncılık  rneği gösteren bir dergidir (Akoğlu, 2005, 2). *Cumhuriyet* gazetesi 1987 yılından itibaren ek olarak *Cumhuriyet Bilim Teknik* (CBT) adıyla bilim dergisi yayımlamıştır. Dergi, 2006 yılında *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji* adıyla yayına devam etmiş, 26 Aralık 2015 tarihinde ise ekonomik nedenler gerekçe gösterilerek *Cumhuriyet* gazetesi yönetimi tarafından kapatılmıştır. CBT’nin ardından Orhan Bursalı önderliğinde aynı yazar kadrosuyla birlikte, bağımsız bir dergi olarak *Herkese Bilim Teknoloji* (HBT)’yi 1 Nisan 2016 tarihinde yayınlamaya başlamıştır. *Bilim ve  topya* ise Temmuz 1994’te yayım hayatına başlamıştır. Genel yayın yönetmeni Emrah Mara o’dur ve dergide Türkiye’den ve dünyadan bilim insanlarının yazılarına yer verilerek doğa ve toplum bilimlerinin her alanında içerikler üretilmektedir. *Bilim ve Gelecek* dergisi ise 2004 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Ender Helvacıoğlu’nun genel yayın yönetmeni olduğu dergi bilimsel bilginin toplumsal yarar için kullanılmasının önderi olacağını ifade eden etmiştir ve “Kamudan aldığımızı, kendi emeğimizi de katarak sistemleştireceğiz ve tekrar esas kaynağına ulaştıracadıız” sözleriyle yayına başlamıştır (*Bilim ve Gelecek*, 2004, 6).

Çalışmada şu araştırma soruları sorulmuştur:

1. İklim değişikliği konusu popüler bilim dergilerinde ne kadar yer almıştır?
2. İklim değişikliği konusunda popüler bilim dergileri, metinleri nasıl çerçevelemiştir?
3. Popüler bilim dergileri, iklim değişikliği ile ilgili olarak yerel konuları mı yoksa ulusal konuları mı gündeme getirmiştir?

Çalışmada dergilerin 2020 yılı tüm sayıları taranmış ve iklim değişikliği içeren tüm metinler toplanmıştır. MAXQDA programında, ‘iklim değişikliği, iklim değişimi, iklim krizi, küresel ısınma’ anahtar kelimeleri kullanılarak toplamda 88 metin seçilmiştir. Böylece her dergide yer alan iklim değişikliğiyle ilgili metinler ortaya çıkarılmıştır. Dergilerin 2020 yılı iklim değişikliğini içeren metinlerin sayısı Grafik 1.’de gösterilmiştir.

Grafik-1: Dergilerin ‘İklim Değişikliği’ İçeren Metinlerinin Sayısı

Grafik 1’de yer alan dergiler içinde *Bilim ve Teknik*, *Bilim ve Ütopya*, *Bilim ve Gelecek* dergileri aylık periyotta yayımlanan dergilerdir. *HBT* dergisi ise haftalık olarak yayımlanmaktadır. Dolayısıyla *HBT*’nin iklim değişikliği içeren metinlerinin sayısının diğerlerinden fazla olmasının nedeni budur. Bu oran aylık olarak düşünülürse, *HBT*’nin, *Bilim ve Ütopya* ile *Bilim ve Teknik* arasında bir yere denk geleceği düşünülebilir. Grafik 1’e göre iklim değişikliği konusunda en çok metin üreten dergi *Bilim ve Teknik*’tir. Dergi, okyanuslar, biyoçeşitlilik, türlerin yok oluşu, yangınlar gibi çok çeşitli konularda iklim değişikliği meselesini ele almıştır. İklim değişikliği konusunda en az içerik üreten ise *Bilim ve Gelecek* dergisidir.

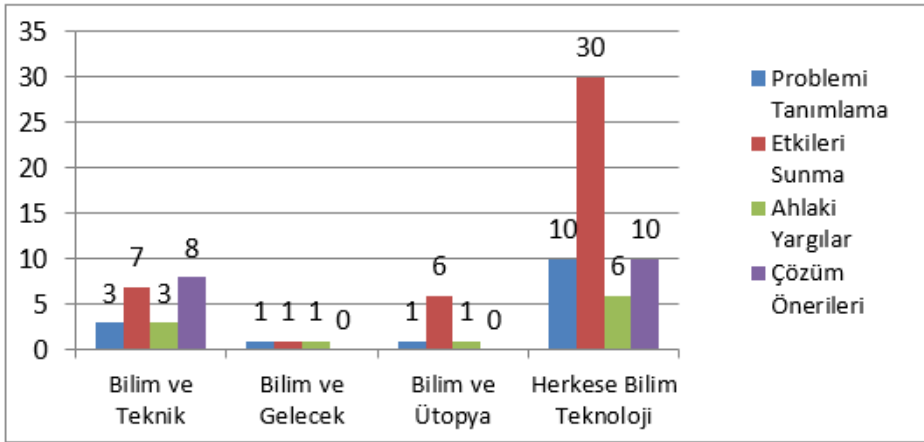
İklim Değişikliğinin Çerçevenmesi

Medyanın kamuoyunun görüşlerini şekillendirmede başvurduğu önemli yollar-dan biri olan çerçeveler Nisbet’in ifadeleriyle “belirli bir düşünce zincirini harekete geçiren, bir sorunun neden bir sorun olabileceğini, bundan kimin veya neyin sorumlu olabileceğini ve bu konuda ne yapılması gerektiğini ileten yorumlayıcı hikayelerdir” (Nisbet, 2009, s. 15). Entman ise (2007, s. 164) çerçevelemeyi, “algılanan gerçekliğin birkaç unsurunu ayıklama ve belirli bir yorumu desteklemek için aralarındaki bağlantıları vurgulayan bir anlatıyı bir araya getirme süreci” olarak tanımlamaktadır. Kitlelerin bir konu hakkındaki fikirlerini belli noktalar üzerinde yoğunlaştırarak konu hakkında neleri, nasıl düşüneceğine katkıda bulunan işte bu çerçevelerdir. İklim değişikliği metinlerinde kullanılan çerçeveler kamunun iklim değişikliğini algılama ve anlamasında oldukça etkilidir. Çerçeveleme temelde seçim ve dikkat çekmeyi içerir ve kamunun zihnini konu hakkında şekillendirir.

Bu çalışmada, dergilerde yer alan iklim değişikliğini içeren metinlerin en dikkat çeken özelliklerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma, elde edilen me-

tinler, Robert Entman’ın belirlediği (1993, s. 52) 4 çerçeve örneğinden yararlanılarak kategorize edilmiştir. Ayrıca Entman’ın çerçevelerini iklim değişikliği haberlerine uyarlayan Trumbo’nun (1996, s. 272-273) kategorileri de kullanılmıştır. Her metin tek bir çerçevede kategorilendirilmiştir. İlgili metinler MAXQ-DA programı aracılığıyla kodlanmıştır. Çalışmada kullanılan çerçeveler şöyledir:

1. Problemi Tanımlama: İklim değişikliği ile ilgili problemleri açıklayan
2. Etkileri Sunma: İklim değişikliğinin yarattığı etkileri anlatan (kuraklık, sel gibi)
3. Ahlaki Yargılar: Bir eylem ifadesi içeren, eylem çağrısında bulunan (anlaşmaların imzalanması gerektiği gibi)
4. Çözüm Önerileri: İklim değişikliğini durdurma ya da etkilerini azaltma konusunda çözüm önerileri.

Grafik-2: Dergilerde ‘İklim Değişikliği’ İle İlgili Çerçevelerin Sayısı

Grafik 2, dergi metinlerinin kodlanan 4 çerçevedeki sayılarını göstermektedir. Buna göre, tüm çerçevelerde iklim değişikliği hikâyelerini ele alan dergiler *Bilim ve Teknik* ile *HBT*’dir.

Bilim ve Teknik dergisinde iklim değişikliği en çok çözüm önerileri çerçevesinde sunulmuştur. Örneğin, küresel ısınmanın etkilerinin azaltılması için ormanlaşma (*Bilim ve Teknik*, Mart 2020, s. 11), çevreci kuzineler, yenileyici tarım, karbon ayakizi azaltımı (*Bilim ve Teknik*, Temmuz 2020, s. 26) gibi konularda çözüm önerileri sunulmuştur. Etkileri sunma çerçevesinde ise, okyanusların ısınmasıyla küçülen popülasyonlar (*Bilim ve Teknik*, Mayıs 2020, s. 6), tropikal siklonların ısınma nedeniyle tehlikeli hale gelmesi sonucu oluşan kasırgalar, eriyen buzların

yaydığı metan gazı (*Bilim ve Teknik*, Ocak 2020, s. 14), altıncı büyük kitlesel yok oluş (*Bilim ve Teknik*, Kasım 2020, s. 40) gibi konulara dikkat çekilmiştir. Problemi tanımlama çerçevesinde, yerkürede çeşitli oluşumların nasıl geliştiği ve bunların metan gazını nasıl saldıkları (*Bilim ve Teknik*, Temmuz 2020, s.74), Güneş enerjisinin küresel ısınma ile ilgisi (*Bilim ve Teknik*, Temmuz 2020, s.57) gibi konular işlenmiştir. Ahlaki yargılar çerçevesinde ise 2020 Kasım'da gerçekleşecek Glasgow konferansında ele alınacak taahhütler (*Bilim ve Teknik*, Şubat 2020, s. 60), iklim değişikliğinin etkilerine yönelik eylemlerin hayata geçirilmesi (*Bilim ve Teknik*, Nisan 2020, s.7) konuları yer almaktadır.

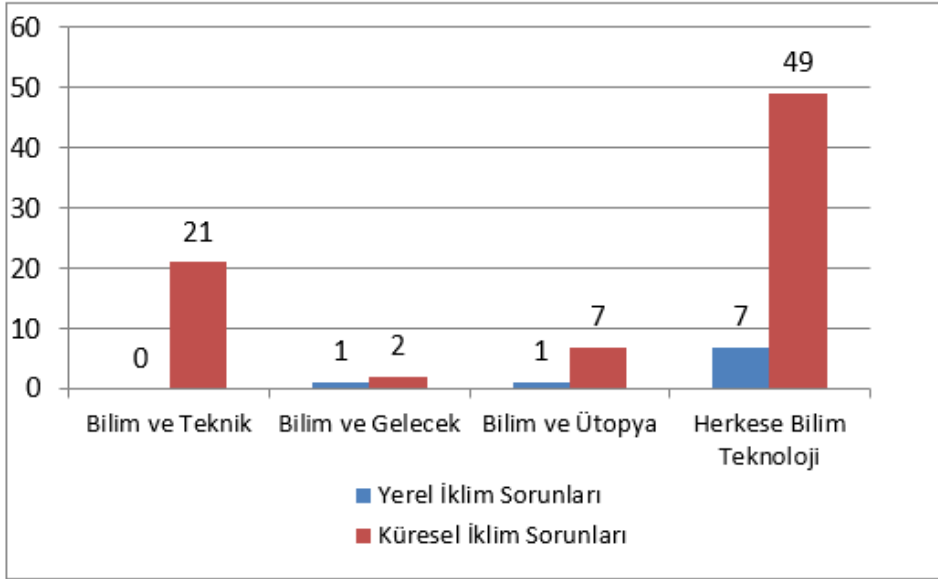
Bilim ve Gelecek dergisi, aylık bilim, politika ve kültür dergisi olarak yayımlanmakta ve içerikleri daha çok felsefe, tarih, politika ile ilişkilidir. Bilim konuları da (matematik, biyoloji, evrim gibi) dergide yer almakla birlikte iklim değişikliği konusu; Avustralya Yangınları (Şubat 2020), Afet Politikaları (Mart 2020), Ayıların evrimi (Temmuz 2020) konuları içinde bahsedilen bir olgu olarak kalmıştır. Dergide iklim değişikliği meselesi geniş bir çerçevede başlı başına bir konu olarak ele alınmadığı için de konuyu yeterince tanımlamamakta ve konu hakkında bir çözüm önerisi de sunulmamaktadır.

Bilim ve Ütopya dergisinde ise ağırlıklı olarak iklim değişikliği konusu, etkileri sunma çerçevesinde yer almıştır: Atmosferdeki karbondioksit oranının okyanus ph'nın düşmesine neden olması ve bunun deniz ekosistemini bozması (*Bilim ve Ütopya*, Ocak 2020, s.58), iklim değişikliğinden kaynaklı virüslerin ortaya çıkışı ve salgınlara etkisi (*Bilim ve Ütopya*, Nisan 2020, s. 52), küresel ısınmanın doğanın dengesini bozması (*Bilim ve Ütopya*, Nisan 2020, s. 76) gibi. *Bilim ve Ütopya*'da iklim değişikliği ile ilgili çözüm önerileri kategorisinde hiç metin yer almamıştır. Problemi tanımlama ve ahlaki yargılar içeren yalnızca 1 metin yer almıştır: Sürdürülebilirliğin sağlanması (*Bilim ve Ütopya*, Ekim 2020, s.63).

HBT'de yer alan metinler en çok etkileri sunma kategorisinde çerçevelenmiştir: İklim değişikliğinin yaz aylarının daha kurak ve sıcak geçmesine etkisi (*HBT*, 17 Ocak 2020, s. 13), artan sıcaklıkların kuşların boyutunu küçültmesi (*HBT*, 17 Nisan 2020, s. 3), Alpler'deki buzların erimesi (*HBT*, 29 Aralık 2020, s.5), Avustralya yangınlarının artışına iklim değişikliğinin etkisi (*HBT*, 7 Şubat 2020, s. 15). Problemi tanımlama ve çözüm önerileri çerçeveleri eşit derecededir. Problemi tanımlama çerçevesi şunları içermektedir: Küresel ısınmayı tetikleyen gazlar (*HBT*, 31 Ocak 2020, s. 16), insanın iklim değişikliğine olan etkileri (*HBT*, 7 Şubat 2020, s. 14), sera gazı emisyonlarının artışı ve iklim değişikliği (*HBT*, 20 Kasım 2020, s.22). Çözüm önerileri çerçevesinde şunlar yer almaktadır: Döngüsel ekonomi ve yeşil büyüme (*HBT*, 24 Ocak 2020, s. 21), düşük karbon teknolojileri (*HBT*, 15 Mayıs 2020, s. 14), sağlıklı enerji (*HBT*, 5 Haziran 2020, s. 11),

sera etkisini azaltma yöntemleri (*HBT*, 11 Aralık 2020, s. 20). Ahlaki yargılar çerçevesinde ise şu örnekler yer almaktadır: Sanayileşmiş ülkelerin iklim değişikliği konusunda dayanışmacı olmamaları (*HBT*, 29 Aralık 2020, s.11), yeni kapitalizm modellerinin iklim değişikliği etrafında düşünülmesi (*HBT*, 11 Aralık 2020, s. 16), iklim politikalarındaki başarısızlıklar (*HBT*, 10 Ocak 2020, s. 15)

Dergilerin iklim değişikliği konusunu küresel bir alanda mı yoksa yerel bir alanda mı ele aldığı konusu da oldukça önemlidir. Çünkü sorunların yerelleştirilmesi, okuyucunun yakın çevresinde olan riskleri görmesi ve olabilecek risklere karşı farkındalığının olması ve çözümlere katılması için gereklidir.

Grafik-3: Dergilerde İklim Değişikliğinin Küresel/Yerel Ölçekte İşleniş Sayısı

Grafik 3, dergilerin iklim sorunlarını ve iklim konularını küresel alanda mı yerel alanda mı çerçevelediğini göstermektedir. Buna göre *Bilim ve Teknik* dergisinde Türkiye'nin iklim sorunları hiç yer almazken bütün metinler küresel iklim sorunları ile ilişkilendirilmiştir. *Bilim ve Gelecek* dergisi ile *Bilim ve Ütopya* dergisinde sadece 1 metinde yerel iklim konusu ele alınmıştır: Ülkemizde su sorunu (*Bilim ve Ütopya*, Ekim 2020, s.72), Afet politikaları ve Türkiye'deki durum (*Bilim ve Gelecek*, Mart 2020, s. 58). *HBT* de diğer dergiler gibi küresel iklim sorunlarına daha çok yer vermiş yerel iklim sorunlarına çok az değinmiştir: Türkiye'nin iklim politikası performansı (*HBT*, Ocak 2020, s. 15), iklim değişikliğinin Türkiye'de mevsimleri değiştirmesi (*HBT*, 14 Şubat 2020, s 9), Türkiye'deki rüzgar ve güneş enerjisi potansiyeli (*HBT*, 8 Mayıs 2020, s.7).

Sonuç ve Tartışma:

Dünyanı her yerinde küresel ısınmanın şiddeti artmakta, aşırı hava olayları insanların yaşamını tehdit etmekte, canlıların yaşam alanlarını daraltmakta, gıda ve su sorunlarını artırmaktadır. Dünya insanların her alanda iklim krizi hakkında bilgilenmesi, çözümlere katkıda bulunması gerekmektedir. Kamunun bilgilenmesinde önemli katkıları olan medyanın, iklim krizi konusunu ele alıp işlemesi, kamuyu doğru bilgilendirmesi, bilimsel bilgileri aktarması çok önemlidir. Ancak bu şekilde sorunların çözümüne ortak katkılar sağlanabilir.

Kitlelerin bilimsel bilgilenmelerine önemli katkılarda bulunan popüler bilim dergileri ise ele aldıkları konuları işleme biçimleriyle, çok daha derinlikli bilgileri aktarma potansiyeline sahiptir.

Medya araçları, oluşturdukları metinlerle, anlattıkları hikâyelerle; bireylerin bilgilenmesine, bir konunun farkına varmasına ve konu hakkında fikir sahibi olmasına katkı sağlar. Medya araçları bir olayı ele alırken bazı seçme/eleme işlemlerine tabi tutar ve böylece olayın bazı parçaları ön plana çıkarılırken bazı parçalar arka planda kalır. Kitleler ise ön plana çıkarılanlar çerçevesinde olayı anlar, tanımlar, öğrenir. Dolayısıyla nelerin arka planda bırakıldığı, nelerin öne çekildiği çok önemlidir.

Türkiye’de yayımlanan popüler bilim dergilerinde yer alan iklim metinlerinde, genel olarak iklim değişikliğinin, canlılar ya da yerküre üzerinde yarattığı etkiler ön plana çıkarılmıştır. İklim değişikliğinin tam olarak ne olduğu, bu sorun üzerindeki insan etkisi, sorunun en belirgin sebepleri, yeterince açık şekilde gösterilmemiştir. Ayrıca, insan etkisiyle hızla artan bu iklim krizinin yine insanların bir takım çabalarıyla daya iyi bir yönde gidebilmesi için yeterli çözüm önerileri de sunulmamıştır. Bu durum kamunun iklim krizini tüm boyutlarıyla kavramasını, çözüm hareketlerine katılma davranışını da engellemektedir.

Bunların dışında dergiler en çok küresel iklim krizinin etkilerinden bahsetmişler ancak Türkiye’nin bu iklim krizine olan katkıları hiç aktarılmamış, Türkiye’nin yaşadığı bazı sorunların iklim krizi ile ilişkisi kurulmamıştır. Bu bağlantanın kurulmaması kamunun iklim krizini Türkiye üzerinden bağlamsallaştırmasına engel olmaktadır. Ayrıca incelenen tüm dergilerde iklim krizinin yalnızca çevresel etkilerine değindikleri görülmektedir. Oysa iklim değişikliğinin sosyo-politik etkileri, iklim göçleri, iklim mülteciliği, gıda sorunu, refahın eşitsiz dağılımı, demokrasiye ve geçim kaynaklarına olan etkisi gibi büyük sosyal problemlerle olan ilişkisi de sunulmalıdır. Bilim dergilerinin konuyu çok daha geniş çerçevede ve daha yoğun bir şekilde ele alıp, kamuyu bilgilendirmesi, çözümler için harekete geçirmesi gerekmektedir. Kısaca, bilim dergilerinin oluşturdukları iklim hikayelerini daha farklı şekilde ele almaları gerektiği, bakış açılarını bu yönde değiştirmeleri gerektiği açıktır.

Kaynakça

1. Boykoff, M. T., & Boykoff, J. M. (2007). Climate Change And Journalistic Norms: A Case-Study of US Mass-Media Coverage. *Geoforum*, 38(6), p.1190–1204.
2. Carvalho, A. (2010) “Media(ted) Discourses and Climate Change. A focus on political subjectivity and (dis)engagement”, *WIREs Climate Change* 1(2), p. 172–179.
3. Cassella, C. (2019). Nearly 25% of The World’s Population Faces A Water Crisis, and We Can’t Ignore It. <https://www.sciencealert.com/17-countries-are-facing-extreme-water-stress-and-they-hold-a-quarter-of-the-world-s-population>.
4. Corbett, J. B., & Durfee, J. L. (2004). Testing Public (Un)certainly of Science: Media Representations of Global Warming, *Science Communication*, Vol: 26 No:2, p. 129-151.
5. Dursun, O. (2018). Bilim Gazeteciliğinde Popüleritenin ve Pozitif Bilimlerin Hegemonyası. *İleti-ş-im*, 29, s. 83-114.
6. Entman, R. M. (2007). Framing Bias: Media in the Distribution of Power. *Journal of Communication*, 57(1), p. 163–173.
7. Entman, R. M. (1993), Framing: Toward Clarification Of A Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 55.
8. Erdoğan, İ. (2007). Türkiye’de Gazetecilik ve Bilim İletişimi, Yapısal Özellikler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Araştırmaları Merkezi.
9. McComas. K, Shanahan J. (1999). Telling Stories About Global Climate Change: Measuring the Impact of Narratives on Issue Cycles. *Communication Research* 26 (1), p. 30-57.
10. NİSBET, Matthew. C. (2009). Communicating Climate Change: Why Frames Matter for Public Engagement, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 51(2), p. 12-23
11. Özer, S. (2020). İklim Değişikliği ve Çatışmalar, Son Dönemeç: Ekolojik Kriz. *Doğu Batı Dergisi*, p. 45-73.
12. Öztekin, H. ve Şahin, M. (2020). Medyanın Bilimle İmtihanı: Türkiye’de Gazetelerde Yer Alan Bilim Haberleri Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, s. 178-197
13. Simon, R. A. (1971). Public Attitudes Toward Population And Pollution, *Public Opinion Quarterly*, 35 p. 95– 102.
14. Carter, R. F., Stamm, K. R., Heintz-Knowles, K. (1992). Agenda-Setting and Consequentiality, *Journalism Quarterly*, 69, no. 4 (1992): 869–877.

15. Slovic, P. (2000). *The Perception of Risk*. London: Earthscan.
16. Stamm K., Clark, F. and Eblacas P.R. (2000). Mass Communication and Public Understanding of Environmental Problems: The Case of Global Warming. *Public Understanding of Science*, vol. 9, 3: p. 219-237
17. Şahin, Ü. (2014). Türkiye'nin İklim Politikalarında Aktör Haritası. IPC Mercator Raporu. İstanbul.
18. Şahin, Ü.; Üzelgün, M. A. (2016). İklim Değişikliği ve Medya. IPM–Mercator Politika Notu. İstanbul.
19. Şen, Ö. L. (2013). Media Coverage of Climate Change: The World Versus Turkey. IPC Mercator Policy Brief.
20. Trumbo, C. (1996). Constructing Climate Change: Claims and Frames in US News Coverage of an Environmental Issue, *Public Understanding of Science*, vol. 5, 3: p. 269-283
21. Türkeş, M. (2018). Küresel ve Bölgesel İklim Değişikliklerinin Anadolu Coğrafyasına Etkileri, *Bilim ve Ütopya*, s. 37-44.
22. Türkeş, M. (2020). İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretim ve Gıda Güvenliğine Etkileri: Bilimsel Bir Değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi* 29 (1), s. 125-149.
23. Zittis, G. & Others (2021). Business-As-Usual Will Lead to Super and Ultra-Extreme Heatwaves in The Middle East and North Africa, *npj Climate and Atmospheric Science* Volume 4, Article Number: 20
24. İnternet Kaynakları:
25. IFRC World Disasters Report 2020. <https://media.ifrc.org/ifrc/world-disaster-report-2020> Erişim Tarihi: 17/03/2021
26. İklim Haber. <https://www.iklimhaber.org/yeni-calisma-turkiyede-toplun-yarisi-iklim-krizini-virusten-daha-buyuk-bir-tehdit-olarak-goruyor/> Erişim Tarihi: 02/03/2021
27. Konda, (2018). Çevre Bilinci ve Çevre Koruma Araştırması <https://konda.com.tr/tr/rapor/cevre-bilinci-ve-cevre-koruma/> Erişim Tarihi: 16/04/2021
28. UNDP Human Development Report 2020. <http://hdr.undp.org/en/2020-report> Erişim Tarihi: 17/03/2021
29. WRI. (2020). Aqueduct Projected Water Stress Country Rankings. <https://www.wri.org/resources/data-sets/aqueduct-projected-water-stress-country-rankings> Erişim Tarihi: 24/03/2021
30. www.globalwarmingindex.org. Erişim Tarihi: 17/03/2021

Dergiler:

1. Bilim ve Gelecek. Ocak – Aralık 2020
2. Bilim ve Teknik. Ocak – Aralık 2020
3. Bilim ve Ütopya. Ocak – Aralık 2020
4. Herkese Bilim Teknoloji. Ocak – Aralık 2020

• Bölüm-16 •

DEMOKRASİ, ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI ve SOSYAL EKONOMİK GELİŞME İLİŞKİSİ

Kemal ER¹

1.Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi/ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi
Kemaler1@gmail.com , kemaler@esenyurt.edu.tr

Demokrasi ve Sosyal Ekonomik Gelişme

Demokrasiyle ilgili sayısız tanımlamalar yapılmıştır. Bir devletin demokrasiyle yönetiliyor olabilmesi için, bir devlette yürütme gücünün liderleri, yasamanın yani meclisin üyeleri rekabet edilen bir ortamda adilce uygulanan seçim sistemiyle göreve gelebilmelidir. Yapılan seçimlerde iki ya da daha çok parti özgürce rekabet edebilmeli; ayrıca nüfusun yarısı veya daha fazlası seçimlerde oy kullanabilmeli, iktidarın el değiştirmesi önünde her hangi bir engel bulunmamalıdır (Ahlmark, 1999, s. 186). Hobsbawm'a göre de bugün demokrasi standart bir devlet modeli haline gelmiştir. "Yani, demokrasi sözcüğünün karşılığı, hukukun egemenliği ile çeşitli sivil ve siyasal haklarla özgürlükleri güvence altına almayı vaat eden ve rakip adaylar ve/veya örgütler, partiler arasında düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde genel oy hakkı usulünce, bütün yurttaşların sayısal çoğunluğuyla seçilmiş, temsili meclisleri de kapsayan organlarla yönetilen bir anayasal devlet yönetimidir" (Hobsbawm, 2008, s. 100).

Anlaşılabileceği üzere, demokrasiden söz edebilmek için, ülkeyi yönetenlerin, kanunları yapmaktan sorumlu meclis üyelerinin, adil rekabet koşullarında yarışmaları ve bu yolla halktan yeterli oy alabildikleri takdirde iktidara gelebilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla bunun sağlanabilmesi için de ülkede demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin gerçek anlamda uygulanmaya çalışılıyor olması; örneğin basının her hangi bir baskı olmadan çalışabiliyor olması gerekmektedir. Aksi halde, böyle bir demokrasi sözde bir demokrasi olabilir ama halk gerçekleri tam olarak öğrenemeyeceğinden gerçek anlamda demokrasi olamaz. Aynı şekilde demokrasilerin olmazsa olmazının, hukuku olan bir devlet değil, evrensel hukuk ilkelerine göre hareket eden, hukukla yönetilen bir devlet yapılması olduğu unutulmamalıdır.

Wallerstein'in görüşleri de demokrasi yönetimlerini anlamak için oldukça elverişlidir, ancak Wallerstein genelde dünya ülkelerinde hâkim olan liberalizme yani liberal demokrasilere eleştirel olarak bakmaktadır. O bir tarafta "tutkulu bir demokrasi çağrısı" olduğunu, ancak bu çağrının liberalizmin hedeflerinin yerine getirilmesi için olmadığını, onun ret edilmesi için olduğunu bildirmektedir. Ekonomik refah eşit olarak paylaşılmamakta, siyasi iktidar adil olarak paylaşılmamakta ve mevcut dünya düzeni demokratik olamamaktadır. Toplumsal parçalanma olduğu için de insanlar koruma aramaktadırlar (Wallerstein, 2009, s. 139). Wallerstein'in burada yer alan görüşleri açısından anlaşılabileceği gibi, gerek ekonomik refahın eşit olarak paylaşılmamasından, gerek siyasi iktidarın adil olarak paylaşılmamasından demokrasi hedefiyle liberalizmin hedefleri birbirine uymadığı ortaya çıkmaktadır. Tabidir ki buradaki eşitlik sözcüğü tam eşitlik olanaklı olmayacağına göre, mümkün olduğu kadar eşitlik anlamında anlaşılmalıdır. Gerçekte de ekonomik eşitsizliklerin bir toplumda çok aşırı olması, güçlü olanlar seslerini çok daha fazla duyurma olanağına sahip olacağından, çıkarlarını koruma olanağını çok daha fazla elde

edeceklerinden demokratik rejimlerin sağlıklı işlemesi olanaklı olmayacaktır.

Wallerstein'e göre, insanlığın önündeki zaman dilimi ütopyalarla, "yeni toplumsal düzeni hayal etme ve yaratma" girişimleriyle doludur. Çünkü tarihsel sistem eşitsizlikler üzerine kuruludur ve bu tarihsel sistemin sonrasının da daha iyi olup olmayacağı belli değildir. Yapılması gereken insan özgürlüğünün kendisini ortaya koyabileceği somut kurumların tanınmasıdır, ancak dünya düzeninde liberal ideolojinin yaşattığı, gerçekte karşı mücadele yürüttükleri eşitliğin ve demokrasinin artırılmasına karşı oluşturmaktadır. Yani liberal düşüncede özgürlük ve eşitlik konusundaki açınımlar göstermelidir (Wallerstein, 2009, s. 184). Örnek olarak bir ülkede aşırı boyutlarda işsizlik ve yoksulluk varsa, işsizlerin iş seçme, insanca yaşamaya uygun ücret talep etme haklarının olması, onların bu hakları elde edebilmeleri anlamına gelir mi? Oysa aynı örnekten gidildiğinde, işverenlerin aşırı boyutlarda işsizlik olan bir ülkede mümkün olan en düşük ücrette çalışan alma konusunda çok daha fazla özgür oldukları söylenebilir.

Demokrasileri değerlendirme açısından, sosyalist devletlerdeki durumda önemlidir. Yine Wallerstein, sosyalist yönetimlerle ilgili olarak devlet ve partinin işçi sınıfını temsili iddiasından yola çıkıldığını, dolayısıyla sosyalist yönetimlerin tüm toplumda tek bir sınıf olduğu, dolayısıyla tüm halkın çıkarlarının da bu tek parti tarafından temsilinin meşru olduğunun iddia edildiğini açıklamaktadır. Ayrıca bu rejimlerde yönetici sınıfta kapitalist rejimlere göre daha fazla işçi kökenli insan bulunduğu gerçektir, ancak, bu işçi kökenli insanlar yönetici sınıfın üyeleri haline geldiklerindeyse, "burjuvalaşmakta" ayrıcalıklı bir yaşantıya, lükse sahip olmaktadır. Öğretmenler vb. entelektüel çalışmalar sebebiyle daha vasıflı olanlar da daha fazla kazanma eğilimindedir. Dikkat edilirse, söz konusu durumlar sebebiyle sosyalist rejimler, hem farklı düşüncelere olanak tanınamaması açısından demokratik değil; hem de sözü edilen insanlar arası eşitlik idealinin gerçekleşmemesi sebebiyle, kapitalist sistemlere göre daha eşitlikçi de olsa insanların yaşantısına yansımaları açısından yeterince eşitlikçi değildir. Demokratik ilkeler açısından işçilerin sendikal hakları değerlendirildiğinde de, sosyalist olmayan rejimlerde sendikal haklar çok daha geniştir, ancak, sosyalist rejimlerde bazı yönlerden ise, işçiler kapitalist rejimlere göre daha avantajlı bulunmaktadır. Örneğin devletin insanlara iş verme, veremediği durumda ise onların ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu bulunmaktadır. Çalışanların sözü edilen sosyal, ekonomik güvencelerden faydalanabilmesi ise, verimlilik düzeyinin yüksek olmasına, devletin mali olanaklarının güçlü olmasına bağlıdır. Dolayısıyla tüm bunlar değerlendirildiğinde, sosyalist devletler ideallerini gerçekleştirememiş, sonuçta da toplumsal krizler oluşmuştur (2009, s. 283).

Demokrasiler sosyalist rejimler açısından değerlendirildiğinde de anlaşılacağı üzere, sosyalist devlet uygulamaları farklı bakış açılarına, fikir özgürlüklerine, eleştiriye kapalı, parti devleti şeklinde işleyen sistemler

kurmuştur. Ayrıca, kapitalist sistemlerdeki sınıfsal eşitsizliklere karşı devrimle kuruldukları halde, söz konusu eşitlik sözde kalmıştır. Yüksek makamlardakiler, rahat içinde yaşarken, genel halk kitleleri ise yoksun yaşantılara devam etmiştir. Dolayısıyla, buradan çıkarılan bir dersle de, demokrasilerin sosyalist anlayışta yaşayabilmesi için de fikri özgürlüklerin, insan hakları ilkelerinin, halkın refahının, gelir ya da yaşantı farkı uçurumlarının önlenmesi gerekmektedir.

Yine demokrasilerin sağlıklı yaşayabilmesi için, toplumda taraflar arasında uzlaşma zeminlerinin bulunması önemli bir konudur. Değerli bilim insanlarımızdan İnalçık'da bu durumun önemine dikkat çekerek "Toplumumuzu, uzlaşmaz iki kitle halinde karşı karşıya getiren derin anlaşmazlığın, felaketli sonuçlar getirebileceğini daima hatırd tutarak karşıtlığı çözmek, uzlaşma yollarını bulmak zorundayız. Yurdun geleceği için iki taraf da bağnaz uzlaşmaz tavrından kurtulmak zorundadır. Demokrasi, özgürlüğü yok etmek özgürlüğü değildir. Demokrasi, toplumda barışı güvence altına almak için uzlaşma ve denge zeminidir" demektedir (2016, s. 35). İnalçık'ın vurguladığı gibi, demokrasilerde çok dikkate değer bir konu da demokrasiyle iktidara gelenlerin ya da siyasi faaliyet yürütenlerin bu faaliyetleri sırasında, demokratik özgürlükler sayesinde yapabildikleri siyasi faaliyetleri demokrasiyi ortadan kaldırmak amacıyla kullanmamaları gerektiğidir. Çünkü böyle olduğunda, ne sosyal, ekonomik gelişmeden söz edilebilir ne de iç barıştan söz edilebilir.

Dikkat edileceği gibi, burada İnalçık'ın üzerinde durduğu bir diğer konu da uzlaşma üzerinedir. Uzlaşma önemlidir çünkü tarih boyunca hiçbir devlette insanların tamamen aynı görüşleri savunmaları olanaklı olmamıştır. Günümüzün post-modern toplumları olarak tabir edilen demokrasileri için bu durum hiç olanaklı değildir. Zamanımızda insanlar tarım toplumlarında olduğu gibi, bir toprak parçasına bağlı kalıp, Durkheim'in mekanik dayanışmayla ilgili görüşlerinde anlattığı gibi, bütün ömürlerini aynı toprak parçasında geçirmiyorlar. İnsanlar, hemen tüm ülkelerde, en yoğun kısmı şehirlerde, çok farklı meslekler icra ediyor, gelişmiş teknolojik cihazlar yardımıyla dünyanın her yanıyla iletişim kurabiliyor, konforlu araçlarla, uçaklarla seyahat edebiliyorlar. Dolayısıyla zamanımızdaki gelişmeler insanların farklılıklarıyla bir arada yaşamasını, uzlaşmasını, ortak bir insanlık kültürü oluşturmasını zorunlu hale getiriyor. Uzlaşma ve karşılıklı saygı olmaması durumunun ise, en fazla demokrasiye zarar vereceği, bu durumda da çatışma halinde bulunan bir toplumun olumlu bir şekilde gelişmeyeceği, iç sorunlarıyla uğraşmaktan refah içinde olamayacağı ortadadır.

Demokrasilerde uzlaşmayla ilgili dikkate alınması gerekli bir durum da, demokratikleşme sürecindeyken toplumdaki dengelerin oluşumu sırasında, fikri farklılıklar vb. sebeplerde ortak bir yol bulunamaması sonunda çatışmalara kadar gidebilen sorunlar sebebiyle oluşur. Bununla birlikte, tek partili ya da askeri hükümetler, örneğin etnik çatışmalardan kaçınma

konusunda yeni demokratikleşen devletler kadar bile başarılı olamazlar. Ayrıca demokrasiler “kazanan her şeyi alır” yaklaşımı yerine uzlaşmayı öne çıkarırsa çatışmaları önleyebilir, katılım ve işbirliğini kolaylaştırabilirler (Nafziger, 2006, s. 113). Burada da vurgulandığı gibi demokrasilerde seçimi kazananların halkın yüzde yüzünün oyunu almış gibi hareket etmemesi, oyunu almadığı insanların da varlığını, farklı yaklaşımlarını kabul etmesi, uzlaşma yolunu seçmesi gerekliliğidir.

Demokrasilerin vazgeçilmezi uzlaşma kültürüyle ilgili olarak, Çizakça da taraflar arası uzlaşmaya dikkat çekmekte, çalışmasında uzlaşmanın Türkiye’ye verdiği zararları işlemekte, Türkiye örneğinde iç barışı sağlamanın yolunun özgürlükleri daraltmak değil özgürlükleri genişletmekten geçtiğini açıklamaktadır (Çizakça, 2002, ss. 211-214). Çizakça’nın özgürlüklerin genişletilmesi gerekliliği konusu haklı ve demokrasi kültürüne daha uygun olmalıdır. Çünkü özgürlükler daraltıldığında demokrasi dışı güçler kendi haklarını savunamadıkları gerekçesiyle, terör eylemleri vb. yollara sapmada bu durumu bahane olarak kullanabilmektedir. Aynı durum dindar, laik ayrışmasında da ortaya çıkmaktadır. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması, kutsal alanında inanan insanların yaşantısında, kültüründe kalması gereken din olgusu; tarafların çatışma alanında siyasi rant sağlama amaçlı kullanılmaktadır. Dikkat edilirse din olgusuna da özgürlükler çerçevesinde tam olarak bakılabildiğinde sorun kalmamaktadır. Yani konuya insan hakları literatüründe geçtiği şekilde düşünce, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde bakıldığında, taraflar birbirlerinin yaşantısına, düşüncesine bu çerçevede baktıklarında, toplumsal kültür böyle şekillendirildiği takdirde sorun da kalmamaktadır. Çünkü çatışmaya gerek de kalmamakta, uzlaşabilmenin de yolları açılmaktadır.

Yine Fukuyama’yı yorumlayan İnalçık, “milletin çoğunluğunu oluşturan sıradan halkın” demokrasiden beklediğinin eşitlik olduğunu açıklar. Halkı kendisiyle birlikte patronunun da oy sandığına gitmesi, insan onuruna yarışır davranış görmesi ve yaşantı koşullarının da ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olması mutlu eder der (2016, s. 72). Buradan da anlaşılacağı gibi, yine bir toplumda huzur olması için, demokrasinin yaşayabilmesi için yasalar önünde eşit olmak önemlidir. Ayrıca toplumsal refahtan insana yakışır, yeterli düzeyde ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir pay alınması gereklidir.

Fransız devriminden örnekle, bu devrimi yapanlar demokrasi kavramından bütün insanların eşit olması bakımından, eşit vatandaşların kendilerinin oluşturduğu siyasal bir sistem algılar. Bu siyasal sistem önceki tarihsel süreçlerden farklı olarak, “devleti Tanrı’nın emirleri çerçevesinde meydana gelen bir siyasal sistem olarak kabul etmez.” Demokrasi sadece bir partinin daha fazla oy alarak iktidara gelmesi demek değildir. Batı demokrasileri örnek alındığında, arka cephesindeki yaşama felsefesi de dikkate alınmalıdır. Bu felsefede devletin örgütlenmesi, işleyebilmesi, günlük hayatın gerçekleşebilmesi dünyevi işlevlerin yerine

getirilebilmesiyle ilgilidir. Türkiye örneğine bakıldığında, demokrasinin işleyebilmesiyle ilgili İslamcı partiler ya da oluşumlarla Atatürkçüler arasında “kör dövüşü” toplumdaki düzeni bozmaktadır (İnalcık, 2016, s. 223). İnalcık’ın buradaki açıklamalarına göre de, günümüz demokrasilerinin yöneticileri, kralların padişahların yönettiği dönemlerde olduğu gibi, kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş kişi olarak ilan edip mutlak itaat bekleyememekte, bütün yetkiyi halktan almak durumundadır. Halk ise dini inançlara, farklı felsefi görüşlere saygı duyarak bir arada yaşamak zorundadır. Türkiye örneğinde de karşılıklı saygı ve farklılıkları kabul etmek yerine “kör dövüşü” sürdürülmekte, siyasi rant peşinde koşmak toplumsal birlik beraberliği engellemektedir.

Savaşlar ve demokrasi arasındaki ilişkiye bakıldığında, 1816 ve 1991 yılları arasında 175 senede 353 “çift” ülke birbiriyle 70 savaş yapmıştır. Bu savaşan ülkelere bakıldığında, “demokratik olmayan bir ülkenin demokratik olmayan başka bir ülkeyle 198 defa savaştığı; bir demokrasinin demokratik olmayan bir ülkeyle 155 kez savaştığı; demokratik bir ülkenin bir demokrasiyle sıfır kez çarpıştığı saptanmıştır.” Birinci ve ikinci dünya savaşlarına bakıldığında 33 ülkenin savaştığı ve bunlardan 10 adedinde demokrasi olduğu, demokrasi olan bu ülkelerin de kendi aralarında savaşmadıkları görülmektedir. Demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmamaları, savaşın önlenmesi için devletin yapısında ve kurumsal faktörlerde alınan tedbirler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında demokrasiyle yönetilen devletlerde kuvvetler ayrımı ilkesi, yetkilerin karşılıklı olarak sınırlandırılması (“checks and balances”) bir savaş ilanı için parlamentolarda uzun süreler tartışılması gereği kurumsal faktörlere örnek gösterilebilir. Ayrıca demokrasilerde savaş ilan edebilmek için ülke halkının desteğini almak gerekir ki bu da çok kolay değildir (Ahlmark, 1999, 185). Burada da görüldüğü üzere, demokrasiyle yönetilen ülkeler demokrasiyle yönetilmeyen ülkelere göre çok daha barışseverdir. Dünya barışını korumak açısından da, ülkelerin demokrasiyle yönetilmesi gereklidir. Aksi halde diktatörlerin hüküm sürdüğü, demokrasiyi benimsememiş yapılarda, birilerinin sorumsuzca, saldırgan, hastalıklı kafa yapılarıyla bile ülkeler arası savaş başlatması çok daha olasıdır. Bununla ilgili örnek olarak Hitler’in yaptıklarını tüm dünya bilmektedir.

Yine katliamlara bakıldığında da, 1900 – 1987 seneleri arası dönemde 170 milyon insanın siyasal sebeplerle, savaşın olmadığı alanlarda öldükleri belirlenmiştir. Bunlardan iki milyon insan, demokratik yönetimleri olan ülkeler tarafından, ikinci dünya savaşı sırasında müttefiklerin bombalamış olduğu Hamburg, Dresden, Nagazaki ve Hiroşima’da öldürülmüş olan sivil kayıptır. Bu bilgiye göre, %98 – 99 insanın ölümü diktatörlerin yönetimi altında gerçekleştirilmiş olmaktadır (Ahlmark, 1999, 192). Sağ ya da sol diktatörlüklerde modern devletin gücüne belirli bir zümre hâkim olduğunda ve özgürlükler kısıtlandığında devlet yönetiminin katliam yoluyla insanlara zarar verme olasılığı artmaktadır. Bu zalimce gerçekleşen insan kayıplarını

önlemenin yolu ise, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması, hukuk devletinin işletilmesi, fikir, vicdan, girişim özgürlüklerinin genişletilmesi ve gerçek demokrasiyle geçilmesiyle ilgilidir.

Sosyal, ekonomik gelişmeler ve demokrasi hak ve özgürlükler arasındaki güçlü bir bağ olduğunu açıklayan bir örnekte dünyada yaşanmış kıtlıklarla açıklanabilir. Nobel ekonomi ödülü sahibi Amartya Sen'in yaptığı araştırma bulgularında, çok büyük çaplı insan kayıplarının sebebi yine demokrasi ve özgürlüklerin bulunmaması, başka bir devletin egemenliği gibi sebeplerle açıklanabilir. Sen'in verdiği örnekle, 1943 yılındaki Bengal kıtlığında 2 – 3 milyon insan hayatını kaybetmiştir ve bu durum bölge İngilizlerin idaresindeyken gerçekleşmiştir. Mao' tarafından yönetilen Çin'de ise, 1958 – 1961 yılları arasında açlıktan ölen insan sayısının 30 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sen'in açıklamalarına göre, bağımsızlığını kısa süre önce kazanmış olduğu değerlendirilebilecek Hindistan, Botswana, Zimbabwe gibi yoksul olarak değerlendirilebilecek demokrasi yönetimlerinde de kıtlık görülmemiştir. Yine en ölümcül kıtlıkların görüldüğü Kuzey Kore ve Sudan demokrasiyle yönetilmemektedir (2004: 31). Görüldüğü üzere buradaki örnekler de sosyal, ekonomik gelişmelerde demokrasilerin ne kadar önemli olduğunu ispatlamaktadır. Anlaşılabileceği üzere, ülkeler kıtlık sorunu ile bile karşılaşsa, demokrasilerde ortak akıl oluşturulabilmekte, gerektiğinde önemli toplumsal sorunlar için uzlaşa sağlanabilmekte, sorunlarla ilgili uzmanların görüşlerinden faydalanılabilmektedir.

Ülkelerin gelişmesinde ve bu ülkelerin insanların daha mutlu yaşamasında demokrasi ve özgürlükler önemli bir yere sahiptir, ancak, örneğin Kuzey Kore örneğinde değerlendirildiğinde, ülkenin demokrasiyle yönetilmemesi yanında, bağımlılık ilişkileri; ülke rejiminin dünya güçlü devletleri tarafından onaylanmaması ve ülke rejiminin de diğer devletlerle ticari, siyasi vb. ilişkilere kapalı olması; ülke coğrafyasının, iklimin özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bu durum basına yansıyan haberlerde de doğrulanmaktadır. Örneğin Cumhuriyet gazetesinin 04.11.2008 tarihli haberine göre, “ABD'deki Uluslararası Ekonomi Enstitüsü için, Marcus Noland ve Stephan Haggard'ın hazırladığı rapora göre, kıtlık sorunu Kuzey Kore'ye yardım eden ülkelerin gıda ve gübre yardımını kesmesi nedeniyle daha da ağırlaştı.” Yine aynı habere göre, 1990'larda Kuzey Kore'de açlık sebebiyle 1 milyon insan hayatını kaybetmiştir, ancak yeni kıtlıkta bu kadar büyük bir insan kaybının yaşanmayacağı tahmin edilmektedir. Bu dönemde insan kaybının çok daha az beklenmesinin sebebi ise, 1990'larda yönetimin uluslararası yardımlara sıcak bakmazken, yeni dönemde uluslararası yardımlarla ilgili çalışmalar yapılmış olmasıyla, serbest piyasa koşullarının geliştirilmiş olmasıyla açıklanmaktadır (*Cumhuriyet Gazetesi*, 04.11.2008).

Yine Kuzey Kore örneğinde, 10.08.2018 tarihli Euro News'in Kızıl Haç Federasyonu yetkililerinden derlediği haberine göre, ülkenin iklimi sebebiyle özellikle son yıllarda sıcak hava sebebiyle mısır, prinç gibi tahıllar

tarlalarda kurumuş, bu durumda ülkeyi bir gıda kriziyle baş başa bırakmıştır (Congar, 2018). Buradaki değerlendirilmeyle her ne kadar iklimsel sebepler ve gıda krizi arasında bağlantı kurulsa da, sorunun aşılmasında Kuzey Kore'nin uluslararası ilişkileri, ülkedeki rejimle ilgili sorunlarla birlikte değerlendirilmelidir.

Demokrasilerin sosyal ekonomik gelişmeyi nasıl desteklediğini anlamak için Güney Kore'ye bakıldığında, 1960'ların sonlarına gelindiğinde Güney Kore, Asya'nın “mucize” olarak değerlendirilen ekonomide gelişmiş devletlerinden biri haline geldi. Aynı dönemde Kuzey Kore'de ise durgunluk yaşanıyordu. Öyle ki 2000'li yıllarda Güney Kore'de kişi başına düşen milli gelir 16000 dolar civarındayken, Kuzey Kore'de 1.000 dolar civarındaydı. İki Kore devletinin benzer coğrafyada yaşadığı dikkate alındığında, bazı farklı durumlar söz konusu olabilirse de, bu farklılık ancak iki ülkenin rejimleri ve kurumlarının çalışma koşullarıyla açıklanabilir (Acemoglu, 2007, s. 183).

Yukarıdaki satırlarda açıklanmak istenenler yorumlanırsa, Kuzey Kore örneğinde de görüldüğü gibi, demokrasi ve özgürlüklerin olmayışı, daha yetenekli insanların ülkeyi yönetmesinde bir engeldir. Ayrıca, bilindiği gibi gerçek demokrasilerde oy alarak iktidara gelen partiler tekrar iktidara gelebilmek için halkın genel refahını dikkate almak zorundadır. Bu da daha barışçıl yönetimlerin gerçekleşebilmesi ve halkın da nispeten daha mutlu yaşamasına yardımcı olur, ancak anlaşılacağı üzere başka bazı faktörleri de dikkate almak gerekmektedir. Örneğin, bağımlı ekonomiye sahip olmak, coğrafya ve iklimle ilgili sebepler de dikkate alınmalıdır. Ayrıca diktatörlüklerdeki insanların da nasıl “diktatör sever” duruma getirildikleri korku faktörü, diktatörlüğü pekiştirmek için çıkar amaçlı kullanılan, dini, milli telkinler gibi incelenmelidir.

Günümüzde demokratikleşmeyle ilgili olarak değerlendirilebilecek önemli bir konu da internet tabanlı iletişimdir. Örneğin sosyal medya “Arap Baharı” döneminde olayların hızla yayılmasında önemli bir etken olmuştur. İletişim tekniklerinde meydana gelen bu gelişmelerle birlikte, halk her haberi çok daha hızlı bir şekilde alabilmekte, bir şeyleri gizlemek güçleşmektedir. Ayrıca söz konusu iletişim olanaklarını kullanan halklar kolayca birbirini etkilemekte, olayların gidişine etki edebilmektedir. Arap Baharıyla ilgili olayların sebebi halkın yaşantı koşullarındaki büyük sıkıntılar, işsizlik, demokrasi, özgürlük talepleri, adaletle, insan haklarıyla ilgili sorunlara dayanmaktaydı. Bu ülkelerde demokrasi dışı en önemli bir durum da, iktidarın aynı aile içinde el değiştirmesi ve zaman içinde diktatörlüğe dönüşmesiyle gerçekleşiyordu (Kaya, 2020, s. 145).

Ayrıca sosyal medya ve genel olarak medya küresel egemenlik ilişkileri içinde de değerlendirilmelidir. Çünkü küresel süreçler ülke için demokrasilerin işleyişinde de müdahildir. Er'in yaklaşımıyla, sosyal medya kapitalist sermaye sistemi dışında değerlendirilemez. Bu durumda da medya, uluslararası sermaye sisteminin çıkarına hizmet edecek şekilde, tüketim

kültürü oluşturma amaçlı, ülkelerin siyasi yönetimlerine, seçimlerine müdahale vb. yollarla toplumlara nüfuz etmesinde aracı olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak bu durumlar ilgili araştırmalara konu olmuş, Facebook örneğinde olduğu gibi önemli kanıtlar da bulunmuştur (Er, 2020). Sonuç olarak böyle bir durumda demokrasinin bireysel özgürlükler açısından yeniden tartışılması gerekir. Söz konusu açıdan bakıldığında, liberal ekonomi sistemlerinde bireylerin gerçekten ne kadar özgür kararlarıyla hareket edebildikleri, örneğin seçimlerde bireysel kararlarını verirken yönlendirilip yönlendirilmedikleri önemli bir inceleme konusudur.

Demokratik yönetim sistemlerinin işlerlik kazanamadığı durumlara bir örnekte, ülkeyi yöneten siyasilerin kendilerini ve çevrelerindeki ödüllendirmek için rant peşinde koşmaları sonucu olmaktadır. Bu durumlarda hükümet gücü ve devlet fonları siyasi yakınlarla fayda sağlaması amacıyla kötüye kullanılabilmekte, politik yandaşların vergilerinin ödenmemesi gibi durumlara göz yumulmaktadır. Söz konusu durumlarda hukukun üstünlüğünden de söz edilememektedir (Nafziger, 2006, s. 113). Böyle olmasının sebebi de açıktır ki, tüm kurumlarıyla işleyen, şeffaf bir demokrasi anlayışının olmayışıyla ilgilidir. Gerçek demokrasilerde, gizleme ya da sansürleme gibi durumlara karşı devletler önlemler almış olacaklarından, her türlü yolsuzluğun önüne geçmek de daha kolay olacak, sosyal, ekonomik gelişme de daha rahat gerçekleştirilebilecektir.

Sosyal, ekonomik gelişmeleri etkilemesi açısından, demokrasilerde öneminden dolayı değerlendirilmesi gereken bir konu da, kuvvetler ayrılığı ilkesiyle ilgilidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi aynı zamanda toplumsal sınıfların, toplumsal güçlerin, grupların, yasama, yargı, yürütme olarak bilinen üçlü kuvvetler üzerinde dengesinin sağlanmasıdır. Aynı zamanda demokrasilerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlerlik kazanabilmesi için, bir kuvvet diğer kuvvetleri baskı altına alamamalıdır (Çelik, 2011, s. 156). Burada da açıklandığı gibi, kuvvetler ayrılığı ilkesi öyle işlemelidir ki, hiçbir sınıf, grup diğer bir sınıfı, grubu baskı altına alamamalı, bu kuvvetler de kendi aralarında diğer bir kuvveti baskı altına alamamalıdır. Aksi halde, bir kuvvet tüm kontrolü kendine aldığı anda denge kaybolur, rejim otoriterleşmeye başlar. Böyle bir durumda da toplumun önemli bir kesimi mutsuz olacağından, birlik beraberlik sağlanamaz, beklenen şekilde sosyal, ekonomik gelişmeler gerçekleştirilemez.

Çalışmanın bu bölümünde, çok geniş bir boyutta tartışılacak demokrasi olgusu, çalışmanın kapsamı dâhilinde tartışılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki satırlarda demokrasilerin çalışabilmesi için gereklilikler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, neden gerçek anlamda demokrasiler işlevlerini yerine getiremediklerinde, sosyal, ekonomik gelişmelerin yeterli düzeyde gerçekleştirilemeyeceği yeri geldikçe vurgulanmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki başlık altında ise, uluslararası insan hakları açısından sosyal ekonomik gelişme mercek altına alınacaktır.

Uluslararası İnsan Hakları Açısından Sosyal Ekonomik Gelişme

İnsan hakları kavramının nitelediği şeyi anlayabilmek için işe “hak” kavramı üzerinden başlamak uygun olacaktır. Hak kavramı günlük dilde olduğu gibi felsefi literatürde de üzerinde durulan bir kavramdır. Konuşmada hak kavramından söz edildiği durumda, “hak sahibi olan birinin bir şeye yetkili olduğu veya onun bir şeyi meşru olarak talep edebileceği anlatılmak istenir. Hukuk dilinde hak kavramı ise, böyle bir yetki veya meşru talebin hukuki bir biçimde ifade edilmesidir” (Turhan, 2013, s. 361). Yine yürürlükte bulunan yasalar, uluslararası anlaşmalar ya da “sözlü bir gelenekle belli şekildeki hareket etme özgürlüğü ve imkânına hak denilebilir” (Gündoğan ve Günay'dan aktaran Turhan, 2013, s. 362).

İnsan haklarının temeline inildiğinde aydınlanma çağıyla beraber gelen filozofların başarılarını dikkate almak gerekir. Bu modern çağın etkisi 250 senedir devam etmektedir. Söz konusu 250 sene civarında bir zaman diliminden beri de evrensel geçerlilik ve haklılık iddiası etkisini sürdürmektedir. Bugün insan hakları ülkelerin önemli bir kısmının anayasalarına girmiş, uluslararası antlaşmalarla güvenceye alınmaya çalışılarak, en yüksek kurallar olarak işlerliğini sürdürmektedir. İnsan hakları öncelikle ülkeleri yönetenlerin vatandaşlarıyla ilişkilerinde asgari standartları ve kuralları açıklar. Devletler yönetimlerini hükümetler, polis, silahlı kuvvetler gibi kurumları yoluyla gerçekleştirirler. Burada insan hakları sözleşmelerine imza atan devletlerden de beklenen, insan haklarına, insan onuruna yakışan bir yaklaşım içinde olmalarıdır. Ayrıca insanlar üzerinde etkili olan, ticari işletmeler, özel sektör, sivil toplum örgütleri, dini toplulukların da insan haklarına uygun hareket etmesi gerekir (Austrian Development Agency, 2010, s. 6). Anlaşılacağı üzere, insan haklarına duyarlılık konusunda en önemli görev devletlere düşmektedir. Devletleri yönetenler insan hakları konusunda samimiyse, hem yasalar hem de yasaların uygulanması konusunda, ciddiyetle görevlerini yapmalıdır. Diğer taraftan devlet kurumlarının işleyişi dışında da sorunlar olabilir. Örneğin bazı örgütler, demokrasi ve insan haklarına uymayan eylemlerde bulunabilir, eylemleriyle diğer insanlara zarar verebilirler. Böyle oluşumların yeşermemesi için devletlere düşecek önemli görevlerden üç tanesi şöyle sıralanabilir: Bunlardan birisi böyle oluşumlar yoluyla vatandaşların baskı altında kalmamasını sağlamak, ikincisi, ekonomik refahın yükseltilmesi, üçüncüsü, eğitim kurumlarında anaokullarından en üst düzey eğitim basamaklarına kadar öğrencilerin, insan hakları ve demokrasi bilinciyle yetiştirilmesidir. Ayrıca bu yolla topluma huzursuzluk verecek nitelikteki insanların çoğalması da engellenmiş olur.

İnsan hakları açısından Marshall ve Bottomore’un değerlendirmesine göre, tarihsel yönüyle de değerlendirilebilecek üç farklı eksenden söz etmek olanaklıdır. Bunlar sırasıyla, “medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar” olarak gelişmiştir. Ona göre, “medeni haklar: konuşma özgürlüğü, bireysel özgürlük, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü, düşünce ve inanç

özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlükler olarak sınıflanmaktadır. Siyasal haklar: siyasal karar alma süreciyle ilgilidir ve seçmen olarak da seçilen olarak da katılabilme hakkını ifade eder. Sosyal hakların kapsamında ise, yaşanan toplumun standartları ölçüsünde, sosyal güvenlik ve ekonomik refah gibi haklardan, çağdaş bir birey olarak yaşayabilme hakkına kadar olan haklar bulunmaktadır” (2006: 6–18). Buradan anlaşılabileceği üzere, insan haklarını bir bütün olarak ele almak ve hayata geçirmek gerekmektedir. Örneğin düşünce ve inanç özgürlüğü, ancak, siyasal haklar, sosyal haklarla birlikte bir anlam taşır. Söz konusu haklar birlikte hayata geçirilmediğinde, ne demokraside ne de sosyal ekonomik gelişmelerde ilerleme sağlanamaz.

İnsan hakları sözleşmelerinin tüm maddeleri, insanların insan onuruna yaraşır şekilde yaşaması için gereklidir, ancak bazıları çok daha fazla yaşamsal değere sahiptir. Burada da temel kaygılar, insanların yaşama haklarıyla ve insan onuruyla ilgili olmalıdır. Örnek olarak, insanların işkenceye tabi tutulması, köleleştirilmesi, hukuksuz şekilde hapsedilmesi, öldürülmesi, aşağılanması, ayrımcılığa uğraması, iktidarların çıkarlarına uygun olarak kullanılması gibi durumlarda insan onuru zarar görür. Aynı şekilde, ülkede yaşayan insanlar mutlak yoksulluğa maruz bırakılırsa, temel gıda maddelerine ulaşmaları güçleşirse, giyim, barınma, eğitim, çalışma hakkı, tıbbi bakıma, adalet, sosyal güvenliğe erişim gibi konularda sorunlar yaşarlarsa insan haysiyeti ihlal edilmiş olur (Austrian Development Agency, 2010, s. 6).

Diğer taraftan insan haklarının bir amacı da, insan haklarının ihlal edildiği durumlarda, mağdur olanların gerekli haklarının iadesi ya da tazminat sağlanması yoluyla ulusal ve uluslararası olarak koruma sağlamaktır. Bu açıdan insan hakları, bireylerin, grupların, devletler ve devletler dışı mekanizmalar yoluyla vatandaşların, insana yakışır bir hayat sürmeleri için bir dizi kural oluşturur (Marks, 2014, s. 1). Yani devletler ve devletler üstü mekanizmaların işletilebilmesi, insan hakları açısından önemli bir güvence taşır.

İnsan hakları açısından bakıldığında, insan hakları sözleşmesini imzalayan tüm ülkelerin bu kurallara uygun davranacakları varsayılır. Burada söz konusu kurallardan bazılarına bakıldığında da, aşağıda incelendiği gibi, insan onurunu koruma açısından, insan haklarının ne kadar vazgeçilmez olduğunun anlaşılmasıdır.

“Herkesin yaşam hakkı yasayla korunmalıdır.” Örnek olarak devlet görevlisi olan bir polis memuru, kendisini ve diğer vatandaşları korumak için duruma uygun güç kullanabilir. (Equality and Human Rights Commission, 2014, s. 10) Bu ilkeye bakıldığında devletin vatandaşlarının can güvenliğini korumakla yükümlü olduğu anlaşılır. Yani demokrasiyle yönetilen bir ülkede devletler, terör, gasp, doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar vb. insan hayatını tehlikeye sokan durumlar için, samimiyetle vatandaşlarının can ve mal güvenliğini korumakla görevlidir, ancak bu görevi yerine getirirken, bazı vatandaşların bazı vatandaşların can güvenliğine kast etmeleri durumunda saldırgan olanları engellemek de devletin görevidir. Böyle bir

durumda da makul ve duruma uygun olması, aşırıya kaçmaması şartıyla devletler güç kullanabilir. Aşırı bir güç kullanımı ise, mahkemelerin devreden çıkarılması “yerinde infaz” anlamı taşıyabilir.

“Herkesin işkence görmeme, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya uğramama hakkı vardır” (Equality and Human Rights Commission, 2014, s. 14). Bu maddeden de anlaşılacağı gibi, insan hakları açısından işkence, insan olma onurunu son derece yaralayan bir suçtur. Devlet güçleri dâhil olmak üzere, insanlara işkence yapanların cezalandırılması, devletlerin de bu durumlara karşı önlemler alması gerekmektedir. Aynı şekilde mevki makam farkı olmadan, hiçbir insanın diğer bir insana üstünlüğü yoktur. Dolayısıyla devletler vatandaşlarının aşağılayıcı muamele veya cezaya uğramaması için de, vatandaşlarının eğitimi dâhil olmak üzere önlemler almalıdır.

“Özgürlük ve güvenlik hakkı.” Bu maddeye göre de bir devlete bağlı bulunan tüm vatandaşların, şüpheli veya suçlu bulunmaları gibi yasalara uygun özgürlük kısıtlamaları haricinde, özgürlük ve güvenlik hakkı bulunmalıdır. Söz konusu maddenin odak noktası ise, bireylerin özgürlüğünün keyfi olarak sınırlandırılmasının önüne geçilmesidir (Equality and Human Rights Commission, 2014, s. 19). Dikkat edilirse, buradaki insan hakkı, özgürlüğün sınırsız olmadığını, vatandaşların da insan haklarına uygun yapılmış yasalara uymakla yükümlü olduğunu açıklamaktadır, ancak, devletin de kurumları yoluyla insanların özgürlüğünün, güvenlik hakkının keyfi olarak sınırlandırılmasına karşı önlemler alması gerektiğini vurgulamaktadır.

İnsan haklarıyla ilgili en önemli maddelerden birisi de, düşünce ve inanç özgürlüğüyle ilgilidir. Bu maddeye göre, “Herkes geniş bir yelpazede görüş, inanç ve düşünceye sahip olma ve dini bir inancı takip etme özgürlüğüne sahiptir.” Söz konusu düşünce ve inançları açıklama belirli durumlar hariç sınırlandırılmaz (Equality and Human Rights Commission, 2014, s. 39). Görüldüğü üzere, buradaki hak ile de, insanların düşünce ve inançlarını özgürce yaşayabilmeleri için devletlerin gerekli önlemleri almalarının altı çizilmektedir. Söz konusu durum, demokrasilerin de vazgeçilmezidir. Aksi halde fikir özgürlüğünün olmadığı bir devlette, demokrasinin olmazsa olmazı olan, seçimlerin yapılması, adayların ya da aday partilerin adaletli bir şekilde seçimlere katılmaları olanaklı olmaz. İktidarda bulunanların yolsuzluk, hırsızlık, rüşvet, terör gibi suçlar işlediklerinde, onların yasalar önünde hesap vermeleri gerçekleşemez. Toplumu, sosyal devleti, ekonomiyi geliştirecek yeni fikirlerin ortaya çıkması, tartışılması olanaklı olamaz.

İnsan haklarının temel kaynağı özgürlüklerdir. Özgürlük, bireylerin hayatlarını, kendi istekleri, tercihleri doğrultusunda, özellikle de siyasi bir baskı altında kalmadan yaşayabilmesidir. (Turhan, 2013, s. 363). Özgürlük ile ilgili bir diğer kavram ise eşitliktir. Bu iki kavramın birbiriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Demokratik toplumlarda özgürlüklerin tüm vatandaşlara eşit olarak dağıtılacağı ve eşit şekilde faydalanacağı öngörülür,

ancak tarihi sürece bakıldığında özgürlük eşitliği sağlamaya yetmemektedir. Eşitliği sağlama yönündeki çabalar da özgürlüğü garantiye alamamaktadır. Örnek olarak 19. Yüzyıl İngiltere’inde özgürlüklerde gelişme olduğu halde, aynı zamanda derin eşitsizlikler, sosyal, ekonomik farklılıklar da gelişmiştir. Yine Marx’ist – Leninist rejimler eşitlik temelinde kurulmuş ve önemli ölçüde de başarılı olmuştur, ancak otokratik bir devlet yönetimi içerdiğinden insanların düşünce ve eylemlerindeki özgürlükleri son derece kısıtlanmıştır. Demokratik hukuk devletlerinde ise, insanların insanlara üstünlüğü, bir grubun diğer bir gruba üstünlüğü bulunmaz. Bundan dolayı da demokrasiyle yönetilen hukuk devletlerinde, eşitlik ve özgürlük diğer sistemlere göre çok daha yakın bulunmaktadır (Turhan, 2013, s. 364). Anlaşılacağı gibi, insan hak ve özgürlüklerinin gelişmediği tüm toplumlarda, toplum yaşantısı, korku sebebiyle dile getirilemeye de aşırı şekilde sorunlu olacaktır. Buna örnek verilen sosyalist rejimlerde olduğu gibi, örneğin şeriatla yönetilen ülkelerde de farklı düşünen, inanan insanlar üzerinde büyük bir baskı bulunmakta, farklı inanç ve düşünceler hayati olanağı bulamamaktadır.

Buradaki bölümde açıklanmaya çalışıldığı gibi, insan hakları, bir devlette insanların özgür, sağlıklı, mutlu yaşayabilmelerinin ve demokrasinin güvencesidir. İnsan hak ve özgürlüklerinin yeterince olmadığı ülkelerde, insanların başı dik ve insan haysiyetine yakışır, onurunu koruyarak yaşaması olanaklı değildir. İnsanların özgür olmadığı ülkelerde, nüfusun büyük bölümü otoriter bir kültürle, otoriter insanları onaylayacak şekilde yetişir. Otoriter kültürlerde otoritenin söylediklerini onaylama kültürü gelişir. İnsanların büyük bölümü, fikirler dünyasının farklı renkleri olduğunu kavrayamazlar. Muhalefet ve basın üzerinde de yoğun baskı olduğundan, toplumun gerçekleri, sosyal, ekonomik sorunların sebepleri gün yüzüne çıkamaz. Böylece sosyal, ekonomik sorunların sebepleri belirlenemediğinden, toplumu ileriye taşıyacak çalışmalar yapılamadığından, sosyal, ekonomik gelişmeler konusunda da yeterli ilerleme sağlanamaz.

Toplumların Sosyal Ekonomik Gelişmeleri Açısından Demokrasi ve Özgürlükler

Büyüme ve gelişme kavramları aynı anlama gelmezler. Büyüme tüm ekonomiler için gerekliliktir, ancak gelişmiş olmak için yeterli değildir. Ekonomik açıdan büyüme, bir ülkenin üretimindeki veya kişi başına düşen gelirindeki artışları ifade eder. Üretim genel kullanımla, devlete ait ekonominin toplam mal ve hizmet çıktısı olarak bir senelik zaman diliminde Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) ile ölçülür. Bu değerlerin yıllık olarak ölçülmesi yoluyla da, ülkelerin önceki yıllara göre ekonomilerinin değerlendirilmesi yapılır. Ekonomik gelişme ise çok daha kapsamlıdır. Örnek olarak ekonomik gelişme, nüfusun daha yoksul yarısının maddi olanaklarında gözle görülür bir iyileşmeyi; tarım sektörünün GSMH içindeki payında bir düşüş olurken sanayi ve hizmetlerin GSMH payında bir artışı; işgücünün eğitim ve becerilerinde artışı; ülke içinden kaynaklanan önemli

teknik gelişmeler vb. içerebilir (Nafziger, 2006, s. 15). Aynı zamanda ekonomik gelişme, sadece üretimde bir artma değil, ekonomik değişkenlerden başka diğer tüm sosyo-ekonomik süreçleri ve değişimleri de içine alır. Bu sebeple de ekonomik gelişme için daha uzun yıllar dikkate alınır. Ekonomide gelişmeden söz edilirken, üretim yapısındaki değişiklikler, yeni ürünler, yeni teknikler, teknolojiler, yeni üretim süreçleri, hammaddeler, yeni enerji kaynakları da değerlendirilir. Ayrıca ekonomik gelişme, bir ülkenin ekonomisinin uluslararası ekonomiye daha fazla ve etkin katılımı anlamına gelir. Dolayısıyla, ekonomik gelişme çok karmaşık bir süreci ve olguyu temsil eder. Bu açıdan bakıldığında ekonomik gelişme sadece GSHM'deki yıllık artış değil, daha uzun zaman dilimlerini içine alan sosyal ekonomik gelişmelerdir (Ivic, 2015, ss. 55-56). Dolayısıyla bir ülkenin gelişmiş, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülke kategorilerinde nerede yer aldığı, sadece GSMH'ye bakarak anlaşılmaz. Teknolojideki gelişmelerden, eğitimdeki kaliteye, öğrenci başına düşen öğretmen sayısına, sağlık sistemine, doktor başına düşen hasta sayısına kadar birçok değişkeni göz önüne almak gerekir. Aynı zamanda ekonomideki büyüme, insan hak ve özgürlüklerinde, demokraside önemli sorunlar varsa, böyle bir durum, adaletsizlik, gelir dağılımı gibi birçok alana da yansıtacağından, toplumun çoğunluk kesimleri açısından fazla bir fayda sağlamaz.

Ekonomik gelişmenin yeterli düzeyde olmadığı ülkelerde yaşayan insanlar, bilindiği gibi büyük acılar çekmekte, özellikle de içilebilir suya, besin maddelerine erişim vb. konular başta olmak üzere türlü sıkıntılar çekmektedir. Gelişmiş insan haklarıysa bu durumdaki ülkelerin insanları açısından tahmin edilebileceği gibi çok daha kısıtlıdır. Ayrıca, gelişme sorunu beslenme sorunu çeken insanlar için öncelikli bir konu değildir, ancak uluslararası örgütlenmeler yoluyla bazı çalışmalar da yapılmaktadır. Örnek olarak, Nafziger'in çalışmasına aldığı bazı bilgilere yer verilirse, Eylül 2000'deki Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi'nde dünya liderleri, "yoksulluğu, açlığı, hastalığı, cehaleti, çevresel bozulmayı ve kadınlara karşı ayrımcılığı azaltmak için hedefler" belirleyerek, Binyıl Kalkınma Hedeflerini kabul etmişlerdir. Bu projeye göre, 1990 yılındaki durum temel alınarak 2015 yılı hedefleri belirlenmiştir. Hedefler arasında Açlık çeken ve günde bir doların altında yaşayan dünya nüfusunun yüzde 17'sini oluşturan insan oranının yarıya indirilmesi öngörülmektedir. Erkek ve kız çocukların tamamının ilkokulu bitirmesini sağlamak (Bu tarihte dünya ölçeğinde 113 milyon çocuk okula gitmemektedir) amaçlanmaktadır. İlk ve orta öğretimde cinsiyet eşitsizliklerini 2015 yılına kadar ortadan kaldırmak, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadınları güçlendirmek (bu tarihte okuma yazma bilmeyenlerin üçte ikisi kadın) hedeflenmektedir. Beş yaş altı çocuk ölüm oranının üçte iki düzeyinde azaltılması (Bu tarihte 11 milyon çocuk beşinci yaş gününden önce, özellikle önlenebilir hastalıklar nedeniyle ölmektedir); çocuk doğururken ölen kadınların dörtte üç oranında

azaltılması (Bu tarihte tüm ülkeler dikkate alındığında, 48 kadından biri doğum sırasında ölmektedir.) öngörülmektedir (Nafziger, 2006, s. 17).

Yukarıda kısaca yer verilen 2000 yılı zirvesinde olduğu gibi 2015 yılında da dünyanın daha yaşanılır, insan hak ve özgürlüklerinin işler hale getirilmesi için bir zirve gerçekleştirilmiştir. 2015 yılı eylül ayında gerçekleşmiş olan “Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 70. Oturumunda” gerçekleşen bu zirveye “Devlet Başkanları, Dünya Liderleri, Üst düzey BM temsilcileri ve sivil toplum bir araya gelmiş ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kabul etmişlerdir.” Zirveye UNESCO da aktif katılım sağlamıştır. Burada gelecek 15 yılda 3 önemli işin başarılması için “17 Küresel Hedef” üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Bu zirvede “Aşırı yoksulluğu sona erdirmek; Eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele; İklim değişikliğini düzeltme gibi ana hedefler belirlenmiştir” (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, t.y.). Hem 2000, hem 2015 zirvesi dikkate alındığında anlaşılabileceği üzere, insanların daha yaşanılır bir dünyada yaşamaları için, uluslararası düzeyde çalışmalar sürmektedir, ancak söz konusu çalışmalar dünyanın büyük bir bölümünde insanların ne derece sorunlarla uğraşmak zorunda olduğunu göstermektedir. Örneğin 2030 hedefleri içinde “2030’a kadar, günlük 1.25 \$’dan daha az gelire yaşayan herkes için aşırı yoksulluğun her yerde tamamen bitirilmesi” yer almaktadır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, t.y.). Anlaşılabileceği üzere tek başına bu hedef bile, dünya üzerinde çoğunluk insanın ne kadar zor durumda olduğunu anlatmaktadır.

Ekonomik, sosyal gelişmelerle ilgili önemli bir sorun da ülkeler arasındaki farklılıklar sebebiyle oluşmaktadır. Kişi başına gelir ve işçi başına çıktılar dikkate alındığında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler ve daha az gelişmiş ülkeler dikkate alındığında, en yukarıdakilerle en alttakiler arasında otuz kat zenginlik farkı bulunmaktadır. Örnek olarak, 2000 yılında ABD’de kişi başına düşen GSYİH (veya gelir) 33000 doların üzerinde bulunmaktadır. Buna karşılık, örnek olarak, Meksika’da 9000 dolardan az, Çin’de 4000 dolardan az, Hindistan’da 2500 dolardan az ve Nijerya’da sadece 700 dolardan az ve Sahra altı Afrika’da çok daha düşüktür (Acemoglu, 2007, s. 3). Ülkeler arasındaki gelir farklılıkları, gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların daha yüksek yaşama standartlarını yansıtmaktadır. Ekonomik büyüme aynı zamanda insanların tüketim isteklerini artırabilir, insanların daha fazlasını talep etmelerine, dolayısıyla doğayı da daha fazla kirletmelerine sebep olabilir. Bazı diğer faktörler de, ülkeler karşılaştırıldığında yaşantı standartlarına etkide bulunabilir, ancak gelişmiş bir ülke ve daha az gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında, yaşama standartları, yaşama kalitesi, sağlıklı yaşama olanakları vb. karşılaştırıldığında çarpıcı farklılıklar bulunur (Acemoglu, 2007, s. 8). Buradaki bilgilerden de anlaşılabileceği üzere, ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları, gelişmiş ülkede yaşama standartlarıyla, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki yaşantı standartları arasındaki

farkları da ortaya koymaktadır. Yine ülkeler arasındaki farklar dikkate alındığında, insan hak ve özgürlüklerinin, demokrasinin kusursuz bir şekilde işlediği ülke bulunmasa da, daha gelişmiş ülkelerde insan hak ve özgürlüklerinin, demokrasinin de daha iyi işlediği bilinmektedir. Aşağıda Sen'in açıklamaları da söz konusu durumu desteklemektedir.

Amartya Sen, özgürlükler ve kalkınma arasında ilişki kurmaktadır. Onun düşüncesine göre, özgürlüklerle kalkınmak, gayri safi milli hasıladaki (GSMH) büyümeyle, bireylerin gelirindeki artışla, sanayideki büyümeyle, teknolojilerdeki ilerlemelerle ya da toplumsal modernleşmeyle kalkınmadan daha geniş bir boyuttadır. GSMH'da bireylerle ilgili gelirlerin artması sonucu toplumdaki insanların özgürlüklerinin de artması olanaklı olmaktadır. Ayrıca özgürlüklerin katkısı, eğitim, sağlık hizmetleri, kamuya ilgili konuları tartışma, denetleme özgürlüğü toplum ve ekonomideki düzenlemeler gibi daha geniş bir boyuta taşınabilmektedir. Benzer şekilde sanayileşme, teknolojiye ilerlemeyle, toplumsal modernleşmeyle birey özgürlüklerinin genişlemesine katkı verilebilir, fakat özgürlüklerin başka etkileri de vardır. Bu açıdan bakıldığında kalkınma, “özgürlüğü ortadan kaldıran başlıca nedenlerin, zorbalığın, yoksulluğun, sistematik toplumsal yoksunlukla birlikte yetersiz iktisadi fırsatların, baskıcı devletlerin hoşgörüsüzlüğünün ya da aşırılıklarının yanı sıra kamusal hizmetlerdeki ihmalin ortadan kaldırılmasını gerektirir.” Dünya servetinde çok büyük artışlar meydana gelmekte ancak, “çağdaş dünya” çok büyük sayıda kitlelerin özgürlüklerini kabul etmemektedir. Özgürlüklerden yoksun olma, açlığa karşı savaş, beslenebilmeyle ilgili sorunlar, hastalanıldığında tedavi olabilme, uygun şekilde giyinebilme, barınma ihtiyaçlarının giderilebilmesi vb. ekonomik yoksunlukla doğrudan ilişkilidir. Yine başka bir örnek verilirse, özgürlükten yoksun olma durumu, kamusal olanakların, sosyal hizmet çalışmalarının etkili olamaması, salgın hastalık, sağlıkla ilgili hizmetler, eğitim olanakları için gerekenlerin yapılamaması vb. ile ilgilidir. Yine toplumsal gelişmeye engel olması açısından, özgürlüklerin ihlal edilmesi, otoriter rejimlerin, siyasal hakları, insan haklarını ortadan kaldırma girişimleriyle, topluma, siyasal hayata, ekonomik hayata getirilen kısıtlamalarla açıklanabilir (Sen, 2004, ss. 17, 18).

Kalkınma, yalnızca özgürlükleri amaç olarak görmez, özgürlükleri kalkınma için kullanılabilecek bir araç olarak da görür. Siyasi açıdan seçme seçilme ve ifade hakları gibi özgürlükler, ülke ekonomileri temelindeki güvenliğin iyileştirilmesine de destek olur. Eğitim ve sağlıktaki olanaklar vb. verilen fırsat eşitlikleri, iktisadi katılmanın geliştirilmesine yardımcı olur. Ticaret ve üretime katılabilme gibi fırsatlar, bireysel refah yanı sıra, kamusal olanakların gerçekleşmesine de katkı sağlayabilir. Her bir özgürlük birbirini güçlendirecek şekilde hareket eder. Bireylerin yeterli toplumsal olanaklara sahip olabilmesi, kendi kaderlerine hükmedebilmelerini ve kendi aralarında yardımlaşabilmelerine katkı sağlar (Sen, 2004, ss. 26). Burada açıklanan durumla ilgili örnekler, eğitim yoluyla bireyler üretimde daha etkin olmaları

durumunda, ekonomiye, kendi gelirlerinin artmasına ve birçok konuda bilgi sahibi olmalarına katkı sağlamış olurlar. Böylece bireyler daha fazla ciddiye alınmış, daha büyük kapasiteyle hareket etmeleri olanağı sağlanmış olur (Sen, 2004, ss. 396).

Wallerstein'in liberal özgürlük yaklaşımıyla ilgili yaptığı açıklamalar da özgürlük kavramı ve sosyal, ekonomik gelişme tartışmalarına önemli bir boyut eklemektedir. Onun açıklamalarına göre, liberallerin birey ve devlet ilişkileri konusunda sağlıklı bir önerileri bulunmamaktadır, ancak liberallerin toplumsal sorunlara getirdiği akılcı reformculukla ise, bir taraftan bireyin devlet eliyle kısıtlanmaması gerektiğini, diğer taraftan devletin faaliyetleriyle bireye karşı adaletsizliği en düşük seviyeye getirmesi gerektiğini savunmuşlardır. Liberallerin “akılcı reformculuk” yaklaşımının uygulamada da işlevselliği fark edildi. Bu yönüyle her kesimin ihtiyaçlarını karşılıyor gibiydi. Böylece “tehlikeli sınıfların” devrimci içgüdülerinden kaynaklanan hareketleri bastırılabilirdi. Bunu başarmak için ise, düşük gelir grubundaki vatandaşlar için yeterli uygunlukta oy hakkı, refah devleti olanaklarından bir miktar faydalanabilme; ülkede bulunan sınıfları paylaşılan bir ulusal kimlik çerçevesinde birleştirebilme gerekliydi. Böylece söz konusu formül tutmuş oldu. 19. Yüzyılın sonunda kapitalist sistem aynı mantıkla işlemeye devam ederken, çalışan sınıflar ise yatıştırılmış oldu. “Güçlüler ve ayrıcalıklılar kendileri için temel öneme sahip hiçbir şey yitirmediler, geceleri daha rahat uyudular (pencerelerinde onları tehdit eden daha az devrimci vardı)” (Wallerstein, 2009, s. 326). Anlaşılacağı üzere, liberallerin özgürlük ve demokrasi anlayışları gerçekte, üretim yapabilmek için ihtiyaç duydukları her kademeden insanı akılcı şekilde kontrol etme, aşırılıktan sakınarak yatıştırma amacını taşımaktadır. Bu durum ise, emeğiyle gelir elde eden insanların geneli tarafından daha ileri bir yaşam vaat ettiğinden olumlu karşılanmaktadır. Ayrıca dünyadaki gelişmeler, sermaye sahiplerinin eğitilmiş, bilimsel yetkinliği olan insanlara ihtiyacını artırmıştır. Eğitim ve bilimsel yetkinlik ise, insan hak ve özgürlükleri, demokrasi olmayan ülkelerde yeterli seviyede gelişemez.

Yukarıda açıklandığı üzere kapitalizm, sermaye sahiplerinin çıkarlarının korunması açısından zamanın koşullarına uyumu gerekli kılmaktadır. Eğer sermaye sistemi bu uyumu gerçekleştiremeseydi, söz konusu sistemin işlemesi mümkün olmayacaktı, ancak burada dikkate edilmesi gereken liberal ekonomik sistemle gündeme gelen bu süreç bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Liberalizm kavramı olarak her ne kadar özgürlüğü çağırırsa da, aslında bu özgürlük eşitsizliği artırıcı bir özellik taşımaktadır. Çünkü toplumda var olan dar gelirli, emeğiyle geçinenler dikkate alındığında, söz konusu serbest rekabet ortamında, her ne kadar dar gelirli işsiz kaldıklarında her istedikleri işyerine başvurabilirlerse de, işsizlik oranları dikkate alındığında bu özgürlüğün aslında emeğiyle geçinenler açısından faydalı olmadığı açıktır. Diğer taraftan liberalizmin özgürlük vaatleri işverenler ve varlıklı insanlar açısından bu açıdan gayet olumludur.

Çünkü liberal sistem sayesinde, serbest piyasa olanaklarından faydalanan işverenler, işsizlik oranlarının yüksek olmasını fırsata çevirip daha ucuz işgücü bulabilmekte, dolayısıyla daha yüksek kazançlar elde edebilmektedir (Er, 2014b, s. 416).

Aydınlanma hareketiyle birlikte bilimde ve entelektüel faaliyetlerde, ABD’de de insan hakları konusunda çalışan düşün adamları esin kaynağı buldular. İlerleyen zamanda Amerikan bağımsızlık bildirgesi ve BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi yankı buldu. ABD’li entelektüellerin de vurguladığı gibi, insanlar eşit yaratılmıştır; tüm insanların kanunla ilgili sorun yaşadıklarında adil yargılanma hakkı, işkenceye maruz kalmama gibi hakları bulunmaktadır, ancak bunların ötesinde insanlar istihdam edilme, asgari ücret, toplu pazarlık, sosyal güvenlik, sağlık, tıbbi bakım olanaklarına ulaşabilme, ücretsiz birincil eğitim vb. diğer sosyal, ekonomik haklara da sahip olmak durumundadır. Gerçekte, “üçüncü dünyadaki” çoğu insan için ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, siyasi özgürlüklerden çok önce gelmektedir. Afrika’da söylenen bir sözle “İnsan hakları kahvaltıyla başlar.” Bertolt Brecht’in operalarından birisinde bir dilenci şöyle söylemektedir: “Önce yemeliyiz, sonra ahlak gelir” (Nafziger, 2006, s. 43). Buradan da anlaşılacağı gibi, demokrasi ve özgürlükler önemlidir, ancak, yoksul insanlar insana yakışır hayat standartlarına kavuşmadığında bir anlamı olmaz. Belirli bir hayat standardı olmayan insanların, demokrasi ve özgürlükleri düşüncecek, bunlar için mücadele edecek gücü ve bilinci olması da çok olası değildir.

Daha önce de değinildiği gibi, özgürlük ekonomik yaşamı ve genel refahı gerçekleştirmek için en verimli yoldur. Kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yoksunlukların üstesinden gelinmesi gerekir. Kalkınmak isteniyorsa bunu sağlamanın yolu, özgürlüklerin sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Özgürlüğün olmaması durumu açlık, kıtlık, cehalet, sürdürülemez bir ekonomik yaşam, işsizlik, kadınların engellenmesi, erken ölüm, siyasi özgürlüklerin ihlali, çevreye yönelik tehditler, sağlığa, temiz su kaynaklarına ulaşım, iş sözleşmesi gibi konulardaki haklar, aynı zamanda kalkınma ve özgürlüklere yönelik araçlardır (Nafziger, 2006, s. 45).

Bu bölümdeki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, sosyal ekonomik gelişmelerle insan hak ve özgürlükleri birbirleriyle son derece ilgilidir. Ekonomik koşullar uygun değilse, insanlar çok düşük hayat standartlarında beslenme güclüğü çekerek yaşıyorsa, bu durumu aşmak için, yukarıda Amartya Sen’in açıklamalarıyla da anlatılmaya çalışıldığı gibi, yine demokratik bir ülkede yaşıyor olmaları, insan hak ve özgürlüklerinden faydalanmaları gerekir. Böylece, özgür olunan bir ortamda insanlar bir araya gelebilir ve sorunlarına çözüm bulabilir. Ayrıca, insanların gelir dağılımından aldıkları payın insanca yaşamaya uygun hale getirilmesi gerekir. Aksi halde insanlar, kendi haklarını aramalarına yardım edecek eğitim olanaklarına dahi rahatça ulaşamazlar. Söz konusu durumun bir diğer tartışma alanı, azgelişmişliğin ya da yeterince gelişmemenin diğer bir boyutu olan

uluslararası rekabet ve bağımlılık ilişkileri boyutudur. Buradaki çalışmanın kapsamı dışında olduğundan ilgili konuya değinilmemiştir, ancak örnek bir makale için Er'in "Ulus-Devletin Bağımlılık İlişkileri Açısından Toplumsal İşlevi ve Türkiye" isimli makalesine bakılabilir (Er, 2014a).

Sonuç

Buradaki çalışmada demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, sosyal, ekonomik gelişmelerin birbirinden ayıramayacağı, ancak birlikte düşünülebileceği, birbirini destekleyen süreçlerle değerlendirilebileceği düşüncesinden yola çıkılmıştır. İnsan hak ve özgürlüklerinin, demokrasinin, sadece insanların daha mutlu, özgür, sağlıklı yaşaması için değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik gelişmeler için de zorunlu olduğunun belginleştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın içeriği, bölümlerde yapılan analizler ve sonuç olarak yapılan değerlendirme aşağıdaki paragraflarda yer almaktadır.

Demokrasi ve sosyal, ekonomik gelişmeler arasındaki ilişkilerin incelendiği bölümde, demokrasi kavramı üzerinde durulmuş; işleyen bir demokrasi için halkın seçimlere özgürce katılımı; siyasal partilerin faaliyetlerini rahatlıkla yürütebilmesi; hukuk devleti olmanın gerekliliklerinin yerine getirilmesi; insan hak ve özgürlüklerinin tanınması ve gerekli önlemlerin alınması; kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemi gibi çok önemli konular üzerinde durulmuştur. Bu üzerinde durulan konuların sosyal, ekonomik gelişmeleri nasıl desteklediği açıklanmaya çalışılmıştır.

Uluslararası insan hak ve özgürlükleriyle sosyal, ekonomik gelişmelerin ilişkisinin incelendiği bölümde, insan hak ve özgürlüklerinin önemi; hak ve özgürlüklerden öne çıkanlarla ilgili bilgiler; medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal, ekonomik hakların birbirinden ayıramayacağı; demokrasiyle hak ve özgürlükler arasındaki ilişki gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca insan hak ve özgürlüklerinin insanların onurlu bir şekilde yaşamaları için nasıl bir güvence oluşturduğu; bu güvenceler olmadığında sosyal, ekonomik gelişmelerin de neden olanaklı olamayacağı açıklanmıştır.

Son bölümde ise, toplumların sosyal ekonomik gelişmeleri açısından demokrasi ve özgürlükler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde de ekonomide büyüme ile gelişmenin aynı anlama gelmediği; toplumsal gelişme kavramının çok daha geniş boyutta olduğu, insan sağlığı, eğitim gibi sosyal devlet olmanın gerekliliklerini de kapsadığı üzerinde durulmuştur. Ülkeler arasında karşılaştırma da yapılarak, ekonomideki gelişmelerle insanların hayat standartları arasındaki ilişkiler açıklanmıştır. Sosyal, ekonomik gelişmelerin nasıl olup da demokrasiyi, insan hak ve özgürlüklerini geliştirdiği değerlendirilmiştir.

Burada gösterilmeye çalışıldığı gibi, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, sosyal, ekonomik gelişmeler birlikte ele alınabilir. Birbirlerinden ayrı düşünülemez. İnsan hak ve özgürlükleri olmadığında demokrasi de olmaz. Ülkelerin ileri gelenlerinin kendilerini demokrasiyle

yönetiliyor olarak görmeleri, insan hak ve özgürlüklerini uyguluyor olarak düşünmeleri de bir anlam ifade etmez. Çalışmada ilgili bölümlerde detaylı şekilde açıklanmaya çalışıldığı gibi, üzerinde durulan konuların içtenlikle yerine getiriliyor olması gerekir. Demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin yeterince olmadığı ülkelerde, insanlar zulüm altında demektir. Böyle devletlerde ülkeler ya diktatörler tarafından ya da belirli bir zümre, sınıf tarafından yönetiliyor demektir. Doğallıkla bu tarz ülkelerde basın da kontrol altında tutulduğundan her türlü haksızlık, hırsızlık, yolsuzluk ört bas edilebiliyor demektir. Yine bu tarz ülkelerde halk da yeterli bilinçte olamadığından, (yeterli bilinçte olsa zaten bu tarz yönetimlere izin vermeyeceğinden) insanların beyinleri de yıkanarak, adeta büyülenmiş durumda olduklarından gerçekleri görmeleri zor, demokrasinin, hak ve özgürlüklerin önemini anlamaları güçtür. Demokrasi ve özgürlüklerin yeterince gelişmediği ülkelerde gelir dağılımı da son derece adaletsizdir. Literatüre de yansıdığı gibi, gelişmiş ülkelerde orta gelir grubu insanların oranı toplumun genelini yansıttığı halde, azgelişmiş ülkelerde toplumun genelini dar gelirli insanlar oluşturur. Yani azınlık insanlar son derece konforlu hayatlar sürerken, toplumun geneli ekonomideki yoksunluğun acılarını çeker. Ayrıca ülke gelişmemiş olsa bile, varlıklı insanlar bunu da fırsata çevirmesini bilir, özellikle de ucuz işgücünü kendi çıkarlarına kullanabilecekleri ortamları kolaylıkla hazırlarlar. Üstelik böyle ülkelerde çevreye karşı duyarlılık gelişmediğinden, yasal düzenleme ve uygulamalarda da eksiklikler bulunduğundan, çevreyi kirletme maliyetlerini çoğu kere üstlenmeden çıkarlarını gerçekleştirebilirler. Ancak ülkenin geneline bakıldığında, böyle ülkelerde, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri gelişmediğinden, çalışmada yer alan sebeplerden ekonomi de gelişmiş devletler seviyesine gelebilecek koşulları kolaylıkla bulamaz.

Kaynakça

1. Acemoglu, D. (2007). *Introduction to Modern Economic Growth*. Department of Economics, Massachusetts Institute of Technology. <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2016/06/acemoglu-2007.pdf>, Erişim Tarihi: 02.03.2021
2. Ahlmark, P. (1999). Conclusions From the 20th Century: How War, Mass Murder and Famine are Related to Democracy and Dictatorship. *Wissenschaftskolleg/ Berlin*, 184-199.
3. Austrian Development Agency. (2010). *Human Rights Manual Guidelines for Implementing a Human Rights Based Approach in ADC*. Austrian Development Agency (ADA). https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Manual_Human_Rights.pdf
4. Congar, K. (2018, Ağustos 10). *Ülkesi Açlık Kriziyle Karşı Kaşıya Olan Kim Jong Un Tişörtle Poz Verdi*. euronews. <https://tr.euronews.com/2018/08/10/ulkesi-aclik-kriziyle-karsi-kitlik-olan-kim-jong-un-tisort-ve-konserve-balikla-poz>, Erişim Tarihi:14.01.2021
5. Çelik, İ. (2011). Kuvvetler Ayrılığı: Bir İndirgeme ve Dönüşüm. *Liberal Düşünce*, 64, 135-159.
6. Çizakça, M. (2002). *Demokrasi Arayışında Türkiye*. Yeni Türkiye Yayınları.
7. Equality and Human Rights Commission. (2014). *Human Rights: Human Lives A Guide to the Human Rights Act for Public Authorities*. Equality and Human Rights Commission. <https://www.equalityhumanrights.com/en>, Erişim Tarihi: 10.12.2020
8. Er, K. (2014a). Ulus-Devletin Bağımlılık İlişkileri Açısından Toplumsal İşlevi ve Türkiye. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 43-63. <http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/seyad/article/view/184/162>, Erişim Tarihi: 15.1.2021
9. Er, K. (2014b). Üretim İlişkileri Temelinde Modernizm ve Post-Modernizmin Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 413-453. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deusosbil/issue/4637>, Erişim Tarihi: 10.1.2021
10. Er, K. (2020). Küresel Egemenlik İlişkileri Açısından Sosyal Medya Ve Tüketim Kültürü Oluşumuna Etkisi. İçinde A. Kara & S. Sönmez (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar* (1. bs, C. 1, ss. 255-279). Duvar Yayınları. https://www.platanuskıtap.com/Webkontrol/uploads/Fck/sosyal_bilimler_1_cilt.pdf, Erişim Tarihi: 16.12.2020

11. Gündoğan, Gülsün ve Günay, Mustafa, (2004). İnsan Hakları ve Eğitimi, İlya Yayınevi, İzmir
12. Hobsbawm, E. J. (2008). *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
13. İnalcık, H. (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye* (5. bs). Kırmızı Yayınları.
14. Ivic, M. M. (2015). Economic Growth and Development. *Journal of Process Management – New Technologies, International (JPMNT)*, 3(1), 55-62.
15. Kaya, R. (2020). Harekâtlar Ekseninde Türkiye nin Suriye de Terörle Mücadelesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 143-165. <https://doi.org/10.51124/jneusbf.2020.7>, Erişim Tarihi: 14.12.2020
16. *Kuzey Kore’de Kitlik Sınırında.* (2008, Kasım 4). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kuzey-korede-kitlik-sinirinda-19998>, Erişim Tarihi: 18.01.2021
17. Marks, S., P. (2014). Human Rights: A Brief Introduction. *Harvard School of Public Health*, 1-25.
18. Marshall, T. H., Bottomore, T. (2006), Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Ayhan Kaya (Çev.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
19. Nafziger, E. W. (2006). *Economic Development*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805615>, Erişim Tarihi: 24.03.2021
20. Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma* (Y. Alogan, Çev.). Ayrıntı.
21. Turhan, A. (2013). İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
22. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (t.y.). *Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri İhtisas Komitesi*. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. Geliş tarihi 28 Nisan 2021, gönderen <https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Kalk%C4%B1nma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi>, Erişim Tarihi: 23.02.2021
23. Wallerstein, I. (2009). *Liberalizmden Sonra* (E. Öz, Çev.; 3. bs). Metis Yayınları.